

NEVELÉSTUDOMÁNY

ÍRTA

GARAMSZEGHI LUBRICH ÁGOST.

AMAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1871.ÉVI NAGY JUTALMÁRA ÉRDEMESÍTETT MŰ

MÁSODIK BŐVÍTETT KIADÁS.

ELSŐ KÖTET.
ÁLTALÁNOS NEVELÉSTAN.

PEST, 1871.

RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

CSAPLÁR BENEDEKNEK.

üdvöt az Úrban!

Tizenhat éve, hogy egy verőtényes őszi napon a dél utáni tanítás végeztével a szegedi Tisza partján sétálván, szerencsém volt kedves Barátom becses személyével megismerkedni,

Szerencsémnek, sőt boldogságomnak mondom ama napot; mert eltekintve attól, hogy az akkori gyászidőkben igen jól esett a kesergő szívnek kellő tájékozottságú, rokonérzésű üggyársra találni, ki az eltiprott haza felszabadulásának lehetőségét a szokásos duzzogó és duzzadozó világfájdalmaskodás helyett erkölcsi és szellemi emelkedésünkben látta, azon naptól fogva szelíden ható tavaszi nap kezdte emelkedni szellemi láthatáromra, s a szellem csirái, melyek rendezetlenül, egymásra halmozva szunnyadának lelkemben s talán alva maradtak, vagy elfajzottak volna, az életadó nap szelíd befolyása alatt lassankint életre kelének, a gondolatok, érzelmek forrási folyamatnak, tisztítókozásnak eredtek.

E jótévő nap kedves Barátom ifjú, de már akkor is kiforrott szelleme volt, azon szellem, mely soha szünetet nem ismerve, mindig ifjú tüzzel s a tapasztalás edzette akaraterővel, átszürenkezett, kitisztult gondolat- és érzelmvilágban él; mely egy részről maga is szakadatlan szó- és írásbeli ostromot folytat nemzeti haladásunk ellenségeinek sánczai ellen és a célunkhoz

vezető útnak egyengetésében soha ki nem fárad s irto-
gatja a nemzeti létünk élő fáján rágódó férgeket, más
részről meg a legnagyobb gonddal, feláldozással ápolja
s fejtegeti az egyik-másik ifjúban s fiatal emberben
jelentkező nemesebb csírákat s csendesen, de folytono-
san, egyenletesen égő lángra törekszik élesíteni a jó,
igaz és szép iránti lelkesültségnek a szív mélyében
észre vett szikráját; nem csak, hanem amely szellem az
érzéki élvezek megtagadásával megtakarított minden fillé-
reit is nemzeti emelkedésünkre szenteli, míg sokan, kik
a hazának mindennemű jótéteményeiben oly bőven
részesülnek, semmit sem, vagy keveset tesznek le a
nemzeti haladás oltárára. – Az eredmény vigasztaló is,
szomorító is. Ez utósóhoz tartozik ama nem ritka
csalódás, mely buzgalmas lelkét azok részéről éri, kik-
nek irányzásában sisyphusi munkát tőn, kiknek a jó,
igaz, szebb iránti lelkesültségek csak tünékeny fellob-
banás vala, s kik csakhamar a sokaság járta nagy or-
szágútra kerültek. Mit mondjunk még azon kiskorú
nagykorúakról, kik egy szebb jövőnek föltételt nem
ismervén, hanem a világot úgy vévén, amint szerintök
van, tömkelegnek t. i., melyben az emberiség öntudat-
lanul kering ugyanazon körben, melyből kiszabadulnia
soha sem lehet reménye, a napi szükségeken túl nem
gondolnak s azt, ki a bódálomban keringőket lé-
nyök jobb részére figyelmeztetni, öntudatra ébreszteni
törekszik, erkölcsi nyomásról, az ifjúság gondtalan élet-
tavaszának megridegítéséről, bajmócságról, túlságosko-
dásról vádolják?

Ezek s hasonfélék azonban bár sokszor terhes fel-
legként borulnak tisztult lelkére, csak átvonuló felhők,
melyek arra szolgálnak, hogy fokozódjék erélye a szent

czél, a keresztény-nemzeti tökélyesedés munkálásában. Hányan vannak, kikben sajnálkozást ne gerjesztene az ilyen munkásság szemlélése! Bizony kár – mondják – magát annyira oda áldozni, egy úgyszem valósítható jövőért annyira fáradozni, annak örök rabjává lenni, mind a maga, mind mások életét keseríteni, úgyszólván minden örömről lemondani! – De ezek, hogy leggyöngédebben hasonlítsunk, nem ismernek más örömet, mint az olyan lusta utas, ki megelégszik a völgy szépségeivel is, csakhogy ne kelljen a bér ez tetőre mennie, hol pedig hasonlíthatlan élvezet jutalmazná fáradságát. Nem akarják ezek érteni, hogy egy Epaminondasnak, ki viraszt vala, hogy társai háborítlanul mulathassanak, kifejezhetlen kéjt nyújtott a virasztás; „hogy (Kölcheyként, Parainesis) szenvedés és kebelzaggató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek és sorsunkon fölül-emelkedni megtanít; hogy általan küzdés az élet; hogy a hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek, de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk; s hogy minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek, s minden rész az egészért levén alkotva, azért munkálnia is kell; s hogy ennél fogva nincs nagyobb bolondság, mint magát a teremtés központjának gondolni, a többivel, az egészszel nem törődni.” Valóban, ha semmi más sikere nem volna is az igazért, jóért, szépért lelkesülő fáradalmainak, eléggé jutalmazottnak érezheti magát azon tudat által is, hogy elmondhatja a költővel: Szent hazánk! Megfizettük mind, mivel csak tartozánk! „S bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatánk ki; de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főczélja nem is az vala, nem nézünk

átokkal vissza a pályára, mely ha nekünk tövisét hozott is, nemünknek most, vagy jövőben virágot és gyümölcsöt teremhet.” Mert jól tudja, hogy a cél messze, igen messze távolban lebeg; de felé törekedni szent kötelesség; tudja, mit Jean Paul mond, hogy t. i. a népeknél a fej a szívet gyakran századokkal előzte meg, mint a négerkereskedésnél, mint talán a háborúknál; tudja, hogy a kihintett mag itt-ott mégis jó talajra talál.¹⁾

A nagy sokaság, – mely, mint nemzetünk ama bölcse mondja, egy napról másra megrögzött formák határvonalain belül bolyong, anélkül, hogy szemét föl-emelné és tekintetét új és szokatlan pálya felé röp-pentené, – és az ál fölvilágosultság természetesen nem csak sajnálkozik a szerinte levegőbe tett puskaporozáson, hanem esztelennek is mondja az ily honvédeskedést. Nem újság! Bolondok voltak a divatos bölcselet szerint mindazok, kik emberiségi s nemzeti czélokért küzdenek. (?) Fröbel egy önmagában véve való és termékeny népnevelési eszmét ragadott volt meg, amelynek kivitelében bár nem találta el a helyes eszközöket, de az eszmétől, mint Pestalozzi és több mások a magukéitól, úgy át meg át vala hatva, hogy annak erejét, éltét a legnagyobb lelkesedéssel oda áldozta. Midőn Diesterweg a liebensteini fürdőbe érkezvén, a vidék nevezetességeiről tudakozódék: a vendégek élcei egy „vén bolondra” tették őt figyelmessé, ki minden nap kis gyermekekkel ugrándozik a réten. „Bocsáss meg, de csakugyan bolond vagy te, kedves Fröbelem, – monda neki Diesterweg – egyik azon bolondok közül, kik közt volt Pestalozzi Henrik is és mások. Azért a

¹⁾ Jean Paul, *Levana*. Paris, 1837. §. 34.

te sorsod is hasonló lesz övéhez. A késő hálás utókor talán neked is emel majd egy kis emléket. (?) – így van s így marad még egy ideig, – ha nem is mindig. Nem, nem mindig, oly bizonyosan nem, mint ahogy örök a törvény, melynek a csillagok mozgása engedelmeskedik, mely szerint az emberek szívei dobognak, mely bennünket a természettel s Istennel egyesít! – Egykor, sok század múlva jönni fog a kor, mely az öldöklő szabályakat sarlókká változtatja; mely mindazon embermillióknak, kiket most élő háborúi gépekül használnak, azon rendeltetést jeleli ki, hogy az embernek emberré nevelését előmozdítsák; midőn a nemzetek nagyjai, ahelyett, hogy hasonlólag a mostaniakhoz a katonai laktanyákat ismerjék és szeressék inkább mint az emberképzés intézeteit, legfőbb gondjoknak fogják tartani azon törekvést, miszerint az ember szűnjön meg csupán szóval szeretni felebarátját; midőn azt mondják majd III. György angol királylyal: Nein jobb-e erre fordítani pénzét, mint emberölésre? Akkor, édes Frőbelem, más leszen a nevelés, s a mi rajongásunkat is másképen fogják megítélni. Addig vigasztalódjál egy kis csoporttal, mely téged szívében hordoz.”¹⁾

Kedves Barátom is egyike az e fajta, fájdalom, csak csekélyszámú balgáknak! De Ön azért nem szűn meg ez elméleti s gyakorlati életelvre függeszteni szemét: „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül!”

De épen ezen oknál fogva nem fogja szerénysége iránti figyelmetlenségnek tartani, hogy ezen művemet kedves Barátom tisztult szellemének ajánlani édes kötelességemnek láttam. Kedves Barátom Kölcsyeként a köznek élni, de egy úttal a csöndes magányt becsülni

¹⁾ Diesterweg, WegWeiser 1850. I. B. S. IV.

VIII

tartja elvéül; s így midőn a divatos népszerűségnek, ezer bajaink emez egyik főforrásának, nyegle hajhászását oly gyakran és érdemleg sújtani szokta, távul van még a helyes népszerűség érzelmétől is. Ily érzülettel, midőn elveivel egyező munkásságának őszinte tisztelői kiadandó műveiket becses nevével megtiszteltetni óhajták, szerénysége mindig el tudta azt magától háritani. – De mivel e művem k. Barátom szeme fényét, élte feladatát, a nevelés összanyagát tartalmazza; s mivel azt egykori tiszaparti üdítő sétáink közben fejtegetett s megállapított elveink szellemében szándékoztam bár csekély erővel, de erős akarattal kidolgozni: azért nem fogja rosallani a bizalmat, melynél fogva becses nevével művem becsét emelni, ez által keresztény-nemzeti művelődésünk szent érdekéből sarjadzott, növekedett s megerősödött barátságunknak némi zálogát adni s őszinte tiszteletemet, szeretetemet s hálámat kifejezni szándékoztam azon annyiszor kifárasztott, de csüggedést nem ismerő buzgóságaért, mely szerint az egykori képezdei tanárral több éven keresztül gondolatrendező, érzelemtisztító, váagnemesítő, helyes életirányba terelő eszmecserében élni szíveskedék vala; mely eszmecsere nélkül keblem talán továbbra is forrongás és küzdés tűzpontja, lelkem ezer indulatok és képek zajgása, ösvényem vágyak, remények bolygó tüzének csalóka fényével világítva maradt volna; mely eszmecsere nélkül talán nem tanulom meg, hogy az eszmény nem kívülünk, hanem benn a lélekben él, s hogy azt, kinek lelke föl-emelkedni tud, mindenhol feltalálhatja; s nehezen bátorodtam volna föl arra, hogy irodalmi kísérletekkel is vállalkozzam leróni honfi tisztem némely részét; s bizonyosan ezen, legjobb szándékkal, kötelességérzetből s

IX

fáradtsággal szerkesztett neveléstani mű sem lát világot a tiszaparti eszméknek a dunaparti elmélkedésekhez való szövődése nélkül.

Kinek neve is válhatnék nagyobb díszére e műnek, mint azon férfiúé, ki átolvasván annak I. Könyvét s kiadását szükségesnek ítélvén, midőn látná, hogy csak 180 példányra írtak alá, s a szerző a kiadással felhagyni kényszerül: nem szóvirágokban, hanem tettekben nyilatkozó hazafiségánál fogva, megtakarítgatott s addig is jótékony célra kamatozó hat száz forintját ajánlotta fel a költségek fődözésére, csak hogy a mű napvilágot láthasson? Fogadja mindezekért az ügy nevében őszinte köszönetemet.

Isten áldása legyen kedves Barátomnak kereszténynemzeti tökélyesedésünk vagyis az öntudatos, józan, munkás hazaszeretet szent ügyében lankadatlanul fáradozó nemes törekvésein!

Pozsonyban, 1868. évi szeptember 10-kén,

közművelődésünk érdekében hű ügyfele,

Garamszeghi Lubrich Ágost.

ELŐSZÓ.

Hogy napjainkban mindenütt, hol korunk hatványozott mozgató erői tevékenyebben működhetnek, folyton növekvő sürgésforgás jelentkezik: azt a napi sajtó figyelői bőven tapasztalhatják; sőt a társadalmi élet legszerényebb helyzeteiben elvonultan munkálkodók is eléggé érezhetik immár az érzelmek világ azon rendkívüli feszültségét, mely válságos eseményeket sejtet. Egy pár évtized óta remény és félelem, óhaj és aggodalom mindinkább növekvő mérvben zaklatják a kedélyeket. Minden alap ingová válnak látszik e nagy áramlás folytán.

Vajjon mily jövőnek előkészítője mindez? Az erkölcsi világot is sarkon fordítja-e a sejtett változás? – Vajjon valami jobbnak alkotása végett, vagy csupán a rombolás szenvedélyével dul-e e szellemharcz? A sorvadás lázrohama-e imez izgalmak, főleg elaggottnak nevezgetett világrészünkben, vagy csakugyan a megújulás, újjászülemelés vajúdásai? – E nagy kérdések jelei láthatók a gondolkodók aggályos arczain.

Úgy látszik, a nyugalmas észlelő talán inkább az őszi zivatarok rombolását láthatja napjaink harczaiban, melyek habár a bekövetkező télnek előhírnökei, de egyszersmind a tél után földerülendő tavasznak előkészítői. – Sokat, igen sokat, mi bájolván virult, büszkén s varázsfényben díszlett, sírba temet a romboló vihar s a dermesztő hatalom: de az életre jogosult erők újra feltámadnak az új kikelet leheletére. Az idők nagy folyamán s a viszonyok változatos hullámzásain nyugalommal széttekintő nem esik kétségbe még a fürgeteg láttára sem. De nem csupán hidegen, szenvedőleg észleli az idő jelenségeit, hanem lehetőleg értelmezi is s üdvös oktatásra használja azokat. – Hisz a jövő csiráinak a jelenben kell rejleniök, és a belátó elmének feladata azokat felismerni s lehetőleg hasznosítani.

A forrongás eme zúrós zajából két igen érthetően kivehető

jelszó harsog ki: a haladás és szabadság eszméjének hangoztatása.

Valami egészen új, vagy megdöbrentő-e ez a józan gondolkodására nézve? – Épen nem! A romlatlan emberi szellem örök és visszautasíthatlan követelménye, az isteni törvények leglényegesebb szabálya ez. Az elévülhetlen igazságok alapelvei közt leljük ez eszméket. És méltán.

Mert ezen eszmék élesztgetik a szunnyadozó tetterőt; ezek gyűjtják lángra az ezredéves hosszú pályán a jobb idők iránt kétségbe nem eső, nem csüggedő törekvéseket; ezek híják fel mánkára a lebilincsel, vagy elaltatott szellemet; ezek gyűjtják lobogásra a pálya célpontján a remény csillagát. Boldog az emberiség, ha e csillagot mint megvalósult fény kincset fogja bírhatni!

De e két eszme csak helyesen értve vezetheti közelebb rendeltetése célpontjához az emberiséget. Ahonnan az elagottnak mondogatott Európa jelen megújódási küzdelmeiben mutatkozó törekvés lehet nem csak haladás, hanem hátrálás is, amint részben csakugyan az; és a szabadság lehet szabadosság is, ha t. i. Istenen kívül, vagy önmagát, vagy az anyagot istenítve, az anyagba veszve keresi az ember a szabadságot. Ilyféle haladás és szabadság csak annyiban vezethet a valódi cél felé, amennyiben a tévely s az ennek nyomában járó önfenyítés eszére, a valónak fölismerésére terelik az emberiséget; amennyiben, mint azt Cantu Caesar ¹⁾ mondja, az erőszak áldozata saját üldözőinek oktatójává válik, s az emberi nem ostorából annak jótévője áll elé. Okszerű, nemes, az ember lényéhez illő haladás csak az, mely az igazi szabadságot tüzi ki végcéljaul; a szabadság pedig csak akkor méltó nevére, ha az emberiség megszabadul a bűn és butaság önkovácsolta bilincseitől, ha erény és szellemfény sugározza be a világot.

Ez utóbbi érteményben veendő haladásra és szabadságra törekedni az embernek lényéből folyó kötelessége. E kötelességet, jóllehet az az embernek mivoltából is fölismerhető, leg-hathatósabban kifejezte keresztény hitünk isteni alapítója e né-

¹⁾ Cantu Caesar, Világtörténelem, Eger, 1861. I. K. 3. 1.

XIII

hány szóban: „Legyetek tökélyesek, mint mennyei atyátok az égben tökélyes!”

Nagy eszme, magasztos irány! A tökélyesedés végtelenig nyúló pályáját szabja ez a gyarlóságokkal terhelt emberiség elé. Amily megalázó jelen állapotunkhoz képest ez elérhetlenségig magas eszmény: oly biztató egyszersmind arra, hogy a tökélyesedés ösvényén soha meg ne állapodjunk. Sejthetni e mérhetlen magasságú példányból: mily nagy feladat igaz s nem csupán névleges kereszténynek lenni! – Törekszik-e az emberiség napjainkban ezen dicső eszmény felé?

Úgy hiszszük, igen bizvást mondhatni, hogy a számtalan erkölcsi süllyedés daczára is igen. Maguk a szellem szertelen tévelygése is e célra látszanak közre működni.

Lehet, hogy még sok időn át fogja a megindult forrongás a valódi célra törekvést gátolni: de ha nagyon nem csalódunk, úgy látszik, mindinkább szaporodni fog az enyészet ellen harczoló életerő.

A behatóan vizsgáló ítélet vigasztalódással tapasztalja az eszmék s érzelmek tisztulását, az erkölcsi tevékenység erősödését s Ahriman táborának belső ernyedését.

Az erkölcsi hatalomnak néhutt csodás fokozódását vehetni észre, úgy hogy az igaz világosság diadala iránt nincs ok kétkednünk. – E szerint az emberiség sorsa iránt a Gondviselés bölcs intézkedéseiben megnyugodva, a jobb törekvések előnye iránt méltán táplálhatunk mérsékelt reményt

Vajjon azonban ennek a nagy egészhez képest csekély földrésznek, melyet mi magyarok honunknak vallunk s mint ilyent szívünk forró érzelmeivel szeretünk, és e sok viszontagságot tapasztalt nemzetnek, melynek tagjai közé számítkozunk, mennyi jogosultsága lehet azon jobb jövőhöz, mely után milliói esengnek, azt fensőbb ítéletre bízjuk: de annak eléidezésére hőén óhajtánánk fölkelteni minden, de minden kitelhető erőt. Mert legmélyebben át vagyunk hatva azon hittől, sőt meggyőződéstől, hogy ez életre való fajnak, mint az emberiség egyik nem fölösleges tagjának, nem jelentéktelen feladat van szabva a Gondviseléstől.

A magyar nemzetnek gondviselés-szerű különös missióját

közel ezeréves történelme elég világosan igazolja. És ma sokkal nyíltabban, mint 1000 évvel ezelőtt, szükségesül tűnik elé szép hivatásának teljesítése, hogy két nagy embercsalád, az arja és skytha nemzetek közt, mely utóbbiak kiváló képviselőjéül ismeri már el fajunkat az elfogulatlan tudomány, kapcsoló láncz gyanánt hidalja át a szellemi fejlődés útját a műveit Nyugattól az elparlagult Kelet felé. E szempontból indulva ki az elfogulatlan gondolkodók a hazában s azon tol, tisztában vannak immár az iránt, hogy fajunkat nem csupán különleges érdekei, hanem egyetemleges viszonyai is hathatósan sarkalják a valódi művelődés ösvényén való serény haladásra. A szellemi emelkedés, erkölcsi nemesedés a magyarnak, faji egyediségét tekintve, valóban életföltéte, nemzetiségének biztosítása.

Vajha e tudat nemzetünk minden egyes tagját kellőleg áthatná! Vajha a jelen nemzedék teljesen s tisztán átérezné, hogy legkomolyabb, legszentebb feladata az apáktól rá maradt erkölcsi örökséget vagyis a nemzet jóra való sajátosságait, azon jellemet, melyet századok folyása mint szépet, dicséretest szentesített, úgy a nemzeti műveltséget is megőrizni és az utódokra gyarapítva szállítani!

De mindezeket csak helyes nemzeti nevelés eszközölheti.

Az a nemzeti nevelés pedig nem valami új találmány, hanem mindannak, amit az emberiség java létre hozott, saját erkölcsi és szellemi művelésünkre való alkalmazása, úgy hogy az emberlény tökélyes fogalmát, eszményét nemzeti egyediségünk megóvása mellett magunkban érvényesíteni törekedjünk. – A világ legtökélyesebb alkotmánya sem fog magyar államot alkotni soha ilyen az általános-emberi vagy eszményi műveltségben gyökeredző nemzeti nevelés nélkül! Nehezebb a szabadságot megtartani, mint megszerezni. S ezt főleg a magyarnak kell megszívlelnie; mert mint Horváth Mihály mondja (A vármegyék szereplése nemzetünk életében), keleties indolentiáján, önzésén és hiúságán nem tudván mindig eléggé uralkodni, mit erélye, szívóssága megszerzett volt, könnyelmű meg gondolatlansága s viszályai által el szokta játszani. Erkölcsi hatalom nélkül nem csak tovább nem fogjuk fejleszthetni al-

kormányunkat, hanem megtartani sem bírjuk azt, amink van annyival kevésbbé, mert személyes bátorságunk, vitézségünk és páratlan huszárjaink értékét az új fegyverek igen alászállították. Még csak két évtized, s a nemzet a hon ezredéves alapításának ünnepét fogja ülleni. Ezredév előtt elég erős volt a nemzet aczél élével foglalni el s megalapítani hagyományos új hazáját, melyből bőszen tenger hullámaiként nyomák és pusztíták vala ki egymást a népek, de amelyben maradandó hazát alapítani egyik sem bírt. Adja Isten, hogy a nagy ünnepet az erény és tudomány legyőzhetlen fegyvereiben üllje meg a nemzet; hogy eszének éle olyan legyen, mint amilyen volt ezredév előtt aczéljaé! De az minden esetre életkérdés, hogy ha nem lehet egészen felfegyverkezve, legyen legalább fegyverkezöben. Mert ha hazáját egy második évezredben is magáénak akarja tudni és a testvérnépek közt első szülöttségi jogot kivan gyakorolni, akkor újra kell azt elfoglalni, de az erkölcsi hatalom és szellemi műveltség fegyvereivel! Erkölcsi hatalom nélkül Európa nemzetei közt nem érvényesíthetjük magunkat befolyásos tényezőkké, nem oldhatjuk meg nemzetünk nagy küldetését.

Az az erkölcsi hatalom, az a valódi műveltség pedig, mely a nagykorúak embersorába állít, sokból álló feladat! Csak ernyedetlen munkásság s mindnyájunknak m i n d n y á j a általi nevelése képesíthet bennünket arra.

Ezeknek megfontolása, a nyugati nemzetek, főleg a németek óriási nevelési irodalmának s a mi ebbeli hátramaradásunknak lehangoló szemlélése, többféle tanintézetekben szerzett huzamos tapasztalás és tanulmányozás s a képesebbek hallgatása arra bátorítottak, hogy oly neveléstan megírására vállalkozzam, mely a műveltség minden ágazatát felölelni s azon utakat kijelelni törekszik, melyek nemzetünket a nemzeti műveltség eszményének megvalósítása felé irányozzák; mely az egész vagyis a bölcsővel kezdődő s a középtanodával végződő nevelési s tanítási kört tárgyalja, nem csak részletesebben s behatóbban, mint az eddigi neveléstanok, hanem kritikailag s magasabb állásponttól is és a nehezebb mozzanatokot oly alakba öntve, hogy azokat valamint a középtanodai tanárok, úgy az értelme-

sebb néptanítók és nem-nevelők is élvezettel s tanulsággal olvashassák; mely az ó és új kor nevelési irodalmának főnkéit szellemeit megszólaltatván s örökbecsű műveik kiapadhatlan forrásait megízleltetvén, némileg egy kis neveléstani könyvtáru szolgáljon, más részt a kijelölt forrásokból való bővebb merítésre serkentsen s e mellett a nem-nevelők közül azoknak, kiknek erre szükségök van, némi tájékoztatást nyújtson önnevelésök, öntökélysítésök kötelességeinek, emberi, keresztény s polgári rendeltetésöknek tisztább megismerésére s a rendeltetés valóstításához vezető utak s eszközök megválasztására s így „a mindnyájunknak mindnyája általi nevelése elvének foganatosítására nézve.

Ily irányú mű az időnek nagyon nyakunkra nőtt követelménye; mert az erkölcsi és szellemi szanaság, mondhatnók bódultság, a nevelési téren is aggasztó mérvben gazdálkodik. Már csak nemzeti létünk megóvása tekintetéből is sürgös dolog, hogy a nevelés keresztény szellemét ostromló bölcsekedők, a névleges keresztények téves elveit s irányait az ó és új kori műveltség elsőrangú szellemei által gyűjtott világnál tisztán meglássuk, kellő értékökre szállítsuk s a keresztény szellem szerinti nevelést az emberiség boldogabb jövőjének kizárólagos föltéteül feltüntessük s így összes társadalmi viszonyainkra nézve eligazodást eszközölni ügyekezünk.

Ily irányú mű szerkesztése, igaz, igen nagy fa mozzgatása, főleg, ha értjük Jean Paul eme szavait: „Nevelésről írni annyit tesz, mint egyszerre mindenről írni.”¹⁾

De legyen szabad hízelegni magamnak, hogy az erős akarat s lelkesedés által, melylyel a művet mindvégig íram, a gondosság által, melylyel az emberiség legjelesebb nevelőit tanulmányozni és felhasználni törekvém, az ő erejök s nem annyira csekély erőm által legalább annyit értem el, hogy fáradságom nem vezett egészen kárba.

Mi a mű szerkezetét illeti, erre nézve a fönnebbi pontra támaszkodva könnyen azt mondhatnák némelyek, hogy nem eredeti. Az efféle bírálók nem tudják, hogy aki neveléstani művét szorosán eredetinek akarná feltüntetni, az ezzel csak

¹⁾ Levana, Paris, 1837. S. 387.

járatlanságát bizonyítná be a neveléstani irodalomban, minthogy e téren új elveket senki sem fog feltalálni. Ezért mondhatta Kant, ¹⁾ hogy egy emberkor sem mutathat egészen befejezett nevelési tervet; mert a nevelés oly művészet, melynek gyakorlását sok nemzedék műveli ki, minden későbbi felhasználja az elődök ismereteit. – Bizonyára, ha e művet valamely bíró szigorú Ítélet alá vonná, részben az is olyan sorsra jutna, mint Saphir szerint ama 200.000 kötetnyi könyvtár, melyben egy inkább nemtőhöz, mint bíróhoz hasonló szellem ítéletet tartott. A nemtő t. i. megparancsolván, hogy minden könyv adja vissza mindenkinek, amit elsajátított, áthasonított, kölcsönzött, lemásolt: lón általános siránkozás, vaczogás, kézkulcsolás, lótás-futás. Roppantnagyságú kötetek ügygyel-bajjal bírának felvergődni régi pandektákhoz s karcsú, szikár alakban tértek vissza, mint melázó pisztrángok; sok nagy hírű munkából alig maradt egyéb a címlapnál s hibáknál. Egyik könyv oda futott a másikhoz, visszaadandó annak eszméit: Ah! monda ez elszégyenülve, hisz magam is amattól sajátítottam el; amaz pedig sehogy sem akarta magáénak ismerni a visszaadottakat, mert egészen el voltak csavarva, torzítva, úgy hogy csak nagy bajjal lehetett kipuhatolni az eredeti eszme tulajdonosát. (1. Aszalay szellemi Omnibusát.)

De ez, főleg a neveléstani irodalomban, nem is lehet más-kép; mert ez korunkban azon a fokon áll, hogy a neveléstani-író nagyon megelegedhetik, ha sikerült neki az elődök s kortársak által gyűjtött anyagot önállóan, kritikailag, céljához illőleg, hasznoszólag feldolgozni; az anyagkészlet mondhatni senkié sem és mindenkié. Ilyen munkásság aztán hasonlít a méhek szorgalmához, melyek a virágok porait nedveik segítségével mézzé és viaszszá alakítják. Nem csak, desőt csak is az oly műről mondhatni, hogy színvonalon áll, mely mennél több forrásból merített; csak is e mozzanat teszi azt értékessé. „A neveléstan jelen állásában – mondja Ziller – az idézést nem lehet elkerülni; mert az részint biztosítékul szolgál az alaposág szakadatlan ellenőrzésére és arra, hogy nem egyedi véleményeket, hanem általános érvényű, örök tanokat hirdetünk,

¹⁾ Ueber Paedagogik, von Eink, 1808. S. 13.

XVIII

részint a neveléstani irodalomnak az eddiginél szorosabb összefüggése tekintetéből szükséges.”¹⁾ A szakavatott férfiú tehát épen ezen forrásokban fogja keresni a mű erejét, becsét. S ha az ügy nem sürget, és a kiállítási költségek az által tetemesen nem szaporodnak, bizonyára háládatos fáradságnak tartottam volna minden új pontra valamely jelesebb író támogatását kikeresni. De így is van, úgy hiszem, annyi idézet, amennyi okvetlenül szükséges arra, hogy legalább a főmozgatók elég erős támaszszal bírjanak, s a neveléstani irodalomban kevesebbé jártas olvasó a legjelesebb forrásokat megízlelhessen. – Hogy olyat is hoz fel a mű, mit már mások gondoltak, mondtak és írtak, arra nézve nyugtassák meg a t. olvasót Jean Paul eme szavai: „Ösmeretes nevelési szabályok új erőt nyernek, ha új tapasztalatok által ismételve bebizonyulnak; s igen jó a legújabb könyvekben régi gondolatokat elmondani, minthogy a régi munkákat, melyekben azok állanak, nem olvassák. Korunk, ezen léghajó, mely új lámpáskák gyűjtása és a régi tehernek kidobálása által magasabbra és magasabbra emelkedik, a dobálással, úgy gondolom, alább hagyhatna s a légít inkább összegyűjthetné, mintsem hogy azt kihányja.”²⁾ Azt is észre fogja venni a figyelmes olvasó, hogy itt-ott ismétlések fordulnak elő; de ezek tervszerűen tévők, mert az újra elékerülő gondolatok részint másoknak megvilágítására szolgálnak, részint ők maguk más világításban jelennek meg, S mivel az ilyen nagyobb művet csak kevesen olvassák végig, azért, mint azt Curtman is helyesen megjegyzi, a töredékes olvasásra a fontos eszmék ismétlése igen kedvező.³⁾ „Oly mondat, mely nem érdemli a kétszeri olvasást, egyszerűre sem méltó.” És: „Aki a lámpát viszi, könnyebben botlik, mint aki azt követi.”⁴⁾

Ami az elveket és elvtételeket s azoknak alkalmazását vagyis az anyag feldolgozásra módját illeti, úgy reményelem, a fontolgatva olvasó tanférfiúnak észre kell vennie, hogy vakon

¹⁾ Grundlegung zur Lehre v. erz. Unterricht. Leipzig 1865. S. VI.

²⁾ Levana, Paris 1837. S. 388.

³⁾ Lehrbuch d. allg. Pädagogik, 5 Aufl. 1846, HI. Th. S. VIII.

⁴⁾ Dieaterweg, Wegweiser 1850. S. VII.

senkit sem követtem, hanem kritikailag és úgy iparkodtam eljárni, hogy az olvasó is gondolkodjék s nem esküdvén a szerző szavaira a többféle utak közül saját belátásából is, Önkényt válaszsza a legjobbnak rajzoltat. Korunkban nem elég mondani: „kövesd ezt és ezt, cselekedjél így és így s boldog leszel”; mert a gondolkodót már csak annak föltevése is bántja, hogy ő gondolkodás nélkül is vezethető; ő maga akar látni, gondolkodni s egyediségének megfelelő utón járni. Azért e mű is gondolkodó olvasókra számított. – Az ember természetéből önkényt folyó s így változhatlan nevelési elvekhez szilárdan ragaszkodik ugyan és a szintén az ember kettős természetéből fölismerhető s a kinyilatkoztatás által legszabatosabban kifejezett célról nem veszi le szemét: de azért még ezekre nézve is csak a szerző erős meggyőződését kívánta kifejteni; az elvek alkalmazása körüli mind saját, mind mások nézeteit és véleményeit illetőleg pedig, melyek még vita tárgyát képezik, csak együtt gondolkodni kíván az olvasóval s a szélsőségeket kiegyenlíteni törekszik. – A neveléstan nem olyan elmélet, melyet csak a tudás végett kell tanulni, hanem gyakorlat is; tudomány, de a gyakorlatban gyökeredző, abból sarjadzó tudomány; nem bölcséleti agyrém, mely a legvilágosabb szókra egészen idegen fogalmakat tukmál, csak hogy ossz- és alárendelhesen; nem bölcséleti mű, de bölcséleti alap gondolatoknak hódoló, és pedig az embernek kettős természetéből, a tapasztalás és gondolkodás együttes működéséből folyó alap gondolatoknak; nem szemlélődő rendszer, hanem törvényeknek és szabályoknak tartalma, melyek az emberi természetről és dús tapasztalásról való gondolkodásnak szülöttjei; vagyis a neveléstan embertanon alapuló elméleti-gyakorlati tudomány.

Így fogván fel a neveléstant, a követtem elvek megállapítása- és alkalmazásában valamint a legmagasabb, úgy a legkisebb mozzanatokra nézve is szigorúan embertani alapon kellett mozognom. De hogy azon biztosan állhassak, okvetlenül szükséges volt az embertan vázlatának fölvétele munkámba, és pedig nem a régi rendszerek, hanem a „Buch der Erziehung” szerzője nyomán a phrenologok felosztására támaszkodva. Ugyanis szertelenné lett immár a bölcselkedés azon téves mód-

szere, mely szerint az ember lényét nem kettős érzéki és szellemi természetéből, nem a tapasztalás- és gondolkodásból, hanem egyoldalúlag vagy pusztán a természetnek észlelése, vagy pusztán önészlelés útján akarják megállapítani. Ennek megfelelőleg néhány metaphysikai kérdés rövid fejtegetése sem vala mellőzhető. Minthogy t. i. a t. olvasók közt olyanok is lesznek, kik bölcséleti előkészület nélkül szűkölködnek, nehogy az igen előnyös és könnyű eszközökkel rendelkező fogárdos álbölcsélet lépveesszőjére kerüljenek, s hogy a művet is könnyebben érthessék: ama kérdéseket illetőleg teljesen eligazodva, megnyugtatra kell lenniük, kiforgathat!an igazságra jutniok; mert ha ezekre nézve tévedésben élünk, például ha anyag-elviségbe veszünk, akkor hasztalan, sőt örülség minden neveléstan.

A művet átlengő szellem határozottan evangéliumi kívánt lenni. Hogyan is lehetne más alapja, mint amelyet egyszer Krisztus tett le? Sok küzdés után épen azon lehangoló tény bátorította munkára gyöngének érzett erőmet, hogy a vallási és az ebből kifejlődő mindenféle, p. a haza, a nemzet iránti közöny, tudva, nem tudva, mind házi, mind iskolai nevelésünk alapjának felforgatására, forrongás, bábeli zavar eléidézésére tör s a bölcsélet dudvától felfújottan, az ezer mostoha elemeknek közepette alig tengődő, mindenben elmaradt, semmi veszteti valóval nem rendelkező maroknyi nemzetünket arra lovalja, hogy reformálván, igazán pedig felforgatván minden vallási viszonyokat s erkölcsvédő kegyeletes szokásokat, az újítás, az átalakítás színes ürügye alatt nyakrafőre reformálva romboljon, bár a romokra semmit sem bírna építeni; hogy mi kaparjuk ki mások számára a gesztenyét, ha mindjárt, amint azt minden elfogulatlan előre láthatja, öngyilkossággal kellene is fizetnünk ebbeli agyrémes kísértetünket, melyet mások érdeme szerint csak megkaczagnának! – Igazságosság levén első erénye a nevelőnek, e mű is határozottan kárhoztat minden mesterkélést s képmutatást. „Semmit sem akar tudni a neveléstan – Curtmaimal szólva – valamint a vallás fejlesztő rajongásáról, úgy a felvilágosultak közönye- s álbölcsességéről sem. Az ifjúságnak

e túlzásoktól mentve kell maradnia, következésképp a nevelő szeme is zavaratlan maradjon.”¹⁾

Mivel a mű megírásában csupán nevelési ügyünk lebegett szemem előtt; mivel mellék érdekeket, ál népszerűséget, mely Kölcseyként ma felemel, holnap sárral dobál, hajhászni s így másoknak hízelegni, kegy vesztéstől tartani nincs okom: azért ki is mondhattam hímezés-hámozás nélkül az igazságot, nem törődve azzal, hogy lesznek, kik e miatt felzúdulnak. E részben Wesselényi Miklóst követem, ki a bal ítéletekről írt művének előszavában így nyilatkozik: „Magyarokhoz szólok, azért magyarán meg is mondom, amit gondolok. Én czukros nem vagyok, de nem is akarok lenni. Ideje, hogy ne csak édességeket adjunk olvasóinknak; igen elfinnyásították ínyöket s elrontották gyomrukat: annál durvább eledel szükséges már táplálására s keserű csöppek erősítésére. Meg vagyok győződve, nincs művelődésünknek nagyobb akadálya, mint hogy íróink annyit hízelkedtek nemzetünknek. Minden hízelkedés veszedelmes, mert tömjéné édes és kábító; de talán egyik sem részegít inkább, mint a nemzet nevében kapott.” – Ha mindig csak szépítgetjük, ámitjuk magunkat, ha sebeinket takargatjuk, betegségeinket föl és el nem ismerjük: akkor gyógyulásunkról szó sem lehet. Akik az igazmondásért fej-betöréssel fizetnek, azoknak Schmidt K. eme szép szavainak megszívlelését ajánlom: „Kicsoda a nevelő? Nevelő az, ki igazságot keres! Mert az igazság maga az ember szelleme, az elem, melyben él. Igazság nélkül ő nem létezik. Igazság az ő tápláléka, vágya, célja, a szent erekye, melynek birtokaért küzd. Az emberi szellem, mely az igazságra való törekvést elveszte, önmagát vesztette el. Csak az, ki a hazudság, butaság, bal Ítélet ellen küzd, mondható embernek. És azért az igazság búvös hang, mely az emberi szellem legbensőbb hangjait hozza rezgésbe; azon eszme, melyért a világtörténelem hősei bátran néztek szemébe a halálnak, jól tudván, hogy az igazság nem feszíthető meg, bár Golgothán kínozzák is meg, hogy az harmadnapra ismét feltámad. És azért a tanítónak az igazság papjának kell lennie, ki az ifjú lelket ama szent templomba vezeti, melynek oltárain

¹⁾ Lehrbuch d. alig. Pädagogik, 1846. I. Th. S. XIV.

az igazság örök lángja lobog.”¹⁾ Ki e szavakat felfogta, az nem haragudhatik emberbarátjára, hogy a szükség szerint majd édes, majd keserű csöppekkel akar rajta segíteni. Meglehet, hogy néhutt elvbarátim is erősebbnek fogják találni egyes társadalmi hibáink színezését. De úgy hiszem, viszonyaink bőven indokolják az erélyt, mely a maga nevéen nevezi meg a bajt.

Irályomat úgy kívántam intézni, hogy az se igen alatt, se igen magasan ne járjon s így mind a közép-, mind az elemi tanodák nevelőit s nem-nevelőket kielégíthesse. Hogy a műelemi tanítók számára is van írva: oka, mert ezen az Úr szölejében az emberiség javáért annyi feláldozással napszámoskodó tisztos osztályt többre becsülöm, semhogy azt az urak asztaláról lehullott morzsalékkal kielégíthetőnek tartsam. Mindamellett is lehetetlen volt szem elől tévesztenem, hogy néptanítóink zöme a keményebb szellemi tápot még nem bírja el, s hogy oly tudományban, melynek megállapítása az értelem mellé, ha nem nagyobb, legalább hasonfokú kedélyt és akaratot igényel, kedélyes lelkesítő, egyszerű, könnyű, folyékony nyelvvel kell élni, főleg a nehezebb, magasabb eszmék fejtegetésében. Egyében kívül e szempont volt leginkább, mi arra is bírt, hogy az egész nevelési tér beosztásában a legújabb neveléstan-íróktól eltérve, némi módosítással a régiek egyszerűbb, világosabb s az egésznek áttekintését igen megkönnyítő felosztásához ragaszkodjam. Igazolva van-e a műnek négy könyvre való felosztása, azt a t. olvasó az I. K. 60. §-ból előre is megítélheti. – Hogy írmódom sokkal magyarabb lehetne, azt érzem; töprenkedem is elégszer, hogy tisztábban fejezzem ki magam; de nyelvérzékem bizonyosan többször cserben hagyott; olvasgattam Pázmánt is, de úgy gondolom, nem sokat fogott már rajtam; mert mi nyelvtanuló nemzet levén, majdnem lehetetlen a sokféle nyelv sajátosságait össze nem zavarnunk, főleg kik két, sőt három nyelven is tanítunk. Maholnap, kivált ha tankönyveinket ezentúl is oly rettenetes magyarsággal szerkesztjük, mint eddig, igen kevesen fognak jó magyarsággal írni.

¹⁾ Buch der Erziehung, Kütten 1854. S.3..

Vajjon hű voltam-e az anyag feldolgozásában e felállítottam elvekhez s mennyiben közelítettem meg a czélt: annak megítélése a tárgyilagos kritika dolga, melynek pártatlan ítéletét őszinte köszönettel fogom fogadni. Előre látom, hogy a mű egy olvasót sem fog egészen kielégíteni: ez az emberi természetben rejlik; aztán igen is ösmerem általában az ember s különösen a magam szellemének gyöngeségét, semhogy tökélyről álmodozzam. Magamnak is azt kell mondanom, ki szintén csak tanuló vagyok, hogy a könyv, összehasonlítva azzal, ami lehetne, – rossz. A nemzeti művelődésünk állapotának tudatából merített erős akarat és lelkesültség ugyan nem hiányzott: de ily irányú neveléstan szerkesztése a tapasztaláson kívül igen sok és sokféle ismereteket tetézvén föl, erőmet oly csekélynek érzem, hogy csak ebbeli irodalmunk majdnem parlagi volta, a nevelési téren is garázdálkodó erkölcsi és szellemi szanaság, nemzeti művelődésünk égető kérdése soknemű bal körülmény daczára is bátorítottak fel e kísérletre, mely ha nem készíti is elő a földet a hivatottabbak veteményezésére, legalább néhány dudvát fog kiirtani. Én az igazság ösvényén törekedtem ugyan járni; de lehet, hogy sokan tévesnek fogják azt találni, s amit én tárgyilagos igazságnak néztem, alanyinak bizonyítják majd be. Ez csak közös tökélyesedésünkre szolgálhat és épen nem hangolhat le; mert bár az emberek nem *agy* utón vélik elérhetőnek az eszményt, de a különböző sugarak egymást kiegészítve haladnak ugyanazon központ felé.

Menj hát, könyv, a szellemek küzdterére, küzdj s engedd, hogy veled is küzdjenek! De térj be a nevelés oly házaiba is, melyek nem száraz ócsárló értelemmel, hanem szeretettel fognak fogadni, s testesülj meg azokban! Ha pedig útközben nem csak kritikusokkal, hanem kritizálókkal is találkoznál, súgd meg nekik, hogy legalább olvasatlanul ne Ítéljenek el és gondolkodjanak kissé Curtman eme szavairól: Mindaddig, míg erősen leszek meggyőződve arról, hogy a neveléstan tapasztalati tudomány, oly egyénektől, kik tapasztalatlanságukat duz zadozó szóár mögé rejtik, semmi oktatást nem fogadok el. A tapasztalás az által lesz, hogy élményeinket szellemileg feldolgozzuk. Csak sok külső és belső tapasztalás összehasonlításából

származó ítéletek tarthatnak igényt nevelési értékre. Nevelési álbölcsek kezére bízzuk talán ifjúságunkat? De ez történnék, ha embereknek, kik a nevelés- és tanításban még semmi próbát nem tettek s az írói pályát csak a hírlapirodalom anyagi s gazdasági oldaláról tanulták ismerni, szavazatot engednék a neveléstanban. Egy szellemdús megjegyzés, egy hegyke állítás még nem neveléstan! ¹⁾ A szívnek ne legyen része a fejek különbségében, hanem Isten legyen mindnyájunkkal!

¹⁾ Lehrbuch der allg. Pädagogik. 1846. S. XIV.

I. KÖNYV.

ÁLTALÁNOS NEVELÉSTAN.

I. RÉSZ.

A neveléstan embertani alapjai.

I. SZAKASZ.

Az ember testi és szellemi szervezete általában.

I. §. Az ember.

Az ember, mondja Schmidt K. ¹⁾, Istennek egy eszméje, gondolata, tette, mely térben és időben jelenve meg vagyis a külvilág felé irányulva mint test, önmagára és isteni okfőjére visszatekintve pedig mint szellem tűnik fel. Az ember eszerint sem nem csupa test, sem nem csupa szellem, hanem szerves testben élő szellemi lény. A lélek az első, az okfő, a lényeg, a test pedig nyilvánulása a léleknek, ama határ, melyet magának a lélek Isten által vet. A lélek a testet, mint a selymei* burokját, maga körül szövi, ez tehát annak művét, képét, jelenségét teszi; ahonnan a kettő egymásra nézve nem idegen, hanem egy magasabb egységben egészet alkot, idő- és térben megjelenő gondolata, cselekménye Istennek. Az ember a természet és szabadság törvényei szerint vagyis két világban, érzéki- és szellemiben él, mind a kettőben egy magasabb azaz isteni akaratnak rendelve alája. Mert semmi sincs törvényen kívül e világon: a csillagos ég végtelen ürében, a növény- és állatvilágnak nagyító által feltárt csuda-alkotmányában, a holtnak látszó ter-

) Gymnasial-Pädagogik, S. 52.

mészetben, a népek és egyes emberek életében, ott, hol a véletlen látszik szerepelni, szóval mindenütt örök törvény uralkodik.

Összehasonlítva a világ többi teremtményével az ember, valamennyi fölött mind testileg, mind és kivált lelkileg sok előnnyel dicsekszik, úgy hogy méltán nevezzük a teremtés koronájának. Ha ugyanis az embertestet gondosabban vizsgáljuk: azt találjuk, hogy az a földi természet minden elemének kivonatát képezi, úgy hogy benne az egész mindenség képviselve vagyon. Szervezetében feltalálható a földnek minden alkotórésze: a szilárd földanyag, víz, lég, növény és állat s azoknak minden tüneménye: a vonzás, taszítás, villanyosság, delejesség, meleg, világosság s mindennemű vegyfolyamat. A szilárd föld csonttá, a víz vérré, a lég tüdővé, a növény tápszerré, az állat állati emberéletté lett benne. S mindez a lélek plastikai működése által a legszebb összhangzattá szerveződött benne; valamint a mindenség, úgy az ember is, önmagában szintúgy, mint az egészszel való összefüggésében, egy főnséges összhangzatot alkot, s helyesen nevezik kis világnak (mikrokosmos) a nagyvilágban (makrokosmos). Okén ¹⁾ szerint az ember a földnek képmása, melyben az állatok minden működése egységgé, tudattá lett; ő a természet Összes szépségeit egyesíti magában, s minden megvan benne, ami csak környezi. De ami őt az érzéki világ fölé helyezi, az az isteni szikra, mely kizárólagos sajátja. Az ember a maga tökély és kialakultságában a föld minden lényei fölé emelve valóban legnagyobb csudája a szemlélhető teremtésnek.

2. §. Az ember testszervezete általában.

Testére nézve az ember az állatokhoz tartozik ugyan, de nemesebb alkata, művészebb szervezete, alakjainak nagyobb szabályossága és bevégeztsége őt a földi szervezet legfelsőbb pontjára emelik s mutatják, hogy rendeltetése nem végződik ott, hol az állat testéé, hanem szellem szolgálatára vagyon alkotva. Minthogy az emberi test a földi lények lépcsőzetének legfelsőbb fokán áll: benne a földi lények alkatának minden

¹⁾ Oken, Lehrbuch der Natur-Philosophie, 1813. S. 544.

fokai egyesülvék, természetesen azon változásokkal, melyeket saját állása a természetben és magasabb jelentősége igényel. Az emberi testben eszerint háromféle természet nyilvánul, amint a természeti testeknek is három fokuk van, t. i. szervetlen, tengéleti és állati. Az első azonban az élő emberi szervezetben nem mint szervetlen, hanem mint szerves életerőtől áthatott vagyis mint élő jelenik meg. Ennek alapján a test mint szerves egész két alegészre vagy rendszerre oszlik: az úgynevezett tengéleti és állati rendszerre. Az elsőnek a testi élet állandó feltartása, a másodiknak inkább a lélek élete a rendeltetése. Ezek aztán alrendszerekre oszlanak, melyek nem csak a főrendszerrel való összefüggésekben, hanem saját külön céljok valósításában is hasonló bámulatos tökélyt tárnak a fürkésző szem elé.

A tengéleti rendszerhez: az emésztés, lélekzés és vér alrendszerei tartoznak. Ezeknek működési köre egészen összeesik a növény élet vagyis az anyagi viszonyok határaival; s így az emberéletnek eme köre öntudatlan, önkénytelen. Az ember teste ugyanis, hasonlóan a növényhez, a természet ölében él, azaz a természeti világ nagy egészéhez tartozik, mint tag, és pedig nem csak külsőleg, gépileg, hanem benső, szerves összefüggésben is, úgy hogy amik az ember lakta világnak határozottságai, azok az ő határozottságai is. Ezekből helyesen rója meg Herder ¹⁾ Voltaire-t ama nem-bölcséleti lármája miatt, melyet Lisszabon elsülyedte alkalmából tett, Istent majdnem káromolva vádolván; mert hiszen mind magunkkal, mind azzal, amink van, az elemeknek tartozunk. Valamint tehát a test egyes tagja csak úgy élhet valóban, ha a test mindenik tagjával összefüggésben, egységben s mégis ellentétben s így a testszervezet általános törvényeinek alávetve marad: épügy a testszervezetnek is, minthogy nem egyéb, mint egyik tagja a nagy mindenség szervezetének, csak azon föltét alatt folyhat élete, ha kölcsönös hatásban marad a külvilággal, vagyis ha folyton vesz és ad; ha az e célhoz képest alkotott életszervek a külvilág anyagát magukba veszik, feldolgozzák, a testre nézve idegenné lett részt pedig kikülvönítik. – A tengélet fej-

¹⁾ Werke. Z. Phil. u. Gesch. Wien, 1813. S. 18.

lódése, mondja Schmidt K. ugyanott, csak szakadatlan ténykedés által történhetik. Azért az életszervekre való hatás vagyis inger elkerülhetlenül szükséges; melynek azonban az életszervezet természetéhez arányoztnak kell lenni, mert a túlerős vagy a túlgöngye inger, a ténykedés és nyugalom szélsősége betegséget szül; ellenben ha az inger mennyisége és minősége az életszerv ingerlékenységi képességéhez van aranyozva, akkor a testet egészségesnek mondjuk; mi annyit tesz, hogy minden egyes életszerv minden részecskéje szakadatlan elhalás és megújulás folyamatában létezik, vagyis az életanyag folyton megújul a réginek, idegennek, elhasználatnak kikülönítése s újnak fölvevése által, „úgy hogy az újabb kutatások nyomán az emberi test bizonyos idő elteltével egész régi állományát, még a csontokat sem véve ki, elveszti s egészen újat nyer helyébe, bár külsőleg a réginek látszik is”¹⁾).

A testszervezet egy másik rendszerét az állati rendszer képezi, mely: ideg-, érzék- és mozgásrendszerre oszlik. Állatinak azért nevezzük, mert azon működést jelenti, melylyel az állat a növény fölött már első pillanatra kitűnik. Áll pedig abban, hogy az állat a külvilág benyomásait, változásait észre veszi s azokra visszahatni képes, azaz érez és mozog. E rendszer tehát már a tudatos életnek szervezete.

Jóllehet a testi szervezetet két rendszerből állónak mondtuk: hiba volna azt hinni, mintha az két különálló, elválasztható egészet képezne; sőt a két rendszer oly szoros egyiséget alkot, hogy csak ez teszi ki az életet: az állati rendszer csak addig él, míg a tengéletiben élhet; de ez is csak oly föltét alatt fejlődhetik természetesen, ha az állati is úgy fejlődik; csak az él az emberi szervezetben, mi az állati rendszertől át van hatva. De még nagyobb hiba volna abból, hogy az önkényes mozgást és érzést vagyis a tudatos életet a testi szervezet állati rendszeréhez kötöttük, arra akarni következtetni, hogy az érzés a testszervezetnek mint anyagnak tulajdonsága. Hogy e pontra nézve eligazodhassunk, a fönnebbi két rendszert a bcnnök működő erők nyilatkozatai szerint kell szemléletünk tárgyául tennünk.

¹⁾ Immánuel Hermann Fichte, Anthropologie, Leipzig, 1856, S. 267.

Ha a két rendszerről mondottakat megfigyeljük: önkényt szembe ötlük, hogy ama két rendszer nem egyéb, mint bizonyos erők rendszereinek összege, melyeknek viszonyhatása, kölcsönös támogatása és korlátozása az embertest életének folyamatát eszközli. E rendszereket Curtman ¹⁾ részint gépi és vegyi, részint szerves és élő erők rendszereire osztja.

A gépi erők, melyek különösen a csontalkotmánynak, csuklóknak, a szem- és fülnek s részben az izmoknak (de amelyek már inkább a szerves erőkhöz hajlanak) tulajdonságai, csak a test sajátjai. Ezeket utánozni is lehet, mint azt az önmozdonyoknál tapasztaljuk. Működések azonban felsőbb erőknek nagyon alárendelve, ahonnan a hulla, melyből ez erők már eltűntek, semmi ténykedésre nem képes.

A vegyerők, melyek által az ember leginkább érintkezik a külvilággal, amint azok például az emésztés, vér és légzés rendszerében nyilatkoznak, már önállóbbak. Hány a vegyerő, azt biztosan meghatározni nem lehet.

A szerves erők magukból kifelé és egyszersmind önmagukba hatnak, úgy hogy csak összefüggésökben létezhetnek. Ezekről függ az állatok és növények élete; ezen erők nélkül a nedv, gyök, levelek nem eszközölhetnek tenyésztet; a vér keringése, a táplálás, a tenyésztés mind a szerves erők működésének eredményei. Ezen erőknél mindig háromféle ténykedés fordul elő: a fogékonyság (Receptivität), mely kívülről befelé irányul, a belülről kifelé ható ingerlékenység (Erregbarkeit) és a magát belül fentartó s felfokozó megújítási erő (Reproduction).

Az élő erők szintén szervesek, de mozgásuk érzéssel van összekötve, és midőn önmagukból kifelé hatnak, önelhatározólag egyszersmind magukba is visszahatnak. Az, mi a visszaható erőnek ezen önelhatározását eszközli, az a többé-kevésbbé világos tudat. Ezokból az állat, mondja Curtman ugyanott, nem csak egy egészszé képes kötni a szemébe eső sugarakat, hanem a színeképet kellemes, vagy kellemetlen érzettel is fogadja, mely aztán cselekvésének irányát is rögtön elhatározza. Ez erők összegét léleknek nevezzük; valamennyi erő tető-

¹⁾ Lehrbuch der alig. Pädagogik, I. Th. S. 43-45.

pontját pedig vagyis az embernek őt minden más állat fölé helyező tehetségét szellemnek.

Ezekből már most könnyen kivehetni, hogy az állati rendszerhez kötött érzést és mozgást sem csupán állati, sem csupán szellemi működés nem eredményezi; hanem hogy az mintegy átmenet a testi élet köréből a lelki élet körébe. Ez már a tudatos vagyis lelki életnek kezdete, mely életnek a lélek és test közti viszonynál fogva testi szervekre vagyon szüksége, hogy nyilatkozhassék. „Bármily szerveket használjon is a lélek: az ő hatása mindenütt lelki” – mondja Herder. ¹⁾ Ha az ember testi életét tekintjük: az szakadatlanul mozgó folyamként tűnik föl, mint anyagok állandó változása, mint az állagnak örökös képződése és szétbontása, mint sokféle változásoknak és működéseknek hatása, melyek egymásra viszonyhatásban és összesen a léleknek mint okfőnek uralma alatt állanak.

3. §. Az ember szellemi életének szervezete általában.

Testet és a növényvilágban nyilatkozó életerőtől egészen különböző lelket az ember közösen bír az állattal; mert a természet általános törvénye szerint a természeti lények minden sorában ismétlődik az alsóbbak élete, csak hogy saját változásokkal és nagyobb tökélyben. Az állat lelke is csakúgy okfője az érzésnek és önkényes mozgásnak, mint az emberé, és a magasabb fokon álló állat az általános alsóbb lelki tulajdonságokra nézve a legnagyobb hasonlóságot mutatja az emberrel. Valamint azonban minden egyes magasabb életfok az által lesz, hogy az alsóbb új saját tulajdonsággal gyarapszik: úgy van az az emberrel is; az állati életfokon a növényi életfolyamhoz az érzés és mozgás tulajdonsága, az életerőhöz lélek, az emberi életfokon pedig az állati lélekhez szellem járul vagyis valamennyi erő tetőpontja, az embernek őt minden más állat fölé helyező tehetsége. De a test és szellem az ember külfel-tünésében annyira egynek látszik, hogy különbségökre csak az erők- vagy tehetségeknek lényegileg különböző nyilatkozataiból következtethetünk. Mikép áll elé s szövődik egygyé mind a kettő; továbbá mi a testiekre és szellemiekre osztott

¹⁾ Herder, Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 234.

erők beltermészete: az véges eszünkre nézve megfoghatlan. Csak annyit veszünk észre, hogy az emberben a növényi és állati mellett csakhamar olyasmi is jelenti magát, mi az érzékiség határain túl szárnyalni s a végtelenhez közeledni törekszik. Ez az ember lelke, melyet ily érteményben mint valamennyi élő tehetségnek tetőpontját szellemnek s életét az ember szellemi életének nevezzük. A lélek földi állapotában testi szervekhez vagyon kötve; ahonnan létének két sarka vagyon: az egyik a föld felé irányul, a másik pedig föl az örök világhoz törekszik; a lélek testi létében a földibe, az érzékibe merülvén mintegy elvesztette önmagát s csak a fejlődés magasabb fokán talál rá magára. A lélek, hasonlóan a testhez, szerves egységet képez, mely különböző s magukat az egésznek általa föntartó s kormányzó szervekből vagyis tehetségekből áll, mely szerveknek mindegyike uralkodik is, szolgál is és így cél és eszköz egyszersmind.

Minthogy az emberi lélek szerves lény: azért annak, épen úgy mint a testnek, ingerre van szüksége; de az nem lehet egyéb, mint ok a szellemi szervezet öncselekvésének megindítására; mert a szellemnek saját magából forrasozó élete vagyon, mely abban nyilvánul, hogy az, mi a szellemben csirakép létezik, az inger hatására maga fejleszti ki magát.

Az emberi szellem egy szerves egészet képez; de mivel háromféle módon nyilatkozik, azért három főtehetséget vagy rendszert szoktunk benne megkülönböztetni, névszerint az ismerés vagy gondolkodás, érzés és vágyás rendszerét. A gondolkodás rendszerében a lélek azt, ami van, tudatába veszi és működése tárgyaként maga elé állítja. Érzésben a lélek saját állapotát veszi észre, amennyiben az az én-nek megfelel, vagy céljait előmozdítja, vagy mindezekkel ellenkezik. A vágyás rendszere által a lélek működésének határozott irányt ad, vagy valami bensőre (benső akarat), vagy valami külsőre (cselekvésre, külső akarat). E felosztás nem tulajdonképi, hanem csak a lélek nyilatkozatainak könnyebb felfogása végett van szokásban. És e szokás amint ősrégi, úgy indokolt is; Maguk azon bölcselők is, kiknek e felosztás ellen észrevételeik vannak s azt lélektanaikban nem követik, lélek-

tani rendszeröknek a szellem különféle téréin való alkalmazásában mégis csak e csoportosításhoz fordulnak. Hegel a maga lélektanában ¹⁾ csak elméleti és gyakorlati szellemet különböztet meg vagyis az ismerő és vágyó tehetséget; de világos, hogy ezen felosztás a különben rövidege mellett is mély és tartalomdús lélektannak hátrányára vagyon. Kant, az újabb bölcsélet atyja, szorosán ragaszkodik a szellem hármasságához.

Midőn azonban ezen elkülönítéshöz ragaszkodunk, előre megjegyezzük, hogy épen úgy ragaszkodunk az elkülönített tehetségek egységéhez, eleven viszonyához is. Ha ezt nem tennők, a felosztás holt elvonássá lenne; mert ha a tanítás p. o. csupán az ismerő tehetségre irányulna, az holt, terméketlen volna, amennyiben az érzelmet és akaratot érintetlenül hagyván a lélekbe csak holt tudást vinne, melynek az igazi műveltségre és nevelésre nézve csak igen kétes értéke van. Épen ez történnék más tehetség mellőzésével is. A szellem nevelése csak úgy lehet sikeres, ha annak minden tehetsége összhangzatosan fejlesztetik. Mert az emberi szellem egység; gondolkodás, érzés és akarat három rendszere a szellemnek, de amelyek felbonthatlan egységes szervezetben élnek. Semmi élő nem egy, hanem mindig több, s mégis minden többség ismét egység; ez a szervezetnek mivolta. A szellem is egység, s amit gondolkodó, érző, vágyó tehetségnek mondunk, az csak különböző vonatkozásait jelenti a szellemnek önmagára és világára. „Minden egyes szellemi tehetségnek kell tehát gondolkodást, érzést és akarást tulajdonítnunk; s mégis azok annyiban megint különböznek egymástól, amennyiben a működésnél mindig csak egyik vagyon a központban, például a gondolkodási rendszerben a gondolkodás a központ, az érzés és akarat pedig kerületében vannak; épen úgy az érzés rendszerénél az érzés, ja vágyás rendszerénél az akarat vagyon a központban, s a másik kettő körzetébe esik” ²⁾).

A szellem rendszerei egyenlők s mégis különbözők. Rokok levén, egymást föltétezik. Az emésztési rendszer nem lehet

¹⁾ Werke, 1840. VII. Philosophie des Geistes, 288. etc.

²⁾ Gymnasial-Pädagogik, v. K. Schmidt, S. 56.

a légzés rendszere nélkül, ez a vér rendszere nélkül sat.: épen úgy áll a dolog a szellemi rendszerrel is. – Ez az emberi szellemnek háromsága, mondja D e i n h a r d t, élő h á r o m egység. E csudálatos háromegegységhez nincs hasonló viszony vagy lét a természetben; mert a tulajdonképi természetfolyamatokban a különbségek többé-kevésbé külsőknek mutatkoznak, vagy fölemésztődnek az eredményben; de a szellem tehetségeivel egészen másképp áll a dolog; itt mindenik a szó teljes értelményben benne van a másik kettőben, de anélkül, hogy felemésztődnek, vagy hogy sajátságos jegyeit, melyek azzá teszik, ami, elvesztené. A napsugár üveghasáb által megtörve külön színekre oszlik, de ezek, bár mind a fényhez tartoznak, csak egymáson kívül és egymás mellett léteznek; nem úgy az egységes lélek tehetségei; ezek egymásban vannak, úgy hogy az ismerő lélek érez is, akar is egyszersmind; épen így van a dolog az érzés és vágyás rendszerére nézve is. A vegytani folyamatban az elemek különleges tulajdonsága felemésztődik, s úgy lesz belőlök új test, ellenben az emberi lélek hármasságának különbsége megmarad, jóllehet, midőn például az ismerő tehetség működik lényegesen, az akarat és érzés is közre hat vele. Mindenki tudja, hogy semmit sem ismerhetünk meg, ha azt megismerni folyton nem akarjuk; az akarat erősebb, vagy gyöngébb volta szerint ismeretünk is erősebb, vagy gyöngébb lesz. Őszton nélkül semmit sem tehet bensővé az érzék, a bennítés pedig csak szellemi működés által történhetik; nincs tehát ismeret akarat nélkül, vagyis a gondolkodás föltétezi az akaratot. De az érzésnek is jelennek és tevékenynek kell lenni minden ismeretszerzésnél; mert minél élénkebb az érdeklődés, kedv, öröm valamely ismeret iránt, annál eredménydúsabb lesz a gondolkodás működése, de az érdeklődés, kedv, lelkesedés s hasonló állapotok mi egyebek mint érzelmek? S fordítva, minden ismeret akadályra talál az azt kísérő érzelemben, sőt meg is szünhetik miatta. Hasonlóképp tapasztaljuk, hogy az akarat a gondolkodást és érzést tétezi föl mint élő tényezőket. Ignoti nulla cupido; amit nem ismerünk azt nem szerethetjük, nem utálhatjuk, arra nem törekedhetünk. Épen úgy az érzék, például

a szerelem, tárgya ismeretével és akarattal van összekötve, mint azt Deinhardt ¹⁾ kifejti.

Az által, hogy a gondolkodás, érzés és vágyás tehetségeinek működését hármasegységnek mondtuk, azoknak egymástól való különbözősök is ki lett mondva. Ezen különbözős vagyis a szokásos felosztás indokolva van. Ugyanis az emberi lélekben először is szellemet és kedélyt szoktak megkülönböztetni, az első alatt az ismerést és akaratot s következményeiket, a második alatt az érzelem világát értvén. S hogy ezen megkülönböztetés alapos, kiki észreveheti, ha meggondolja, miszerint az érzés tisztán alanyi élet vagy az emberi lélek alanyi hangulata, míg az ismeretnél s az akarathoz az 'én' bizonyos tárgyra vonatkozik, s azzal valamely folyamat által kiegyezkedik; például, ha az ismerést veszszük, legyen az szemlélet, képzet vagy öntudatos gondolkodás, – itt a szemlélő vagy képező vagy gondolkodó 'én' és az ismerés tárgya közt szükségképpen megkülönböztetés jó elé, azaz az én magát a tárgytól megkülönbözteti; de az érzésnél az én és a tárgy közti különbség vagy nincs is még meg, vagy ismét eltörődött, s az érzés tartalma a belsővel, mint olyannal, elválászatlanul össze vagyron szöve. S ha azt vetnék ellene, hogy például az öröm érzelmét kultárgyak okozzák, az nem lenne érv; mert az érzelmek vonatkozhatnak ugyan tárgyakra, s ezek gyűjthatnak szenvedélyeket is: de az érzelem nem tárgyára való vonatkozása, hanem attól megszabadult, önmagában való állapota, alanyi hangulata a léleknek, alanyi öszhangzata önmagával; s ami rajta tárgyi van, az már az ismerés és vágyás tehetségeinek működési körébe esik. Az érzelem a lelki élet bensőségének nyilvánulása, midőn a lélek valamit megismer, akar, vagy tesz. Igaz, hogy az érzést legtöbb esetben az ismeret és akarat ébreszti föl; de az is tény, miszerint ezen ébresztés után oly magas uralmi állásra emelkedhetik, melyben minden, mi körötte van, szolgálatában áll.

De különbség van aztán az ismerés és vágyás nyilatkozási állapotában és minőségében is. Az ismerési folyamat kül-

¹⁾ Encyklopädie des gesammt. Erz. und Tjnterrichtswesens, von K. Schmid etc. Gotha, II B. S. 174.

tárgyból indul ki, melyről tisztán tudjuk, hogy é n-üinktől külön-
 álló és különböző valami; itt a működés külsőről belső felé
 tart, a kültárgy az alanyi tudat területébe lép, annak birtokává
 leszen, de úgy, amint van, mert az ismerés vagyis az elméleti
 működés nem tesz rajta változást; például, ha a nevelő a gyer-
 mek egyediségi tehetségeit megismerni akarja, azon van, hogy
 azokat kellőleg megfigyelje, úgy amint azok a megfigyelés
 vagyis megismerés tárgyán valósággal vannak, nem változtat
 rajtuk semmit. Ellenben az akarat miből indul ki? Felelet: az
 öntudat határozatából, melyet a külső létbe helyezni, kivinni
 szándékozik. A működés iránya tehát belülről kifelé tart s a
 külső tárgyat úgy meg akarja változtatni, hogy azon a belső
 határozat valósítva legyen, vagyis az akaratnak feladata az
 alanyiságottól kiszabadult mű, mely benső célomnak kinyo-
 mata; másképp: ami alanyi tudatomban volt, az a tárgyi létbe
 lép. – Eszerint, ha a fönnebbi példánál maradunk, a nevelő
 nem állapodik meg a növendék tárgyi egyediségének felisme-
 résénél, mert ez még nem tanítás, nem nevelés, hanem gya-
 korlati működést az az akaratot is fejt ki irányában, egyedi-
 sége természetének megfelelő módosítást tesz rajta, azt fokról
 fokra képezvén.

Láttuk, hogy a szellem rendszerek egységét képezi. De
 e rendszerek aztán megint mint alrendszerek, csoportok,
 szervek egysége tűnnek föl. Az ismerés vagy gondolkodás
 rendszere: képzet-csoportra, talentumokra és szoros
 gondolkodási működésekre oszlik; az érzés rendszere:
 személyiségi és függési érzelmekre; a vágyás rend-
 szere: nemi, fentartási s egységi ösztönökre. Ezek
 közül a legtöbb megint több tehetségre ágazik el, melyek ere-
 deti, veleszületett tehetségei az embernek, s mint ilyenek okszerű
 nevelés által módosíthatók, de ki nem irthatok. „Miképp is fog-
 hatnók fel a szokott felosztásból az egyes tehetségeket és
 különféle jellemvonásokat, melyeknél fogva az egyik ember a
 tudomány, másik a művészet, harmadik az ipar sat. iránt bír
 saját vonzalommal s képességgel? Miképp vagyon, hogy az
 egyik csak a zenét, de nem a festészetet is szereti; hogy ez
 a történelmet, az a nyelveket, amaz a mértant választja tanul-

mányozása tárgyául? Bizonyára a lélektan szokott útja nem vezet ezen élesen kifejezett hajlamok és tehetségek megmagyarázására, A lélektannak a phrenologia felosztását kell szövetségesül fogadnia, ha el akar igazodni.”⁷⁾

4. §. A lélek szellemsége.

A lélek szellemségét a fönnebbi czikk csak állítás-kép mondotta ki, a léleknek első tekintetre önkényt szembe-ötlő tulajdonságaira támaszkodva, de nem az a körül fölmerülni szokott s most mindinkább terjedő bölcseleti nézetek méltatásával is. Ez általános állításunkból könnyen kiforgathat bennünket az anyagelviség embere s mindazok, kik a léleknek fönnebb kijelelt mivoltát nem ismerik el, s kik ennél-fogva a nevelést nem csak fölöslegesnek, hanem károsnak is fogják találni. Vagy mi által láthatná a nevelést indokolva az, ki lelkét testéhez hasonló, vagy legfőlebb is ennél finomabb anyagnak, mintegy az anyag színének, virágjának tartja, ki a szabad akaratot tagadja? Micsoda nevelés is lenne az, mely közönyösen viselkedhetnék ilyenén kérdések iránt: Mi a test, mi a lélek? Honnan jó, hova megy az ember? Mi lesz a szellemből az eszméletlenség-, örültség- vagy tetszhalálban? sat. Kell-e a testi tehetségeket. művelni, hogy az által a szellem is művelődjék? Kell-e a szellemnek kellő munkát és szünetet adni, hogy bizonyos testi állapot idéztessék elé? sat. Mind oly kérdések, melyek önkényt fölmerülnék a nevelő előtt, s megoldásuktól a legfontosabb nevelési rendszabályok függnék. Különböztvén a lélekről való fogalom, különbözni kell a nevelésnek is. A téves bölcseleti rendszerek téves nevelési elveket állítanak fel; például az anyagelviség a társadalom fennállását lehetetlenítő nevelési rendszer mellett rajong; R o u s s e a u n a k E m i l e-je nem ugyan-egy Kant neveléstanával. Ha a nevelés fogalmát, célját, eszközeit meg akarjuk határozni: előbb az ember rendeltetésével kell megismerkednünk; de ez csak a lélek mivoltának tiszta földerítésével történhetik. Akkor jelelhetni ki az irányt, melyet a neveléstannak követnie, a szellemet, melynek azt

¹⁾ K. Schmidt, Buch der Erziehung, S. 195.

mindvégig átlengnie kell. – Látván a sok téves nézetet, melyeket a lélek mivoltára nézve még sok tanító is követ, látván a nevelési működésnek azokból szükségkép folyó hamis irányát, igen indokoltnak találjuk a lélek szellemiségéről tüzetesen szólni, az ember kettős természetét világosságra hozni s ezzel is óvásunkat kifejezni a szellemnek amaz ellapulása, elanyagosbdása ellen, mely mindenfelé valódi bölcsesség, fölvilágosodottság, új kinyilatkoztatás képében arczatlankodik. A lélek mivoltát illetőleg a nevelőnek egészen tiszta, kiforgathatlan igazságra kell jutnia, mert e nélkül működése csak kenyérkereset lesz, de nevelés nem.

Ha gondosabban vizsgáljuk az érzéki világot, lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnunk, hogy tisztán szellemi vagyis testetlen, gondolkodó és akaró azaz értelmes, szabad s halhatlan lények birodalma is létezik, mely tehát az értelmetlen, nem-szabad, múlékony teremtmények birodalmától lényegileg különbözik. Az ember szerves testtel ellátott szellemi lény; s míg egyrésztől testének legtökélyesebb alakja az érzéki világ koronáját képezi, másrésztől értelmes lelke a szellemvilág fénytjeljes lánczának egyik szemét teszi. Két egymástól különböző állag (Substanz), lélek és test, van tehát benne, melyek, anélkül hogy saját tulajdonságaikból valamit vesztenének, egy eggyeddé egyesüvők; s így a dualismus, a kételviség, a helyes gondolkodásmód. Hogy ez így van, hogy tehát az ember lelke s teste nem azonos, a következőkben akarjuk földeríteni

„Valamely dolog lényegét ténykedésének mivoltáról ismerhetni meg, mert e ténykedés mivolta a lényegben való (real) alapját bírja. Már ha az ember ténykedését tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy annak két egymástól lényegesen különböző mivolta vagyon, t. i. a tapasztalás és gondolkodás. Tapasztalni annyit tesz, mint érzékeink által valamit észre venni; mi még nem tesz ismeretet; gondolkodni pedig annyi, mint az ismeretnek emberben eredetileg létező tiszta alakjait, az egységnek és szükségességnek törvényeit az észrevett tárgyakra alkalmazni s így ítéls, következtetés, elvonás, elvalapítás által ismereteket alkotni. De hogy e két ténykedés

egymástól lényegileg különbözik, világos először onnan, hogy az észrevett tárgyak önmagukat nem magyarázzák, különben az állatok is, melyek közt soknak élesebb érzékeik vannak az emberénél, szintén dicsekedhetnének ismeretekkel; s így az embernek érzéki vagyis testi része nem viheti az ismeretszerzés igényelte szellemi ténykedésnek szerepét. Másodszor onnan, hogy a gondolkodás egyedül szintén nem képes ismeretre szert tenni, p. o. a vakon szülöttnek nincs ismerete a színekről, a siket-némának a hangokról, mert a gondolkodás nem lehet pótléka az érzékiségnek.”¹⁾ Már mivel az értelmes lélek működésének mivolta annyira különbözik az anyagi erők működésének mivoltától, hogy azt ebből s viszont megfejteni teljes lehetetlen: azért a léleknek a testtől egészen különböző állagnak kell lennie. „Csak egyszerű szellemi lény képes az anyagi világtól különböző érzékfölötti képeket, milyenek az Isten, a jó, igaz, szép eszmei, teremteni, azokat szavakban megtestesíteni s másokkal közölni; csak szellemi lény birkát tudattal önmagáról, Istenről, világról, csak az lehet szabad térviszonyoktól. Ezen eszmékben tápláját látja a lélek, mely után kielégíthetlenül sóvárog; a végtelen jó vagyis Isten utáni vágy kiirthatlan benne, úgy hogy csak az ő megismerése- és szeretetében leli nyugalomát, míg a föld a maga legfönségesebb javaival sem képes őt kielégíteni. Állatnak mondjuk-e az ily lényt, vagy valami többnek? Miért nem leli ezen állat is ösztönének kielégítésében léte boldogságának ne-továbbját?

Mit mondjunk továbbá az ember szellemi, nevezetesen szépészeti, értelmi, erkölcsi, vallási érzelmeiről?! Hogyan emelkedhetnek ezek a legmagasabb fokig akkor, midőn a test homlokegyenest ellenkező hangulatban vagy; midőn például az öröm testi fájdalommal, a lélek mély fájdalma pedig testi gyönyörrel párosulva jelenik meg?”²⁾ A test a legiszonyúbb fájdalmaknak lehet kiteve, s a magasabb ügyekkel elfoglalt lélek arra nem is ügyel; p. o. Scott Walter a legélesebb testi fájdalmak közt mondta legvidámabb darabjait; Heine

¹⁾ Propylaeumok a magyar philosophiához, Szontagh Gusztáv, 34. 1.

³⁾ Uschold, Grundriss der Metaphysik, 1857. §. 124.

Henriknek teste már csak árnyék vala, s ő mégis megtartotta élezés nedélyét. Hát a vértanuk lelki erőssége?!

„Az ember elfeledi önmagát, elveszti az időnek és érzéki erőinek mértékét, ha magasabb gondolat híja, s ő követi azt. Egy eszme a legiszonyúbb testi fájdalmakat is elnyomja, megvetteti az életet s halált s mennybe ragad. A munka, ha csupán test végezi, nehéznek látszik: mily könnyűvé lesz, ha szeretettel párosul!”¹⁾ „Az erkölcs alapját képezi a társadalomnak; de ha minden csak anyag, akkor sem erény, sem bűn nem létezik, következésképp semmi erkölcsiség. Törvényeink mint föltételek s változékonyak soha sem állapíthatják meg az erkölcsösséget, mivel ez föltétlen és változhatlan; az ő forrásának tehát a miénknél állandóbb világban kell lennie és erősebb biztosítékkal bírnia, mint az esélyes jutalmak és büntetések. Bizonyára a fönnebb mondottak szerint az erkölcs nem a testi emberben vagyis pusztán anyagban birja alapját. És épen oly bizonyos, hogy az emberek, mihelyt Isten eszméjét vesztik, mindenféle gonoszba rohannak, törvényt és bakó daczára is.”²⁾

Szellemiségre mutat végre csalhatlanul az öszhangzatosan kifejtett szabad akarat is, melynél fogva az ember ura testének, míg az állat vakon hódol ösztöneinek. Csak öntudattal bíró, szabad, következésképp szellemi lény képes ténykedésének irányát elhatározni, a földön uralkodni, bár kül- és belingerei ellenkezőt czéloznak. „Hogy az ember a Teremtő kezéből mint magasabb lény állott elé, nem csak az emberi nemnek elméleti és gyakorlati vívmányai, hanem végnélküli tökélyesülhetése és a tökély s tökélyetlenség ama kirívó ellentétei is fényesen tanúsítják, melyeknél fogva ő az egész állatvilágot a legsajátságosabb módon magában egyesíti, anélkül hogy az állati tulajdonságoknak hódolnia kelljen. Sőt amaz efajulás is, mely szerint az állatok elé állított korlátokat áttörheti, szintén egyik jele magasabb helyzetének a földi lények közt”³⁾. Jellemző az is, hogy az anyagelviség tanítványait maguk az agytanárok is megczáfolják, mert a koponyán a hit- és valásérzelmű szerveket is felfödötték.

1) Herder. Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. III. 242.

2) Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. 6. Ch. 3.

3) Immanuel Herrn. Fichte, Anthropologie, Leipzig, 1856. §. 229.

5. §. A test és lélek közti viszonyhatás.

A test és lélek közti viszonyhatás alatt értjük ama többrendű befolyást, melyet a lélek és test mint egymástól különböző állagok a köztök levő legbensőbb összeköttetésnél fogva egymásra gyakorolnak. E viszonyhatásnál fogva a szellemi működés a vér- és idegrendszerben és ez által az egész testben, s viszont a test állapotai az Öntudatban viszonyhangzanak, letükröződnek; az akarat működései megfelelő testi mozdulatokat eszközölnek, a testi állapotok pedig a szellem működéseit vagy könnyítik, vagy nehezítik. Tény az, hogy a lélek minden egyes működése vagy bizonyos testi szervekkel áll összeköttetésben, vagy mitöbb azok minőségéhez van kötve, úgy hogy csak azok által lehet munkás; egy ily szervnek hibás alkata zavarja, vagy megsemmisíti a szellemnek attól föltétezt működését is. A szellemi tehetség fejlődését mindig megelőzi a megfelelő Szerv fejlődése; mi azonban nem úgy értendő, mintha a lélek is növekedésnek, gyarapodásnak volna alávetve, hanem úgy, hogy a lélek a test fejlettségének bizonyos fokát igényli a maga nyilatkozataira.

A lélek ugyan minden részecskéjében jelen vagyón a testnek, de némelyekben tudatosan, másokban tudaton kívüli állapotban létezik; s míg némelyekkel csak közvetett, addig másokkal, milyenek az idegek, közvetlen érintkezésben vagyón, úgy hogy az idegrendszer, mely az egész testen át elágazik és minden szerves működést eszközöl, a legközelebbi közege a léleknek, mely által ez testére s ez által a külvilágra hat, és fordítva, mely által a külvilág hatását testére s ennek állapotait észreveszi. Hogy az idegrendszer a szellem összes működésének közege, már csak abból is világos, hogy a szellemi megerőltetés és a léleknek rendetlen állapotai az idegrendszerre s viszont ennek betegsége a lélek életére hatással vannak. Ha a vérkeringés túlgyorssá lesz, ez által maga az értelem is zavarba jő. Már csak a játéktól felhevült gyermek is adatul szolgál arra, hogy az izgatott ember kevésbé képes a dolgok kellő megfontolására: hát még a részegen vagy ideglázban fekvő! A déli népeknél legerősebbek a szenvedélyek, mert vérfor-

gásuk gyorsabb. „Hogy a tele has nem szeret tanulni, az régi közmondás; s hogy a jól táplált, elhízott emberek ritkán képesek komolyabb szellemi munkára, szintén kétségkívüli dolog. – De époly befolyása vagyon a léleknek is a testre. A szellem gyakori erős felindulásait halványság, gyöngeség, kiaszás, kora öregség szokták követni. Vannak példák rá, hogy a rémület egy éjen át megőszítette az embereket. Az indulatok és szenvedélyek az arcz változó színe, pirosság és halványság által árulják el magukat. A képzelő erő megerőltetése gyakran annyira elgyengíti a testet, minthacsak közvetlenül volt volna megerőltetve. A képzelő és érző tehetség nem egyszer veszélyesen felizgatja az idegeket. A kedély vidámsága gyakran jobban megóv bennünket betegségekől s előbb meggyógyítja azokat, mint az orvos-szer. Indulataink sajátságos érzést okoznak a szív táján s változásokat a szem fényében. Ide sorozhatjuk az első találkozásnál nyilvánuló rokon- vagy ellenszenvet is.” Curtman ¹⁾).

Láthatni ebből, hogy az ember teste és lelke a legbensőbb összefüggésben vagyon; hogy azok egy egészet, tökélyes egészet, összhangzó szervezetet képeznek, melyet ha alkrészeire akarnánk bontani, azt csak elvontan tehetnök, minthogy ama mód, mely szerint eme teljesen különböző két állag tökélyes szervezetté olvadt, leleplezhetlen titok marad. Egyiket a másiknak nyilatkozataiból fölismerhetni, de származtatni vagy megfejteni nem lehet, mert szellem és test különemű dolgok. „Egy egészszé egyesültek s mindaddig együtt maradnak, míg a Teremtő föl nem menti őket szolgálatuk alól és más hatáskört nem jelel ki számukra.” ²⁾

Annyit azonban már itt is ki lehet és ki kell mondanunk, hogy a szellemnek a testre való hatása nem eröműtani; s hogy más is lehet, bizonyítja azon tény, miszerint a tartós bú sorvasztólag, a kedély vidámsága pedig kedvezőleg hat a testre.

Tudván ezt az emberismerő, nevelő összhangzatosan fogja művelni a gyermek tehetségeit; „egészséges lélek egészséges testben” leszen jelszava, óvakodni fog az egyoldalú neveléstől.

¹⁾ Curtman, Lehrbuch d. alig. Päd. 1846, I. Th. S. 48-49.

²⁾ Herder, Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 227.

Igaz ugyan, hogy rendeltetésünknel fogva a szellemre kell főgondot fordítanunk; de ez nem zárja ki a testi nevelést, sőt elsővé, legszükségesebbé, bár nem legfontosabbá teszi azt. „A testnek szüksége van a lélekre, de ennek is a testre; s valamint a lélek a testre, úgy gyakran panaszkodhatnak a test is a lélekre”¹⁾

6. §. Az anyagelviség elméleti szempontból.

Az anyagelviség az anyag egyedüli létét állítván s mindent a szükségesség törvénye alá rendelve, megszünteti a nevelésnek még lehetőségét is. Szerinte az ember és világ minden tüneménye az anyagból magyarázandó; a szellem sem egyéb, mint finomabbra fejlett anyag; a képzet, fogalom, eszme csak a tapasztalásból vagyis érzéki világból származik s egyedül anyagi tárgyakat tartalmazhat; a tapasztalás körén kívül eső képzetek pedig, milyennek a szabadság, öröklét, Isten üres agyszülemények. Gyakorlati irányánál fogva az ember végcélja: az életfentartása s a jóllét; ahonnan önzés minden cselekvéseink egyedüli rugója; s mivel mi csak anyag vagyunk, ez pedig a szükségesség törvényei szerint működik: azért sem szabad akarattal sem erkölcsi törvénnyel nem bírunk. Amit vallásnak, lelkiösmeretnek sat. neveznek, az csupán zsarnokok és papok koholmánya, üres képzetek, beteges érzemények, nevelés és törvényhozás által oltva belénk, hogy így egy más világ reménye– s rettegetésével s egy nem létező bíró rémképével orruknál fogva vezethessék az elbutított tömegeket. Mindezekben nem több a valóság, mint a nép által általában rettegett kísértetek hitében.

Ilyen az erkölcsiséget és vallást megsemmisítő, a társas létet lehetetlenítő, minden neveléstant fölöslegessé tevő tana lévén az anyagelviségnek, mivel az gyakorlati életünk fáján mindinkább nagyobb mérvű pusztításokat tesz, de kivált, mivel e telhetlen szörnynek még a múzsák szent helyein, a tanpályán is nem csekélyszámú áldozárai vágynak: azért mindenki beláthatja, hogy e kérdést megoldatlanul hagynunk nem szabad,

1) Encykl. d. g. Erz. u. Unt. v. K. Schmidt etc. Gotha. B. V. S. 633. Palmer.

ha művünket biztos alapokra óhajtjuk fektetni. Igaz ugyan, hogy ez metaphysikai kérdés, de hányadik tanító teszi azt tanulmányozása tárgyául?!

Az anyagelviség nem új faja a bölcsekedésnek; amit a mostani anyagászok új felfödözések gyanánt hirdetnek, azt a görög sophisták, de kivált a múlt század franczia bölcselői már mind tanították. Ez iránynak újabb fölkerekedését leginkább azon kölcsönös félszegség okozta, hogy a bölcselek nem tanulták a természettudományokat, a természettudósok pedig nem voltak bölcselek. Emellett visszahatáskép is lépett föl az anyagelviség a Fichte-, Hegel-, Schelling-féle üres szemlélődés ellen. Nagyban kezdett terjedni az anyagelviség, amint Mir ab au d „Systeme de la nature”-je megjelent (1770.). Ez, eredményeit tekintve, rémítő következetességgel, de képtelenségeire nézve a legnagyobb következetlenséggel van írva. Ennek nyomán számtalan mű került világra, „melyek mind az érzékiségre s tudákosságra számítva tetsz-érvekkkel s irodalmi álnép szerúséggel harczolnak; amint általában a szellem dudvatermékei nem is képesek a valódi tudomány szemébe nézni, a tisztult szellemeknek csak egyikében is meggyözödést eszközölni. ¹⁾ Mohón kap az ily maszlag-terményeken a szellemi kiskorúság, a rövidlátás s a hamis irányba tévedt akarat által meghomályosított értelem. A szellemileg fejletlen s az anyagi világ felé irányuló emberek figyelmét legelőször is a közellevő, a kézzelfogható vagyis érzéki köti le, míg az, mit nem érinthetnek, rajok nézve nem is léteznek; ahonnan nem is csudálhatni, ha a testi szemmel föl nem fogott lélek úgy tűnik fel előttök, mint a velő működésének összesége. Épen ezen tapasztalás fölületes színével megalégedő e g y e l v i s é g (m o n i s m u s) teszi az anyagelvi nézet csalóka alaposágot és elfogulatlanságot láttató sajátóságát. Midőn az anyagelviség az igazi nehézségeket s mélyebb tételeket vagy egészen mellőzi, vagy legfőlebb átsurran rajtok: épen ezen kézzelfoghatónak látszó világosságával és valón tetsző józanságával még a komolyan gondolkodó, de a művelődés pályáján el-elmaradni vagy feleútján megállapodni

¹⁾ Im. Her. Fichte, Anthropologie, Leipzig, 1856. Vorrede, S. XXI.

szokott egyéneket is lekenyerezi, amennyiben itt legalább csalódások ellen mentve lenni hiszik magukat; holott épen ellenkezőleg az anyagelviség nem egyébnek mint kalandos föltételek (hypothesis) kuszált tömegének bizonyul be. De nézzük közelebbről.

„Az ember éltének egész folyama a lélek és test osztatlan egységét mutatja: azért a test és lélek ugyanaz” – ez kiinduló pontja az anyagelviségnek. Az érvek, melyekre e fötéttel fektetve van, leginkább ezek: a testi élet korábban fejlődik ki, mint a szellemi; a gyermek első életjelei hasonlítanak az állat életéhez; a velőnek rendes, vagy rendkívüli állapota nagy befolyást gyakorol az öntudat világosságára; az ifjúság, Öregség, egészség, betegség, felüdülés és fáradtság a lélek életét előmozdítja, vagy akadályozza. – De hogy ez érvek részint a kellő megfigyelés hiányából, részint a lélek életére előnyösen, vagy hátrányosan ható viszonyoknak magával a lélek éltével való fölcsereléséből erednek, azt már csak azon tapasztalás is bizonyítja, mely szerint az emberben, ahelyett hogy lelke és teste ugyanaz volna, az öntudatos és öntudatlan állapotoknak megfejtetlen összeszövődése vagon. „Nem ismerni az öntudatnak vagy léleknek egy állapotát sem, melyben test nélkül volna, nem semmi működést, mely testi szervre nem szorulna. Hasonlóan tükröződnek vissza a testnek is bizonyos állapotai a lélekben, teljesen önkénytelenül s ellenállhatlanul. Ellenben a testben az állapotoknak és hatásoknak egész sora találatik, melyekben az öntudat nyilván semmi részt nem vesz, minthogy azok homályosak maradnak, azaz nem állítanak a lélek elé. De azért azokat testi teimészetűeknek csak akkor tarthatnók, ha a lélek csupán öntudatos lény volna, amidőn aztán, természetesen, minden, mi öntudatlan, a test ténykedésén alapulna; a léleknek azonban öntudatlan s mindamelllett is a legmélyebb értelemre mutató működései is vágynak, melyeknek leple azonban egyes pillanatokban föl-fölemelődik, mint azt az alva-járás, delejes álm s egyéb rendkívüli állapotok igazolják. Mindezek nem a lélek és test azonságát, hanem csak a kettő közti szoros viszonyt bizonyítják.”¹⁾ „Minél inkább választják el beteg-

¹⁾ Im. Her. Fichte, Anthropologie, 1856. S. 57.

ség, vagy erőszakos indulatok a lelket a testtől; minél inkább kényszerítve van a lélek saját eszmevilágába vonulni: annál különösebb jeleneit veszszük észre hatalmának és erélyének az eszmék teremtésében, vagy összekötésében.” Így Herder. És alább: „Alvásban az idegek és izmok nyugosznak, az érzéki érzés megszűnik, de a lélek azért tovább működik saját országában: ilyenkor az érzetek élénkebbek, az indulatok tüze-
sebbek, a gondolatok összeköttetései könnyebbek, tekintetünk vidámabb, a világosság szebb sat.”¹⁾

A test és lélek közti összefüggés legbensőbb ugyan, de nem egy-, hanem kétoldalú; ami egymástól függ, még nem egy. „Azon tűz, – mondja helyesen Reimarus logikájában – mely jégből készült gyútükör által ered, a jégtől függ; de egy-e azért a jég a tűzzel? Nem!” Midőn a fát szemléljük, az az által történik, hogy a lélek mintegy belehat a fába s a fa a lélekbe; de egynek mondjuk-e azért a fát a lélekkel?

A tapasztalati világot, igaz, csak külérzékünk által ismerjük meg; s ezen ismeret valósága, mert úgyszólván kézfelfogható, semmi kétséget nem szenved: de érzékeink a tárgyaknak csak külszínét, jelenségeit képesek felfogni; lény őket pedig azaz mélyebb belokaikat csupán elménk előleges fogalmainak helyes alkalmazása, tehát gondolkodás által kutathatjuk ki, vagyis ismeret csupán gondolkodási tehetségünk utólagos és előleges elemeinek helyes egyesüléséből alakulhat. Az anyagelviség alaptétele tehát, mely szerint csupán az való és bizonyos, amit érzékeinkkel tapasztalunk vagyis az anyag, – tévedésen nyugszik, minthogy érzékeink nem egyedüli kútfői ismereteinknek. Midőn az anyagelviség, szabadulni akarván e jelenség okozta szorultságából, a szellem valóságát tagadja, másik kelepczébe kerül; mert megveti az öntudat, az érzékek, az analógia hitelességét, a logikát, melyre saját állításait helyezte. Ugyanis előleges fogalmaink szerint az okozat okot, minden jelenség vagy tulajdonság bizonyos állományt téteztől elutasíthatlanul. Ha az okozat, a jelenség különböző, sőt ellenkező: akkor józan eszünk törvényei

¹⁾ Werke, III. 340-345.

szerint az oknak és állománynak is különbözőnek, ellenkezőnek kell lennie. De külszereink a külvilágnak térben és időben megjelenő tüneményeit veszik észre; a belsők pedig bellétünk tüneményeit, csak időben: miért különbözőknek is kell lenniök; aminthogy csakugyan a tér- és időben létezőt anyagnak, a csupán időben létezőt pedig szellemnek nevezzük. „Régen bebizonyították már – mondja Chateaubriand –, hogy a szellem lényegileg különbözik a mozgástól s az anyag egyéb tulajdonságaitól, mert az sem terjedtséggel, sem oszthatósággal nem bír.”¹⁾ Igaz, hogy mi a szellem lényegére nézve, nem tudjuk; de hát ismerjük-e az anyagot is máskép, mint külszínében, tüneményeiben? S jutott-e valakinek eszébe e miatt a külszerekek valóságát tagadni? Ha nem: akkor a szellem valósága is kétségkívüli! „A figyelésre – úgymond Humboldt Sándor Kosmosában – következik a kísérletezés, a tünemények előidézése bizonyos föltételek mellett s vezérlő fölvételek azaz a természeti dolgok és erők belső kapcsolatának előérzete szerint. A tapasztalati ösmeretek és a természetnek minden részében kiművelt bölcselate nem jöhetnek ellenmondásba egymással, föltéve, hogy a természet bölcselme a mindenség való tüneményeinek észszerű felfogása. Ha mindamellett is ellenmondás mutatkozik: a miatt vagy a szemlélődés meddőségét kell okolnunk, vagy a tapasztalást, mely elbizakodván többet vél bebizonyíthatni, mint ami rá van építve.”²⁾

Aki a természet anyagába merül, rendszerint megfeledkezik arról, hogy az anyagon kívül más valami is létezhetik; s ami anyagi kísérletei alá nem esik, arról azt mondja, hogy nem létezik. Pedig nincs egyetlenegy oly valami sem, amiről a tudomány megmondani bírná, honnan jő, hova megy; tudásának keskeny határa csak az életig terjed, csupán a mennyiségtani, természettani anyagra levén szorítva; s ami anyagot ismer is, az csak végtelen kicsi része az egésznek, az is tele kételeylyel, rejtéleylyel, körülfogva végtelenségekkel. A szervelettan s vegytan legközelebb férkeznek az élethez, de egyik sem bírja megfejteni, hogyan hajt ki a növény, mikép érez és mozog az állat;

¹⁾ Genie du Christianisme. T. I. P. I. I, 6. Ch. 4.

²⁾ Kosmos, 1870. Stuttgart. S. 45.

a vegytan egyetlen egy parányt sem képes elállítani. Már ha látjuk, hogy itt az anyagtól különböző erők működnek, nem kábáság-e erők létét tagadnunk? De ez az anyagászokat nem zavarja; amit” nem tudnak, azt egyszerűen tagadják, tagadják az életet, az erőt, következőkép a szellemet is. Nem törődnek ők Liebig tekintélyével, ki világosan megmutatta, hogy már a legdurvább képződmények is tulmennek a természettudomány körén s másféle körbe, az életerő munkáságának körébe nyúlnak át. „Hogy saját lélekállagot vegyünk föl, az legkevésbbé sem ellenkezik a szervélettannal – mondja Wagner Rudolf –; sőt fordulnak elé oly lelki tünemények is, melyeknek létét a szervélettan épen nem tagadja, jóllehet keletkezésüket anyagi utón meg nem magyarázhatja.”¹⁾

Az anyagelviség a velőnek az öntudatra való befolyására támaszkodva azt vitatja, hogy a lélek nem egyéb, mint a velő működésének eredménye. Lássuk, mikép okoskodik. A lélek szervezésnek szüleménye; így hát tudatunk egysége sem egyéb, mint test-szervezetünk egységének viszfénye. Az egy test tudja és érzi is ez egységét, s önmagának ezen tudata az „én.” Innen fejthető meg, miért követi az embert az „én” tudata egész éltében s miért hagyj a el rögtön, ha a testszervezet a maga legnemesebb részében, a velőben, sérülést szenvedett. Ezekből az embernek általában csupán érzései vannak; a gondolkodás sem egyéb, mint másnak érzése, az öntudat pedig csak a legbensőbb önérzet. Már snivel az érzés minden szervei a velőben pontosulnak össze: azért a velő tulajdonképeni szervét képezi a tudat egységének, a lélek szervét t. i., mely fogalom itt azt jeleli, ami által a lélek, a tudat szülemlik, valamint p. o. a máj által az epe, a tüdő által az élenyezett vér. A tudat általában a velő egyes részeiből keletkezik; s minthogy minden érzés benne pontosul össze, az öntudat is csak a legélénkebb össz-érzete a velőnek a maga egységéről. „Hogy ezen okoskodás legfőlebb is az emberre külről ható tárgyak érzetét magyarázhatja meg, nem pedig az önérzetet, a magáról való tudást is: azt nem szükséges fejtegetnünk; mert ha a velő, hasonlóan a világ egyik szeméhez, annak valamennyi képeit visszatükrözi, azt érthetni; de hogy mikép tükrözheti vissza önmagát is, az megfoghatlan; s

¹⁾ Über Glauben und Wissen. 7.

ha mégis állítják, az csak azon hamis eszközök egyikét jelenti, melyekben az anyagelviség a tájékozatlanok ámitására valóságos mester szokott lenni. Ily hézagokban, ugrásokban az anyagelviség barátai igen bővelkednek.”¹⁾

Midőn továbbá az anyagelviség azt állítja, hogy a lélek nem egyéb, mint bizonyos anyagelemek egybevetésének eredménye: azon szarvas hibába esik, hogy a testben felmerülő összhangzatos anyagvegyülést vagyis a látható hatást oknak, az élet eredményét az élet alapokául veszi. „Az anyagelemek egybevetése (combinatio) vagy erőműtani, vagy vegytani lehet csak; az első által ellenkezőjét nyerjük a szerves testnek, holt halmazt; a második képes ugyan vegyrokonságánál fogva az elemeket egyesíteni, de ez egység nem egyéb mint holt eredménye egy elhamvadt vegytani folyamatnak; míg az élet önmagából megújhódó folyamat, magát föltétező s mindamellett önmagát éléhozó egység körfutása, melyet a vegytan nem magyaráz meg, mert az, mint minden kísérleti tudomány, csak az eszköznek, de nem a mozgást eléidéző s a különállókat összhangzatos czéllá egyesítő erőnek is vagyon birtokában. Továbbá „tegyük föl – jegyzi meg Spinoza ellen Chateaubriand Hankok után, – hogy a föld minden emberei vakok s mint ilyenek azt a rendeltetést kapják, miszerint Mezopotámia síkján egyesüljenek. Bizonyára ezen egyesülés hasonlíthatlanul könnyebb lenne mint az, melyet Demokritos az elemek elé szab. De föltéve, hogy az elemek oly szerencsés találkozása nem volt lehetetlen, mikép történik az, hogy azok semmi újat nem hoznak többé létre? Vagy ha vak eset vezette az elemeket a mindenség és így a lélek képzésére is, miért nem szórja azokat ismét szét, s miért nem bomlik szét a világ? Talán a vonzás és nehézkedés törvényeire hivatkoztok? De e törvény vagy korábbi, vagy későbbi a világ alkotásánál. Ha korábbi, hogyan szűnhetett meg működése; ha későbbi, „hol rejlik eredete, s nem kell-e máshonnan erednie mint az ősananyagból? Spinoza azt állítja, hogy csak egyetlen egy állag létezik, és ezt istennek nevezzük; ez magában foglalja a lelket, testet, gondolkodást, terjedtséget, szóval mindent. E szerint

¹⁾ Im. H. Pichte, Anthropologie, 1856, 60-61.

az én lábam, kezem, a kő, minden tünemény és jelenet, valamint a természet minden tisztátlansága is az istenség részeit teszik. Valóban, különös és bámulásra ragadó istenség, mely egészen kialakulva és fájdalom nélkül ugrott elé egy hitetlennek velejéből! Azt tudjuk, hogy a pogányok a legközönségsébb dolgokhoz is kötöttek isteneket; de csak istentagadónak juthatott képzeletébe egy egyetlen, örök állagban a mindenség minden vétkét és tisztátlanságát istenítni.”¹⁾ De ami legdöntőbb, az ama tény, hogy bizonyos időköz után az egész test-szervezet, tehát a velő is, teljesen megújul. Már most, ha az öntudat az anyagelemek egybevetésének eredménye: akkor annak folytonosan módosulnia, végre egészen átváltoznia, újjá lennie kellene; azaz az anyagilag megújult szervvel új öntudatnak, új személyiségnek kellene eléállania, mit a legdurvább anyagelviség sem merészel igenleni.”²⁾ Ha az anyagelviség okoskodása megállana: akkor evés, ivás, alvás különbsége szerint az észjárásnak is különbözőnek kellene lennie. „Igen beteges képzelgés tehát – mondja Herder – a velőt öngondolkodással, az idegek folyadékát önérzéssel felruházni akarni. Minden tapasztalás bizonyítja, hogy itt lélektani törvények léteznek, melyek szerint a lélek a maga működéseit végzi. Csak akinek semmi érzéke nincs, mondhatja egynek a hangot és szót; amint e kettő különbözik, épen úgy különbözik a test és lélek, a szerv és erő. A szó eszmére emlékeztet s azt egy másik szellemből áthozza hozzánk; de azért a szó épen úgy nem eszme, mint nem gondolat az anyagi szerv. Valamint a test étel által, úgy gyarapodhatik a szellem is eszmék által, hasonít, növekszik, teremt, de – saját szellemi módon.”³⁾

Látható tehát, hogy az öntudat semminemű szervezetről nem fejthető meg, hanem csak az ettől különböző s önmaga szemlélésére képes lélekből.

Hogy a test előbb fejlődik a leieknél: abból csak annyit következtethetni, hogy a lélek működéseire a testnek s különösen a

¹⁾ Genie du Christianisme, T. I. Notes, I.

²⁾ J. H. Fichte, Anthropologie, 1856. 37-38. 1.

³⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 237-240.

velőnek kellő fejlettsége szükséges, valamint például előbb a csontoknak s izmoknak megerősödniök kell, hogy a gyermek járhasson. Továbbá, ha némi jelentéktelen hasonlóság látszik a gyermek s állat legelső lelki életében, abból az ugyanazonságra legkevesébbé sem lehet következtetni. E hasonlóság ugyanis csak a képesség azon fokáig terjed, amelyen a fensőbb állatok megállapodnak, de amelyet az ember messze túlszárnyalván épen ez által mutatja magasabb helyét. E hasonlóság nem sokáig tart, s a gyermek 2-5. éve közt egy új hatalmas élet-elv jelentkezik. Hogy a szellem már jelen van, mielőtt öntudattal bírna, arról épen a gyermek első kora tanúskodik. Fél öntudattal de legerélyesebben működik az az első években; s a roppant szellemi haladást, mely szerint a gyermek ez időben a körötte levő tárgyakat, nem különben az erkölcs, ítélet, erkölcsi beszámítás szellemi világát s ezek kifejezési jegyeit vagyis a nyelvet elsajátítja, valóban csudával határosnak kell mondanunk. Láthatni, hogy a gyermek értelme— s akaratának már csak legelső életjelei is az állattól egészen különböző lényre mutatnak. Egyébiránt ezen ellenvetés azért sem nyom semmit, mivel az állatnak is van lelke, s úgy némi hasonlóságnak is kell lenni ember s állat közt.

Az is igaz, hogy a lélek függésben van a testtől; edzés, fáradtság megkönnyítik, vagy megnehezítik a lélek működését is: de nem föltétlen okai annak; mert különben a testileg erős emberek nem mutathatnának oly csekély, a testileg gyöngék pedig oly nagy szellemerőt, mint azt nem egy esetben tapasztalhatni. „A betegségek, ha még oly huzamosak is, a test bomladozásával nem csökkentik a szellemi élet dus forrását, a lélek lényét nem változtatják meg legkevesébbé sem, mint azt ama szellemi betegekről tudjuk, kik kevés idővel haláluk előtt egészen észre tértek. – Mi végre a szellemerőnek az aggsággal bekövetkezni szokott hanyatlását illeti: ez érv sem állja ki a sarat; mert nem egy példát mutathatni arra, hogy azok, kik rendeltetésökkel megegyező életet folytatának” volt, épen késő öregségökben érték el a szellemi világosultság s erkölcsi tökély legmagasabb fokát.”¹⁾ Senkinek sem jutott eszébe tagadni, hogy a test korlátozza a lelket, mert hiszen az ember sem nem pusztán szellemi, sem nem pusztán érzéki lény, hanem érzék-

¹⁾ Uschold, Grundriss der Metaphysik, Amberg, 1857. §. 119.

szellemi, aki tebát egyoldalúlag, t. i. csupán szellemileg, vagy csupán érzékileg működni nem képes, mert működése csak a két tulajdonság összbangzó egységének eredménye. Számba veendő hogy a szellemnek is szintoly hatalmas befolyása vagyon a testre, mint ennek a szellemre. „Minden teremtmény – mondja Herder – minden részeiben élő, közreműködő egészet alkot.”¹⁾ S a 229. lapon: „Az nem baj, hogy lelkünket mint tiszta szellemet nem ismerjük: mi nem is akarjuk mint ilyet ismerni; az sem baj, hogy a lélek csak mint szerves erő hat: nem is szabad máskép hatnia; sőt hozzáteszem, hogy ezen állapotában velő és idegek segítségével tanult gondolkodni, érezni, némi észre és emberségre szert tenni. Láttatok-e már valamely erőt megsemmisülni? És az e fő ugyanaz-e a maga szervével? Már aki testemet számtalan szervekkel megáldotta, aki lelkemet azok fölé helyezte s ennek műhelyét s az idegekben azon köteléket kijelelte, mely által az mindazon erőket igazgatja: nincs-e annak a természet nagy összefüggésében oly közege, melyen keresztül azt ki is vezetheti? S neü kell-e neki azt ki is vezetnie, ha épen oly csodálatosan – nyilván e szebb jövő céljából – e szerves házba vezette?”²⁾ „Büntelenül s vidáman elköltözni e világból, semmi vádlót és boszúállót nem vinni magával keblében kell minden eszes ember óhajtságának és törekvésének lenni, még akkor is, ha csalódnék. De nem csalódott, mert elérte fő óhaját, mely elérhető vala ez életben: vidám tekintettel áll a célnál. A jövő élet hite s reménye szükséges és természetes, hamindjárt nem volna is. De hogy nincs, az nemcsak bizonyíthatlan, hanem nem is gondolható. A megsemmisülést csak rablók, gyilkosok, kéjenczek óhajthatják.”³⁾

7. §. Az anyagelviség gyakorlati szempontból.

Az eddig mondottak az anyagelviség elméleti alapjának megdöntésére irányozvák: lássuk, vajjon erősebbnek bizonyul-e be gyakorlatilag.

Mint már említve volt, gyakorlati tekintetben az anyagel-

¹⁾ Werke zur Phil. u. Geschichte, 1813. III. 16.

²⁾ Ugyanott, 229-230.

³⁾ Ugyanott, VII. 67-68.

viség az önzést tartván cselekményeink főrugójául, – főcélul az élet föntartását s a jóllétet tűzi ki; az ész és lelkiösmeret követelményeit tehát tagadja s pusztán érzékiséget állít fel célul. Senki sem tagadja, hogy az életföntartás és az érzéki jóllét egyik célunk, mert az a maga jogosultságát érzékeink elvitázhatlan eredeti hajlamaiban leli: de nem szabad felednünk, hogy ugyanazon öntudat, mely érzéki célunkat s annak törvényeit bizonyítja, bizonyítja egyszersmind eszünk s lelkiösmeretünk erkölcsi törvényeinek valóságát is, úgy hogy míg egyrésről az érzéki jóllétre kényszerít, másrésről kitűzi az igaz, jó, szép iránti általános kötelességet is. Öntudatunk ezen parancsa végnélküli tökélyesülésünkre is kötelez, mi tulajdonképi végcélunk; s mivel e parancsot hazugnak nem mondhatjuk, kötelezése alól magunkat ki nem vonhatjuk s végnélküli tökélyesülésünk hajlamát céltalannak nem tarthatjuk, azért az akarat szabadságát és a lélek halhatlanságát szigorú következetességgel hinni kénytelenítetünk. Nem is lehet máskép; mert ha kötelezve vagyunk cselekvésre, akkor arra képeseknek azaz szabadoknak is kell lennünk. S aztán miben találná tökélyesülési hajlamunk léte indokolását, ha az kifejlődését vagyis síron túl terjedő tökélyesedését nem érhetné el? Már mivel öntudatunk e parancsokat föltétlenül osztja, nem törődve azzal, vajjon azok teljesítése kellemes-, vagy kellemetlen-e az érzékiségnek: a józan ész előtt kézzelfogható igazság, hogy célunk kettős, s hogy összeütközésök esetében az érzéki az erkölcsinek alája vagyon rendelve. Menjünk tovább!

Ha fogalmaink az anyagelviség szerint az anyag körén túl nem haladnak: akkor meggyőzőleg kérdezhetjük Szöntagh Gusztávval, hogy hát honnan vettük a szabadság, erény, Isten, halhatlanság, örök lét, a szellem eszméit? Hogy anyagból nem, azt maga az anyagelviség is elősmeri, midőn az eszmék létezése által szorultságba hozatván, azokat, mint anyagon kívülieket, üres koholmányoknak nevezi. És csakugyan, bármi egyéb lehet a szellem, de anyag nem; mert tulajdonsága egészen más: az anyag térhez, időhöz kötött, szükségkép munkáló, véges, mulandó léttel bír, a szellem téren kívül, szabadon vagyis magát elhatározólag működik, az Istent végtelen, föl-

tétlen lénynek, a lelket halhatlannak gondolja, mi az időbeli korlátoltságon is kívül van. Hogy halhatlansággal felruházott, szabad szellemi lény gondolhat szellemet, örök létet sat., azt felfoghatjuk, de anyagi lényről semmiképp sem tehetjük fel. Ha pedig az eszmék beteges képzelet üres koholmányai, akkor szellemünk teremtő erővel van felruházva. De ez nem áll. Azért a szellem sem újat nem találhat föl, sem egészen hamisat nem költhet; legfőlebb is azt teheti, hogy képzelete a máimeglevő képieteket egy új hamis képbe kötheti egybe, p. a lótól testet, a madártól szárnyat kölcsönözvén, szárnyas lovat, Pegasust, képezhet. Ily lény ugyan nincs a természetben; de jegyei, melyekből képezve lett, valók, igazak, nem koholtak. Csakis a már meglevő képzetekből képezhet a szellem valami új hamis képzetet. Ez igazságot erkölcsi és vallási eszméinkre vivén, kérdezzük: miképp alkothatta volna az ember a szabadság, istenség, örök lét sat. eszméit, ha az azokat kitevő jegyek vagyis fogalmak már előbb nem voltak birtokában; ha benne csak végesség, szükségesség, mulandóság fogalmai vannak? Ha nem volnának meg bennünk eredetileg: gondolhatok sem volnának, s emberek közt szó rólok nem lehetne. Valamint a Sphinxen és más hitregei szörnyeken az azokat alkotó elemek vagyis fogalmak valók: úgy az állítólagosan szellem alkotta eszméken is fölismerhetőknek kellene lenniök az azokat képző különféle elemeszméknek; de ilyeneket fölfedeznünk soha sem sikerül; minélfogva a kérdéses eszméknek emberben való léte eredeti, egyetemes, állandó, örök, mint az igaz, szép és boldogság eszméié; miből semmit sem von le ama tény, hogy azok a hely, idő és kivált a műveltség fokai szerint különböző alakban jelennek meg, mert lényegileg ugyanazok. – M i d ő n t o v á b b á az anyagelviség az erkölcsi és vallási eszméket a nevelés általi szoktatásnak tulajdonítja: ezzel csak járatlanságát bizonyítja emberi természetünk ismeretében. Ugyanis egyetemes tapasztalásunk szerint az ész az általánosnak tehetsége vagyis végtelenül tökélyesedhető levén, tisztult erkölcsi és vallási meggyőzések csak ott kereshetők, hol ész, még pedig kifejlett ész mutatkozik. Hiába keressük tehát azokat a kisdedek- és gyermeknépeknél. A műveletlen ember tehetetlenségében (mely tehetetlenség a kereszténységnek az eredeti bűn

szomorú következményeiről szóló tanával összhangzólag minden kor és nemzet művelődési története által igazolt s így egyetemes) a természeti tárgyakhoz, állathoz, növényhez folyamodik, hogy a föltétlen lénynek magában eredetileg levő eszméjére érzéki alakot találjon, sőt képzelődése torzalakokat is visz be a vallásba: de ki tagadhatná, hogy e hamis képzetek az istenségnek s örök létnek valóságos, de az eszméletben csak homályosan kifejtett eredeti hite? Valóban, még a műveletlen ember kísértet-hívése is ezen eredeti hitnek csalhatlan bizonyítéka; mert mi vihetne az embert ezen a tapasztalás által soha be nem bizonyítható bal Ítéletre, (épen a szellem levén az, mit, mint térben meg nem jelenőt, nem szemlélhetni) mint ama hit, mely a lélek enyészhetlenségére nézve bennünk létezik, de amely az ész fejletlensége miatt hamis alakban fejezi ki magát? így levén a dolog, végnélkül tökélyesülhető szellemünknek a növelésre csakugyan szüksége van; de távul legyen tőlünk ez igazságnak nagyobb fontosságot tulajdonítani, mint ami benne valósággal van. A nevelés csak fejtegetheti azt, – jegyzi meg helyesen S z o n t a g h P r o p y l a e u m j a i b a n – ami emberben eredetileg létezik, tehát az igaznak, jónak, szépnak, vallásnak eszméit is; melyek ha az embernek az egész emberi nemmel közös vagyis egyetemes hajlamai nem volnának, semmiféle nevelés nem lenne képes azokat létre hozni, az embert tudományra, művészetre, vallásra sat. oktatni, hacsak a nevelő mind saját, mind tanítványai szellemére nézve teremtő erővel nem bírna, mi képtelenség. Világos tehát, hogy az erkölcsi és vallási eszméket nem a nevelés oltja az emberbe. – Aztán, ha az anyagelviségnek megfelelőleg kiki csak úgy gondolkodhatik, érezhet, akarhat, mint azt a természeti szükségesség parancsolja, hogyan viheti be valakibe a nevelés az eszméket? „Némely bölcselők – mondja Chateaubriand – úgy vélekedének, hogy a vallást csak behozták az erkölcsiség támogatása végett; de ők nem vették észre, hogy a hatást oknak vevék. Nem a vallás származik az erkölcsből, hanem az erkölcs a vallásból.”¹⁾ „Hogy a valláshoz – mondja Herder – a halhatlanság hite és reménye csatlakozott, az egészen természetes, Isten és az emberiség fogalmától elválaszthatlan. Hogyan? Mi az Örökkévalónak gyermekei vagyunk, kinek megismerésére, szeretete- és utánzására minden

¹⁾ Genie du Christ. T. I. P. I. L. 6. Ch. 3.

serkent: s mégis mily homályosan ismerjük, mily gyöngén s gyermekiesen utánozzuk őt! Látjuk az okot is, amiért nem ismerhetjük őt tisztábban jelen szervezetünkben. S ne számíthatnánk e részben haladásra, tökélyesebb állapotra? Hiszen épen legnemesebb erőink nem e világra valók, hanem egy másik felé törekeshnek. Elszakította-é Isten a fonalat, s befejezetlen, tökélyetlen lényül jött-e ki kezéből az ember, hogy rendeltetésére nézve örök csalódásban éljen, s az emberiség csupán álmodozó árnynyáj legyen? – Itt a vallás nemünk minden hiányait és reményeit hitté kapcsolta össze és halhatlan koronát tűzött az emberiségre!”¹⁾

De fonjuk tovább a szálát. Tegyük fel, hogy gyakorlati bölcséletünk egyedüli tárgya az anyagi cél, s meglátjuk, hogy a föld mindent pusztító állandó harcok színhelyévé lesz; mert hiszen egyedüli célunk a jóllét, melyet, mint az anyag törvényei szükségképen, vakon hajtott gépeknek, minden áron, bármily eszközökkel valósítani teljes jogunk, sőt kényszerűségünk. Amennyire csak az ember emlékezete hat, a gonosztevőt minden időben, minden helyen törvényes büntetés, a jót pedig jutalom érte, jelélül annak, hogy az emberiségnek az akarat szabadsága iránti hite egyetemes: de az anyag uralma alatt oda van akaratunk, nem vagyunk személyes lények, önczelok, hanem pusztán állatok, dolgok, gépek; s így a gyilkos és gyújtogató szükségkép, kényszerűségből gyilkol és gyújtogat; minden, ha mégoly örülség volna is, indokolva van! Az önfeláldozást, kivált az igazságért és emberi boldogságért történtet a népek egyhangú szava az emberi tettek legnagyobbikának ismerte el mindenkor, az ily fönség iránt csudálattal, sőt imádashoz közeledő tisztelettel eltelve. S méltán! Mert az emberiség e jobbainak tettei az emberi rendeltetéssel, a vallás eszméivel s keblünk önkénytelen érzelmeivel összhangzanak. Szeretet és kötelesség-érzet vezeté őket, midőn éltök mulandó érzéki felét az örök czelokért, az igazságért, jogért, embertársaik üdveért feláldozták. „Virágjai az emberiségnek, istenfiaak a földön! Dicső nevek, melyek a műveltség történetében mint az emberiség lángelméi, mint fényes csillagok ragyogtok az idők éjében.”²⁾ Ne is mondja senki, hogy az nem egyéb az önzés egyik fajánál. Mert szeretek

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 210.

²⁾ Werke, 1813. III. 190, IV. 197.

hazájokat, szeretek övéiket; s ha a hálás utókor emlékezetében való fenmaradásukat is szeretek s büszkéek valának tetteikre, az egyrészt a szeretet, másrészt az öntudatnak a jó cselekvéséből érzett jutalmát mutatja. „Ha az álbölcsek azt állítják, – mondja Chateaubriand – hogy az erény, például az irgalom, szánalom nem egyéb rejtett önszeretetnél: kérdezzük tőlök, vajjon midőn valamely szerencsétlent titkon segítenek, nem éreztek-e soha semmit bensejökben, vagy vajjon valamely új szülött ártatlanságának szemlélésekor csak a gyermekkorba való visszaesés félelme indította-e meg őket?”¹⁾ Állítsd fel az önzést, az anyagi célt, s a világnak az emberiség érdekében fáradozott s feláldozott férfiai örült ábrándozókká törpülnek!; Nem csak, de sőt a világ a bolondok egy nagy színpadává leszen, melyen magunk is valamely örültnek gépszerű szerepét viszzük!

„Ennyire visz az istentelenek magas világbölcsesége! Ebből áll amaz erő, ama szellem, amaz okosság, melyeket egyre dicséretnek előttünk! Kövessétek csak elveiket: és az egész világegyetem visszaesik a borzasztó zűrbe, és minden összebonyolodik a földön; a gonoszság és erény minden fogalmi összeomlanak; a társadalom legsérthetlenebb törvényei összetörnek; az erkölcs szabályai eltűnnek; az államok kormányai összezavarodnak; a politikai testületek minden összhangzása megszűnik, és az emberi nem még csak örültek, vadak, csalók s elfajzottak tömegéből fog állani, mely semmi más törvényt nem ismer többé a nyers erőnél, semmi más féket szenvedélyeinél s idegen hatalomtól való félelemnél, semmi más kapcsolatot a vallástalanság- és függetlenségnél, semmi más isteneket mint csupán önnönmagát. Ez világa az istenteleneknek! És a kinek tetszik a társulati élet ilyen alakja, ám alakítson, ha képes, közéletet ily borzasztó emberekből!”¹⁾

„Az erkölcsi nihilizmus azon legfölületesebb, de egyszersmind kényelmes felfogás eredménye, – mondja Greguss Ágost akadémiai székfoglaló beszédében – mely amit nem ért, egyszerűen tagadja, anélkül hogy ereje (s mondhatnók, akarata) volna a nem értettet vizsgálni. Alacsonyabb fokon áll mint a kételygés. Az embert Condillac nyomán csak érzelő szobornak tekinti, s a kik szel-

¹⁾ Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. 6. Ch. 2.

²⁾ Genie du Christianisme, T. II. L. IV. Ch. 3.

lemben hisznek, azokat bárgyú ábrándozóknak, hiu álomhüvelyezőknak gúnyolja. Íme, amit az elmélet tanít, a gyakorlat foganatosítja! Tagadtatok-az egyéniséget, az én személyiségét: és elkövetkezett a lelketlen egyenlősítés, mely az egyéneket csak épen számoknak, az államgép kerekeinek veszi, melyek annál jobban forognak, minél önállástanabbak, melyeknek ennél fogva akármit inkább meg lehet engedni, mint a szabad fejlődést; amiből aztán az előhaladt közműveltség dacára természetesen a szabadságnak megszorítása és csökkentése következik. Tagadtatok az eszmék intéző hatalmát: s az eszmék el nem ismerése, vagy legalább tiszteletben nem tartása szülte a vallási közönyt, szülte ennek méltó testvérét, az erkölcsi érzéketlenséget, fásultságot, mely a becsületet pénzzel méri s az igazságot szavazás alá bocsátja; az eszmék hitének megszűnése szülte a társadalmi eszméknek is, mint haza, nemzetiség, közszellem, úgynevezett alsóbbrendű műveltségi fokra szállítását, vagy épen semmibe vételét; az szülte az elvek könnyűszerű megtagadását s az egyetlen siker elvének fentartását és követését, a híres siker politikáját; az a jellem sülyedését, a jellemek elfogyását, a családi, polgári erények kiveszését. Az anyagi létet hirdetétek egyedül valónak: s tanotoknak készségesen felelt meg a szellemi élet és nevelés elhanyagolása, az anyagi élvek utáni mohóság, a baromi megelégedés, megnyugvás az anyagi kényelemben, mint amelyen túl nincs is kívánni való, mely azonban kell, minden áron kell, s mivel pénzen szerezhető meg, a pénznek minden másra való tekintet nélküli hajhászását és korlátlan uralmát alapította meg.”

Mindez azonban legkevésbé sem zavarja meg „a *Système de la nature*” szerzőjét az ő végzet-rendszerében. Midőn ellenvetik, hogy e rendszer tétlenségbe, fásultságba dönt, a társaságot lehetetlenné teszi: következőleg válaszol: Tőlem függ-e, hogy közönyös legyek, vagy nem? Hatalmamban áll-e fájdalmat érezni, vagy nem? Rajtam áll-e rokonszenvet érezni, vagy nem? Érzeteim szükségkép eredtek, melyek ellen nincs erőm. A halált szükségképinek tudom s mégis kesergem hitvesem elhunytán. A tűz természete, hogy égjen, s az égő házat mégis oltom. Szintúgy vagyok embertársaimra nézve; tudom, hogy szenvedélyeik természeti tévedéseikből erednek, mert elmulasztották a természet tanácsát kikérni, s

bátor leszek nekik az igazat megmondani. De kérldhetni tle: mi az a nevelés, mely a vétket, vagy erényt szükségkép működő természetünk ellenére is belénk oltja? Mi az a természeti szükségesség, ha ellene tehetek? Mire való az igazság kimondása, ha minden a szükségesség törvényei szerint történik? E szó sokat forog az álbölcsek ajkain, kik azt hiszik, elég azt csak kimondani, bizonyítéka nem szükséges. „De hát valami teremtett, vagy nem teremtett dolog-e ez a szörnyű szükségesség? Ha teremtett, ki az, aki teremtette; ha nem teremtett s mindent oly tökélyben állít elé, rendez és egyetlen, oszthatlan, terjedtség nélküli erőül tűnik föl - mi lehet az egyéb, mint Isten?”¹⁾ Mirabeaud még hasznát is mutogatja a végzet tanának, állítván, hogy az által az ember türelmes lesz embertársai irányában; mert midőn látja, hogy nem cselekedhetnek másképp, ahelyett hogy őket szigorúan büntetné s gyűlölné, csak szánakozni fog tévedéseiken. Ez azon eszme, melyet napjainkban emberség s érző, nemes szív örve alatt általános társadalmi elvül ajánlanak, csakhogy épen a társadalom romlására. Az anynyira magasztalt türelmesség, melyet az anyagelviség apostolai egyre száj okon hordanak, csak szép ürügy, melynek ovalma alatt az erkölcsi romlás terjed. „Gyarló az ember, tévedései végzetszerűen történnek: azért dolgozzunk ugyan ellene e tévedéseknek, de ne haraggal és gúny nyal; ne ítéljünk s nem ítéltetünk; ne rójuk fel másnak bűnét, s a mienk is mentségre talál.” Ez a jelszó! De az ily erkölcsi elveket valló emberek hasonlítanak a letúnt boldogító rendszer ama hivatalnokaihoz, kik maguk is mindenféle sikkasztásokat, csalásokat üzven, szemet hunytak társaik gázságaira. Egyik varjú a másiknak szemét ki nem ássa, mondogatták, és a gazdálkodás szabadon folyt. Emlékeztet ez elv a nagy uraknál nem épen elvértve dívó ama jelenségre, mely szerint a nő is elnéző a másokkal szerelmeskedő férj iránt, de csak azért, hogy ő is szabadon élhesse világát. Az ily szellemet nem türelemnek, hanem ledérségnek híják, mely mindennemű romlásnak utat nyit. Több más tétele volna még vizsgálandó az anyagelviségnek; de ennyit is elegendőnek tartunk annak földerítésére, hogy az anyagelviségnek a lélek mivoltára vonatkozó állítása a nevelést lehetetlenné teszi. Darwin és Vogt kábító válfaj-törvényét

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Christ. T. I. Notes, X.

illetőleg azonban, mely csak e cikk lehúzása után jutott eszünkbe, lehetetlen röviden meg nem jegyeznünk, hogy a természetbúvár egyedül a csak föltétes, nem tudományos bizonyosságot képző s így szintén hiten alapuló inductio útján haladhatván vizsgálódásaiban, a nem inductiv következtetésre, hanem csak önkényes föltetésre épített válfaj-törvény s az abból folyó minden okoskodás valóságos agyrem. S ha ki elveti a világ és ember teremtésének hitét, csak azért, mivel nem tapasztalati, az kénytelen természetvizsgálási hitalapelvét is, mint szintén nem tapasztalati, elvetni.

II. SZAKASZ.

Az ember testszervezete különösen.

L FEJEZET.

Az ember testszervezetének tengéleti rendszere (az emésztés, vér és légzés rendszerei).

8. §. Az emésztés rendszere.

A 2. cikkben említve volt, hogy a tengéleti szervezet: emésztés, vér és légzés rendszerére oszlik. Itt közelebbről akarjuk azokat tekinteni.

Ami először az emésztés rendszerét illeti, ez alatt az illető ételszervnek azon működését értjük, mely által a test minden részeire szükséges táplálék készül és a test vesztett részeinek pótlására fordítódik, a test felhasznált részei, úgyszintén a táplálásra alkalmatlan anyag eltávolodik. E működést az emésztési szerv eszközli, mely többféle, de egy egészet képező részekből áll.

Az első a száj, melynek fogai az eledelt a gyomor számára szétarabolás, zúzás, őrlés által előkészítik s így annak működését könnyítik. Ugyanezt teszi a nyálmirigyekből kiváló nyál is, mely, amellet hogy az eledelt csúszóbbá teszi, némi ozslató erővel is bír s az eledel ízét érezhetőbbé teszi.

A második a gyomor, melybe az eledel a nyelcsőn keresztül ér. A gyomor egy bőrtömlő, mely a hasüregben közvetlenül a rekeszizom alatt keresztben áll s elül a máj által van fedezve, Balfelül, hol a nyelcső belelép, tágabb, jobbfelül

nedig szűkebb. Azon hely, hol a bélbe megy át, gyomorcsuk nevet visel. Ezen nyilas, valamint a gyomor szája is az emésztés folyama alatt gyűrűalakú izmok összehúzódása által be vau csukva. A gyomor megett a bal oldalon a lép van, de melynek működését még nem ismerjük. A gyomor belső fala sok ránczot, idegeket és edényeket képez, melyeknek segítségével, ha üres, összehúzódik és egy nyálkás hártáival van borítva, mely bizonyos kesernyés-savanyú nedvet, úgynevezett gyomornedvet különít ki számos apró nyílásain. Itt jár le az emésztési folyamat második foka; az eledelek t. i. köralakú mozgásba tételnek, s a gyomornedv szürkés-zöld, édes-savanyú, s ú r ú péppé, az úgynevezett e m v v é (chymus) alakítja át azokat.

Most a pép a belekbe megy, melyek a kifejlett embernél mintegy 30-32 lábnyi hosszát tesznek, sokszoros görbületekkel s hajlásokkal. A bél alkata különböző, de három főfelosztással: nyom-, vékony, vastagbélre oszlik. A pép a gyomorból a nyombél be jut s ott a hasnyállal s epével egyesül, mely az epehólyagból ömlik hozzá. Az epe egy zsíros savnak nátronnal való vegyülete s a máj által különítetik el, mely vérrel telt sötét vörösbarna színű életszerv s szétválasztásnál apró kemény szemercséket képző tömegeből áll. S ez az emésztés folyamatának harmadik s utósó foka. Ez által az emv már két részre oszlott, egy ragadós folyadéktáp- vagy tej nedvre (chylus) és egy szilárdra. Az első mindenben megegyezik a vérrel, csak hogy fehér színe van, mely csak élenynyel való egyesülés által lesz pirossá; a második pedig, minthogy a test nem hasonlíja át, mint sár kivettetik. A nyombél tartalma lassankint a vékony bélbe jut, melynek egész hosszában finom, taplós szivacszerű sejtek vannak, melyek a tápnedvet felszítják és a tápnedvényeken vagy szívó ereken át a mellbe vezetik, hol minden szívó erek egy főtörzsökké egyesülnek, mely is a tápnedvet a vérerekbe önti vagyis a vérrel elegyíti. Minél tovább halad az emv a vékonybélben, annál többet vesz tápnedvéből, s midőn végre a vastag bélbe érkezik, akkor már csaknem minden táprész ki van vonva belőle. A béltartalom ekkor rothadásba kezd átmenni s a testből kikülönítetik. A kikülönítés azonban a tüdő, vesék, máj és bőr által is történik, annyira, hogy 24

óra alatt az összes kikülönített anyag körülbelül 7 fontra rúg. De, mint a testi nevelésnél látni fogjuk, nem minden eledelt emészt meg minden gyomor egyenlően.

Az italok vagy közvetlenül a gyomorból mennek a vérbe, vagy szilárd részeit lerakják és az eledelekéhez hasonló átalakulást szenvednek. De az emésztés eme vegyfolyama csak a szervezet igazgatása alatt történik azaz a szervezet ereje által; nem pusztán erőműi és vegytani folyamat az tehát, hanem olyan, melyben az erőmű és vegytan csak szolgálai szerepet játszik.

9. §. A vér rendszere.

A vér a test táplálásának legkifejlettebb foka, forrása a táplálásnak és kikülönítésnek. A vér át nem látszó, élénk-piros színtű folyadék. Alkreszei: 100 rész közt 78.2 r. víz, 13.5 r. vértekecsék, 0.3 r. rostany, 6.7 r. fejrny, 0.9 r. sók, 0.4 r. z s í r. De e közpszámok a kor, életmód s egészség szerint nagyobb-kisebb különbséget mutatnak. A szilárd részeken kívül légnemek is vannak benne, nevezetesen: é l e n y, l é g e n y és s z é n s a v. Nagyítón tekintve halványsárga, tiszta folyadékot mutat, melyben számtalan apró piros vértekecsék úszkálnak s a vérnek piros színét adják. E tekecsék festanyaga 0.06 r. vasat tartalmaz; de még más anyagok is talátnak benne, csak hogy jelentéktelen mennyiségben. A vérnek hármas rendeltetése van: az első az, hogy, miután a tüdőben élenyvel egyesült s ez egyesülés által pirossá lett, az éleny valamennyi szervezethez elvigye és a test által fölhasznált, az életműködésre többé nem alkalmas anyagokat magába vegye s a tüdőből mint szén s a v a t kilehelje; második rendeltetése, hogy az emésztés által a test táplálására készített anyagot a test minden részébe széthordozza, azok által felszívássá s így a szervek felhasznált részecskéit újakkal pótolhassa, új részeket képezzen; harmadszor, hogy a test minden részébe meleget vigyen.

Hogy azonban a vér rendeltetésének megfelelőhessen, szüntelen mozgásban kell lennie, a test minden részecskéjét bejárnia vagyis keringenie. E keringést a különböző erek eszközlik, melyek együtt a v é r e d é n y r e n d s z e r t alkotják. Ilyen erek: az ü t e r e k vagy a r t e r i á k, v é r e r e k és s z í v ó e r e k. Az üterek a

szívből indulnak ki, nagyon rugalmasak, és ha kiürülnek, sem esnek össze. Ezeknek vére világos-piros, könnyebb, folyékonyabb, több vizet és levegőt tartalmaz, mint a vérereké. E vért az üterek a test legvégső részeibe is széthordozzák. Az üterek egy fő-ütértörzsökből ágaznak ki, s mindenik ág ismét több vékonyabb ágra szakad, melyek újra meg újra szétágaznak, annyira, hogy az egész szervezetet hálószerűen ellepik s csak nagyítóval láthatók; vannak ágacskaik 100 vonalnyi átmérővel is; ahonnan hajszálcsöveknek vagy h a j s z ál-e d é n y e k n e k nevezik. Ezeknek végtelenül sok szála aztán vérerekké egyesülnek, melyek a vért a jobb kamrán át a szívbe visszavezetik. A vérerek nagyrészt a bőr felületéhez közel, az üterek mélyebben ágaznak el; ezek rugalmasak, azok kiürítés után összeesnek, mert rugalmatlanok. Végre a szívóerek a test csaknem minden részében, a bőr alatt úgy, mint mélyebben fekvő találatnak. Vékony, áttetsző csatornákat alkotnak s különböző tagok és életművek belsejében állanak elé, és végre, miután eredetük távolsága szerint vékonyabb, vastagabb törzsökké egyesültek, a vérbe ömlenek. Ezen edények tartalma rendszeren gyöngén sárgás-színű, átlátszó nedv, mely nagyítón nézve szintelen tekecsket mutat. Legfontosabbaknak látszanak a belek szívó erei, melyek az emésztés által tápnedvű (chylus) alakított emv fölszívására rendelvek.

A szív az egész vérrendszernek központja, mint az emésztésnek a gyomor, az idegrendszernek a velő, a légzésrendszernek a tüdő; igazi örök mozgonya az embernek, mely a vér fölvételénél kitágul, kiömlésztésénél pedig hegyétől alapja felé összehúzódik, így a szív váltogatva összehúzódik és kitágul; s mivel e sajtószerű mozgás az egész vérkeringésnek megannyi lökést ad s főleg a szív táján érezhető ütésekben nyilvánul, szívverésnek neveztetik. A szív hosszában egy válaszfal által két részre: jobb és b a l s z í v k a m r á r a oszlik, s mind a két kamra egy-egy előkamrával bír. A bal kamra a nagy, a jobb kamra a kis vérkeringést intézi. A szív t. i. egyszerre két működést végez; először ugyanis a táplálásra szükséges és alkalmas vért a test minden részébe szétküldözi, azután ezektől a visszahozott s táplálásra alkalmatlan vagyis fölhasznált sötétpiros vért beveszi és a tüdőhöz hajtja, hogy ott a lég élenyével egyesülvén ismét világos-

pirossá legyen, mi nélkül elhalna. Az első rendbeli végrehajtás nagy keringésnek, az utósó pedig kis keringésnek nevezetik. Az egész vérkeringési folyamat következő: a vér a szív jobb pitvarából a jobb kamrába megy, innen a tüdő literén át a tüdőbe, ebből hajszáledényei által a tüdő vérereibe, melyek a bal pitvarba viszik, honnan a szív bal kamrájába ömlik; ebből az ütereken s azok elágazásain a test minden tagjaihoz megy, bejárja a haj száledényeket, s miután a vérerekben egyesült, ezekből a szív jobb pitvarába ér, mint szénsavval telített és életre többé nem alkalmas, sötétpiros vérér-vér, melynek, hogy élenyt vagyis életet nyerjen, ismét a tüdőbe kell ömlenie, különben az életfolyam megszakadna, mint a melynek az elledelen kívül, minthogy szakadatlan égés, élenyre van szüksége.

10. §. A légzés rendszere.

Az élet ezen égése a légzés rendszere által történik. Az egész emberi testszervezet lélekzik ugyan, de különösen a tüdő az és a bőr, melyek a légzési folyamatot eszközlik. A tüdő tömege három csőalakú csatornának igen finom elágazásai- s összefonódásaiból áll, melyek elseje a légcső, más ketteje a tüdő-üter és tüdő-vérér. Terjedelme a többi életműhöz aránylag jelentékeny, s két meglehetősen egyenlő lepentyüből vagy szárnyból áll, melyek a szív két oldala mellett lefüggvén, azt közbe veszik s vele együtt a mellkas üregét töltik be. A légcső, melynek felső nyilasa a szájban van, mintegy húsz kemény porczogós gyűrűből áll, melyek bőrrel kötvék össze. Felső részén van a gége s itta légcső egy hasadékkal, melyet hangrésnek nevezünk, a torokba vagy nyelő csőbe nyílik. Hogy a légcső étel és ital lenyelésekor védve legyen, a hangrés fölött az úgynevezett nyeldeklő van, egy porczogós billentyű, mely nyeléskor bezáródik. A légcső a mellkasban két ágra oszlik, s egyik az egyik, másik a másik részébe megy a tüdőnek. A légzés úgy történik, hogy az arra rendelt izmok a mellkast kitágítják, úgy hogy a légcsőn bizonyos mennyiségű levegő nyomul be a megritkult levegőjű ürbe; ha pedig a mell izmai összevonulnak, a lég megfelelő része kinyomatik. A tüdőben a vér nevezetes változáson megy keresztül, melyet a levegővel való érintkezése okoz. De a levegő és vér nem közvetlenül érintkeznek, mert amaz léghólyagcsákban vagon,

ezt pedig a hajszál-edénykéek falai tartják elszigetelve, hanem mivel rendkívül finomak, azért átszivódás történik. A belehelt levegő hőmérséke természetesen egy a külsőével; de a kilehelt levegő hőmérséke már 30° K. A kilehelt levegőnek élenye 4.38 százalékkal kevesebb, mint a belehelte, mi onnan van, mert a sötétpiros vérrel való érintkezés által annak bizonyos széntartalmú alkreszeivel vegyül, szénsavat alkot, mely kilehelte. E vegyülés által a sötétpiros vér világossá lesz, a tüdő-vérereken át ismét a szívből kamrájába tér s újra nagy keringést kezd.

Mivel az emberi test minden lehelettel bizonyos mennyiségű szénsavat ad ki magából: világos, hogy az így elvesztett szén pótolnunk kell, vagyis eledelket kell magunkhoz venni; különben lassankint minden szénünk elégne, s éltünk égésének folyama csakúgy megszűnnék, mint kialszik a lámpa, ha olaja kifogy, vagyis éhen halnánk.

Említettük, hogy a vérkeringésnek harmadik rendeltetése a testet meleggel ellátni. Ez szintén a légzés folyamata által történik. Ugyanis tudjuk, hogy az éleny, ha más anyagokkal vegyül, bizonyos mértékű meleget fejt ki; s azt is tudjuk, hogy ha egy darab szén a levegőn elégetünk (mi nem egyéb, mint a szénnek a lég élenyével való vegyülése), ez bizonyos mennyiségű meleget ad. Már mivel a lélekzés nem egyéb, mint testünk belsejében véghez menő vegytani egyesülés éleny és szén között, azért ez által is meleg származik, melyet a vér gyorsan minden irányba széthord. A vér s így az egész test természetes melege az emberben 29° R.

Nem csak a tüdő, hanem a bőr is eszközli a lélekzést, úgy hogy azt némileg kifelé fordított tüdőnek tarthatjuk. Áll három különböző nemű rétegből, u. m. a tulajdonképi bőrből, a húshártyából és a sejtéből, a) A tulajdonképi bőr a legfelső réteget képezi, de pontosabban vizsgálva szintén három rétegre oszlik: a f e l b ő r-, n y á l k a h á l ó- és i r h á r a. A felbőr átlátszó és érzékenységgel nem bír; rajta vannak az izzadság- vagy bőrlíkacsok is rendkívüli számban; ezek mélyedéseiben gyökeredzik a haj és szőr. A nyálkaháló a felbőr alatt van, melynek tulajdonképi alsó, még ki nem száradt részét teszi. Ennek az a tulajdonsága, hogy égalji befolyások alatt saját színt nyer, mely a fel-

bőrön átlátszván, okozza az emberek színkülönbségét. Az irha a bőr leglényegesebb része és rostok-, véredények- és idegekből összekötött vastag és szíjas réteget alkot. Nagyítón át nézve számtalan apró a bőr szövetéből kiérő csucsorodásokat lehet rajta megkülönböztetni, melyek majd megannyi idegnyalábkák végei s a tapintásnak székhelyei, b) A húshártya vékony, izomrostos réteget alkot, mely a bőr alatt terül el; az embernél csak a fejen és nyakon van meg; általa a fej- és nyakbőrt mozgatni lehet, c) A sejt bőr a harmadik réteget képezi, vagy ahol a húshártya hiányzik, a másodikat. Ez zsírral telt szövet, sovány embereknél csak kevésbé fejlődve ki, ellenben gazdagon a kövéreknél. Képződése az által történik, hogy több szénanyagot vesz magába a test, mint amennyit a beszítt élely fölemészteni képes; ahonnan a zsíros réteg nem csak a test melegének szétoszlását akadályozó rózsz melegvezető, hanem tápszerkészlet is egyszersmind. A bőr nyúlékony és rugalmas. Ha az ember jól érzi magát, ha melege és öröme van: akkor a bőr emelkedik, mert hajsztál-edénykéi a vérsejtek odanyomulásától kidagadnak. Öregségben, betegség- és keserőségben a bőr lelohad, mert edénykéi összehúzódnak, s a vérsejtek nem nyomulnak azokba; így támad az úgynevezett borsos bőr is. A bőr szüntelenül szénsavat és vízgőzt ereszt magán keresztül és élelyt vesz be. Ha a bőr több vizet bocsát át magán, mint amennyit ugyanannyi idő alatt kigőzőlöghet: akkor izzadság áll elé vagyis erőszakos kigőzőlöghés. A kigőzőlöghés, mely rendes állapotban a testből kiválasztott nedvek összegének $\frac{1}{5}$ -ét teszi, múlhatlan szükséges a test jóllétére, s akadályozása ártalmas következményeket von maga után.

Íme így taglalódik szét a tengéleti rendszer. „Csudálatos összefüggése, bámulatra méltó szövíódése a rendszereknek és szerveknek! Emésztés nélkül semmi vér, semmi légzés; mert az adja mind a kettőnek a szükséges anyagot. Vér nélkül semmi emésztési és légzési folyamat; mert mind a kettőnek az a központja, s a melyért léteznek. Légzés nélkül semmi emésztés- és vérrendszer; mert az viszi mind a kettőnek az életet, mi nélkül rögtön elhalnának. Mind a három viszonyhatásban él egymással, egyik a másikat föltétezi, s tulajdonképen csak egy rendszert alkotnak.”¹⁾

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung, S. 44.

II. FEJEZET.

Az ember testszervezetének állati rendszere (az ideg, érzék és mozgás rendszere),

II. §. Az idegrendszer.

A tengélet rendszerének összesége úgy tekintendő, mint valamely bolygó, mely világosságát és melegét a naptól kapja. A tengélet a maga napját az állati rendszerben bírja, mely ideg-, érzék- és mozgásrendszerre oszlik. E rendszerek központját az idegrendszer képezi, s így tulajdonképen az idegrendszer amaz álló csillag, mely körött a többi rendszer mint bolygó mozog s melytől életet nyer. Nem csak érdekes tehát, hanem nevelőre nézve fölötte szükséges is, hogy e rendszert, de különösen az idegrendszert részei szerint ismerni tanulja.

Az idegrendszer sejtekből és rostokból van összetéve s mind összetételére, mind alakjára nézve lényegesen különbözik az állati test egyéb állományaitól. Szabad szemmel nézve fehéres velőanyagoknak látszik, mely egyes helyeken nagyobb tömegben jó él s akkor valami szürke állománytól van körülvéve, míg más helyeken vékony fonal – alakban mutatkozik s többnyire hálószerű összeszővődésben. Nagyító alatt anyaga szürke és fehér állományok vegyületének bizonyul, melynek alkrészei: z s í r és f e-jérnye.

A fő-idegtömeg a koponya csontjai által zárt s fél gömbhöz hasonló agyvelő, három egyenetlen részre osztva, melyek: a közép-agyvelő, a hátsó és az elő-agyvelő. A középső agyvelőt a meghosszított velő alkotja, mely a g e r i n c z v e l ő n e k folytatása. Itt van a rokonérz-idegeknek és a látideg legtöbb rostjának végközpontjok; benne van központja az érzésnek is, de amely az elő-agyvelővel közös. A hátsó vagy kis agyvelő gömbölyded, felülről lefelé lapult alakkal bír és egy bemetszés által két oldasti félre oszlik. A nagy agyvelőnek legfőlebb $\frac{1}{8}$ -ad részét teszi. Szoros viszonyban áll a testtörzsök és tagok legtöbb idegeivel, s belőle ered a hallás és nemi ösztön idege, s székhelye a rendes mozgásnak, u. m. járásnak, taglejtésnek sat. Az elő-agy-

velő, mely, minthogy az egésznek $\frac{5}{6}$ részét teszi, nagynak is neveztetik, tojásdad alakú; két egyenlő fél gömbre oszlik; fölülete egy csomó szabálytalanul belenyomuló redő miatt igen egyenetlen, úgy hogy rajta számos kicsucsorodás és mélyedés található, melyek görbületeknek neveztetnek. Az agyvelő súlya 2-3 font. Az üterek vérenek majdnem hatodát tartalmazza, mely is a szürke állományyal viszonylatban áll s az egész idegrendszernek életet és működést kölcsönöz, egyik a másikat föltétezi. – Az agyvelő központja minden életerőnek, s mint ilyen központi szerve az egész szervezetet átható lélekeknek.

Az agyvelő az úgynevezett a g y v e l ő - n y ú j t v á n y b a megyát, mely a hátsó fejnyíláson a koponyából a gerincoszlopba lép, hol gerinczvelő nevet visel. Mondhatni azonban azt is, hogy az agyvelő a gerinczvelőnek folytatása. A gerinczvelő fehér idegrostokból képezett négy kötegből áll, melyek a közöttök levő szürke állomány által kötvék össze. E kötegek két elseje számtalan ágaival a mozgáshoz tartozik, mert a velőnek központfutó idegrostjait tartalmazza; a másik kettő pedig az érzést eszközli, minthogy a velőhöz visszatérő idegcsövecskék vannak benne. De ezen idegrostok, miután a gerinczvelőből kiléptek, nem sokára összekeverednek. Minthogy a gerinczvelő, hasonlóan az agyvelőhöz, fehér és szürke állományból áll: azért központi szerv és vezető is egyzersmind. Mint központi szerv önállóan hathat az idegekre; mint vezető számtalan idegrostjain elvezeti a mozdulatokat az egyes szervekhez s a szervezet területéből az érzéseket az agyvelőhöz. A gerincoszlopból kiinduló minden idegtörzs ágakat nyújt ki a gerincznek gyomor felőli oldalára is, mely idegek dúcokká egyesülve azonkívül az agyidegekből is új ágakat nyernek. Ez által két idegtörzs alakul, melyek a fejtől le a gerincoszlop végéig terjednek, helyenkint dúcokká vastagodnak, melyekből minden belrészhez idegek ágaznak szét. Legjelentékenyebb dúcok: a felső és alsó nyakdúc, a mellűc, a kis és nagy beírés z-i d e g az úgynevezett n a p s z ö v e d é k k e l és a vesezővedék. Az ily dúcokból álló egész szövedék dúc z r e n d s z e r (Ganglien-System) nevet visel. E rendszernek központját a nap-szővedék teszi, mely a szívgödör táján a gyomor mögött fekszik s altest velejének is neveztetik. A dúcidegek a tudaton kívüli élet-

nek vezetői s vagy idegrostokat képeznek, vagy idegsejtekből, sejtzövetből, zsírhólyagcsák- s véredénykékből összetett dúczo-
kat, idegcsomókat, múnéven gangliákat, melyekben az érzék- és
ösztönidegek egymással találkoznak, úgy hogy a dúcban történt
ingerre azonnal hajlam, törekvés is következik. Tengéleti idegek-
nek is neveztetnek, mert véredényeikkel az emésztés és táplálás
minden szervét bejárják. Az akaratnak nincsenek alávetve, de
mégis a velővel összefüggenek s benne fő-központjokat bírják s
így annak törvényeit követik.

Az idegrostok a legfinomabb pókháló szálaihoz hasonlóak
s együttesen az agy velőnek fejtér állományát képezik. Néme-
lyek a gerincvelő közvetítésével emelkednek a velőbe; de van-
nak az agy velőnek saját rostjai is, melyek egyedül az ő tulajdonai
és a magasabb érzékidegeket alkotják. A rostok átmérője egy vo-
nalnak $\frac{1}{350000}$ -edrésséig terjed, s nincs a testszervezetnek egy
pontja sem, hol rostot ne találnánk; millió és millió ágazik szét min-
denfelé; több együtt mindig egy sejtborítékban van s alkotja az ide-
get; átlátszó csövecskék, híg fejtérrel telve; és míg az idegsej-
tek mintegy galvántelepnek tekintendők, a rostok a villanytávírónak
sodronyokul szolgálnak s az agyvelő működéseit a testszervezet
minden részébe szétviszik. A villanyáramlás itt kétféle: központ-
futó (centrifugai), melynek eredménye mozgás, és központ felé
tartó (centripetal), melynél fogva a testrészekhez vitt távirat
vétele az agy velőnek visszajeleztetik; minek eredménye az érzés.
„Az idegrendszer – mondja Schmidt K. – hasonlít a villany-
delejes távíróhoz. Képzeld magadnak egy fővárosi távírdát, mely-
ből az ország minden része felé sodronyok sugaraznak ki, s a köz-
be eső állomásokon fiók-távírdákat, melyeknek sodronyai szintén
minden irányban szétágaznak, úgy hogy a főváros irata a legtávo-
labbi tartományokba is villámsebességgel vitetik, amelyek azután
nem csak jelentést tesznek a távirat vételéről, hanem saját élmé-
nyeiket is minden pillanatban közlik a fővárossal, – és legelőkelőbb
képét bírod az idegrendszer működése– és életének, amelyben a
velő a főtávírdát, a gerincvelő és a dúcrendszer a fiók-távírdát,
az idegrostok a sodronyokat s a test legkisebb tagrészei a tarto-
mányokat jelentik, melyek a velő tudósítását átveszik és azt saját

hogylétökről értesítik.”¹⁾ De ha a villany áramlás folytonosan történik, akkor a velő kimerül, a szervezet elfárad s elalszik, hogy a nyugalomban a vér és velő új erőket gyűjtsön; valamint a galvantelepnél is a folyadékot föl kell frísíteni, hogy az áramlás meg ne szűnjék.

12. §. Az érzékek rendszere.

Az érzékek idegei a velőből sugároznak ki és a külvilág befogadására rendelvek. A felsőbbek közvetlenül ágaznak ki az agy velőből; s legtávolabbra terjednek a velősejtek tömegében, miért is igen élesek. A fönnebb mondottak szerint itt is két áramlás vagyion, központ felé és központtól tartó; egyik a másikat föltétezi, kiegészíti; mert például érintheti valamely tárgy szemünket, de nem következik, hogy azt meg is lássuk, azaz észre vegyük; vagy ütheti erős hang füleinket, anélkül hogy azt legkevésbé is halljuk. Ilyenkor a lélek más gondolatok– és érzelmekkel van elfoglalva, következésképp a központtól futó áramlat, mely a lelket a tárgyra figyelmezteti, nem tevékeny, minélfogva a léleknek nem is lehet tudata a tárgyról. A kültárgy az érzékszervben s innen az érzékidegekben bizonyos változást idéz elé, s ezt az agyvelő idegsejtjei megtudják vagyis érzik.

Valamint a vér csak úgy veheti magába a tápszereket, ha azokat előbb az emésztési szervek áthasonították: úgy az érzékszervnek is a külvilág benyomásait előbb fel kell dolgoznia, hogy azokat az idegek észre vehessék. S így az érzékszerveknek szintén vannak emésztési szerveik; ezek: a szem, fül, o r r – n y á k h á r t y a, s z á j és a bőr szemölcsök. Ha a benyomás különböző helyeken történik, azt az ember külön és közvetlenül tudja meg; mert a test mindenik helyecskéjének eredeti idegrostja összefüggésben van a velőnek egy határozott helyecskéjével, és mindenik idegrost közvetlenül, elszigetelten, külön közli a velőnek rá tett benyomását. Némelyek azt mondják, hogy az érzéseknek székhelye nem az agy-, hanem a gerincvelő; némelyek függőben tartják a kérdést; mások pedig mind az agy- mind a gerincvelőt székhelynek veszik. De a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ha a gerincvelő valamely helye sérülést szenved, akkor mindazon főhelyek, melyek

¹⁾ Buch der Erziehung, S. 96.

idegeiket a gerincoszlopból a sérült helyen alul kapják, érzéketlenné lesznek; továbbá, hogy gyakran csekély agysérülés is egész, vagy részletes érzéketlenséget szül, jóllehet a gerincvelő teljesen ép. Így hiszszük, ez az agyvelő mellett bizonyít.

Az érzékeket Oken következőleg osztályozza: 1) a tapintás vagy bőr érzéke, mely az edényrendszert köti össze az idegrendszerrel; 2) az íz- vagy bélérzék, mely a bélrendszeri összeköttetése az idegrendszerrel; 3) a tüdő- vagy szag-érzék, a tüdőrendszer összeköttetése az idegrendszerrel; 4) a csont-, vagy zom-, vagy hallérezék, a mozgásrendszernek összeköttetése az idegrendszerrel s végre 5) a tulajdonképi ideg- vagy látérezék.

1-ször. A tapintás. Ez a test egész felületén el van terjedve s kettősnek tekintendő. Az egyik az önkényes, igenleges érzés vagyis a tulajdonképi tapintás, melylyel a testek alakját, szögletességét és kerekességét, durvaságát, simaságát sat. érezzük; s mint ilyen különösen a kézen, kitűnően az ujjak hegyein, a nyelven és ajkakon mutatkozik. A szellemben fölserkenti különösen a különféle térérezékeket, melyek aztán a serkentésre tevékenyek lesznek és a súly, alak, nagyság, alkat sat. képzezeit alkotják. A szenvedőleges tapintás a súlytalanok hatásáról, a melegség-, villanyosság- és delezességről tesz elé terjesztést; az a bőr alatt vau elterjedve s helyesebben bőrérzéknek nevezhető. Nevezhetők még általánosan az érzés, észrevevés érzékének is; mert a többi érzék nem egyéb érzésnél, p. a látás a fénynek, a hallás a mozgásnak, a szaglás a légnak, az ízlés az eledelnek észrevevése, megérezése; ezeket pedig a tapintás, főleg bizonyos beteg állapotokban, pótolhatja, mit eléggé bizonyít azon tény, hogy a vak, az alva-járó az akadályok elől ügyesen kitér.

2-szor. Az íz érzék a szájüregben székel. Szervei a nyelv és íny, különösen a nyelven és a száj belsejében levő s nedves nyákhártyával borított idegszemölcsök, melyeknek vékonyabb részei a nyelv végén gyűlnek össze, a szélesebbek pedig a nyelv gyökere felé: ezekkel inkább a keserűt és fanyart, amazokkal pedig főleg az édeset és savanyut ízleljük. A tárgyak feloldatván, izök a velő idegeivel közöltetik, s a lélek tudomást vesz az édesről, savanyúról, olajosról sat. Amely tárgyak az ízérezék idegein föl

nem oldódnak, azokat nem is ízleljük, p. o. ha az eledeleket vagy gyógyszereket sebesen, minden rágás, forgatás nélkül nyeljük el.

3-szor. A szag érzék az orr nyákhártyájában székel. Ez egy nyálka kiválasztása által mindig nedves állapotban van, mi a szagérzésre szükséges, mert az orr kiszáradtával ezen érzék elvesz; de ugyanaz történik a túlságos nyálkáságnál vagy náthánál is. A szagérzőkre csak olyan tárgyak hatnak, melyek légalakot képesek fölvenni, minden más tárgyat szagtalannak mondunk. Bámulásra méltó, mily végtelenül parányi részecskéket vesz észre a szagérzők! Egy szemer pézsmát az egész szobában, sőt az egész házban is megérez, anélkül, hogy a legérzékenyebb mérleggel is ki lehetne mutatni, miszerint a pézsmá egy része elszállott. A szagérzők igen szoros viszonyban áll az ízérzőkkel, mert a velő azon része, melyben a szagérzők idegei vannak, legszorosabb összefüggésben van azzal, mely az ízlést eszközli. Innen van, hogy akinek ízlése hiányzik, annak szaglása gyöngye, vagy fordítva.

4-szer. A h a l l é r z é k. Ezen meglehetősen bonyolult szerkezetű érzékszerv kétszeresen van meg. Alikét főrészből: a külső és belső fülből. A külső fül vagy fül csiga, fül kagyló sima, rugalmas porczogós lemez, mely teknőnek nevezett öblösödésével halljárat nevet viselő csőbe szűkül el; ez utóbbi egy igen rugalmas d o b h á r t y a által van bezárva, melynek mögötte a d o b ü r e g fekszik. A dobhártyával szemben a dobüreg nyilas által Összeköttetésben vagyon a szájjal, úgy hogy az üregben levő levegő a külső levegőtől nincs teljesen elzárva. Ez összeköttetés okozza, hogy nagyot halló vagy feszülten figyelmező emberek szája csaknem önkénytelenül kinyílik. A dobüregben egy sor apró csontocskák vagyon, melyek alakjoktól kapták neveiket, u. m. a k a l a p á c s, ülő, lencsecsonk, kengyel és a tömkeleg, mely a csiga b ó l, a tojásdad alakú b i r ó e l ő u d v a r b ó l és a f é l k ö r ö s csatornákból áll. A csiga és az előudvar vizes nedvvel telvék, melyben a hallideg végszállai teljédnek szét.

A hallérzőknek tárgya a belső mozgás, a tárgyak rezgése. E rezgést a hang felfogására igen alkalmas szerkezetű fülkagyló felfogja s a halljáratba vezet. Itt a hanghullámok a dobhártyába ütődnek, s ez rezgésbe jő. A rezgés a dobüreg levegőjén és csontocskáin keresztül a tömkeleg nedvéig, ettől a hallideg végágaza-

taihoz, úgy a velőhöz vitetik, s a hang érezhetővé leszen. – Ha valakinek a hallérezék mellett hang- vagy zeneérzéke is van: az a hangok közt dallamot (Melodie) is vesz észre; akinek az nincs, bármily rendkívüli hallása van is, érzéketlen a dallam iránt.

5-ször. A látérezék szerve a szem. Érzékeink egyikénél sincsen minden részének jelentősége és használata oly tisztába hozva, mint a szemnél. Ez tulajdonképen nem egyéb, mint meglehetősen egyszerű fénytani szerkezet. Fontossága azonban rendkívüli; mit a bölcs Teremtő már csak az által is tudunkra ad, hogy szerkezete, finomsága mellett igen erős, s hogy mintegy bástyával védett üregbe vagyon helyezve. A látás állít bennünket tulajdonkép a világba; a látás által nyilvánítja a világ a maga szellemét. Mi szerkezetét illeti, az következő. A tulajdonképi szem szemteke nevet visel. Ha belülről kifelé vizsgáljuk: az egésznek üregét egy átlátszó, kocsonyaszerű anyaggal, az úgynevezet üvegtesttel találjuk telve. E folyadékot három hártya borítja. A legbensőbb az idegrecze (retina), a látideg által behálózva. Az idegreczét a szintoly vékony edényhártya (choroidea) veszi körül, melynek piros színe a rajta átvonuló számos véredénytől van. Ennek előrésze a szem csillaggal függ össze, melynek közepén egy kerek nyilas vagyon, láta vagy szemfény névvel. Az idegrecze belső fala fekete anyaggal van bevonva, úgy hogy a szem valóságos sötétkamrát képez, melybe a fénysugarak a szemfényen hatnak be. A harmadik s legkülső a fehér, igen erős, kemény tülkhártya, melynek középrésze, a szaru kárt y a, kissé boltozatos és tökélyesen átlátszó. A szivárvány és a szaruhártya között ennek kidüledése által félholdalakú elő kamra áll elé, víztiszta folyadékkal telve. A láta mögött végre egy kocsonyaszerű, tökélyesen átlátszó, de a mögötte levő üvegtestnél valamivel szilárdabb anyag vagyon, a kristálylencse.

A látás következőkép történik. A kültárgyak lerajzolása a szemben épen úgy megy véghez mint a sötétkamránál, t. i. a láta nevet viselő kis nyilason a fénysugarak a tárgyról átjutnak a szembe. E sugarak az előkamra folyadékán és a kristálylencsén megtörést szenvednek, úgy hogy az idegreczén a tárgy fordított képe áll elé, melyet az ideg az agyvelőhöz visz. Ha könyvből olvasunk, azt bizonyos távolságban tartjuk szemünktől, hogy a be-

tüket tisztán láthassuk. E távolságot, mely egészséges szemnél 8-10 hüvelyket tesz, láttávnak nevezik. De ha a könyvet távolabb, vagy közelebb teszszük a szem elé: akkor a betűk képe homályos, sőt láthatlan lesz. Oka, mert a betűk egyes pontjairól beeső sugarak a megtörés után első esetben az idegrecze előtt, a másodikban azon túl egyesülnek, következésképp a betűk képe nem esvén az idegre, nem is érezhető. Miből egyúttal azt is kivehetni, hogy a rövidlátó szem hibája abban áll, miszerint a szemsugarakat igen erősen megtöri, míg a távullátónál azok nem eléggé töretnek meg; első esetben az előkamra s lencse kelleténél nagyobb, a másodikban pedig kisebb domborúsággal bír.

A szellemerők aztán fogalmakat képeznek a tárgy alakjáról, színe-, távolsága- s egyéb tulajdonságairól. E képzesi tehetséget azonban nem adja maga sem a szem jósága, sem a szellemerő, hanem a kettőnek együttes tökélyessége. Valamint minden érzékrost munkáságánál a központtól futó vagy röpáramlatnak is munkásnak kell lennie, úgy van az a látásnál is, különben a lélek nem érzi a tárgyat; például ráfüggeszthetjük valami tárgyra szemünket s mégsem látjuk azt, ha a lélek másba van elmélyedve, s a központtól futó áramlat hozzá nem fordul segélyével. – Epen így van a dolog a hallással is, midőn a lélek egészen más gondolatokkal és érzelmekkel van elfoglalva. A működés a központtól futó áramlással is kezdődhetik, midőn a lélek izgatás nélkül, önkényt fordul valamely tárgyhoz, például, ha önkényt tekint valahova, hallgatózik, vagy szagol.

13. §. A mozgás rendszere.

A szellemnek a mozgás idegei általi nyilatkozatát ösztönnek nevezhetjük; minthogy e működésre a szellem természeténél, szükségénél fogva mintegy hajtvá, ösztönözve érzi magát. E működésnél az ösztönrostok ellentétese az érzékrostoknak; mert míg ezek a külsőt belsővé, addig amazok a belsőt külsővé teszik. Azon életszervek, melyeknek közvetítésével a mozgási idegek a test egyes részeinek mozgását eszközlik, az izmok és csontok. A velő a *mozgási idegeknek villanytelepje, mely ingert nyújt nekik a működéről. Ha hatása megszűnik, mi huzamos és gyakran ismer-

telt működésnél történik: akkor az idegnek nincs többé ereje a mozgási életszerv indítására, kifáradás, kimerülés áll be.

Az izmok $\frac{6}{1000}$ vonalnyi sárgásfehér rostok nyalábjaiból állanak, melyek azon sajátsággal bírnak, hogy összehúzódhatnak. Az izmok legközelebbi környezetét teszik a csontoknak, melyeket úgy borítanak, hogy azok kivéve a fogakat sehol sem láthatók. Az egyes izom rendszeren egy közepén vastag, két végén vékony szalagokká szoruló kötegalakú testet képez; saját hártáival van borítva s a szomszéd izmoktól különválva. Az izmoknak igen vékony, fehér, fényes és erős végei inaknak neveztetnek s mindenütt a csontokhoz fogódnak. Az izmok aztán vagy zsírréteggel, vagy közvetlenül a bőrrel borítvák. Tömegök közt számos véredény, igen sok mozgási, de kevés érzési ideg ágazik szét, mely utóbbi körülmény oka, hogy egyes izmot nagyobb fájdalom nélkül elmentszhetni. Az egész testszervezet 300 pár izommal bír, melyeknek nagyobb része az izomszövetekből, inak-, inrostokból, sejtszövetek-, edények- és idegekből álló húst alkotja, mely csaknem felét teszi az emberi testnek. Az izmok hossza, tömörsége és ereje nagyon különböző.

Minden izom bizonyos saját mozgásnak felel meg; de némely mozgásra több izom közreműködése szükséges; ahonnan az egyes izmok elmentszése a mozgást vagy épen lehetetlenné, vagy legalább gyöngévé teszi. Minthogy ugyanegy izom nem képes a testrészt helyzetéből ki- s abba vissza is mozdítani, hanem ezt egy másik izommal kell tennie, melynek rendeltetése s működése épen ellenkező az előbbiével: ez okból az izmokat kétféleképpen kell osztanunk: hajlítókra és kinyújtókra; azok a hajló tagok belső, ezek külső szögleteiben mennek végig. – Ha az izmok egyszerű rostokból képezvük: akkor ö n k é n y t e l e n e k neveztetnek s a tengéleti rendszer szervezetéhez tartoznak, hol a dúc-idegrendszer által huzatnak össze és nyújthatnak ki; ilyenek a szív-, üterek és vérerek, a lég- és étcső és a végbél izma. Önkényesek pedig a fej, törzs és tagok izmai, melyek a helymozdulatokat, a taglejtést sat. eszközlik. Ezek rostokká alakult és egymás mellett fekvő keresztzálacskákból állanak, melyeket a bennök lévő vér pirosra fest. Az önkényes izmok ingerlése nagyban függ az érzék észrevése- vagy érzésétől és az ez által felizgatott egyes

szellemi tehetségektől, például valamely ránk czélzó ellenséges mozdulat rögtön felizgatja ellenállási ösztönünket s ezzel izmaink hatalmas működését; a zene hallása mozgásba hozza a hang,- idősat. érzéket s ezzel a tánczos lábait is sat.

A csontok határozott, változatlan alakkal bíró részei a testnek: ennek szilárd alapjául szolgálnak; hozzájuk fogódnak az izmok; ők őrzik testünk legfinomabb, legfontosabb részeit, mert körülveszik, magukba zárják az idegek főtömegét, az agy- és gerinczvelőt. Bizonyos szövetből állanak, melyben viló- és szénsavas mész van ülepedve; de azért szintén élnek, mint más tagjai a szervezetnek, csakhogy szenvedőlegesebb életet. Összesen csontváznak neveztetnek s feloszlanak fej-, törzs- és tagcsontokra; a fej csont 28, a törzscsont 53, a tagcsont 132, összesen 213. Egymással lágyabb porczogók által vannak összekötve, jelesen mind az izgődrök vagy forgók, mind a megfelelő fejecsek rendkívül sima porczogólemezzel vannak bevonva. Ezenkívül a kettő közt még az úgynevezett íznedv vagyon, mely gátolja a sűrűlódást.

Izmok és porczogók szolgálnak hangszervekül is. Ilyen a nyelv, a gége, a légcső és a tüdő, melyeket már fönnebb ismer tettünk. Az egész hangkészülék fúvó hangszerhez hasonlít. Kife szített ruganyos hártýák légfolyam által hullámzásba hozva idézik elé a hangot, melyet aztán a torok, az orr és a szájüreg erősebbé tesznek és módosítanak. „Testszervezeténél fogva az ember finomabb érzésre, művészet- és nyelvképességre van alkotva” mondja Herder. 1)

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. 1813. III. 173.

III. SZAKASZ.

Az ember szellemi életének szervezete különösen.

I. FEJEZET.

A gondolkodás rendszere.

I. CZIKKELY.

14. §. A gondolkodás rendszere általában.

Az ismeret nem egyéb, mint az ismerés tárgyának tudatunkba való fölvétele vagy a tárgy tudatunkban levő képzetének a tárgy mivoltával, természetével való megegyezése. Ezen megegyezés, mely az ismeret fogalmának főjegyét teszi, az ismeret tárgyilagosságának nevezhető. „Ezen tárgyilagosság nélkülözhetlen arra, hogy valamely ismeret egészen megfeleljen fogalmának; s ez az ismeret minden nemére nézve áll, az érzékfölöttiekre úgy, mint az érzékiekre. E tárgyilagosságra már maga az ismeret szó is mutat, mert ismerni valakit, vagy valamit annyit jelent, hogy azt minden oldalról, minden részeiben pontosan megfigyeltük, megismereltük s tudatunkban annak élesen körvonalozott képét bírjuk.”¹⁾ Ha a tárgyról való képzetünk nem egyezik meg azzal, ami a tárgy valósággal; vagy ha a megegyezés még nincs kimutatva: akkor ismeretünk alanyi és véleménynek mondatik.

Az ismeret fogalmából kiindulva az ismerő tehetséget vagy gondolkodás rendszerét a lélek azon képességéiiek mondjuk, melynél fogva az ismerni vagyis a természet és szellem világáról magának hű képet alkotni tud. S ezen képesség oly lényeges sajátsága az embernek, mint a növés a növénynek, az érzés az állatnak. Azonban a meghatározott ismeretre nem egyszerre tesz szert a lélek, hanem bizonyos fokozatos egymásutánban jut ahhoz; ahonnan az ismerő vagy gondolkodó tehetségnek és az ismereteknek is több fokát kell megkülönböztetnünk.

A léleknek, hogy működhessék, csakúgy, mint a testnek, ingerre van szüksége. Ezen ingert legelőször a külvilágból kapja,

¹⁾ Encykl. d. g. Erz. u. Unt.-Wesens, v. K. Schmid etc. Gotha. II. B. S. 175-170. Deinhardt.

az által hogy a külvilág tárgyai az érzékszervekre hatnak, s ezen hatás a lélekkel közöltetik, melyet az megérez. Ezt megérezésnek nevezzük vagy közérzésnek s az eredményt érzetnek. „Ha már a tárgy a lélek előtt van: akkor a lélek feléje fordul s találkozáván vele azt észre veszi. Észre venni annyit tesz, mint a tárgyat a külvilágból a szellem belsejébe fölvenni. Az észrehevés a gondolkodás-rendszer munkáságának minden nemével közös, de nem egyenlő. Valaki például világosan, tisztán észre veheti az alakokat, de nem a színeket is. Az észrehevés még csak általános vonalakban, határozatlanul, csak néhány részről és oldalról fogja föl a tárgyat; például, látja a fát, de nem tagoltságában is, vagy csak leveleket, ágakat sat. lát, de nem a fát egész összességében. Ezen folyamat kimondhatlan hirtelenséggel történik: amint szemem meglátja a tornyot, amint a szag megüti orrom, azonnal megtudja azt a lélek is”¹⁾).

De a homályban volt részeket mindinkább kiveszi a lélek; a pontról, melyet jól észre vett, más pontokra megy, észrehevését minden oldalra kiterjeszti, s a tárgy minden részében kiemelkedik előtte. Ekkor már a tárgy részeiben és egészében áll előtte a léleknek, mit szemléletnek nevezünk. Most már a lélek nem pusztán leveleket, ágakat, vagy fát általánosságban, hanem ezen egyes észrevételeket mint egymásnak kiegészítőit és korlátozóit is látja. Az ismerő tehetségnek eddig terjedő foka szemléelő tehetségnek vagy külérzéknek nevezetik, ellentétben az úgynevezett belérzékkel, melynek segélyével a lélek saját benső állapotait veszi észre. A szemlélet elejénte csak a szem által szerzett ismeretet jelentette, aztán minden érzékre, sőt a belső érzékre is átvitték, úgy hogy minden észrevét szemléletnek mondatik, és pedig külsőnek, vagy belsőnek, amint az vagy a kül-, vagy a belérzék által származik.

De a külérzések által szerzett szemléleteket a lélek saját törvényei szerint öntevőleg átalakítani és feldolgozni is képes. E munkásságát a léleknek gondolkodásnak (tágas érteményben) nevezhetni. Ennek erejénél fogva a lélek a szemléletről képzetre emelkedik, mely alatt a tárgy tökélyes szemléletét értjük, úgy hogy az megmarad még akkor is, ha a tárgy nincs többé jelen, s

¹⁾ Buch der Erziehung. 179 l.

főleleveníthető. A tárgy mint képzet a szellem tulajdonává lett, s ez mint ilyet állítja maga elé. Mindegyik szellemszerv úgy tekintendő, mint képzetek szervezete, mely rendszerek s csoportok összefüggéséből áll s viszonylagos önállósággal bír. E képzetek rokonságuk szerint csoportosulnak, miért folytonos mozgás, élet vagyon közöttök; az egyenlők egyenlőkkel, az ellentétesek ellentétesekkel, az egyidőbeliek egyidőbeliekkel, egyhelyiek egyhelyiekkel, az egész a részekkel, a lényeg a tulajdonságokkal, az ok okozattal, a cél az eszközökkel csatlakoznak s rendszereket s csoportokat alkotnak. Mindenik képzet uralkodó lehet, mint központ, amidőn a többi mellette a kerületben fekszik. A központit tudatosnak nevezzük, míg a mellette levők vagy homályban, vagy sötétségben vannak, amint a központtól többé vagy kevésbé világíttatnak meg és hozatnak mozgásba; de azért egyik sem vesz el, hanem minden időben a központba is léphet, feltevéen, hogy egykor élénken állott a szellem előtt.

A képzetek közt azonban fokozati különbség vagyon. Ugyanis első tekintetre szembeötlő a különbség, mely valamely háznak azon szemlélete közt vagyon, melyet épen most a ház szemlélése által szerzek, s azon szemlélet közt, melyet bensőmben hordozok s visszaidézhetek bármikor is, anélkül hogy a tárgy előttem állana, s érzéseimet használnom kellene. Az elsőt külső, a másikat bensósított szemléletnek nevezhetjük. S e különbséget, mondja Deinhardt ¹⁾, némely lélektanárok oly fontosnak találák, hogy csak a már bensósított szemléleteket mondották képzeteknek. De mások egészen tágas érteményben veszik a képzeteket, s mindent, mi az ember tudatába jő, az épen most szemlélés alatt levő ház képét, úgy, mint az egészen általános fogalmakat, p. az élet, a szépség fogalmait, képzeteknek nevezik. Kant a képzetek közti különbséget, illetőleg fokozatot következő példával világítja meg. Ha a vad ember valamely házat lát, melynek használatát nem ismeri: akkor előtte ugyanazon tárgy áll, mint amelyik egy másik” előtt, ki azt határozottan emberek lakására épültnek ismeri; de a két embernek a házról való képzete nem egy; az elsőnek csak szemlélete, a másiknak pedig szemlélete és fogalma van róla. Ezzel Kant világosan és élesen meghatározza: mi a szemlélet, mi a

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. etc. II. B. 179. 1.

fogalom. A szemlélet csak egyes tárgynak képzete, míg a fogalom az egyes tárgyban általános fajbélyeget talál, t. i. nem pusztán ezen egyes ház, hanem általában a ház bélyegét. Miből meg az következik, hogy a szemlélet az egyednek, a fogalom pedig az általánosnak képzetét teszi. S így Kant a szemléletet és fogalmat éles ellentétbe teszi ugyan egymással, de azért mind a kettőt a képzetekhez sorozza, mint egy nemhez tartozó két fajt. A ház fogalmának képzete általános képzet, mert e ház fajnév s nem egyed; a vad ember által szemlélt ház, úgyszintén az általam lakott, jól ismert, más házaktól megkülönböztetett ház képzete pedig egyedi képzet, mert az a ház egyed- és nem fajfogalom. Épen így az általam hallott dallam egyedi képzet: ellenben a dallamnak, az összhangzatnak képzete általános, mert e fogalmakban az egyes dallamok s összhangzatok közös, általános jegyei találhatóak. Az egyedi képzetek képek és hangok, ha a tudat bensejéből ismét kiállítatnak és való szemléletekké változnak; az általános fogalmak pedig szók, amint általában a nyelv az általános képzeteknek teszi világát. Sok ember nem figyel arra, hogy a nyelv mindig valami általánosat, fogalmakat, eszméket, általános viszonyokat jelel, soha sem egyedít a szó tulajdonképi értelményében. Ennek tudata pedig igen szükséges, ha az ismeret különböző alakjait, lépcsőit élesen meg akarjuk különböztetni. De a szó mint ilyen csak jegye, alakja az általánosnak vagy fogalomnak, és pedig akár érzéki tárgyra, például színre, akár szellemire, p. igazság, jogosság stb. vonatkozzék; mert a fogalmakat csak gondolnunk lehet, minthogy azok jellege az általánosság, ezzel pedig a gondolkodás foglalkozik. A fogalom különbözik a szótól; mert a fogalom ugyanaz marad, jóllehet minden nyelv más szóval jeleli meg; marad, ha szót rá még nem is találtunk. A szó, kép és hang csak alakok, az első az általánosnak, a két utóbbi pedig az egyedinek elállítására, kifejezésére.

A fogalom azonban csak akkor igazán fogalom, ha világos és tiszta, vagyis ha egyrészt az ugyanazon fajbeli fogalmak ellenében élesen meghatárooljuk, másrésztől részeit és egyedi tulajdonságait önmagukban megfigyeljük. Például, midőn valakit a körötte levő egyedektől élesen megkülönböztetnek, világos fogalmat szerzünk magamnak róla, s ha emellett az egyediség tulajdonságait is

felismerem, fogalmam tiszta lesz. Valaki ismerheti a kör szót s használhatja is helyesen a beszédben; de ez csak homályos fogalom, s a tisztára, világosra csak a mennyiségtanár emelkedik, ki a kört először egy fensőbb fajfogalom, a görbe vonalú idomok fajfogalma alá sorozza, aztán annak azon egyedi sajátosságát is látja, mely azt a többi hasonfajú idomtól megkülönbözteti, vagyis látja, hogy a kör oly görbevonaltú idom, melyben a vonal minden pontja egyenlő távolra esik a központtól. – A képzetek ezen meghatározásai igen élesek és világosak levén, azoknak lényege a lélektan mezején Kant óta mai napig fentartatik; csakhogy az egyedinek fogalma nem pusztán az érzékire szorítandó, mint azt Kant tette, hanem minden lényre kiterjesztendő, mely saját, a többitől különálló léttel bír.

A gondolkodásnak szoros érteményben veendő szemléleteket vagyis egyedi képzeteket alkotó részét képzelemnek nevezzük tágasb érteményben. Ezen visszaképző (reproductiv) képzelem vagy képzerő, mint alább látni fogjuk, maga a visszaemlékezési erő, midőn érzéki észrevételekre vonatkozik; csakhogy a képzelemnél az előbbi képzetekkel való azonság tudata nem szükségképen kerül elé, mint a visszaemlékezésnél. Szorosabb érteményben a képzelem alkotó tehetség, mely részint a nem-érezéki tárgyakat (fogalmakat, gondolatokat, eszméket) érzéki vagy szemlélhető képekbe öltözteti, részint pedig a szemléletek különféle összekapcsolása által egészen új alakzatokat hoz elé. – Mind a tágasabb, mind a szorosabb érteményű képzelem részint önkényes, részint önkénytelen és általában az eszmetársítás törvényeit követi. A képzelem az általa alkotandó új képzetekre szükséges anyagát a visszalétesítő képzelő erőtől kölcsönözvén, ennyiben a valóság országában mozog; de a képzelemnek azon tehetsége is levén, hogy az előbbi képzeteket különféle egybevetés vagyis nagyítás, kisebbités, többféle összerakás által a legváltozatosabb alakokba önteni képes, a pusztta lehetőség országában is forog. Látni való, hogy a képzelem nem teremt a szó teljes érteményében, mert új anyagot nem bír létre hozni, hanem azt a valónak észrevevéséből kölcsönzi, mely valót aztán más alakba öltöztet. Innen van, hogy a vakon született nem képes a világosság- és színről, a siket a hangról képeket alkotni. A képzelem azon működése, melynél fogva a kép-

zeteket külsőleg kifejezni képes, művészetnek (alanyi érteményben) neveztetik, melynek törvényeit a szépszézet adja.

Az életben a valóság rendesen eltörpült alakja az igazságnak, de a törekvés az eszme szerint kialakulni a tökély telén valóságban is megvan, és a p h a n t a s i a, mely alatt a szorosab érteményii képzelmet értjük, a tökélytelenben is látja a tökélyest, s ezen tökélyes, melyben az eszme úgyszólván megtestesül, az ő alkotmánya, képzeménye. így például a művész szemléli az alakokat, látja a törpeséget ez alakokban, de kiveszi azt is, mire rendelvek azok s mily tehetségekkel ruházzák fel rendeltetésök elérésére: ezen kivett tökélyes alak az ő phantasiájának eszményalakja, melyet az emberek elérnének, ha kedvező körülmények közt fejlődnének. A képzelem eszménye kimutatja azon magaslatot, melyre a valóság eljuthat. A phantasia azonban, mint már említve volt, új képzeteket is alkothat, csak fejezzék ki azok az általánost, az igazat. így alkot a költő egészen új személyiségeket, minők a történelemben nincsenek; de ezen személyiségeknek vagy képzeményeknek eszméket, az általánost, az igazat egyedesíteni s az emberiségre nézve maradandó beesüeknek lenniök kell, különben az ismeret lényeges ismervét nem bírván, csupán alanyiak, agyrémekek, a képzelgés szülöttjei lesznek. „A képzelem – mondja Herder legkevésbébbé ismert s talán legkevésbébbé kifürkészhető ereje a léleknek. Minthogy ugyanis a testnek egész alkatával, de különösen a velővel s idegekkel Összefügg, mint azt annyi csudálatos betegség mutatja: azért úgy tetszik, hogy nem csak valamennyi finomabb lelki erőnek kapcsát és alapját, hanem a test és szellem közti összefüggésnek csomóját is képezi, mintegy kicsattanó virágát az egész érzéki szervezetnek a gondolkodó erő további használatára.”¹⁾

A képzelem a fogalom alkotásáig emelkedni nem képes. A fogalmak természetüknél fogva már részint ítélet és következtetés eredményét teszik, részint Ítéletekre s további következtetésekre vezetnek. Mert az egyesnek az általánosra s fordítva az általánosnak az egyesre való vonatkozása ítéletnek mondatik: de a fogalom nem egyéb, mint a sok egyes lényben levő általánosság, melyben tehát mind az általánosnak az egyesre, mind az egyesnek az általánosra való vonatkozása megvan. Minden lét, minden egye-

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. IV. 1813. 138.

tünemény egyedül fejez ki, de az általános természetnek, fogalomnak, eszmének, törvénynek is hordja bélyegét magán; s az Ítélet épen azzal foglalkozik, hogy az egyest általános természetére vonatkoztassa. – De az ítélet sem elegendő még a fogalomalkotásra. Mert ha valamely tárgyról ítélek, ítéletemet csak akkor tarthatom helyesnek s mint ilyet helyes ismeretnek, ha az a tárgynak tárgyilagosságot kifejezi; ha tehát az egyes tárgyra semmi olyan általánost nem aggotok, mit bensőmben hordozok, hanem csak azon általánost tulajdonítom neki, mely az ő saját egyediségében rejlik: „de minden elszigetelt ítélet, ha mégoly igaz is, mindig gyanítható valami alanyi felfogást a *tárgyról*, tehát oly állítást, melynek joggal egy másik alanyi állítást tehetnek ellenébe, ítéletünket tehát tárgyilagossá kell tennünk. Ez a következtetésnek dolga, mely szintén ítélet ugyan, de általános érvényű, igaz ítéletből indul ki s egy harmadik ítélet segítségével származtatja a kérdéses ítéletnek helyességét s így az igazságot nem csak ki mondja, hanem igazolja is.”¹⁾)

Ezekből láthatni, hogy a fogalomalkotás az ítélet és következtetés körébe tartozik, melyek az ismerő tehetség vagy gondolkodásrendszer munkáságának értelem-fokát jelentik vagyis a szorosán veendő gondolkodást. Minthogy az ítéletek helyes sége csak az értelem által derül ki, amikor aztán tisztán, világosan fel foghatók lesznek: azért az értelmet az értés tehetségének mondhatjuk. Ennek célja, amint láttuk, a tárgyak lényegét s egymáshoz való mindenoldalú vonatkozásait felfogni azaz okokból megismerni; ez pedig megtörténik az értelem munkáságának háromféle alakja, u. m. fogalomalkotás, ítélet, következtetés által.

Mind a képzelem, mind a tulajdonképi gondolkodás azonban csak az által válik lehetővé, hogy a léleknek tehetsége van a képzeteket részint megtartani, részint újra fölidézni, vagyis hogy emleje legyen, mely a képzeteket maradandó tulajdonává teszi a léleknek. E nélkül a képzetek csak azért támadnának, hogy minő a tenger hullámai ismét azonnal elsülyedjenek. Az emle a lélek azon ereje, melynél fogva oly módon sajátíthat el magának képzeteket, hogy ezek mintegy összeolvadnak a tudattal ennek egyik részévé lesznek. Minek folytán lelkünk minden pillanatban ren-

¹⁾ Ugyanott, Deinhardt, 182. l.

delkezhetik a képzetekkel vagy fölidézheti azokat s bennök ugyanazokra ismer. Az utóbbi esetben az emle munkását vissza idézés nek, visszaemlékezésnek mondjuk, mely tehát nem egyéb, mint élénkebb belső visszaképzése annak, mi tudatunkban homályosan már ben van. A már bírt képzeteknek újra való elidézése részint önkényt, ráeszméléssel, részint önkénytelenül, testi és szellemi ingerek s az úgynevezett képzettársulás által történik. A ráeszmélés a léleknek azon törekvése, mely által az ismert képzetek szálainál fogva az ezekkel előbb egybekötött, de már elfelejtett képzeteket fölkeresi. A testi ingerek, mint éh, szomj sat. továbbá az ezekből származó vágyódások és szenvedélyek akaratumk nélkül is keltenek föl bennünk képzeteket oly tárgyakról, melyek kielégítésökre szolgálnak. A képzettársulás a képzetek oly egybefűzése, hogy azok egymást kölcsönösen elidéznek. Ezen egybefűzés különböző módjai s törvényei egy alaptörvényre, a rokonság törvényére vihető vissza, mely abban áll, hogy azon képzetek, melyek már egykor tudatunkban egymással kapcsolatban álltak, épen e régi együttlét alapján egymást ismét fölkelnek. E rokonság külső és belső. A külső a tárgyaknak érzékileg észrevehető viszonyain alapszik, minők például a tér-, időbeli együttlét, hasonlóság és ellentét. A belső rokonság a tárgyak oly egymáshoz való viszonyain alapszik, melyek az értelem útján foghatóak fel; ily társulás van a tárgy és tulajdonságok, alany és állítmányok, egész és részek, ok és okozat sat. képzetek között. – Az emlék mind fajára, mind fokára nézve különbözőnek tapasztaljuk: könnyűnek mondjuk, ha felfogása gyors, ellenkező esetben lassúnak; terjedelmesnek és nagynak, ha számos és különféle képzeteket tartalmaz, ellenkező esetben szűknek, korlátolttnak; erősnek, ha a képzeteket sokáig, gyöngének, ha azokat rövid ideig tartja meg; hűnek, ha képzeteket eredeti valóságukban tartja meg, ellenkező esetben hűtlenné k. Fajra nézve a bevett szokás szerint szó- és dologemlére, tárgyra nézve szám-, hang-, hely- sat. emlére.”¹⁾ E ez csak az ismerés rendszerére vonatkozik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az értelem és akarat rendszerében is ugyan emle, de amelyet ott nem emlének, hanem érzületnek és szokásnak nevezünk”¹⁾.

1) Buch der Erziehung, 186. 1.

II. CZIKKELY.

15. §. A gondolkodás rendszerének képzetscsoportja.

Közérzés, észrevezés, figyelem, képzelem, emlékezés sat. ezek a gondolkodás rendszerének a lélektanokban előfordulni szokott főtehetségei. De hogy ezen csoportokon kívül még más számos eredeti nyilatkozata van a szellemnek, az bizonyos. Mi e tekintetben a phrenologok felosztásához ragaszkodunk. A phrenologia a gondolkodás rendszerét három alrendszerre osztja, melyeknek mindenike aztán ismét több tehetségre oszlik. Ez alrendszerek vagy csoportok: a képzetek, a talentumok és a gondolkodás csoportjai.

A képzetek csoportja azon tehetségeket foglalja magában, melyek a külvilágot az ember belsejébe, tudatába viszik, annak tulajdonává teszik. Ilyenek A) a tér-, B) az idő érzékek.

A) A térérzékek által a tér képzetét szerezzük. Ezen érzékek segédeszközei a külérzék-szervek, főleg a tapintás és látás, melyek által tárgyakat kapnak és fölserkentetnek. Miből következik, hogy a térképzetek annál világosabbak, minél finomabbak, erősebbek a külérzékek szervei s a benső térérzék. A térérzékekhez tartozik:

1. Az alak érzék, melynél fogva az ember minden lénynek s a szellem minden fogalmának alakot adni, a tárgyak alakját, vázlatát tisztán kivenni, felfogni s ennek következtében a látottakra,, például személyekre emlékezni képes. Az alakérzék alapját teszi a szemmértéknek: de azért ez nem zavarandó össze a szem élességével; mert nem csak a rövidlátóknak vagy gyöngeszeműeknek, hanem még vakoknak is lehet, még pedig igen kitűnő alakérzékök. Ezen érzék nagy fejlettségét leginkább a jeles festőknél, természetbúvárainál, szobrászoknál találjuk, kik annak hiányában soha sem tűnhetnének ki; a költők is csak ezen érzék birtokában képesek a személyek- és dolgokról élénk körvonalzást adni.

2. A nagyság vagy távol érzéke. Ez nem egy az alakérzékkel; mert a tárgyaknak teljesen összevágó alakjuk lehet, de nagyságra nézve igen messze eshetnek egymástól. A nagyság alatt a tárgy terjedtségét vagyis a pontoknak egymástól való távolságát értjük. Együtt jár ezzel a távolság érzéke, mely a tárgy

nagyságát kisebb-nagyobb távolságból is ki tudja venni. Ha ezen érzék csak csekély mértékben van meg: akkor a különböző távolban levő s ugyanegy nagyságú tárgyakat különbözőknek fogjuk tartani. Ez okból nagy szükségök van rá a tájfestőknek, mérnököknek, építészeknek. Vannak, kik ezen képességet egyenesen a szemnek tulajdonítják: de ez tévedés, melyet eléggé megczáfol azon tény, hogy gyakran a gyöngye szem is kitűnő, az éles pedig fölötte csekély nagyság- vagy távolság-érzéssel bír.

3. A helyérzék vagyis azon tehetség, melynél fogva a helyviszonyokat könnyen felfogjuk s mélyen emlékezetünkbe vés-sük. Akiben ezen érzék nagyon ki van fejlődve, az könnyen tájékozza magát, nem szeret egy helyben maradni, hanem vándoréletet visz, az utazás iránt nagy hajlammal viseltetik. Nem csak az embereknél, hanem az állatoknál, különösen a vándormadaraknál is találhatik, melyeknek helyérzéke igen fejlett.

4. A színérzék. Ennek nagy fejlettségében az ember tisztán ismeri az alapszíneket s azok keverékeit; megítéli az azok közti összhangzást, vagy összhangzatlanságot, egyszóval a színek minden elemeit felfogja s alkalmazni tudja. Az asszonyoknál általában fejlettebb. Innen magyarázhatjuk meg, miért szeretik annyira a virágot s a szépszínű ruhakelméket; de azért nem következik, hogy jó ízléssel is bírnak, mert erre más tehetségeknek is van befolyásuk; legnélkülözhetlenebb a színérzék a festőknél. Ha valaki azt állítaná, hogy a szín megítélése nem a szellem működésétől, hanem a szemtől függ: azt azon számtalan példára utaljuk, melyeknél fogva a különben igen jószemű emberek a színeket csak hiányosan, vagy némelyeket épen nem tudják megkülönböztetni; míg ellenben a gyöngébb szeműek nagy színérzéssel dicsekedhetnek.

5. A súly vagy ellenállás érzéke. Ez alatt azon képességet értjük, mely képzetet tud szerezni az ellenállásról általában s megítéli azon erőt, mely különböző testek fölemelésére szükséges, vagy melylyel saját testszervezetünket járásra, futásra, lovaglás-, ugrálásra sat. indítanunk kell. Nagy fejlettsége leginkább azokban mutatkozik, kik különféle vetjátékokban, vívás-, lovaglásban tűnnek ki. De minthogy részint kezeink, részint eszközök által jó hatásba, azért a képfaragásnál, metszés-, esztergá-

lyozás-, gépeknél is szükséges, a zenénél pedig általában nélkülözhetlen.

6. A számérzék, mely a mennyiségtannak alapítója. Akinek nagy számérzéke vagyon, az minden oly tárgyban, mely számvetésen alapul, ki fog tűnni; az ilyen mindent mennyiségtani alapokra visz vissza s a világ alapjául a számot jeleli ki. Mivel számtalan vannak, kik a számvetésben többi tehetségeik mostoha volta mellett csudával határos képességet mutatnak; míg abban máskülönbén ritkaszemű emberek minden erőlködésök daczára sem mehetnek semmire: azért a számérzéknek mint tehetségnek viszonylagos önállását tagadni nem lehet.

7. A tárgy-vagy egyedesítési érzék. Ennek feladata a többi térérzék által eléállott, a külső tárgyak egyes tulajdonságaira vonatkozó képzetekből egy képzetet alkotni. Nem csupán vázlatot ad tehát, hanem színes körrajzot; egyedesíti a gondolatokat s érzelmeket s érzékelteti az elvontat. Minthogy a tárgyakat teljes nyugalomban, működésökre és ezerjókra való tekintet nélkül tekintint s így észlelésre tesz hajlandóvá: azért az egyes célokra törekvő tudományoknak egyik főszükségét teszi. Tudós, kinek e szerve csekély, s legszorosabb érteményű gondolkodása fejlett, gazdagíthatja elméjét általános tudományi fogalmakkal s eszméssel; de azokat egyes határozott alakokba öltöztetni csak nagynehezen, vagy soha sem fogja tudni; s fordítva, ha valakinek fejlett tárgyérzéke vagyon, de csekély gondolkodása, az csak különálló egyes dolgokra fog figyelni tudni s az általános szempontokat téveszti. Ez érzék képességet ad arra, hogy a dolgoknak kicsiségeit is észre vehessük s könnyen felfoghassuk.

B) Az időérzések, melyeknek segédszervét a fül teszi, következők:

1. Az időérzék tulajdonképi érteményben. Ez ama képesség, mely az időbeli egymásutánt, a tartamot, az egyik időtől másikig terjedő közt felfogni, megítélni tudja s oly dolgokat is megtart, melyeket csak idő köt össze. A kikben ezen érzék igen fejlett, azok könnyen eltalálják az időt s igen szeretik a pontosságot. Sok állattal is közös ez érzék, mire többiközt jó példát hoz fel Combe, azt jegyezvén föl, hogy két kutya minden szombaton egy vágó hídhöz mené, jóllehet két mérföldre volt attól. Zenészeknek és

költőknek egyik lényeges kellékét teszi, mert nélküle sem üteny, sem rhythmus nincsen.

2). Az esemény ér z ék a történet érzéke, mely tehát a külső és belső élet eseményeit könnyen felfogni és megtartani s tapasztalatokat gyűjteni képes. Aki nagyban bírja, az felfödözési kísérletekre, ha író vagy szónok, elbeszélésekre, ha közönséges ember, újságvágyra, mesék gyűjtésére, ha gyermek, kíváncsiságra és mese-elbeszélésekre hajlandó. Az eseményérzék nem csak létezését, alakját, nagyságát veszi tekintetbe valamely tárgynak, hanem mindent, mi ahhoz tartozik, ami azzal történik, észre vesz és megtart. Az eseményérzéknek szükséges társa mindenekelőtt az egységi ösztön, különben sok mindenfélét halmozhatunk fel emlénkbe, de az csakis halmaz marad. Kinél e kettő csak csekély mértékben található, az tudós nem lehet; de nagy fejlettségök mellett, habár az értelem csekély is, sokra vihetni a történelem ágaiiban s a gyakorlati életben; hasonló és következtető tehetséggel párosulva pedig nagy dolgokra képes e tehetség, különösen ha ideges véralkattal egyesül; ha pedig a lelkiismeretesség is fejlett, akkor az ezek birtokában levő ember könnyen megtalálja és követi azt, mit becsület útjának, s bírja, mit egészséges észnek mondunk.

III. CZIKKELY.

16. §. A gondolkodás rendszerének talentum-csoportja.

Ez a szoros érteményben veendő tehetségeket, a talentumokat, rátermettségeket, foglalja magában, melyeknek az a képességek, hogy a tér- és időképzeteknek, valamint a gondolatoknak és érzelmeknek alakokat adnak. Például a hangérzék a hang alakját adja a szellemi életnek, az élez az ellenzet (contrast) alakját, a tiszteletérzék a tisztelet kifejezésének alakját sat. A szokás talentumoknak nevezi, s nem helytelenül; mert talenton annyi mint mérleg, vagy a mértéken túl jutott valami; ezen tehetségeknél pedig leginkább szembe ötlük, hogy különös adományok, melyekből egyiknek ezt, másiknak azt juttatja a Gondviselés. Az egyes talentumok következők:

1. A rend tehetsége, mely a tárgyak érzéki vonatkozásaiban rendét bír tartani. Akiben ezen érzék nagyobb mérvben van meg, az felfogja az arányt, s így kiegészíti a műtanra és építészetre szükséges tehetséget. De magában semmit sem teremthet, mivel ereje csak annyira terjedhet, hogy a tárgykészletet összhangzatos viszonyokba hozza, s működése a tér- s időérzékek minőségétől függ; ha nagy eseményérzékkel van kapcsolatban, akkor eseményekre fog vonatkozni, nagy térérzékkel a tér viszonyaira, színérzékkel a színek keresésére sat. Hogy pedig eredeti tehetség, bizonyítja azon tény, miszerint vannak emberek, kik ha valami rendetlenséget látnak, nem nyughatnak, míg azt meg nem szüntetik, például, nem ehetnek, ha az eszközök aránytalanul helyezvék; míg mások ruháikban s egész életmódjokban rendetlenek, jóllehet hasonló körülmények közt növekedtek a rendszeretőkkel.

2. A hangtehetség. Ez a képzeteket s kiválóan az érzelmeket hangalakba öltözteti; nyelvét képezi az érzelmeknek s kifejezi azt, mit a szó kifejezni nem bír: az érzelmek dagályát és apályát, szelídséget és zivatarát, nyögését és gyászát; föltárja az érzelmek világát, melyre fejlettsége nagy befolyással vagyon; amiért is nevelésben tekintetet érdemel. A képzetek és érzelmek formái azonban nem kizárólag a hangtehetségtől, hanem a többi rá ható tehetség minőségétől is függnék. Amint a többi tehetség fejlettsége különbözik, úgy különbözőnek fogjuk találni a zeneteremtő erejének nyilatkozatát is. Még az egyfajú madarak énekében is van egyediségi árnyéklat, mint Gall megjegyzi. Ha a hangtehetség mellett a hit, remény s tisztelet is jelentékeny: akkor egyházi zenében, ha rombolási hajlammal van összekötve, harci zenében fog kitűnhetni, – kitűnhetni mondjuk; mert tudnunk kell, hogy a rátermettség csak alakot ad, melybe a gondolat és érzelem öltözködik; s így a hangérzék nagysága még senkit sem tesz zeneteremtővé, ha magasabb gondolkodása és érzelemtehetsége fejletlen; a nagy hangtehetség, magában, lehet tehetség, de lángész nem.

A hallérzék és a hang-talentum nem egy dolgot jelentenek; mert igen sok jófűlű embernek semmi zeneérzéke nincs s fordítva. Ha a madarak és emberek énekének a fül volna az oka, – mondja Gall – akkor csak azt énekelhetnék, amit már hallottak; és mégis minden madárnak saját hangja van, jóllehet más madarak

közt nőtt fel; s az ember egészen új zenedarabokat teremt. A fül csak felfogja a hangokat; a hangtehetség pedig a hangok tudatát, emlékezetét, a zene iránti érzést jelenti, hangokban, dallamokban, összhangzatban gondolkodik s érez s a fülhöz csak oly viszonyban áll, mint a színérzék a szemhez. A hangérzék eredeti nyilatkozata a szellemnek; másképp nem is tudnók magunknak megmagyarázni, hogy miért van sok gyöngye szellemi tehetséggel felruházott embernek kitűnő zeneérzéke; miért találtnak még bárgyú emberek is, kik nem csak közönségesen, hanem jelesen is hegedülnek, zongoráznak, énekelnek; miért vannak gyermekek, kik már leggyöngébb korukban is minden tanítás nélkül énekelnek és hangszeren játszanak, kiknek a hamis hangok kízó érzést okoznak. A zenevilágban sok csudagyermek van. Praun Zsigmond hazánkfia is az volt (szül. Nagyszombatban, 1811.). Ez két éves korában olvasott, negyedik évében hegedűn jelesen játszott, nyilvános hangversenyekben hallatta magát, hatodik évében műutazást tett.

3. A szerkesztés vagy alkotás tehetéke, másképp műérzék. Mint a szó mutatja, alapját képezi a mütannak, építészetnek, mérnökség-, festészet- és képfaragásnak. Hogy más tehetségtől különbözik, mutatja az, hogy gyenge szellemű, sőt bárgyú emberekben és a különben alacson fokon álló állatokban, például a méhek- és hódokban is találtnak; mutatja az, miszerint egészen közönséges szellemű emberek közönséges anyagból és fölötte hiányos eszközökkel műalakokat alkotnak, míg mások jeles szellemmel megáldva s gondosan oktatta sem mehetnek semmire is. Természetes, hogy mint minden tehetségnél, úgy itt is számba kell venni a többi tehetség befolyását.

4. A nyelvteheték. A nyelv a szóknak összeségét teszi, melyek által az ember a maga képzeiteit, gondolatait, érzelmeit kifejezi. A nyelvtehetség alatt tehát azon képességet értjük, melynél fogva az ember más szellemi tehetségeinek szavakat ad, vagyis a gondolatokat és érzelmeiket szóalakokba öltözteti. E tehetség, mint felfedezője, Gall, mondja, eredeti tulajdonsága a szellemnek; a nyelv a szellem nyilvánulása; a szók úgyszólván gyermekei a nyelvtehetségnek. Herder ¹⁾ szerint a nyelv az élő lények származási csudáján kívül talán a legnagyobb, mert nélküle erdőkben

¹⁾ Werke zur Phil. u. Gesch. 1813. IV. 201.

lagnánk. A nyelvszervek csak anyagi szervei, eszközei a szellemi nyelvtelhetségnek, de nem maga a nyelvtelhetség; mit eléggé kiderít azon tény, hogy valakinek rossz nyelvszervei lehetnek, de nyelvtelhetsége kitűnő. Már mivel a nyelvtelhetség gondolatok és érzelmek kifejezésének tehetsége: világos, hogy gondolatokat és érzelmeket tétezz föl. Amint valakiben e gondolatok és érzelmek különböznek, különbözni fognak azoknak jegyei, alakjai is, a szók; s két ember, kinek nagy, de különböző gondolkodása és érzése van, ugyanazon szónál, vagy beszédnél különbözőt fog gondolni és érezni, mert gondolatait és érzelmeit helyezi abba, ezek pedig még két emberben sem fejlettek egyenlően. Innen van a sok és sokféle árnyéklat sok szónak felfogásában. Mindennapi tapasztalás, hogy az érzelmek, hajlamok, indulatok és szenvedélyek a nyelvtelhetséget fölzigatják és szavakat várnak tőle, hogy azokban megtestesülhessenek: azért valamely beszédből a szónok belső állapotát is kivehetni, föltevén, hogy úgy érez, amint beszél. Eszerint más színezete lesz a népszónok beszédének, ki a nép hajlamait és érzelmeit veszi igénybe és tolmácsolja; ismét más annak, ki a szónoklatot csupán az értelem szüleményének tartja. Aki úgy tud szónokolni, hogy mind a gondolkodás, mind az érzés embereit kielégíti, az a nagy szónokok közé tartozik; ha egyikét vagy másikat bírja ezeknek, még akkor is kitűnhetik, de csak egyoldalúlag; ha pedig sem gondolatai, sem hajlamai és érzelmei nincsenek, hanem csak szóbősége, akkor az a fecsegők osztályába tartozik. így van a dolog Combe szerint egyes nemzetekkel is. A nemzeti nyelv is aszerint különbözik, amint különbözik a nemzet gondolkodási és érzési tehetsége; vagyis a nyelv mind szóban, mind a gondolatok s érzelmek kifejezésében annál gazdagabb, minél tágasabb a nemzet fogalom- és érzelmvilága, úgy hogy a nyelv fejlettségi foka a nemzetek műveltségének mérvevesszőjeül tekintendő. Példa erre az éjszaki és déli népek állapota: a sarkok felé a népek fogalom- és érzelmvilága oly egyhangú és szegény, mint a természet, a délieké, például a Ganges népeie fölötté dus, hasonlóan az őket környező természet szám nélküli változataihoz; ez állapotot visszatükrözi nyelvek is, mely éjszakon szegény, délen pedig a legnagyobb szerű és legkülönfélébb szóalakokban bővelkedik. A szók, mint a nyelvnek tagjai, a nyelv-

ismeretben lényeges mozzanat levén, nyelveket csak az tanulhat, kinek szóérzéke vagyon.

5. Az élczteheték. Ez nem teremt új gondolatokat és érzelmeket, hanem az azokon levő legtávulabbi hasonlóságot, a pontok legelrejtöttebb ellentétét is minden erőltetés nélkül villámgyorsan fölfedezi, létök komolyságát elbontja, azokat az ellenzet alakjába öltözteti. A különbözőnek meglepő egybehasonlítása, mi az éleznél történik, ellentéti sajátságánál fogva könnyen vidámság- és nevetésre indít. Az alakot, melyet az élcz szál, a magyar helyesen ötletnek nevez; mert csakugyan az ötletek olyan gondolatok, melyekre nem tüzetes gondolkodás, hanem minden nehezebb fürkészés és feszült gondolkodás nélkül bukkanunk. Főkelléke a képes gondolkodás, mely abban áll, hogy az összehasonlítás nem elvont fogalmak által történik, hanem sajátyszerű alakot, szemlélhető képet ölt, mely alá a fogalom rejtőzik, mi leginkább gyönyörködtet. Anyagát abból veszi, amiben az egyén tehetségei, melyek az élezet kísérik, legerősebbek: ahonnan minden egyes embernél különböző fokban és irányban jelenik meg, amint t. i. főleg képzelme kisebb-nagyobb, s amint gondolkodása és érzelmvilága tágasabb. Legmagasabb fokán mély és meglepő, megragadó éleznék, ha pedig sem gondolkodás, sem érzelem nem jár vele, rősz éleznék neveztetik. Nagy élcztehetséglegyőzési és titkolódzási Ösztönnel párosulva, gúnyt, erélyes önérzettel és rombolási ösztönnel gúnyort szül. A vígjáték szintén az élez szüleménye, melynek feladata az általánosan való és józan dolgot valami egyedileg helytelennel ellentétbe helyezni. De legmagasabb s legmélyebb szüleménye a nedély (humor), mely a valóságnak és létnek egész világát az eszmék és eszmény világával, mely felé törekedni kell, ellenkezésbe állítja.

6. Az utánczás tehetéke a gondolatok és érzelmek külső jegyek általi szemléltetésének tehetsége, mely a szónok mozdulatait gondolatainak megfelelőleg szabályozza s szavainak több erőt kölcsönöz; mely a művésznek képességet ad arra, hogy műve tárgyának különféle részeiben a helyzeteket helyesen megválassza, s eszközli, hogy az építész, festész, szobrász és költő a természet tárgyait s az embert természetihven rajzolhassa. Élcztehetékkal egyesülve teremt a torzképeket, melyek annál sértőbbek, minél nagyobb hatása volt rajok a rombolási ösztönnel. Akiben e

tehetek csekély, az egyhangú a modorban, úgy mint nyelvében s arckifejezésében. A tetszvágy mindenütt tetszeni kíván s ezt magatartásával is kifejezi: hiu és sokat ad a csínra; lia pedig nagy utánzással is vagyon összekötvé: akkor a hiúság természetes mozdulatait túlozni fogja vagyis negély ez (kényeskedik). Ha az utánzás nagy érzelem- és gondolkodással s tetszvágygyal jár: akkor versenyt idéz elé, mely azon tettek utánzásában nyilvánul, melyek másokat nagyra emeltek; de ha nem a lényegest utánozza, hanem a kicsiségeket, nem egyéb mint m aj m o l á s, melynek sem gondolkodása, sem érzelme.

IV. CZIKKELY.

17. §. A gondolkodás rendszerének szoros érteleményű gondolkodási csoportja.

Az előbbi két csoport legtöbb tehetsége kisebb-nagyobb mértékben az állatoknál is található, egyiknél egyik, másiknál másik: de a magasabb gondolkodás vagyis a hasonlítás és következtetés tehetsége csak embernek tulajdona, mely őt a föld valamennyi lényei fölé helyezi: gondolkodni csak ember tud. A többi tehetség fölött mint napsugarak fut végig a gondolkodás világa. Az összehasonlító és következtető tehetséget szoros érteleményű gondolkodás csoportjának nevezzük. E csoport fogalmakká, ítéletekké s következményekké alakítja azt, mit a képzetcsoporthoz gyűjtött; gondolkodik, mert gondolkodni szorosán annyi, mint fogalmakkal, ítéletek- s következményekkel foglalkozni. De eme gondolkodás nem elszigetelt, hanem a kül- és belérzékre s ezek eredményeire, a tér- és időképzetekre, kell támaszkodnia, melyeket feldolgoz, melyek határát képezik építésének. „A szemlélő tehetség által a lélekbe vitt s a képzelő erőtől képzetekre emelt érzéki szemléletek még egészen érzéki világba valók, még nem rendezvők, nem sorozvák egymás alá. Már ha ily állapotban maradnának, akkor nem lennének nagyobb hasznára a szellemnek, mint az állatnak, még mindig valami idegenszerűt tartalmaznának a szellemre nézve s nem hatnának bele mélyebben. De a szellem az értelemben oly erővel rendelkezik, mely a képzeteket még tovább

hasonlítja össze, s ami rajtok érzéki, azt egészen eltávolítja, vagyis fogalmakká idomítja azokat, mi által szellemi tartalmuk egészen kiválik az érzékiség köréből.”¹⁾ A képzetek és fogalmakból aztán ítéletek és következmények lesznek. Legáltalánosabb meghatározással a szorosabb gondolkodás tehetségeit, a gondolkodásrendszer valamennyi tehetségével együttesen véve, elmetehetségeknek s munkáságaikat elmének mondjuk. Ezen meghatározás szerint az elme igen különböző, amint t. i. e, vagy ama gondolkodási tehetség működik kiválólag. Ha a hasonlító tehetség a túlnyomó: akkor éles elme a neve, melynek lényeges jellege az éles megkülönböztetés azaz a lények jegyeinek helyes fölismérése és az által azok hasonlósága- s különbségének „pontos feltalálása. Tökélyének nagyobb fokát nyomozó elmének nevezzük. Ez a jeleneteket a lények mélyéből, rejtett alapjaikból ismeri ki; a természeti tüneményeket törvényekre viszi vissza s a bölcseleti tudományokban az emberi ismeret legfelső törvényeit, elveit keresi.

A magasabb gondolkodás nem mindenkinek jutott egyenlő osztályrészül. Ha valaki nagy mértékben bírja, s emellett térérzéke csekély: az az elvonó bölcselet felé hajlik, míg a csekély gondolkodó tehetséggel összekötött nagy térérzék anyagelvisésre irányul. Mind a kettő szélsőség, melyeket egyensúlyba kell hozni.

1. A gondolkodás csoportjának első tehetsége a hasonlítás. Minthogy hasonlít és különböztet: azért a szellemnek elvonó tehetségét képezi, mely fogalmakat és Ítéleteket alkot – hasonlító élelmeség. Elvonni annyit tesz, mint az emle által tudatunkban maradt és visszajött képzetek jegyeinek összegébe hatni, ej egy eket fölelemezni, megkülönböztetni, a lényegtelenektől a lényegeseket, az egyedieket a közösektől összevetés vagy hasonlítás által elválasztani, a lényegtelen és egyedi jegyeket elhagyni, a lényegeseket és közöseket összekötni s így alkotási vagy származtatási úton egy képzetet nyerni, mely fogalomnak neveztetik. Például, ha több emberről képzetet szereztünk: összehasonlítás által a mindenkivel közös jegyeket a csak egyes emberi egyedeket megkülönböztető jegyeiktől (szín, nagyság, alkat, kitűnő tulajdonok sat.) elvonhatjuk és egy egységbe, – ember fogalomba köthet-

¹⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845. I. 59.

jük. Vagy e képzetekből: D u n a, T i s z a, D r á v a, S z á v a lesz e fogalom: folyó. Midőn így a hasonlító tehetség több képzetet összefog, megfog, körülfog: azt mondjuk róla, hogy felfog, megért; innen a magyarnak fogalom és értelem kifejezései igen szabatosak. De midőn ugyanezt teszi a fogalmak és képzetek, vagy a fogalmak és fogalmak közt: akkor it él. Például, fogalmam van a rózsáról, növény- és állatról; ekkor az összehasonlítás tehetsége ezen három fogalom közt ilyen összekötést és elválasztást tesz: a rózsza növény, a rózsza nem állat. – „A hasonlító tehetség a szellem valamennyi tehetségére kiterjed, minthogy azok képzetait és fogalmait összehasonlítja s hasonlóságukat, vagy hasonlatlanságukat megfigyeli. Így például a hangérzék összehasonlítja a hangokat, a színérzék a színeket; a hasonlító tehetség pedig a hangokat a színekkel, a számokat fogalmakkal, érzelmeket indulatokkal sat. A hasonlító tehetség képes kifejezéseket használván, nagy fontossággal bír a nyelv fejlődésében, minthogy a szók jelentékeny része képekből áll.”¹⁾

2. Az okoskodó tehetség. Ez nem egyéb, mint fölismerése azon alap- és következményviszonyoknak, melyekben tények, illetőleg képzetek, fogalmak és Ítéletek egymással állanak. Ez úgy történik, hogy valamely ítéletet a másikból egy harmadiknak segítségével meghatározunk, például: minden ember halandó; de Pál ember: tehát Pál halandó. Az okoskodás pedig vagy lehozás (deductiva methodus), vagy behozás (inductiva) által történik. A lehozás egyetemesről különösré száll, a behozó különösről egyetemesre emelkedik. Ez utósó természetesebb menete az okoskodásnak; ez mutatkozik gyermekek- és ifjaknál először, ez használható egyedül sikerrel a természettudományok széles mezején, általán véve ez rendes menete az emberi lélek magasabbra való fejlődésének. Az okoskodás az érzéki és szellemi világ minden jeleneteiben az azokat összekötő vörös fonalat keresi; azért helyesen mondja Combe: Az okoskodó tehetség által többet látunk a tárgyakon a csupán érzékinél; az fel tárja a tüneményeknek egymástól való függését; általa jutunk azok eszméjére, midőn ellenállhatlanul meggyőz arról, hogy minden tünemény, minden változás a természetben

¹⁾ Buch der Erziehung, 239.

okból származik, s hogy minden ok végre egy legfőbb okban leli létokát. Az emberek tettesteinek rugóit általa tanuljuk ismerni.

Már amint az okoskodás e, vagy ama tehetség ilyen, vagy olyan fokával párosulva jelenik meg, aszerint működése s iránya is különböző. Ha nagy tér- és időszervekkel egyesül: akkor a gyakorlati élet tér- és időbeli viszonyaiban találja mezejét működésének, például a történelemben, festészetben sat.; de ha ezen társai csekély fejlettséggel bírnak, akkor könnyen elvont tárgyakra irányul. A csekély okoskodó tehetség nem veszi észre az események összefüggését, és azért sem az életben, sem a tudomány mezején nem viheti sokra. Rendszeresítő szellemet csak nagy hasonlító és okoskodó tehetség és egységi ösztön mellett kereshetni; akinek pedig még tárgy- és eseményérzék is jutott osztályrészül, az bölcséleti kutatásra alkalmas.

18. §. A tudat és öntudat.

T u d a t alatt a léleknek önmaga megkülönböztetését értjük attól, ami nem ő. Ez csak úgy történhetik, ha a lélekre a tőle különböző tárgy valami hatást gyakorol; ebben fekszik az alany és tárgy közti különbségnek alapja. Minden tudat tehát bizonyos önműködést s egyszersmind a külhatások iránti belfogékonyságot tétezt fel; csak azon állapot lehet az alany és tárgy közti különböztetésnek, a tudatnak forrása, melyben a lélek önműködésében valamely határozott fogékonyságtól magát megkülönbözteti. Ebből önkényt következik, hogy a léleknek magát fel kell mintegy tárnia a külhatások befogadására. Ezen feltárás nem minden érzéknél egyenlő, hanem csak a fensőbbeknél, a hall- és látérezknél, jelenkezik nagyban. Míg a fensőbb érzékek működéseinél erősen, tisztán veszi fel a lélek a hatásokat: addig a tapintás érzése nem egyéb, mint a kültest nyomása elleni nyomás, melyben a lélek csak a kettő közti viszonyt érzi meg; az ízlés- és szagérzésnél pedig az érzékszerv áthasonítólag áll a kültárgyhoz, s a lélek csak azon viszonyt érzi, melyben a kültárgy az áthasonító tevékenységhez áll, úgy hogy azt nem mondhatni tulajdonképi fogékonyságnak, külhatások fölvevésének. Az alsóbb érzékek a testi életműködésre, a lát- és hallérezék egyenesen a lelkire rendelvek. A lát- és hallérezék fogé-

konysága kimond katlanul fejlett mind az erős, mind a legfinomabb benyomásokra nézve; miért az ember tudatos működésének alapját képezi. Figyelemre méltó, hogy az embernek alsóbb, mondhatnók érzéki érzékei még nem értek bizonyos fejlettségi fokot, midőn a felsőbbek, mondhatnók szellemiek már működésbe lépnek: míg az állatoknál fordítva vagy. A szagérzék a magasabb rendű állatoknál igen korán, a felsőbb érzékek csak lassankint fejlődnek; ellenben a gyermeknél amaz későn jelenkezik, míg a fül igen korán figyelemmel fordul a hangok felé s a szem ég a látás vágyától. Az élelem keresésére szükséges érzékeink hiányos volta s a szellem életének alapjául szolgáló fensőbb érzékek kora fejlődése és tökélye tehát magasabb tudatos szellemi rendeltetésre mutat.

A tudatos életben a lélek a maga é n -jét minden kívül létező tárgynak vagyis a „nem-én”-nek ellenébe helyezi, mi által megkülönbözteti az alanyt a tárgytól. Látni való ebből, hogy idő- és térben létező tárgyi világ nélkül nincs é n; de fordítva is é u nélkül nincs olyan képzet; tiszta, csupán önmagán nyugvó tudat, tárgyi világ nélkül, képtelenség. Mivel csak az ember képes magát a kívül levő egész világtól megkülönböztetni, önálló lénynek ismerni: azért tudata csak embernek lehet. Mivel továbbá az é n tudata a tárgyi világ tudatával van összekötve: azért az é n tudata nem pusztán önmagának azaz saját életének, önállóságának, erejének tudata, de a melyben, természetesen, sarkalatos tartalmát bírja; hanem a tárgyi képzetek egész tömegének ha mindjárt homályos tudatát is foglalja magában, melynél fogva, mondhatnók belső, szellemi birtokában vagy a tárgyi világnak. „A megalkotott s bennünk élő képzetek eszerint maga a tudat, mely annál erősebb, minél több tér- és időképzetet szereztünk; a tudat egyrésztől alapja, másrésztől összege ezen képzeteknek. A gyermek csak akkor jó tudatra, ha már tér- és időképzetei vannak.”¹⁾ – Mi világos tanúsága annak, hogy az ember társas lény; mert önmagából kilépnie, a külvilágot magába fogadnia, képzetek bőségét szereznie csak emberek közt lehet. Azért helyesen mondja Fichte: „Az ember csak emberek közt lesz emberré, állatok között nem; mert csak azok közt van meg azon elem, mely az öntudat származását eszközli. A kültermészet egyedüli hatása azért tüntet fel e

¹⁾ Buch der Erziehung, S. 247.

részben csekély eredményt, mivel az érzéki csak kellemes- és kellemetlenre vonatkozik, de magasabbra nem. „

Ha már a hasonlító és okoskodó tehetség is erősen működik összeköttetésben az önérzet- és szilárdsággal; ha a szellemben a gondolatok s akarat nyilatkozatainak meglehetősen száma találtatik: akkor a tudat ö n t u d a t t á lett. „ Nem pillanat műve tehát az öntudat felébredése. Egyszerre tör ugyan elé, de csak az előzmények azaz képzetek nyomán. Ezért van, hogy a kis gyermek önérzettel és másokról való érzettel ugyan bír, de öntudattal nem, és harmadik személyben beszél magáról, p. Peti éhes. Hanem amint nem azonosítja magát többé az észrevett tárgyakkal, kimondja az én-t. S ha azt egyszer kimondotta: annyira elragadtatik öntudata fényétől, hogy mindent saját én-je szerint mérlegel, mindent énjébe vinne s az egész világot a körül akarná mozgatni, s csak lassan emelkedik azon pontra, melyről a tárgyakat tárgyilagosan tekinti, melyen megszabadulva én-je szédültségéből eszméletre tér, s először testszellemi egyediségét a külvilágtól, későbbben az önállóvá lett szellemi egyediségét a testtől s végre szellemi egyediségét a benne kifejlődött egyes képzetek- és gondolatoktól megkülönböztetni tudja 1). – Ha az ember nem szabadul ki a külvilág értelmesebb felfogása által önző szédültségéből: örökre elsüllyed abban. Az önző szédéltség a legnagyobb vállalatoknak, de másrésről sok képzelgő szédélgesnek, számtalan ostoba, káros tetteknek is szülő anyja. Ezekből kivehetni azt is, hogy az emberek tudata és öntudata nem egyenlő, hanem a szellem ezen, vagy azon tehetségének kisebb-nagyobb fejlettsége szerint igen is különböző. S ezt a nevelőnek nagyon kell tudni, mert ezen tényből ítéli meg, hogy a tehetségeket összhangzatosau és az egyedhez alkalmazkodva kell művelni.

Az öntudat az együttlét által összeolvad mások öntudatával. Elejénte csak érzéki érdekek kötik össze az együtt levőket, de lassankint erkölcsi, szellemi kapcsolcsa fejlik ki a közérdek, annyira, hogy egyiknek képzetei összekapcsolódnak mások képzeteivel, s egyek, mintegy közös é n-ek lesznek. Ilyen közös én-ek a c s aládok, népek, n e m z e t e k s legszebb, legmagasabb fokban – az emberiség, mely legszebb virága az összes emberek én-jé-

1) Ugyanott.

nek, mely az isteni mester eme szavaiban: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! csakugyan isteni emberismeretre mutató alakban vagyon kifejezve.

II. FEJEZET.

Az érzés rendszere.

I. CZIKKELY.

19. §. Az érzés rendszere általában.

A benyomásokat aszerint, amint azokat az én saját életének előmozdítása- vagy akadályozásakép erezi, kellemeseknek és kellemetleneknek mondjuk. Az érzést tehát olyformán szabad meghatározunk, hogy az azon munkásságot jelenti, melyben a lélek a külbenyomások, vagy saját képzeteki által föltétezett állapotát a kellemesnek és kellemetlennek alakjában közvetlenül szemléli.

Egészen a múlt század közepéig az érzésrendszert némelyek az ismerés, mások a vágyás rendszeréhez számították; a legújabbak közül Krug és Hegel iskolája szintén nem tartják azt külön tehetőségnek; de Kant külön tárgyalja. Annyi tény, hogy az érzelmi állapotok többnyire oly rejtélyes homályba burkolvák, miszerint eredetüket s természetüket nehéz világosan megismerni. Leghomályosabb vidékét képezik ezek az én-nek, melynek belsejébe még egy vizsgáló szem sem pillanthatott. Itt vannak, de hogy honnan jönnek, mikép származtak, nem tudjuk. Mind az értelem, mind az érzelem világít, csak hogy az a természeti, ez pedig a természet fölötti világot világítja meg. Az érzelmek közvetítőül szolgálnak az ismeret és akarat, a léleknek levő és leendő, jelen és jövő állapotai között. Csak addig van kiváló feszült erejük, míg a leendő meg nem lett, a cél elérésével ruganyosságuk is vesz. – A természet és az emberi szellem nagy könyvének szellemdús olvasója az érzelmek természetét abban találja, hogy azok a még meg nem lettre vagyis jövőre irányulnak, hogy lényöknél fogva belső levésen alapulnak. A szellemdús Schubert szerint: „nem a jelen, hanem a jövő élvezet reménye képezi szövetét még az alsó érzelemnek is. Ha az óhajtott testi élv megvan, ez

testi érzést okoz, de amelyben a tulajdonképi lelki érzelem elhal, mint elhalnak némely növények, ha virágot és gyümölcsöt hoztak. Ez okból azon érzelmeink a leghatalmasbak s legtartósabbak, melyek nem a jelen halandó, hanem a jövő, örök ember levésére irányozvák, mely embernek csirája a földi létben születik és fejlődik.”¹⁾ Az érzés is ösmeret, de az emberi szellemnek mint az ös-kép lenyomatának ismerete, mely sem alulról, sem aláfelé nem megy, hanem fönt van és fölfelé, nehézkedési pontja felé, Istenhez, irányul, melynek anyagát Isten és a szellemi világ teszi.

Az érzés világa „a láthatlan világ birodalma, – mondja lelkesedve Schmidt K.²⁾ mely mindenhol látható, a csodák birodalma, mely mindenfelé nyílt. A gondolat az embert a földre és a természet tüneményeibe vezet, az érzés az ég titkaiba. A gondolkodás a véges világot, tért és időt hozza tudatunkba, az érzés a végtelent, az Istent és örökkévalóságot. A gondolkodás az érzéki világ egységét, az érzés az érzék fölöttinek összhangzatát veszi észre. A gondolkodás észlelés és következtetés által jut igazságaihoz, az érzés közvetlen tudás, a hit, kinyilatkoztatás és sugallás által. A gondolat nyelve szó, az érzésé hang, az egész test-szervezet tartása, gyorsabb légzés, elpirul», vagy elhalványulás, nevetés és sírás, de mindenekeelőtt a szem csillogó, vagy kialutt tüze. Az érzés legvégső bizonyítéka az igazságnak, a szellemi, isteni igazságnak t. i., míg a tapasztalati világ az értelemhez tartozik. Az erkölcs legmagasabb igazságai az érzésben bírják forrásaikat. Az érzés ellen fel szokták hozni, hogy másnak okai, bizonyítékai ellenében makacsul ragaszkodik érzelme tárgyához. De másképp tesz-e az értelem? Elfogad-e a szem más bizonyítékot a látott tárgyra, mint azt, hogy látja? S mit válaszolsz Kerkleynek, ki semmi természetes összefüggést nem talál az észrevételekés a tünemények külső léte között? Megmutatod neki és kezébe adod az észrevett tárgyakat, hogy azokat – vegye észre. így hordja magában az érzés is igazságainak bizonyítékát; és ha tenmagad éreztél, fogod érezni az érzést, valamint a következtetést is csak az értheti, aki maga is tud következtetni. S ha azt mondod, hogy az egyesek ér-

1) Schubert, Geschichte der Seele, 1839, 470.

2) Buch der Erziehung, 28^J, 326.

zése csal: nem történik-e ugyanez az értelemmel is? Következhetik-e ebből más, mint az, hogy az egyes érzés az emberiség közérzésén és az isteni érzés által kiigazítandó, nevelendő, valamint az egyesnek hibás gondolkodása is az emberiség s az Isten gondolkodásában leli szabályozóját?

A természet tápszereket nyújt a szellemnek, melyeket a gondolkodás rendszere vér- és életnedvvé vagyis képzetekké és gondolatokká emészt: ismeret, gondolkodás nélkül a szellem nem élhet. Az érzés légzésrendszere a szellemnek, mely által a vér, a képzetek és gondolatok, élenyt nyer, mely nélkül nem élhetne s a szellemben nem mehetne. Az érzés központját képezi a szellemnek, mely nélkül sem a gondolat, sem az akarat nem élhet: érzelmek és nem gondolatok uralkodnak az emberen. Az érzés életet lehel a gondolatba, erősíti, vagy gyöngíti az ismerést, erősebbé és határozottabbá teszi az észrevéseket, miért is a benyomások a gondolatvilágban annál elevebbek s maradandóbbak, minél élénkebb az azokat követő érzés. A képzetek és gondolatok életet és halált merítenek az érzés forrásából. – »Úgy tetszik, – mondja Schubert – mintha az érzelmek megindultával és élvezetével az egész természet élvárssá szegődne az emberhez. Innen van, hogy vidám kedélyhangulatunkban a ligetek zöldjét sokkal kedvesebbnek látjuk; mitöbb az egész érzéki világ pompásabbnak és nemesebbnek látszik ilyenkor.»¹⁾ És szintígy határozza meg az akaratot is; mert mi serkenti a kifáradt lelket megújított működésre, melynél fogva az közepette az életuntságnak lelkesedve ragadja meg újra az életet? Bizonyára az élet harmatcsöppje, mely a halálig levert lélek életkelyhébe esik s azt új életre, új erőre, nagy, nemes tettekre erősíti. Nem a gondolkodás a maga fogalmaival, csak – az érzelem köti a szellemet a csillagokhoz, úgy hogy az a szenvedélyeket, melyek a föld mocskos kérgéhez levonják, legázolja, az Örökkévalóhoz fordul s élete sarkcsillagához siet. Amit az ember nagyot és jót akar és tesz, az mind érzelemből származik. A gondolatok nem adhatják az akaratnak és cselekvésnek amaz isteni megszentelést, mely a világosság és szeretet örök forrásához irányít; csak az égi lehelet éltette érzelmek eszközölhetnek ily nagyot és szépet.

¹⁾ Schubert, Geschichte der Seele, 1839. 447,

Midőn az érzésről mint a lélek hármass rendszerének egyikéről van szó: meg kell azt különböztetnünk azon érzéstől, mely a külérzések működését jelenti. A kettőnek sokszor semmi köze egymáshoz; például a csekély, alig észrevehető külérzés gyakran igen mély belérzést okoz, s az érzelemvilág a legnagyobb külhatások dacára is érzéketlen, holt maradhat; a legirtóztatóbb testi fájdalmakkal égi öröm s a legkellemesebb külhatásokkal gyakran a legmélyebb fájdalom lehet összekötve.

A megérzés az érzés világában ugyanaz, amit a gondolkodás rendszerében észre véssnek nevezünk. Ennélfogva az érzés tárgya fölébreszti, fölgerjeszti az érzés tehetségét, hasonlóan ahhoz, midőn az ismerő tehetség a kültárgyak hatását észre veszi. Az állapotot, melybe az érzés gerjesztés által jut, gerjedelemnek nevezhetjük. A gerjedelmet először maga a szellem működése idézheti elé, midőn t. i. az érzés rendszere hatalmasan tör azon tárgy felé, melyből él, de amely neki hiányzik; így gerjed például bennünk félelem, könyörület, remény, istenérzelem sat. anélkül, hogy akarnók, vagy csak rá is gondolnánk. Másodsor, gerjedelmet támaszthat az érzésrendszernek megfelelő tárgy is, anélkül hogy az azt keresné; például a szerencsétlenség látása rokonszenvre gerjeszt; vagy midőn az akarat a gondolkodás rendszerét az érzéstárgy képzetének elállítására indítja, mi által a gondolat érzelmeket, például az Istenre való gondolás tiszteletet, imádást gerjeszt. A gerjedelem első nyilatkozata az érzésrendszernek s annál erélyesebb, minél nagyobb s erősebb az érzés tehetsége, s minél erősebb a gerjesztés vagy inger.

Maga az érzés rendszerének ezen, valamint az alább eléendő többi működése is érzésnek nevezetik; az állapot pedig, melybe a kellemes és kellemetlen benyomások szemlélése által jutott, érzelemnek. Az érzésnek tehát itt még egy harmadik fogalmát különböztetjük meg. Első volt az érzés általában, mely a lélek saját állapotának szemlélését jelenti, amennyiben az az énnel megegyezik, vagy ellenkezik; a második fogalom szerint a külérzések működése is érzés; a harmadik pedig a fölgerjedés egyes folyamatát jelenti, különösen érzéki benyomások által, míg az érzelem a fölgerjedtség állapotát s az azzal kapcsolatban álló maradandó lelki hangulatot jeleli. A gerjedelem tehát még csak

tökélyetlen, ki nem fejlett érzelem, mely tárgyát még nem ragadja meg erősen és tartósan, mivel ő maga sem erős és tartós még; érzelemmé csak akkor lesz, ha többször ismétlődik s a tettek mezejére lép. Például, ha a gyermekben az emberszeretet akár benső, akár külső okból fölgerjed, s mi. azt tovább izgatjuk, részint azzal, hogy magunk is jó példával szolgálunk neki a felebaráti szeretet gyakorlásában, részint azzal, hogy őt az emberi nyomorral megismertetvén s a szerencsétlenek iránti rokonszenvre gerjesztvén, a szeretet tettleges gyakorlására indítjuk s meggyőzzük arról, miszerint az emberek mindnyájan egy atyának egyenlő szeretetben részesülő gyermekei, kiket mint testvéreket szeretnie kell: akkor a gyermek gerjedelme érzelemmé fokozódik, mely az érzés rendszerének második foka.

Az érzelem az érzés rendszerének képzetekép tekintendő, mely tehát csakúgy nem szorul további ingerre, mint nem a szellem tulajdonává lett képzetek; ha egyszer az érzelem megvan, saját erejéből él az, anélkül hogy tárgyának jelenlétét szükségeinél. Az érzelem azonban nem egyfelé, hanem sokfelé oszló, így például van tisztelet, remény, lelkiismeret sat. Csakhogy a gondolkodás tehetőségeinek viszonyhatásáról mondtak ide is értendők; az érzelmek is szerves *egységet* képeznek. Ezek, hasonlóan a képzetekhez, erősebbek, vagy gyöngébbek, amint t. i. több, vagy kevesebb, erősebb, vagy gyöngébb más érzelmek működnek közre valamelyiknek erélyére. Miből az következik, hogy valamely érzelmet erősíteni, vagy gyöngíteni azaz nevelni lehet, s hogy eszerint a kifejlett érzelem nem marad örökre tudatunkban, hanem abból más hatalmasabbak által kinyomatik, hasonlóan a képzetekhez; csakhogy, mivel az érzés és vágyás világában is van emlékezet, vissza is idézhető, és pedig a rokon, vagy ellenkező, az egyidejű és egyhelyű, vagy végre a leghatalmasabb érzelmek által.

Az érzelemnek teljes életre való fejlődése lényegesen atetszés és az érzület erejétől függ. Ugyanis az érzelem világ, hasonlóan a gondolkodás rendszeréhez, szintén fokozatosan fejlődik, s működése különféle irányban történhetik. Említve volt, hogy az érzelmek tárgyaikkal vagy rokonok, vagy nem s ennél fogva kellemesek, vagy kellemetlenek. Ha rokonok, akkor vonzatnak tőlök, kedvöket lelik bennök s mintegy rajok gondolnak. E rá gondolás nem egyéb,

mint maga a gerjedelem, mely az érzést a tárgyra és tárgyhoz irányozza. Ha pedig az érzés nem rokonszenvez a tárggyal, mely elébe áll: akkor távozik tőle, s ilyenkor az emberről az mondják, nincs kedve a tárggyhoz, nem tetszik neki. Az élénkebbé lett rá-gondolást tetszésnek nevezzük, melyben az érzés a tárgy felé hajol, hogy abban kielégítést nyerjen; ha pedig az érzés semmit sem akar tudni a tárggyról, azt visszatetszésnek nevezzük. A tetszés vagy önkényes, vagy önkénytelen, amint vagy az érzelemvilág önmagától keresi magának tárgyát, vagy a tárgy áll az érzés elé. Tetszése és visszatetszése minden érzésnek van, még pedig annál erősebb, minél jobban van kifejlődve az illető tehetség. Sem a tetszés, sem a visszatetszés nem határozott tehetségei a szellemnek, hanem csak különféle működései az érzésnek s különféle eredményei ezen működéseknek, csak különböző alakok, melyeket a szellem minden egyes tehetsége fölvehet, s amelyekbe mindegyik beleöntheti a maga működésének sajátos tartalmát; mindenik érzés részese lehet a kellemes, vagy kellemetlen minden változatának. Támadásukat gátolni nem lehet; de irányozni irányozhatja mindenki, úgy hogy ő uralkodjék fölöttök s nem azok fölötté. S ezen uralkodás a tulajdonképi szabadság, melynél fogva az ember az észszel ellenkező ferde tetszést, bár oly kedves is, korlátok közé szorítja, vagy meg is semmisíti. A tetszés j ó n a k, vagy rosznak neveztetik, amint az istenire, vagy önzésre irányul. Ha a jó és szép iránt volt szoktatva: akkor vágyódás támad azok iránt, azután óhajtság és a legmagasabb fokon sóvárgás; ha pedig a gonosztól való idegenkedés volt ápolva: akkor az érzés mint undor, irtózat nyilatkozik; s ha az utált tárgy rögtön megjelenik, anélkül hogy az ész felfegyverkezett volna ellene, s ha az önérzet, legyőzési s rombolási ösztön meg a magasabb gondolkodás sat. csekély fejlettségűek: ijedség, rémület, iszony és végre kétségbeesés áll elé; ha végre az ijedés, rémület az egész szervezetet elfogja, úgy hogy azt sem a magasabb gondolkodás és érzés tehetsége, sem a legyőzési ösztön nem bírja összetartani: akkor mint agg ál y, f é l e l e m, i r t ó z a t, b o r z a l o m, r e m e g és lép föl, de mely utósó a sóvárgásnál is eléfordul.

Ha az érzelem kielégítést nyer, vagyis ha a tárgyat, melyhez vonzódik, bírja: örömmek nevezzük. Az öröm az érzelem gyö-

nyörködése, melynek melegítő és világító sugarai nem csak az érzelmvilágra, hanem az egész szellemi és testi szervezetre jótékonyan hatnak: az örvendező embernek gondolatai élénkebbek, akarata határozottabb, szíve erősebben, vidámabban ver, szemei élénkek, csillogók, arczán a megelégedés csilláma ragyog. Fokai: vidámság, gyönyör, örömjaj, elragadtatás, boldogság. – Ellen-téte a szom or us ág, mely az érzelmenek azon kellemetlen álla-potát jelenti, midőn az tárgyat nem érheti el, attól megfosztatik, vagy midőn tárgya iránt tagadólag viseltetik, jöllehet ő maga adott neki éltet, s midőn semmi tárgyilagosságnak nem kínálkozik az ezen állapotból való kiszabadulásra. A szomorúságnak éppen eMenkező íatasa vagy on azzal, amely van az örömmek; nem csak a test szerve-zetének működését gátolja, hanem a gondolkodást is zavarttá, ho-mályossá teszi s az akarat erélyét lenyomja. Alsó fokain elégedet-lenség, kedvetlenség, bú nevet visel; de ha az érzelm hiányzó, vagy elutasított tárgya nem csak vele, hanem általában az ember lényével ellenkezik: akkor a többi, különösen magasabb érzelm s az ösztönök, de kivált az ellenállási ösztön kisebb-nagyobb be-folyása szerint aggodalom, keserv, boszankodás, ha-rag, boldogtalanság fejlődhetnek ki.

Midőn öröm és szomorúság közt ingadozunk, majd erre majd arra hajolva: akkor érzelmünk azon állapotban van, melyet csa-p on gás szóval fejezhetünk ki; ha pedig e csapongás hirtelen tör-ténik, úgy hogy érzésünk elvesztve súlyegyenét élénk lángra gyu-lád, de csak azért, hogy ismét oly hirtelen elalugyék; ha az öröm és szomorúság mint valamely felhőszakadás képezte áradat ro-hanja meg lelkünket: e súly egyént vesztett állapotot indulatnak nevezzük. Ennek ellentétét teszi a kedély, mely a különféle ér-zelmeknek nyugalmas egymás melletti létét jelenti, mely lét fölött nem a nap forró, hanem a hold szelíd sugarai ömlenek el. Ez a léleknek mindenkori alaphangulata, mely szerint az érzelmek dallama hangzik. Nem egyes érzelmek, hanem az érzelmek érzelme,” az érzelmek összesége vagyis olyan, mely a tárgyi vagyis az em-beriség, természet és Isten iránti érzelmeket alanyiakká teszi, pél-dául, midőn a félék az Isten iránti érzelmennél azon érzelemben gyö-nyörködik, melyet az Isten iránti érzelmek okoz, vagy midőn a gyakorlati ember szeretetnél az ezen érzelemből folyó örömet él-

vezi. Már amint aztán a kedélynek központját a vallás, jó akarat, hála sat. érzelme képezi, a szerint vallási sat. kedélyt különböztetünk meg s kedélyhangulatnak nevezzük, mely mint ilyen a lélek összes munkásságának alapszínezetét adja. Az ösztönök jármát vonó, az önző ember nem lehet kedélyes, hanem kibben a függés érzelmei a hangadóok. A mély gondolkodású embernél is ritkán található mély kedélyt; mert a gondolkodásnak a kül- és belvilág teszi tényezőit, míg a kedély, mint túlnyomólag alanyi, a határozott képzetekben ellenségeit ismeri s a gyakorlati élettől, mely őt kellemetlenül érinti, kisebb-nagyobb fokban többnyire idegenkedik.

De emlékezet nélkül az érzelmek eltűnnének; ez ad nekik maradandóságot, szintúgy mint a képzeteknek. Az érzelmek világában érzületnek nevezzük az emléket. Az érzés tehetségeinek ezen ereje az egyedi tulajdonok közé tartozik; miért az érzület egyik-másik kitűnő nyilatkozatát, például az erkölcsi, vallási, politikai érzületet hiába keressük oly egyénben, ki azzal megáldva nincs, mint hasztalan keresnénk szó-, szám-, helysat. emléket ott, hol nincs. De mint minden erő, úgy különösen az érzület is gyakorlás által igen erősíthető; az emberszeretet, ha azt a gyermekkel tetteleg gyakoroltatjuk, érzületté lesz, úgy az isteni félelem, a hit sat.

Az érzés rendszerének harmadik foka a lelkesültség. Ez az igaznak, szépnek, jónak oly tisztelete, hogy érzelmünket teljesen magával ragadja. Ennél a lélek úgyszólván lánggra gyulád; mindent elfeled maga körül, csak érzelmének él, annyira hogy ihletés és nem saját érzése látszik neki érzelmeket adni; egészen átadja magát érzelme világának, mintha csupán eszköz volna. így például az igazán jótékony lélek elfeledkezik önmagáról s az egész világnak szolgál; a vallásos lelkesültség én-je csak Istennek, Istenben él s magát vele mintegy egyesíti. A lelkesedés az érzelemlátnak képzelmet teszi, mely nélkül még semmi nagy-szerű nem került világra; de ha nem az ész világa, hanem féktelen képzelet vezet, ábrándozássá fajul, mely az emberiségnek annyit árt, amennyit a lelkesültség használ.

E cikkeknek feladata volt kimutatni röviden, mily fokokon keresztül működik az érzés rendszere. Láttuk, hogy első foka a

gerjedelem, második az érzelem, harmadik a lelkesült-ség; láttuk, hogy az érzelem teljes élete a tetszés és visszatetszés minőségétől s az érzület erejétől függ; megérintettük az érzésnek öröm és szomorúság szerinti különféle hangulatait, meg alaphang-ját, a kedélyt, úgyszintén az érzelmvilág emiét, az érzületet.

Mivel az érzelmeket nem ismerhetni határozottan: azért azokat régtől fogva különféleképp szokták felosztani. Kant Kritik der Urtheilskraft-jában kellemes, szép és jó érzelmeket különböztet meg, Anthropológiájában pedig érzékieket és értelmieket; az érzékieket ismét az élvezet (Vergnügen) és izlés érzelmeire, az értelmieket pedig fogalmak és érzelmek általi érzelmekre osztja. Herbart először oly érzelmeket különböztet meg, melyek az érzett tárgyhoz csatolvák, másodsor olyanokat, melyek a kedély állapotától függnek, végre vegyeseket Carusnál értelmi, erkölcsi és szépészeti érzelmekre találunk. Mink az egész rendszert két csoportra osztjuk: személyiségi és függési csoportra. A személyiségi csoporthoz a szilárdság és önérzelem tartozik, melyek azért nevezendők személyiségi érzelmeknek, mivel az ember saját értékének teszik érzését, mivel általok a személyiség van kifejezve. „A függési érzelmek által az ember egy magasabb világ tagjának érzi magát, és személyiségi érzelmei kiegészítést nyernek. Az ember tagja az emberiségnek, a világnak és Istennek s mégis önmagában is egy viszonylagosan önálló szervezet. Mint szervezet érzi magát, midőn saját én-jéhez tart; egy magasabb egésznek tagjául érzi magát, midőn mint az emberiségnek tagja fogja föl magát, mit a tetszvágy, szeretet, óvatosság s lelkiismeret érzelmei eszközölnek, melyeknek elseje által az ember ember-társait magához vonzani, a második által önmagát az emberiségnek oda adni, a harmadik s negyedik által okosan és lelkiismeretesen oda adni törekszik; a világ tagjának érzi végre magát, midőn eszményiségénél fogva a világ s emberiség alapjául szolgáló érzelmeknek engedi át magát, midőn hite által az isteni világot sejti, reménye által reményei s imádás által magát neki átadja. A függési érzelmek magasabb érzelmeknek is neveztetnek.”¹⁾

¹⁾ Buch der Erziehung, S. 289. 326.

II. CZIKKELY.

Az érzés rendszerének személyiségi érzelmei.

20. §. Az állhatatosság.

Miután az érzés tehetségének fejlődési mozzanatait kifejtettük, lássuk most az egyes érzelmeket.

Az állhatatosságot a lélektanokban még mindig a vágyás rendszerébe sorozzák; de Combe kiderítette, hogy az érzés rendszerébe való. Az állhatatosság a maga természetes működésében mint kitartás, állandóság, szilárdság, eltökéltség jelenik meg, és pedig a szellem valamennyi rendszerére vonatkozólag. Ha ezen határán túlcsap: nyakasság, hajthatlanság, önfejűség lesz belőle, mely állapotban érzelmeihez, véleményeihez s tetteihez még akkor is ragaszkodik, ha azok a lelkiismerettel és magasabb gondolkodással ellenkeznek. Ha az állhatatosság csak csekély mértékben van meg: ingatagság, határozatlanság, állhatatlanság lesz neve, melyeknél hiányzik a czélok s tervek kivitelére szükséges kitartás. – Az állhatatosság szülője a jellemnek, mely a szellemnek bizonyos életirányhoz való, öncselekvőség által eszközlött szokása, máskép a lélek éltének megmaradó önkialakultsága, a személyes életté lett erkölcsiség. Mint-hogy a jellem szilárdelveken alapszik s ennél fogva csak a szellem megértével szerezhető meg: férfiaságnak is nevezetik. A jellemes ember az élet minden körülményei közt hasonló marad magához: míg a jellem nélküli minden benyomásnak enged, másokra ragad, mások fejével gondolkodik, mások szívével érez. Nem kell a jellemet némely ösztönök makacs nyilatkozataival, vagy bizonyos veleszületett képességek kitartásával azonosnak tartanunk, melyek ingatag jellemnél is mutatkoznak. Vannak emberek, mondja Grall, kik a legnagyobb tüzzel fognak valami munkához, de mi-helyt az újság ingere elmúlt, azonnal oly rögtön abban hagyják, amely hirtelen hozzáfogtak, s hol ehhez, hol ahhoz kapkodnak, majd ilyen, majd olyan érzelmektől ragadtatnak el, majd szeretettől áradoznak, majd féktelen haragra gyuládnak s minden új bálvány előtt meghajolnak: míg a szilárd férfiú következetesen marad tárgyánál, míg a czélt akadályok és veszélyek daczára is el nem éri.

Az állhatatosság veleszületik az emberrel, mint bármely más eredeti tehetség; de azért a nevelés a csekélyebb fokú állhatatosságot is kifejtheti, ha érti, mikép kell az egyediséghez alkalmazkodni. Az állhatatosság nem teremt semmi kifelé ható érzelmeket; de erősíti azokat, valamint az ösztönöket is; következésképp a jellemnek aszerint különbözőnek kell lennie, amint az állhatatosság ezen, vagy azon magasabb érzelem és gondolkodás tehetségével van összekötve; így van például a *v a l l a s i j e l l e m*, mely minden gondolatot és vágyat Istenre irányoz; erkölcsi jellem, melynél a nagy állhatatosság hasonló szeretettel és lelkiismeretességgel jár, mely ennél fogva minden gondolatát, érzelmét és tettét a kötelesség és szeretet erkölcsi fogalmához méri. Legyőzési ösztönnel az állhatatosság vitézséget szül; lelkiismerettel ritka becsületességet. S nem csak egy, hanem valamennyi tehetségnek kölcsönöz kitartást az állhatatosság.

21. §. Az önbecs érzelme.

Az Önző irány, melyet szoros érteményben veendő ön érzelmenek nevezünk, az én-t oly szilárd pontnak veszi, melyre minden egyéb mint eszköz viszonyítatik. A saját én-nek föntartása és elősegítése más én ellenében teszi itt az összes törekvésnek célját. Ezen önző mozgalom az én-re, mint önálló egyedi erőre nézve, természetszerű és szükséges arra, hogy az egyed létezhesen, s így nem rősz. Az önérzelem vagy más néven önbecs bízik a maga erejében s mindig fölfelé tart. Minthogy magát ismert becséhez méltólag viseli: azért e viselettel arányos elismerést, tiszteletet kíván; s ha ez mégis megtagadtatik, büszke haragra gerjed megsértője ellen. Már ekkor kilépett nyugalmából. Az önbecs a legnemesebb erkölcs forrása lehet, mely az embert minden aljastól visszatartja s nagy dolgoknak lehet rugója. De el is fajulhat s akkor az embert veszedelembe ejti. A kórrá lett önbecs követelő, kevély, nagyra vágyó s leginkább a népizgatókban, népszerűség hajhászaiban és a megférhetlenekben található. Összeköttetései következők: középszerű önbecs nagy tisztelet- s lelkiismerettel párosulva szerénységet szül; önbecs nagy titkolódzási ösztönnel elzárkózó és önző természetre ismertet, nagy tetszvágygyal hiúságra és becsszomjra, csekély értelmiséggel

önhittségre, bártorság- és lelkiismerettel függetlenségre, erőszakkal uraló m kór r a, csekély lelkiismerettel és értelmiséggel tü r e l m e l l e n s é g r e. Ha a tetszvágy megsértetett, s rombolási ösztön van vele összekötve: akkor az önbecs megvetés- és gyűlöletté fajul; ha a lelkiismeret csekély, érzékenységgé lesz, mely sem a megérdemlett korholást tűrni, sem hibáit belátni nem bírja. Ha az önbecs általában csekély fejlettségű szellemmel vagyon kapcsolva: mint gőg, önzés mutatkozik, mely fejét magasan hordja s mindent csak saját énjén keresztül néz; ha ezek mellett kevés szeretet és csekély lelkiismeret vagyon: akkor irigységre és becsmélésre hajlik. Ha pedig az önérzelem csekély: Combé szerint az ember alázatra, sőt lealacsonyulásra hajlandó. Csekély önérzet nagy tisztelettel s hasonló óvakodással egyesülve alárendeltséget, s ha ezek mellől hiányzik a bátorság, alázattosságot, ha pedig az én egészen megfélekedezik méltóságáról, csúszást-mászást jelent.

A szilárdság és önérzelem az ember saját értékének érzését teszik, melyek azért személyiségi érzelmeknek is mondhatók, mert általok a személyiség értéke van kinyomva.

III. CZIKKELY.

Az érzés rendszerének az emberiségtől függő érzelmei.

22. §. A tetszvágy.

Ezen érzelmek által az ember az emberiség tagjának érzi magát. Ezek a tetszvágy, szeretet, óvatosság, lelkiismeretesség.

A tetszvágy, mint a szó helyesen kifejezi, tetszeni óhajt. Mindenben ezt kérdezi: mit mondanak majd az emberek? Iránya a többi szellemi tehetség fejlettségétől függ, például akinek gondolkodási tehetsége nagy, ez ebben kíván tetszeni. A tetszvágy illő mértékben nagy tevékenységnek rugója; de rendesen kórságba megy át, nevezetesen hiúsággá lesz, mely leginkább a külsőnek, vagy egyes részeinek szépségére, ruházatra, gyűrű, óra sat. ékszerekre irányul s majma a divatnak; hírvágygyá lesz, ha leginkább szellemi előnyök óhajtott elismerésére vonatkozik, pompakór-sággá, mely a jóllétet pazar külfény által igyekszik mutogatni,

nagyravágyássá, ha rangra, címre, hatalom- s uralkodásra céloz; csapdiság, dicsekedés, túlzott udvariasság s hízelgés is kinövései közé tartozik; valamint az irigy s égn e k is igen gazdag forrásául szolgál, minthogy a tetszvágyó, ha lelkiismerete és szeretete nincs, mások előnyeit magáéinak akarja. Akiben csekély tetszvágy van, az nem törődik mások tetszésével s nem hajhász népszerűséget, hanem kereken viseli magát, kereken beszél. Ha a tetszvágy valakiben megsértetik s ha nagy nemioztönnel van kapcsolva, féltékenységgé lesz; tetszvágy, szeretet, tisztelet és lelkiismeret egyesülése őszinte udvariasságot szül; de ha titkolódzási ösztönnel párosul, számító, üres udvariassággá leszen, melyet a közélet jó pénzül fogad, de melynek értékét már csak abból is tudhatni, hogy a legtöbb ember kineveti, jöllehet, ha saját én-jére vonatkozik, elfogadja. A tetszvágyó ember rendesen mosolylyal fogadja azokat, kik haragjával nem törődnek, alárendeltjeit pedig semmibe sem veszi, kínozza.

Természetes dolog, hogy önbecsünk nem tekinti egészen közönyösen az emberek véleményét, s a szeretetre méltó jellemre szükséges is a tetszvágy bizonyos mérsékelt foka; de nagyobb fokra emelkedvén, sok bajnak válik szülőjévé, mert a nagyon fejlett tetszvágy folytonos aggodalomban él a közönség véleményére nézve, úgy hogy annak küligenyeit erkölcs és vallás, ízlés, bölcselet törvénykönyvéül kész elfogadni s elveti leghelyesebb elveit is, ha azok az érdeklődő közönség tapsával nem találkoznak.

Gall észleleteket tevén örülteken, úgy találta, hogy a kevélyek komolyak, nyugodtak, uralomvágyók, követelők s legnagyobb kitéréseikben is férfias tekintélyt, erőt mutatnak, a hiúk pedig ezeknek ellenkezőjét tanúsítják, t. i. nyugtalanok, fecsegnek, kíváncsiak, születésök– és kincseikkel dicsekednek, kegyet osztogatnak, kiténtetéseket ígérnek, ledérek, s ezekből külön tehetségekre következtetett.

23. §. Az óvatosság.

Az óvatosság alatt azon érzelmet értjük, melynél fogva az ember minden működésében vigyázva, óvakodva, előrelátólag, megfontolva jár el s nem könnyen esik veszélybe. Ez érzelem is önálló szerv a szellemi szervezetben, mit eléggé bizonyít az, hogy

sok értelmes ember ügyetlen, rövidlátó és könnyelmű a maga tetteiben, míg sok legkorlátozottabb szellem igen óvatosan tudja intézni ügyeit; hogy némely gyermek minden fölvigyázat mellett is minduntalan veszélynek rohan, míg mások, bár fontolgtató tehetségek még nincs, a legbiztosabban jönnek-mennek, játszakan sat. És így, jóllehet az értelem segítségére van neki s könnyen fölgerjeszti, nem az értelmi tehetségek közé tartozik.

Akiben igen kevés óvatosság vagon, az elhamarkodja, eszélytelenül, hevesen és gondatlanul teszi dolgait. Összeköttetései következők. Kis óvatosság nagy ellentállási ösztönrel könnyelműséget, legmagasabb fokon vakmerőséget szül, nagy óvatosság túlnyomó érzelmi tehetséggel s hideg véralkattal határozatlanságot, szorongattatást s ijedékenységet, túlnyomó észlelő és gondolkodási tehetséggel s epés vérmérséklettel meggondoltságot, eszélyt, körültekintést, önbecs nélkül önmaga iránti bizalmatlanságot. A félelem túlgondosságból származik.

24. §. A szeretet.

A szeretet önkény tes, szabad odaadás, jóakarát, jószívűség, melylyel mások iránt viseltetünk, nem azért, hogy viszonszolgálatot kapjunk, hanem mert ezen odaadásban élvünket, boldogságunkat leljük. Ez veleszületett tehetsége az embernek, ösztönszerű, szükséges működése a szellemnek, mely nem függ az akarattól; az ember szeret, nem, mert akar, hanem mert kell szeretnie. S mivel az ember így születik, ebben egyik világos bizonyítékát látja annak, hogy az ember társas életre vagon teremtve, mely mások iránti szeretet, rokonszenv, jóakarát kapcsa, összefűző ereje nélkül föl nem állhatna. Tulajdonságai mind olyanok, melyek egyenesen a társas élet igényeire rendelvék; ilyen a mások örömében, szerencsájében való részvétel s a törekvés másoknak kedves dolgot cselekedni, kellemes érzelmeket szerezeni; ilyen azon hangulata, melynél fogva mások fájdalmát maga is érzi s azt megsemmisíteni, vagy legalább enyhíteni törekszik; mások boldogsága az ő öröme, cselekedete könyörület, irgalom; ilyen továbbá szelidségének kiapadhatlan forrása, melyből engedékenység folydogál egész környezetére; ilyen a békülékenység és nagylelkűség, me-

lyet ellenségei iránt mutat; ilyen a kedvező szemüveg, melyen embertársai hibáit nézi s inkább jó oldalait keresi. Akiben a szeretet érzelme nagyon fejlett, annak szeretetet lehel minden szava és tette; s mivel szeret, viszont őt is szeretik. E szeretet alapja a felebaráti s Isten iránti szeretetnek is. Az emberi szellem oda adja magát Istennek s ebben a lehető legfőbb boldogságot s tökélyt éri el, mert az odaadásban Istent fogadja magába. Ha az emberiségnek mint egységnek szeretetére emelkedett: nem számít hálára, nem igen panaszkodik a világ hálátlansága miatt, hanem egyaránt melegen ver szíve az emberiségért, s eszébe sem jut mást cselekedni, mint az emberiség javára ereje szerint közre működni. A szeretet, ha értelmi erőkkel párosult, gyöngéd szívességben, lelkiismeret- és rombolási ösztönnel nemes elégedetlenségben, kedvetlenségben nyilatkozik. Erős fékéül szolgál a kevélységnek és hiúságnak, szelídíti a szigort. Kóros szövetkezése a pazarlás, melyre lelkiismeret és értelmiség hiányában hajlik. A mely emberben nincs szeretet, az szívtelen, érzéketlen, sivárkeblű, ki mások jóllétével semmit sem törődik; akiben csekély szeretet mellett nagy szerzési ösztön s ugyanoly önbecs uralkodik, az nem hisz érdek nélküli jóságot az emberben s a nagylelkűséget, melynek semmi önző célja, gyöngeségnek tartja.

25. §. A lelkiismeret.

Ezen érzelem nem gondolkodásnak eredménye, hanem egyenesen természeti tulajdonsága az embernek. Ösztönszerűleg szereti az ember az igazságot, mely a lelkiismeretnek az, mi a szemnek a világosság. A lelkiismeret részrehajlati anóság teheségének, a jó és gonosz fölötti bírónak, a jog és jogtalanság érzelmének izevezhető, mely igazság gyakorlására ösztönöz. A lelkiismeret Isten szava az ember lelkében és egy érv lelkünk halhatlansága mellett. „A kedély az, mondja Marcus Aurelius, amit daemonnak vagy Istennek, éltünk vezetőjének nevezünk. Égi természete van, s égi rokonságba fűz bennünket.”¹⁾ „Azt hiszszük, megsértenők t. olvasóinkat, ha megmutatni akarnók, hogy a lélek halhatlanságát és Isten létét ama szózat is bizonyítja, melyet lelkiismeretnek nevezünk. Egy hatalom van az ember lel-

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. 1814. XIII. 151.

kében, mondja Cicero, mely a jóhoz vezet, és ez nem csak régibb, mint a népek és városok léte, hanem oly régi, mint amaz Isten, ki az eget és földet fentartja és kormányozza. Mert az ész lényeges tulajdonsága az isteni értelmiségnek, és ezen ész, mely Istenben van, szükségkép határoz bűn és erény fölött.”¹⁾ Magyarul helyesen nevezzük lelkiismeretnek, mert amit lelkiismeretünk mond, az tisztán lelki és valóságos, bizonyos ismeret. Nevéből kivehetjük azt is, hogy a gondolkodás tehetsége szoros összeköttetésben van vele; a lelkiismeret maga nem ítél, hanem a gondolkodás tehetsége, de a lelkiismeret azt eszközli, hogy a bíró tegye kötelességét; a lelkiismeret a rugó, az értelem a vezető. „A lelkiismeret, – mondja Combe – alapját képezi az igazságszeretetnek; a többi tehetséget pedig szabályozza s kijeleli határaikat, melyeken túl tévedésbe esnének. Például, ha szerzési ösztönünk igen kifejtett, mások hibáira figyelmeztet bennünket; ha mások megtámadnak, védelmi jogot ad, de visszatart minden fondor támadástól; ha szeretetünk nagy, utasítást ad, hogy igazságosak legyünk, mielőtt nagylelkűséget teszünk; ha a szeretet csekély, hatalmasan felszólal, hogy a szerencsétlennek segélyére siessünk.” A lelkiismeretes ember csak az igazat teszi, s ennek tudatában lelkiismerete nyugalmat élvez; de ha igazságtalanságot követett el, akkor bánat, lelkiismeret furdalása kínozza. A lelkiismeret alapja a bűnérzelemnek is; mert általa tudja meg az ember, hogy nincs Istenben s Isten őbenne. „A tigris szétszaggatja prédáját és alszik: az embergyilkos viraszt, magán helyeket keres s mégis fél tőlök, sírhalmok közt jár s mégis irtózik a sírhalmoktól.”²⁾ Összeköttetései következők: szeretettel, tisztelet- s tetszvágygal párosulva minden igazságtalan s méltatlan tette felháborodik, rombolási ösztönrel igazságot szolgáltat jutalmazás és büntetés által, ellenállási ösztönrel igazsággyakorlássá lesz, mely az igazságot erélyesen keresztülviszi, szilárdsággal egyesülve minden kísértetnek ellenáll, önbecscsel egyesülve minden erkölcsi sérelmet, szeretet mellett minden kegyetlenséget kárhoztat. Túlzott lelkiismeretesség szörszálhasogatásra és ön kínzásra visz. Akiben a lelkiismeret igen csekély, az lelkiismeretlen, s mint ilyen tetteiben nem igen tekint mást, mint

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. 6. Ch. 2.

²⁾ Ugyanott.

saját érdekét; élete kuszált, szabályzatlan, elvek nélküli. A hálátlanságnak alapja a lelkiismeretlenség, valamint a hálának a lelkiismeretesség.

IV. CZIKKELY.

26. §. Az eszményiség vagy az embernek a világtól függő érzelme.

Eszményiség alatt általában a legmagasztosabbnak valószínűsítésére irányzott törekvést értjük, mely egész lélekkel megragadja azt, aminek lennie kell, ami az igaz, szép és jó eszméjének megfelel. Eszményiségében az ember a világ tagjának érzi s azon eszméknek adja át magát, melyek az emberiségnek és világnak alapul szolgálnak. Erre természeti alkotása ösztönzi az embert, mert végnélküli tökélyesedés tehetségével levén felruházva, ezen előnyét csak úgy érvényesítheti, ha a tökély példányára függeszti szemeit, melyhez a való létet hasonlítja: eme példányt pedig éppen az eszményiség állítja elébe. Midőn azt mondjuk, hogy a költő születik, teljesen igazat állítunk, s ezt nem csak a költőről, hanem minden igazi művészről elmondhatjuk. Ami így a művészszel születik, azt eszményiségnek nevezzük, melyet hogy értelmiség nem szülhet, már csak abból is megítélhetjük, hogy a művészet nem egyszer csekély értelmi erővel jár, s a költői nemtő már ifjúkorban, midőn az értelem még nem fejlett, jelenkezik, s hogy a népeknek is legelső életök költői, ideális, s csak azután következik a próza. Természetes, hogy valamint minden tehetség, úgy az eszményiség is másokkal vagyon összefüggésben; ő maga nem, csak más nagy tehetségekkel párosulva és sok szemlélet, képzet, érzelem birtokában teremthet igazi költői, vagy egyéb remekműveket. Az eszményiség rendeltetése Combé szerint más erőinket megfinomítani, magasra emelni és kiszélesíteni, azoknak magasabb tökélyesedési képességet kölcsönözni s minden jó és nagy iránt élénkebb lelkesedésre ragadni bennünket. Tetszvágygyal párosulva és szerkesztési télieteket, az alak- és színérzékét s másokat eszközeiül használva, ékítményeket teremt épületeken és ruházaton, föltéte a festészet, képfaragás, költészet, a széprnűvészetek remekeinek.

„Az eszményiség szépséget, összhangzást ömleszt el a tárgyakon, melyeket a gondolkodás tehetsége csak úgy fogott fel, mint azok a természetben léteznek; az eszményiség azok benső életét tekinti, beléjük leheli szellemét, s azért szellem szól ki belőlök. A művészi görög nép előtt az istenek szobrai étellel bírtak. A költő a madár énekében többet érez mint pusztán hangokat, magát az életet látja abban ecsetelve s a természet sóhajtásait, melyek általa Istenhez repülnek; nincs tárgy a természetben, melyből ő életet ne olvasna ki. E tevékenységnél a költő az egyes tárgyakat nem mint egyeseket, hanem mint fajuk nyilatkozatát tekinti s épen azért lelki hangokat hall azokból kihangzani: ez az eszményiség szüleménye. Sok ily hang élő szervekké s ezek élő szervezetté egyesülve adják azt, mit szépiészetű eszméknek nevezünk. Mint-hogy így az eszményiség az egyes lényt önmagából ki és a fajhoz emeli: azért a tökélyesedésre való törekvés is kapcsolatban van vele; következésképp egyesek s az emberiség haladásának, javulásának és szebb, jobb jövendőjének, valamint a jó ízlésnek is alapját képezi”¹⁾. – Az eszményi ember az almafát nem csupán gyümölcsének mennyisége szerint tekinti s becsüli, a rózsa értékét nem csak színe- s illatába helyezi, hanem isteni alakot is lát rajtuk s ebben gyönyörködik. A földet, a világot eszményi világitás mellett nézi s erőt nyer a mindennapiság porából kiemelkedve a való létet az eszményhez közelebb hozni s tovább fejleszteni. Az eszményiség, valamint a világok végtelen számában, úgy a föld egészében és legkisebb részecskéiben is remekműveket csudál, mert minden az isteni szépségnek lenyomata; ha a csillagokhoz repül, ha a föld kérgén és belsejében s a tenger mélyében vizsgálódik, mindenütt a megfoghatlan s mégis kézzelfogható tökély szervezetére, i s t e n i h a r m o n i á r a ismer. S lia embertársát, eme kis világot a nagy világban, tekinti, mily fönséget látja itt a testi és szellemi szervezetnek! E kép az, melyen Isten, ha szabad volna így mondanunk, leginkább remekelt. Ez maga a szépség. És az eszményiség azon ös, tiszta alakjában látja azt, melyben a művész kezéből kikerült; ínég pedig nem csak eszmében hanem valóságban is látja, mert ezen eredeti tiszta alak Jézus emberségében megtestesülést nyert. „Az ember rendeltetésének végtelen

¹⁾ Buch der Erziehung, S. 343.

magasban lebegő eszménye leereszkedett hozzá, egészen közelében van, úgy hogy a műveltség alsó fokán álló keresztény is felfoghatja.”¹⁾ Ő az eszménye a keresztény eszménységnek. Boldog a világ, ha ez isteni eszmény szerint rendezi életét!

Magasfokú eszménység csak azon egyénben jöhet elé, kiben a gondolkodás és érzelmi tehetségek erősen fejlettek. A lángeszű költőket különösen a hitérzelem, utánzási rátermetség, hasonlító tehetség, eseményérzék, rendezés- és nyelvtelhetség, hang- és időérzék erős fejlettsége jellemzi, kik aztán aszerint, amint ilyen, vagy olyan érzelmeik az uralkodók, a vallási, hősi, elbeszélő sat. költésnek nemében remekelnek. Ha e csoport nyelv-, hang- és időérzékének helyét szerkesztés, alak és szín érzéke foglalja el: akkor a festészet eszménysége áll elé. Szoros összeköttetésben a térérzékkel mértani remekeket alkot, az egyedesítési érzékkel a plastikában, az idő- és hangérzékkel a zenében jeleskedik. Magasabb érzelmi tehetségekkel szövetkezve a helyes arányban fejlett eszménység nemes jellemet, gyöngédséget szül, erős gondolkodási tehetséggel pedig a bölcselet teremtő személyiségére mutat.

De valamint minden érzelem, úgy az eszménység is károsná lehet. Túlzott fejlettsége, melynek nem szab határt magasabb gondolkodás, ábrándozással fajul; s ha nagy reménnyel van öszszekötve, légvárat épít, különösen ifjúkorban, s ha csalódásából föleszmélt, rendesen búskóros rajongásba megy át s elvonulván csak eszményének él, vagy embergyűlölésre téved. Az eszménység kicsi volta mellett az ember semmiben sem lát költészetet, a legszebb vidékben csak a földet s terményeit nézi vagyis a csupán érzéki, p r ó z a i természetet.

V. CZIKKELY.

Az embernek Istentől függő érzelmei.

27. §. A hit érzelme.

Ezen érzelem csuda és újság érzelmének is nevezhető, minthogy ezek legkedvesebb gyermekei. Tudást, de nem az érte-

¹⁾ Gräfe, Allg. Paed. 1845. I. 177.

lem érvei által eszközölt, hanem közvetlen tudást jelent s az érzelmekhez tartozik. „Ami a következtető tehetség a véges tünetményekre, az a hit az érzelem világára nézve – mondja Schmidt K. ¹⁾ – A hit a szellemvilágról való meggyőződés, mely nélkül emberre nézve nincsenek szellemek. A hit hiszi a láthatlan világot, semmi más alapból, mint hogy benne él. A hit az, ami az igazat anélkül tudja, hogy tudná, hogyan történik ez; a hit Istennek észlelése, erő, melylyel az ember Istent s kinyilatkoztatott igazságait észreveszi s megismeri; a hit magába fogadja az Örökkévalót s viszont az Örökkévaló őt. A hit a lélek életének legbensőbb forrása, általa érzi magát az ember Isten tagjának; azért adja ama szilárd megingathatlan bizonyosságot, minőt semmi értelmi tudás nem adhat. „

Minden tudás csudálkozás- és bámulással kezdődik; így a szellemi világ igazságainak megismerésénél is a belátást hit előzi meg; ez anyagot ad neki, melyet az aztán hasonlítás és következtetés által feldolgoz. Az isteni igazságoknak nyelvét a csuda teszi, csak a hit képes azon beszélni. A csudálatos, az új, mit az értelem még nem vitt okoskodása közelébe, amit tehát rendkívülinek, természet fölöttinek, szokatlannak tart, ez képezi a hit tudását, annyira, hogy a csudálatos jelenet titokfátyolának föllebbentési vágyát szentségtelenítésnek hajlandó tekinteni. De azért a hit nem ellentétese a gondolkodásnak, sőt inkább legmélyebb lényege annak, alapja, kezdete minden ismeretnek, s a gondolkodás szervei az ő közvetítői. „Semmi emberi hit nem zárja ki az észet; az ész pedig hallgat a hitre.” ²⁾ – Ha a hit szerve nagy, akkor az ember élete folyamatos lelkesedés a nagy, fönséges és csudálatos iránt; de csekély gondolkodással szövetkezve babonás hitté s igen felingerelve látás-sá fajul. Nagy tisztelettel egyesülve a hit szent félelemmel hiszi a szent titkokat. A mely emberben a hitérzelem csak csekély fokban van meg, az igen hajlandó mindent természetesnek tartani, bár nem tudja megmagyarázni; ha pedig éles gondolkodással igen csekély hitérzelem párosul, akkor az ember kételgésre hajlandó, kivévn, ha tehetségei összhangzatosan nevelvék. Tévedés azt hinni, – mondja Schmidt – mintha csak korlátolt fejek volnának könnyen-

¹⁾ Buch der Erziehung.

²⁾ Herder, Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. 101.

hivők; sőt bizonyos, miszerint valamennyi nagy szellemnek nagy hitszervei voltak.

28. §. A remény.

Combe szerint a remény azon tehetség, melynél fogva az ember hajlandó annak lehetőségét hinni, amit más tehetségei óhajtanak, de nincs róla meggyőződve, mivel ez a gondolkodás lehetőségétől függ. Spurzheim helyesen vette észre, hogy a remény és az egyes tehetségek által fölserkentett kívánság különböznek egymástól, minthogy nem haladnak párhuzamosan; például, kívánhatja valaki a gazdagságot, de reménye gazdaggá lenni épen nincs; vagy a vérpádon álló gonosztevő óhajtja az életet, jóllehet semmi reménye sincs azt megtarthatni. A remény a legkedvesebb érzelmek egyike, leghatalmasabb vigasza a szenvedőnek s általában földérintője a szívnek. Midőn már majdnem mindent elvesztettünk, a remény még mindig bűvös színekkel ecseteli a jövőt s megkönnyíti terheinket, s ha végre a földiekhez kötött reményünk egészen elhagyott, mégis fenmarad a remény, s mint az örökkévalóságra irányuló hit alélt földi életünknek tápot nyújt; mivel a jövő fogalmát hordja magában, azért szellemünket egy örökké tartandó idő végtelenségébe viszi, miben sírontúli fönmaradásunknak egyik bizonyítékát látjuk. „Alkotásunknál fogva észképességünknek ész, finomabb érzelmeinknek művészet, ösztöneinknek igazi szabadság, szépség és emberszeretet levén céljok: vagy semmit sem tudunk rendeltetésünkről, s az istenség mindazon tehetségekre nézve, melyeknek birtokában hiszszük lenni magunkat, csalódásban tart bennünket; vagy oly biztosak lehetünk rendeltetésünkre nézve, mint vagyunk Isten és minmagunk léteire nézve. S elérhető-e itt ez örök, végtelen cél? Egész népek szelleme az állatiság békóiban sinlődik! Ki mondhatja magáról, hogy ő az emberségnek benne levő tiszta képét elérte? Vagy tévedett tehát a Teremtő, midőn e célzt elénk tüze és szervezetünket annak elérése végett oly művészileg összeállítá; vagy e cél túl van földi létünkön, s e föld csak gyakorlat, előkészület helye. – Igen felötlő, hogy minden teremtmények között csak az emberi nem az, mely rendeltetésének célpontjától legtávolabbra marad. Minden állat eléri, mit szervezeténél fogva elérhet, csupán az ember nem: épen azért, mert célja oly magas, végtelen s

a földön oly mélyen, oly későn, annyi akadálylallyal kezdődik.” És alább: „így hát könnyen sejthetjük, hogy Istenhez hasonló emberiségünk egy másik világba fog átszállani. Remélj hát, óh ember, a jutalom ki van tűzve, harczolj érette! Vesd le, ami nem emberi; törekedjél igazságra, jóságra s Istenhez hasonló szépségre: így nem téveszted célodat!”¹⁾ Nagy szerzési ösztönrel párosulva a remény gazdagságot, tetszvágygyal egyesülve tekintélyt, tisztelettel pedig örök üdvöt reméli. Ha a remény érzelme gyöngye, s az óvatosság nagy, akkor könnyen kislelkűvé lesz az ember; ha pedig nem fékezi gondolkodás, könnyen hívóségre s rosszul számított vállalatokra téved.

29. §. A vallásosság vagy istenérzelem.

A vallásosság, melyet isten érzelemnek, tiszteletnek, imádásnak, hódolatnak is nevezhetünk, azon érzelem, melynél fogva az ember a legmagasabb lénytől, Istentől, való függését érzi és azt tisztelni, imádni, benne s általa élni, annak képét magában valósítani ösztönöztetik. A vallásérzelem nem emberi tálmány, valamint nem az a nyelvtelhetség, a tápöszton sat., hanem Istentől emberbe öntött természeti tulajdonság, mely már az első emberben megvolt, s mely csak az utósó emberrel fog elenyészni; semmi álbölcselet, semmi gúny nem fogja az Istenben való hitet az emberiség szívéből kiszaggatni. Valamint minden veleszületett tehetségnek tárgygyal kell bírnia: úgy van tárgya a vallásérzelemnek is, és ez az Isten. Az anyagelviek kedveért főlemlítjük, hogy az agytanárok az istenérzelmet eredeti, veleszületett tehetségnek mondják, mivel szerve is van a velőben. S így akik a phrenologiára adnak valamit, e tekintetben a legnagyobb köszönettel tartoznak neki.

Igazolja a vallást az emberiség életének egész története; mert nem volt nép, mely Isten imádásának szükségét ne érezte volna. Hogy ezen imádásnak különféle alakot adott: az csak azt deríti föl, hogy a vallásos érzelem csupán a serkentést, ébresztést, izgatást eszközli, a tárgyat, az eszmét pedig a többi tehetségnek kell adni; innen van, hogy a csekély gondolkodású ember legközelebb a természeti tárgyakat, a napot, holdat sat. imádjá, a szeretet

¹⁾ Herder, Werke, zur Phil und Gesch. III. 247-254.

nagy fejlettsége a szeretet istenét, a rombolási ösztön a boszú istenét sat. A vallás mindenha oktatójok volt az embereknek, tanácsadó vigasztalója homályos, veszély telj és életöknek, legmagasabb virága a léleknek, legfelsőbb emberség, már csak mint értelem dolga is, de még inkább mint szív gyakorlata. Az igazi vallás gyermeki istentisztelet, a legmagasabbnak és legszebbnek utánzása az emberi képben, s így a legbensőbb megalégedés, a leghatékonyabb jóság és emberszeretet.”¹⁾ „Esz, emberség, vallás három Gratiája az emberiségnek!”²⁾ „Minden tudomány és művészet, minden polgárisultság a vallásnak köszönheti első elemeit, még a legműveltebb nemzeteknél is.”³⁾

A vallásos érzelem alapja minden vallásnak, mert ez nem egyéb, mint az Istentől való függésnek érzelve, Istenben és Istenen való létezés. „Rendeltetésünk alphája és ómegája – mondja Graefe -, bölcsesége gyermeknek és aggnak egyaránt.”⁴⁾ Az igazán vallásos érzelmű ember oly tisztán látja imádása tárgyát, mint látja a szem a térben levő tárgyakat. A vallásosság bizalommal s teljes megnyugvással tölti el az ember kebelét Isten kifürkészhetlen intézkedéseire nézve, hálára serkenti iránta, kitől minden jó származik, alázatra, mely Isten akarata előtt meghajol, engedelmességre az iránt, kinek egészen birtokát teszi, engedelmességre, mely nem ugyan az egyesek önkénye, hanem az emberség s Isten által rendelt társadalmi viszonyokat tiszteli, a törvényes elüljáróság és szülők iránt engedelmességgel viseltetik. E szerint a vallásos érzelem a tisztelet és tekintély alapját is képezi. A vallásos érzelem központja, virága a szellemi életnek, az egész embernek, maga az ember; általa Isten az emberben s az ember Istenben van; s Istenben lenni, a világ ezer meg ezer bajai, nyugtalanságai közt őbenne kinyugodni mily boldogító érzelem!

Szépen ecseteli a vallásérzelmet Kölcsey örökbecsű Parainesisében: „Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira föl-emelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzá ragadt szennyből annyira megtisztíthatná, mint az Istenség nagy gondolatával való foglalatoskodás. Akármerre veted e tömérdek mindenségben tekin-

^{1 2 3)} Herder, Werke, 1813. III. 208-210., IV. 237-241.

⁴⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, I. 280.

teteidet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugároznak feléd. A legmesszebb s legközelebb legnagyobb s legparányibb alakban, egyenkint és egyetemleg, lehetetlen célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fentartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különféleségben, e szakadatlan láncz a legkisebttől a legnagyobbig, ugyanazon anyagok oly végtelenül változó, oly végtelenül sokféleképen alakuló vegyülete, e tömérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyugalom, e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: oly tekintetek, mik az érző és gondolkodó embert ellenállhatlanul magasb körbe vonják fel. S ha mindezek s ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem tömérdek összehatásának ideája lelkedben fellobbant; s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent, ami vagy, amivé lehetsz, mindent, amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldelsz, szóval egész lényedet, fentartásod és tökélyesülésed minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összetartásnak köszönheted: akkor fog kebledben föléledni a csudálat, tisztelet, hála legmelegebb érzeteinek azon kimagyarázhatlan vegyülete, mit emberi nyelven imádnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végtelenségét saját kicsinységünk ellentétében támasztja föl s mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz, s nem sülyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sejdítései vonzanak.” „Ha az értelem legkitünőbb munkássága az embernek: akkor annak feladata kifürkészni, s ha nem veszi észre, sejteni az összefüggést, mely van az ok és hatás között. De mi a természet műveiben tulajdonkép semmi oknak nem látjuk belső mivoltát, minmagunkat sem ismerjük s nem tudjuk, mikép működik bennünk valami. Tehát a kívülünk levő hatások is mind csak álmok, pusztá sejtelem és név; azonban való álmok, mihelyt gyakran és állandóan látjuk, hogy ugyanazon hatásoknak ugyanazon okaik vannak. Ez a bölcselet útja, és az első s utolsó bölcselet mindig a vallás volt.” 1) S másutt: „A vallás, az igazi vallás kiolthatlan; a

¹⁾ Herder, Werke, 1813, III. 206., XIV. II.

pokol kapni nem vesznek erőt rajta, maga az Antikrisztus is elő fogja azt mozdítani”¹⁾)

VI. CZIKKELY.

30. §. Az ész.

Íme ez az érzelmvilág élete, mint legmagasabb élete a szellemnek! De ez élet csak akkor lesz életre való, ha a gondolkodás életével egy törzsből kinőtt két ághoz hasonlít; ha mind a kettőnek léte ugyanazon életnedv forrásában egyesül; ha egyik a másik nélkül nem neveltetik. Az értelem, mely szív nélkül szükölködik, átka az emberiségnek; a’ szív, melyet értelem nem vezet, hajmeresztő tetteknek tanyája. A gondolkodás tehetségének kizárólagos művelése nem teremt erényt, nem jellemet; a tudás nem erény. Ezt napjainkban kevesen észlelik és szívlelik meg: innen van ama sajátságos tünemény, hogy az emberek, egyesek úgy mint népek boldogsága, jólléte oly kirívó aránytalanságot mutat ismereteinkkel szemközt; az emberek sok ismeretre tesznek ugyan szert, de nem bírván szívvel, boldogtalanok. Hasonló szélsőségbe tévednek azok is, kik minden nevelést kizárólagosan az érzelmre akarnának irányozni, megfeledkezvén arról, hogy a vallás és erkölcsiség központja a szellemnek, de körötte az értelemnek van kijelelve helye; érzelem hasson át minden tanítást, de a tanítás ne enyészsen érzelemben.

Ha a gondolkodás tehetsége elszigetelten áll, egyoldalúvá lesz s az igazság fősvényéről letér, csak a véges tüneményeket tartván igazaknak és jogosultaknak; hasonlóképen az érzelmek is mindent elvetnének, ami véges: de ha egységben, összhangzásban élnek, akkor a véges dolgokban a végtelent, a végtelenben a végest látják. Ezen egységi működésökben a gondolkodás és érzés tehetségei észnek neveztetnek. Ez oka, hogy az észről itt, és nem, mint szokás, a gondolkodás rendszerénél szólunk. Az ért elem is egyoldalúvá lehet s letérhet az igazság ösvényéről, ha magát az észről elszigeteli. Az értelem a világban csak vég nélküli sokféleséget, erőket, léteket vesz észre, melyeknek mindenikét ismét számtalan sokaságra osztja s nem talál központot, hova e

¹⁾ Ugyanott.

sokféleség tartana, nem kapcsot, mely azt egy egészbe fűzné. A különféleségeknek egy eleven egészbe való összekötése – ez az észnek feladata. Valamint a földi testek mindegyikében bizonyos benső ösztön mutatkozik, melynél fogva a föld központja felé irányulnak: szintúgy az emberszellem tudatában is jelenkezik bizonyos irány a minden lények központja, Isten, felé. Ezen sóvárgás és törekvés a lét ős forrása felé legsajátságosabb vonása az emberi léleknek; ez lényege s méltósága. Semmi elvadulás nem törölheti azt el végkép; az érzékiségbe tévedt akarat és értelem sem fojthatja el örökre! – Mivel az értelem cselekvőségének anyagát a képzelemtől kapja: azért mindig érzéki képzetektől függ, s valamint az érzéki dolgok, úgy ő sem szabadul ki a végelességből, csak végest gondolhat s mihelyt a határon túllép, tévedésbe, kételybe esik. A világ tüneményeivel azaz a végelesség határaival azonban a szellem nem elégszik meg, mert eme végelesség és változékonyság nem lehet amaz igazság, mely után természetete sóvárog; azért ez alsóbb igazságon túl magasabbra, örök igazságra törekszik, midőn a dolgok végokait keresi, vagy a dolgokat a magában élő eszmékkel, melyekhez sem érzéki szemlélés, sem az értelem kategóriái által nem juthat, összhangzásba hozni iparkodik. Ez nem lehet értelemnek, hanem csak észnek dolga, mely egy érzék fölötti világ zöngeményeit hallja. Az értelem arra szolgál, hogy az érzéki világ képzeleteibe rendet s világosságot hozzon; az ész pedig a szabadság és erény világában él s az érzék fölötti világot világítja meg, amennyiben a dolgok eredetét, magasabb kormányzását s rendeltetését illető kérdésekre választ ad. Az értelem által földi, az ész által égi polgárokká leszünk. Az ész kiveszi a végesből a végtelent, nem amennyiben véges, elszigetelt, az általánostól elszakasztott, hanem amennyiben örök; nem az egyes lényeket, hanem az eszméket látja, minden tüneményt, minden lényt eszméhez mér. E munkásság szintén gondolkodás, de már nem részleges többé, nem véges, szétválasztó, felbontó gondolkodása az értelemnek, hanem az isteni gondolkodás az emberi szellemben, mely csak az istenit, az örökkévalót kutatja; mely tehát nem ellentéte a hitnek, sőt inkább a legbensőbb egységben van vele, minthogy, amint fönnebb láttuk, a hitben alapját bírja. Az ész – mondja Schmidt K. – nem ellensége az érte-

lemnek; mi több az értelemnek tisztelte az ész eszméit fogalmakra bontani és szavakkal kifejezni, csakhogy aztán a fogalmakat és eszméket ne zavarja össze. Az isteni eszméket az értelem nem foghatja fel egészen; mert azok nem az értelemnek, hanem az értelemnek és az érzelemnek közös szüleményei; például, a gondolkodás szeretettel párosulva szeretet eszméjét, eszményiséggel a szépség eszméjét, vallásossággal Isten eszméjét, reménnyel az örökkévalóság eszméjét, lelkiismerettel a jog és igazság eszméjét adja. Az eszme a legmagasabb, mire az ember emelkedhetik!

III. FEJEZET.

A vágyás rendszere.

I. CZIKKELY.

31. §. A vágyás rendszere általában.

Mint gondolkodó lény az ember kívülről befelé, mint érző alulról fölfelé, mint vágyó pedig belülről kifelé tart. „Szorosan véve csak azt kívánhatjuk, amit ismerünk, aminek értékét, hasznát azaz czélját tudjuk. Vannak azonban az emberi szívnek oly kívánatai is, hol a kívánt tárgy értékét és hasznát fölteszszük, hol az akarat nélkül ingereltetik, hogy törekvései czélját ismerné. E titkos, de hatalmas ingereket ösztönöknek nevezzük. Ezek eredeti, veleszületett tulajdonságai az embernek s föltétei, alapjai minden akarásnak.”¹⁾ Kívánat ösztön nélkül nem gondolható, mondja Kant anthropológiájában. Az ösztön ösztönzi, hajtja az embert mind lelkileg, mind testileg. Nem csak az embernek, hanem a föld minden lényének tulajdonsága az ösztön, mert ez kényszerít minden egyedet arra, hogy önálló létét a külvilág ellenében érvényesítse. Az állatban szorosán ösztönnek nevezetik: míg az emberben a magasabb gondolkodás és érzés befolyása alatt akarat tettévé emelkedik. Fölbredésének oka belül és kívül lehet egyaránt; például a védelmi ösztön azonnal munkássá lesz, mihelyt személyünk megtámadását célozzák; vagy ha pél-

daul nagy szerzési ösztönnel bírunk, az kultárgy nélkül is ingerelhet birtokszerzésre.

Az ösztönök nem minden emberben egyenlők; egyikben több, másokban kevesebb, ebben ez, abban az az ösztön van kifejlődve. Már amint az ingerlő tárgy az ösztönnek megfelel, vagy azzal ellenkezik, aszerint az ösztönt legalsó fokú nyilatkozatában hajlamnak, vagy idegenkedésnek mondjuk. így tehát a hajlam és idegenkedés a vágyás rendszerére nézve az, mi a tetszés s visszatetszés az érzelmi világra nézve. „A hajlam vágygyá gyarapszik, ha az ösztön többször kielégítést nyer, mi által annyira megerősödik, hogy inger nélkül is tárgya felé törekszik. Ekkor már a gondolkodás tehetsége által is ébreszthető, mert bírja tárgyainak képzeteit; például a játszó gyermek étkezési előkészületeket látván, vágyat kap tápöztönét kielégíteni. Magát ezen törekvést vágyás- vagy vágyódásnak, a tárgytól való távolodást, eltörekvést pedig utalásnak nevezük. A vágy a vágyás rendszerének képzetéül tekinthető, az, ami az érzés rendszerében az érzelem: tartós ösztön, maradandó hangulata a tehetségnek az ösztönvilágban¹⁾). – Az ösztön kielégítésre tör, nem törődve észszel, erkölccsel, vagy hogy hasznos, ártalmas-e az alanyra, minden áron, minden eszközzel birtokába akar jutni a kellemesnek s kerüli a kellemetlent. A vágyak a kielégítés által nem gyöngülnek, sőt ellenkezőleg annál jobban fokozódnak, minél többször elégítetnek ki, minél több rokonvágygyal szövetkezők, minél erősebb szellemerőhöz tartoznak, minél erősebbek a vágy tárgyaira vonatkozó érzelmek és képzetek. Ami a képzelmet ingerli, az ingerli az ösztönt is, valamint akadályozza is. Ami a szellemi tehetségek általános rokonulási, társulási törvényeiről mondva volt, az a vágyakra nézve is értendő; itt is történik kölcsönös fölkeltés, akadályozás, erősítés, gyöngítés; az egyidejűség, egyhelyűség, hasonlóság, ellentét törvényei s más körülmények a vágyak világában is érvényesek. Ami a vágyak tartósságát illeti, a hirtelen s erősen föllépő vágyak rendszeren rövid ideig tartanak, ellenben a huzamosabban fejlettek tartósak.

Ha a vágy oly élénk, hogy az egész szellemet eltölti és uralkodik rajta: akkor már szenvedélylyé fokozódott, melyet he-

¹⁾ Sctuuidt K. Buch der Erz. S. 395.

lyesen nevezünk így, mivel szenvedést okoz. A szenvedély olyan hangulata a léleknek, melyben ez bizonyos vágyakat a legkisebb ürügyre is legnagyobb könnyűséggel és erélylyel fölidézni képes; ugyanaz a vágyás rendszerében, ami a képzelem a gondolkodás és a lelkesültség az érzelem világában. A szenvedély a gondolkodás- és érzelem világ rendes működését egészen akadályozza; szenvedélyes állapotban az ember nem képes sem gondolkodni, sem az érzelmek magasabb parancsainak engedelmeskedni s így nem élhet eszmékben és eszmék vagyis az ész szerint. Már pedig az emberi szellem nem csupán ösztön, vágy és szenvedély, hanem egy szerves egész, melyben az ösztönöknek is kijut ugyan helyök, de nem szabad nekik magukat egyoldalúlag érvényesíteniök, hanem a többi szellemi tehetséggel összhangzásban élniök, következésképp a magasabb gondolkodási és érzelmi tehetségeknek, melyek az emberi szellem központját képezik, magukat alá kell rendelniök, különben a szelleméletet szétrombolják. Nem szabad tehát az ösztönöknek fölülkerekedni az észen, hanem az ész az igazán emberi, mondhatnók, az isteni az emberben, ez uralkodjék fölöttük. Ha ez megvan: akkor az embernek akarata van.

Az akarat által az ösztönök, vágyak és szenvedélyek ész-célt nyernek. Természetes, hogy, mint azt a szellem életénél elmondottuk, az akarat az ismerést és érzést s ezek eredményeit feltétezi; mert eszmék nélkül nincs akarat, eszmék pedig a két első tehetség szüleményei. Ezért mondjuk helyesen, hogy az akarat tudatos és eszes ösztön, tudatos és eszes vágy és ugyanoly szenvedély.

Az akarat föltéte az érdek és szokás. Az érdek nem egyéb mint a vágyat izgató tárgy felé való osztatlan odafordulás, hasonló a gondolkodás világában szükséges figyelemhez. Ez érdek az akaratban vagy mint az érzelmek szerinti cselekvésnek rugója, vagy ha a gondolkodás az ingerlő, mint indok jelenik meg. – A szokás az akarat világában az, mi a gondolkodásában az emle. A megszokott vágy a szellemben erőssé s élővé lett vágy. – Az akarat fejlődési menete következő. A hajlam és vágy mint követelés lép föl, az idegenkedés és utálat meg mint tagadás. A gondolkodás tehetségei egy eszmét tűznek ki célul valamely egyes akarásra nézve; a következtető tehetség, összeköt-

tetésben az észleléssel, kijeleli az eszközöket és utakat, melyek előbbi tapasztalatok s a gondolkodás törvényei szerint az akart tárgy felé vezetnek, s így végelhatározásra jut; s a szilárdság végre erőt ad a határozat kivitelére. Ha több jövő esetre nézve elhatároztuk magunkat, akkor szándékunk van; ha pedig e szándékot maradandónak tekintjük minden jövő esetekre nézve, akkor az elvvé lesz. Amint aztán a szándék maradandóbb, vagy változékonyabb, aszerint az egyedi akarat is határozott, határozatlan, állhatatos, könnyelmű sat. A határozatot követi a t e t t vagyis a belsőnek külsővé való tétele, az eszmében létező akaratnak való-sítása, az eszmének megtestesítése. Ez által a külvilágra a belvilág bélyege nyomatik, valamint a gondolkodásnál a külső belsővé lesz. Részünkről a léleknek csak azon nyilatkozatait tartjuk a vágyás rendszerébe számíthatóknak, melyeknek első munkásságuk a törekvés bizonyos módon cselekedni, mely törekvést aztán érzelem követ; azokat pedig, melyeknél a belső érzelem az első s a cselekvésre való törekvés a második működés, az érzés rendszerébe sorozzuk.

II. CZIKKELY.

32. §. A vágyás rendszerének nemi ösztönei.

A vágyás rendszere is több csoportra oszlik; első a nemi ösztönök csoportja, második az önfentartási ösztönök csoportja, harmadik az összpontosító ösztön.

A mi a nemi ösztönök csoportját illeti, hova a nemző ösztön, a gyermekszeretet és a ragaszkodás tartozik, ez az emberi társas életnek, a társadalomnak alapját képezi; mert nélküle nincs családi élet, e nélkül pedig sem társas élet, sem állam nem létezhetik, s így nélküle az ember természetéhez csatolt tökélyesedés műve sem lenne foganatosítható. Vannak, kik a gyermekszeretetet csak az együttlét, a megszokás eredményének mondják; de csakis mondják, mert ha nyakatekert észjárásukat tisztázni akarnák, könnyen rájöhetnének badarságuk belátására.

1. A nemző ösztön egyike a leghatalmasabbaknak.

Ezen ösztön a serdülés első fokozatain hatalmas vonzerővel ragadja egymáshoz a különmemű egyéneket; az ifjú szívében öntu-

datlanul is neme a rokonszenvnek keletkezik a no iránt és viszont, anélkül hogy a vonzalom titkos okait sejtené, vagy célját ismerne; vágyai homályosan derengnek előtte, kívánatai határozatlanok; azonban a szűziesen tiszta vonzalom, az édes csalódás azon fokozatban enyészik, amint a serdülők fejledezni kezdenek, s ami nemi ösztön volt tágas érteményben, az szoros érteményüvé azaz nemző ösztönné leszen. Ennek célja faját szaporítani és gyönyört élvezni. Kielégítés után fokozódik és szokássá, örjögös szenvedélylyé fajulhat, mely a bujaság felsorolhatlan nemeiben úzi, ragadja martalékát, s végre is kiforgatva méltóságából az állatok körébe alazza az embert s borzasztó pusztítást tehet a vérben, több ivadékra kiterjedőt. Csak a magasabb gondolkodás és érzés szolgálatában lesz szellemi szeretetté: tetszvágygyal és lelkiismeretességgel egyesülve gyöngédséggé, tisztelettel a más nemnek nagyabecsülésévé, eszményiséggel szerelmi ábrándozássá, az egész érzésrendszer nagy fejlettségével, ha ő maga csak középszerűen fejlett, platói szeretetté. Akik nagy nemző ösztönnel bírnak, ritkán hajlandók elvont gondolkodásra, de a költők és festők lelkesülnek általa.

2. A gyermekszeretnek természetes munkássága a rokonszenv a gyermekek, különösen saját gyermekeink iránt. Nem a szeretetnek, vagy a nemző ösztönnel kifolyása az: a karibok igen szeretik gyermekeiket, pedig semmi szeretet nincs bennök, úgy a tigris és hiéna is, a bika és mén nagy nemző ösztönnel bírnak s mégsem szeretik kicsinyeiket. Ha szeretet szülné a gyermekszeretetet: akkor bizonyára egy önző sem törődne gyermekeivel vagy atyafiaival, s mégis ellenkezőt tapasztalunk. De a gondolkodásnak sem teszi szüleményét, mert az anya, midőn kisdédét szívéhez szorítja, épen nem okoskodik. Sokan csak az önszeretet egy nemének mondják; de ez helytelen állítás, mert akkor a gyermekszeretet azon arányban fogyna, amelyben a szellem emelkedne; azonban ellenkezőt tapasztalunk; a csekély szellemi fejlettségnél sokszor úgyszólván semmi gyermekszeretetet nem találunk, az igen fejlettnél pedig igen nagyot, de fordítva is áll a dolog; miből világosan következik, hogy a gyermekszeretet eredeti, sem a nemző ösztönből és szeretetből, sem a gondolkodásból nem származó tulajdonsága embernek és állatnak. Az

isteni gondviselés azért oltotta az emberbe a gyermekszeretetet, mert ezen ösztön nélkül vajmi bajosan lenne kész az ember ama sok és nagy áldozatra, melyeket a gyermek nevelése igényel. - Mint pusztá ösztön vagy szenvedély a gyermekszeretetet féktelen majom szeretetre vezet s a gyermeket elrontja, sőt nagyfokú óvatossággal és rombolással párosulva gyermekgyilkosságra is vezethet, mint arra napjainkban is nem egy példát olvashatni. Csak a magasabb gondolkodási és érzési tehetségekkel összekötvé lesz okos, nemes ápolójává, nevelőjévé a gyermeknek.

3. A ragaszkodás.

A ragaszkodás alatt azon ösztönt értjük, melynél fogva valamely egyéniséghez, rendszeren hasonneműhöz, de kivételesen másneműhöz is, nem különben a bennünket környező tárgyakhoz is csatlakozni óhajtunk. Nem az általános rokonszenvből származik, sem pusztá szokásból; mert vaunak házások, kik, különbözők levén ízléseik, szokásaik, egyre czivakodnak s mégis szívből szeretik egymást s a világért sem bontanák fel frigyöket. A szeretetből sem származik; mert sok ember könnyen köt és pedig erős barátságot, de azért épen nem szeretetre méltó.

Az ösztön barátokat keres és egybe fűzi őket. Ez fűzte össze Damont és Pythiast, Orestest és Pyladest; ez vezette Lavalelle nejét a börtönbe, hogy fölcsereelvén férje ruháit, megmentse őt a haláltól; ez az az ösztön, mely babonás vallási fogalmakkal egyesülve rábírhatta az indus nőt, hogy férje tetemeivel őt is megégessék. - A barátság azon lélekegység, hol szeretet és viszonos becsülés fűzi össze a szíveket; alapja, czélja tökély; a nemi szeretet szép, de a barátság fönséges; amaz önző, ez áldozó; ott élvezet, itt nélkülözés, önmegtagadás a szívkapocs. A nemi ösztön csak különemű egyéuek közt lehetséges és állatias, a barátság tiszta az állatiságtól s igen csekély kivétellel csak egyneműek közt áll; ezt növeli az idő, azt fonnyasztja; ez mindig ifjú, amaz előregszik; a barátság az élet alkonyán, a nemi szeretet az élet reggelén legnagyobb; ez sokszor ostora, az fűszere az életnek.

A ragaszkodás ösztöne nem csak a barátságnak, hanem általában minden összeköttetésnek alapját képezi. Ha nemző ösztönrel, gyermekszeretettel s egységi ösztönrel van egyesülve: akkor alapját teszi a házasságnak; csudálattal, istenérzelem-

mel és reménynyel egyházat, gondolkodással, szerzési ösztönnel tetszvágygyal, istenerzélemmel, lelkiismert- és szeretettel államot alapít. Az embereknek egymáshoz való nehézkedése s ezzel egyházi és állami összeköttetésök – jegyzi meg Schmidt ¹⁾ – csakoly ösztönszerű valami, mint a méhek társasága. Hogy az ember társas életre van hivatva, mutatja azon tény is, miszerint a beszédtehetség közös tulajdonsága az egész emberiségnek; társaságon kívül nincs szükségünk nyelvre.– „Az ember – mondja Herder – társaságra van teremtve; ezt mondja neki szülőinek közös érzelme, ezt hosszú gyermekségének évei; e nélkül nem lehetne emberré.” ²⁾ A ragaszkodás ösztönéből magyarázhatni meg a hontalanság fájalmát is. A nőknél rendszeren nagyobb a ragaszkodás, mint a férfiaknál; azért általok sokat ki lehet vinni annak, akihez vonzalommal viseltetnek. – Megvan a ragaszkodás az állatokban is: sok állat egészen elfogy, sőt elhal, ha elszakasztják párjától; s hány példát nem tudunk, hogy a hű eb ura sírján adta ki párját!

III. CZIKKELY.

33. §. Az önfentartási ösztönök.

Ezek az életösztön, tápösztön, védelmi vagy ellenállási, rombolási, titkolódzási, szerzési ösztön. Czéljuk az ember föntartása.

1. Az életösztönnél fogva az ember ragaszkodik az élethez. Hogy eredeti tulajdonsága az embernek, világos abból, miszerint az erkölcsi és vallási tehetségektől egészen független; sok ember igen vallásos és erkölcsös, és mégis az egyik nagy életösztönnel bír, a másik pedig egykedvű az élet iránt; a szerencsétlen, boldogtalan emberek közt hány nincs, kik igen ragaszkodnak az élethez és irtóznak a halálnak még gondolatától is, míg a szerencsések és boldogok közt elegenden vannak, kik nem törődnek vele!

2. A táp ösztön. Éltünk fentartására tápszert szükséges; s, míg az ember a természet szavára hallgat, addig elégli, amit a természet ad, csak akkor használja a tápszert, mikor a természet kívánja. A csirke, mihelyt kibúvik a tojásból, azonnal kezdi szemelgetni a magvacskákat, anélkül hogy tanításra szorulna, vagy

¹⁾ Schmidt K., Buch der Erziehung, S. 420.

²⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. III. 204. és IV. 154.

fővényét venne föl mag helyett; a csecsemő azonnal szopik, mi-helyt megszületett; a vad állat fölismeri a mérges növényt s nem eszi meg; sok ember telhetetlen, eszik, bár tudja, hogy megrontja magát, mások soha sem mennek túl a mértéken: nem bizonyítja-e mindez, hogy a tápöszton veleszületik az emberrel?

3. A z ellenállási vagy védelmi ösztön ellenállási hajlamot, s ha nagy fokban van, harcvágyat jelent. Azonban óvakodjunk valamiképp azt hinni, hogy ez ösztön kihívó, támadó jogot ad; működése nem ez, hanem a léleknek tevőleges ellenállási erőt kölcsönözni. Miképp is magyarázhatnók meg másképp, hogy sok hidegvérű cselszövőnyes gyilkos és zsarnok, sok kegyetlen, borzasztó ember hitvány gyávának bizonyul be, míg a bátrak nem csak kegyetlenségre, de gyűlölségre sem hajlandók. Nyilatkozata a vele szövetkező más tehetségektől függ, nevezetesen: erős gondolkodási tehetséggel kritikus kép áll elé; nagy rombolási ösztönnel háborúra vezet, nagy hang- és időérzéssel harci zenére; szilárdsággal párosulva h a j t h a l l a n s á g o t, s ha ehhez rombolási ösztön szegődik, bátorságot és vitézséget, könnyelműséggel merészséget, magasabb gondolkodási és érzési tehetségek hiányában vakmerőséget szül, mely ott is, hol kétes győzelmi remény mosolyog felé, vakon rohan a veszélybe; ha pedig valaki erejét túlbecsülve a lehetetlent is lehetővé akarja tenni, az bösz. – Ha csekély ellenállási ösztönrel nagy óvatosság egyesül, akkor a gyávaság áll elé. Aki nem fél, még nem bátor; aki nagytestű, még gyáva is lehet, valamint sok kicsi ember a legnagyobb bátorság által tűnik ki, mint azt számtalan példa bizonyítja. Sokszor megtörténik, hogy gyenge ellenállási erő mellett is nagy ellenállás mutatkozik; ezt erkölcsi okok eszközlik. Szesztes italok, harci zene, a szégyentől való félelem, büntetés, hírvágy, szükség, szeretet is képesek egy időre hatalmas ellenállást, sőt bátorságot is kifejteni; ellenkezőleg olykor-olykor a bátor emberek is gyávák lehetnek, például valamely bátor hadsereg vereségek s demoralizálás által oly gyávává lehet, hogy rémület fogja el s fut.

4. A rombolási ösztön.

A rombolási ösztön, – mondja Schmidt K. – nem ölési, nem gyilkolási vágy; ilyenné csak a többi szellemi tehetséggel való összhangzatlansága által lehet; az tulajdonképp csak támadási

s kitartási ösztön, mely megtámadja és megsemmisíti azt, aminek fönmaradásával az egyed nem állhatna föl, vagy el is veszne. De ha igen fejlett, s a magasabb gondolkodás és kivált az érzés tehetőségei igen gyöngék, vagy ferde irányban fejlettek, akkor hajmeresztő tetteknek lehet szülője. Ha nagysága rendes és a magasabb érzelmeknek van szolgálatában: akkor gondolkodásunknak és érzelmeinknek kellő nyomatékot ad s minden igazságtalan támadást erélyesen visszautasít; boszul és megsemmisít ott, hol a védelmi ösztön a veszélynek bátran szemébe néz, s hol ez merészen s vakmerően lép föl, amaz kegyetlenségben nyilvánul. Az igen kicsi rombolási ösztön remegővé s mástól függővé teszi az embert; az ilyen nem képes az élet bajaival harcolni s legkevésbé alkalmas vezéri szerepre. A rendkívülien ingerlett kicsi rombolási ösztön, ha tetszvágygyal s önbecscsel párosul, rász kedvet s ingerlékenységet szül, védelmi ösztönnel haragot. Nagy rombolási ösztön szeretet hiányában kegyetlen s égre s lelkiismeret hiányában gonoszságra visz. A káromkodás és esküdözés a rombolási ösztönrel való visszaélésből ered. Ennek eredménye a vadászat is, nem különben az ú t m u t a t ó k, hidak, fák, szobrok rombolása is.

5. A titkolódzási ösztön alatt a belsőnek eltakarására s mások titkainak fölfedezésére célzó ösztönszerű törekvést értjük, melynek jelszava: Beszélni ezüst, hallgatni arany. Azt tartja, hogy amit csak maga tud az ember, az az ő foglya, de ha más is tudja, akkor fordítva van a dolog, ő foglya titkának. Akikben ez ösztön megvan, körültekintő jellemeknek nevezzük, milyenek a d i p l o m a t á k, rendőrök, kereskedők. Ha csak kis mértékben van meg, akkor az ember nyíltszívű, szabadbeszédű, bizalmas. Ha nagyon fejlett, és nem vezeti magasabb gondolkodási és érzési tehetség: akkor az ember titkolódzó és cs el szövény ékre hajlandó, kitűzött céljait álutakon keresi s még ott sem nyílt, hol nyíltsága hasznára lenne, hasonlóan a csekély fejlettségű titkolódzási ösztönhöz, mely ott sem hallgat, hol szólása hátrányára váu. Természetes, hogy az ily ember hazudsághoz, hamissághoz is folyamodik, nagy gondolkodás mellett ravaszsághoz is. A ravaszság kevélységgel párosulva azon nemét adja az embereknek, mely céljait az alázat és hunnyászko-

dás álarcza alatt szokta kivinni. „Ezen emberek ügyesen titkolva nagyra vágyó terveiket, csúsznak, kavarognak féregként a földön, port nyalva a hatalmasok lábairól; de ha céljokat érték, épen azokkal éreztetik az erőszakosan elfojtott szenvedély kitöréseit, kik magasra emelték; e simakérgű hajlonczok túlzott szívességgel karolnak át mindenkit, baráti nyilatkozatokban és kéz-szorításokban kifogyhatlanok; de ne higgy e fondor kigyóknak, ők titkos tervek hiával nincsenek soha; ne higgy nekik még akkor se, ha kedvéért valamit tennének, ők ezt teszik, ha nem kívánod is, mert önérdekeik így követelik; emelkedjenek csak fel magasra, ériék el céljaikat, s amily alázatosak, megelőzők, szívesek voltak előbb, oly pöffeszkedők és szívtelen zsarnokok lesznek utóbb”¹⁾). A titkolódzási ösztön élénk felfogó erővel jó színészt teremthet. Nagyban bírják a titkok koholói, a cselszövők, nyeglék, ezermesterek és mindazok, kik tréfát komoly arczczal bírnak előadni.

6. A szerzési ösztön ama törekvést jelenti, melynél fogva az ember birtokot szerezni ügyekszik. Gall ezt lopási ösztönnek nevezte el; de mivel a lopás csak elfajulás, azért ma már általában szerzési ösztön a neve. Ez ösztön eredeti tulajdonsága az embernek és nem következménye sem az értelemnek és tapasztalásnak, sem a társas életi intézvényeknek; a társadalomnak a birtokra vonatkozó törvényei nem okai a szerzési ösztönnek, hanem épen következményei ennek, mint melyek a birtokszerzést rendezik: de ezen intézkedés, rendezés már föltétezi a szerzési vágyat; innen van, hogy az állatoknál is találhatik, jóllehet azoknak sem törvényeik, sem társadalmi intézvényeik nincsenek. Ha kevésbé fejlett, akkor az ember nem képes az élet föntartására szükséges vagyont megszerezni, vagy ha valamihez jut, nem bírja azt becsülni és megtartani, hanem rendesen elpazarolja. De nagy fejlettsége is veszedelmes, mert szenvedélylyé lesz, t. i. birvággyá, fösvényessé. Ez a szenvedélyek legképtelenebbike; a fösvény kába, mert az eszközt tüzi ki célul, mert nélkülöz a bőségnek közepette, s míg az irigy szomszédjának, addig a fösvény Önszirján soványkodik el. A fösvény rossz embertárs, rossz hazafí, pénzért kész hónát is elárulni. A fösvényiséget számtalan bűn kíséri: „ Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames! (Virgi-

¹⁾ Rónay Jácint, Lélektan, 156. 1.

lins.) Divitiae apud sapientem virum in servitio sunt, apud stultum in imperio. (Seneca.) A fősvény ostora önmagának, ostora a társadalomnak. – Ha a szerzési ösztön az óvatossággal egyenlő mértékben fejlett, takarékossgá leszen. Ha a nagy szerzési ösztönt nem bírja a lelkiismeret fékezni, akkor l o p á s á fajul. A lopás a többi tehetséggel való összefüggése szerint különféle alakban jelenik meg: ellenállási ösztönrel párosulva betörésekre és erőszakoskodásra hajlandó, rombolási ösztönrel rablógyilkosságra, erős titkolódzással zsebmetészsre, hamisításra s orgazdaságra sat. Hogy ez ösztön nem szokásból, nevelésből ered: azt Gall szerint ezer és ezer példa tanúsítja. Mindennapi tapasztalásra hivatkozik, mely szerint sok legjobb nevelésű gyermek lopásra hajlandó, míg mások pazarok, és mind ő, mind iskolája számtalan esetet hoz fel a szerzési ösztön eredetiségének földerítésére. Így többi közt felhossa Saurin genfi lelkeszt, ki minden jeles műveltsége s valláserkölcsi nevelése mellett is lopásra volt hajlandó; egy fiatal embert, ki hogy a lopástól elszokjék, katonává lett, de majdnem felakasztották, mert nem birt kivetkezni természetéből. La v at er egy orvosról tesz említést, ki beteget látogatásánál minden apróságot, mihez csak hozzáfért, ellopott, s minthogy aztán többé rá sem gondolt, felesége minden este kikeresvén zsebeit, a lopott tárgyakat visszaküldötte. Gyakran csak az örülésnél jelenkezik a lopás, minek oka abban keresendő, hogy a beteg a szellem azon tehetségétől, mely egészséges korában a szerzési ösztönt fékezte, meg van fosztva. Meg kell még jegyeznünk, hogy a szerzési ösztön, aszerint, amint ilyen vagy olyan más tehetséggel van összekötve, különféle irányban nyilatkozik. Ha nagy tárgyérzékkel van szövetkeve, természeti tárgyak gyűjtésére hajlandó, szerkesztési tehetséggel és eszményiséggel képgyűjtésre, tisztelettel régi pénzek gyűjtésére, nagy erkölcsi és értelmi tehetségekkel a művelt világ állapotának megszerzésére tesz hajlandóvá.

IV. CZIKKELY.

34. §. Az összpontosító ösztön.

Ennél fogva minden testi és szellemi erőnket egy pontban egyesíteni vagyunk képesek. Ettől függ az, hogy valamely tárgyról, kerülve minden fölösleges szóbőséget, hosszasan beszélhetünk. Akiben fejletlen, az nem bírja gondolatait összetartani, egyik tárgyról másikra ugrál és szavaiban áradoz. Ez ösztönt Combe fedezte föl. Szervét valamennyi más tehetséggel összefüggésben találta; mi, ha rendeltetése egységesítés, okvetlenül szükséges feltét, mert csak így adhat ütenyt egyszerre összhangzatos működésre s csoportosíthatja a többi tehetséget a köré, mely épen a központban van. Struve e működést az ellenállási ösztön példájával világosítja fel. A összpontosító ösztön az ismerés tehetségének működése által helyes képet ad az ellenállónak minden viszonyokról; s mivel a gondolkodás tehetségét is működésbe hozza, ez által az ellenálló képes lesz a viszonyokat helyesen megítélni s az okokat hatásaikra való vonatkozásaikban megismerni; továbbá a magasabb érzés fölserkentése lelkesültséget, az ösztönök ébresztése fokozódott ellenállást fog eléidézni, s így minden egyes erő támogatni fogja az ellenállást. – Az összpontosító ösztön, mivel a szellem minden fogalmainak, minden mozdulatainak tartósságot kölcsönöz, leglényegesebb oldalát képezi a figyelemnek; miért az, kiben csak kis mértékben van meg, szórakozott. Hasonló okból a szorgalomnak is egyik főtényezőjét képezi, de amely mellé szilárdság és szerzési ösztön is szükséges. – Az összpontosító ösztön egyik főtényezője a hazához és nemzethez való ragaszkodásnak is.

V. CZIKKELY.

Az akarat különösen.

35. §. Az akarat szabadsága.

E tétel kimerítő megvitatása a metaphysica és a ker. hittan tárgyat képezi; de mivel az szintén egy alapfogalmat képez a nevelésben, a bölcséletben nem avatottak, vagy pedig az álböl-

cselettől téves irányba tereltek kedvéért mellőzhetlennek látszik annak vázlatos méltatása. Ne maradjon a nevelő semmi fontos életkérdésre nézve homályban.

Szabadság alatt szorosán az emberi akarat ama sajátosságát értjük, melynél fogva az minden kül- és belindokokok kényszerítése fölött állva, a maga saját elhatározásából egy bizonyos indokot választ, és az általa meghatározott irányt önmagából kifelé valósítja. E szerint a szabadság szabad választást téteztől többféle lehetőségek közt, melyek a cselekvésnek lehetnek ugyan indokai, de csak úgy, ha azokat az akaratnak azzá tenni tetszik; kényszerítő okai azonban nem lehetnek; miben az is ki van mondva, hogy az embernek másképp is szabad lett volna cselekednie, mint ahogy cselekedett. Az akarat ezen önelhatározásában rejlik alaki oka minden cselekvésnek. De ebben találja magyarázatát azon tény is, hogy az ember kényszerítve érzi magát a maga és más tetteit beszámítás alá vonni.

Már hogy az akarat ezen önelhatározási joga nem vehető határtalannak, hanem csak viszonylagosnak, hogy tehát az bizonyos korlátok közé van szorítva, arról, ismervén a teremtetett lények tulajdonságait, első tekintetre meggyőződhetni. K korlátokat részint az egyéni tehetségek természetes határai és a természetnek embert is kötelező általános törvényei, részint az isteni világkormányzás mérik ki az akarat elé. Határtalan szabadság csak határtalan lény tulajdonsága, s emberben azt legfőbb is viszonylagosan határtalannak mondhatnók. Függetlenné teheti ugyan magát a kültermészettől és saját érzékiségétől is, de csak bizonyos fokig. Gondolkodásának saját törvényei vannak ugyan, de mégis mindig az érzékiséghez van kötve; s e törvények éppen oly szükségesek mint a kültermészetéi. Az érzés és vágyás törvényei is szükségképek. De a gondolkodásban és érzésben már világos jelei vannak a szabadságnak is, minthogy felsőbb nyilatkozataikban nincsenek többé a kültermészet törvényeinek alávetve. A vágyás tehetsége is csak alsó fokán függ az érzékiségtől, felsőbb fokán azonban, hol mint akarat önmagától határozza el magát, nagyobb szabadsággal dicsekszik. „Az ember – mondja Müller Gyula ¹⁾ – szabad is, nem is, mind

¹⁾ Vom Wesen und Grunde der Sünde, 1839. 498.

a kettő, épen úgy amint sem nem test, sem nem szellem egyedül, hanem mind a kettő.” – „Istenben élvén és mozogván, akaratum mindenben tőle függ; de hogy mennyire terjed e függés, azt semmiféle szemlélődés nem fogja felfödözni soha. Csak a hit mondja meg, hogy Isten hí bennünket, de akaratumkat nem kényszeríti, hanem annyi szabadságot hagy, miszerint cselekvésünk beszámítható legyen. – A szabadság mint az akarat tehetsége jelentkezik, de a mely legalább a földi életben soha sem lesz teljes valósággá; tulajdonkép lényéhez tartozik az embernek, de nem hozza azt készen a világra, hanem meg kell azt szereznie komoly törekvés, önmagára való szakadatlan felügyelés s az isteni szellem nyújtotta számtalan inger használása által. S hogy ez megtörténhetik, nem egy természeti jelenség mutatja. Így például mi szabadon mozoghatunk, de nem föltétlenül, hanem csak a földhöz kötve, melylyel a nap körül forogni kényszerítetünk. Szabadság és függőség tehát nem zárják ki egymást.”¹⁾

„Hogy pedig az ember csakugyan bír szabadságot, azt leelőször is gondolkodó tehetségünk igazolja; mert választás szabadsága nélkül a lélek nem volna képes némely gondolatokat összehasonlítani és megtartani, másokat magától elutasítani, némelyeket összekötni, másokat szétválasztani; hanem ha egyszer a képzetek árja elsodorta, akaratlan játékszerévé lenne azoknak, anélkül hogy legkevésbé is uralkodhatnék rajtuk. Hát a tanácskozás és tervezés, melyet az emberek vállalataik előtt tartanak, nem világos jelle-e az akarat szabad választásának? Okoskodhatni, tervezgethetni-e oly dolgokról, melyek nincsenek hatalmamban? Nem hiába való volna-e óvakodni a veszélyektől, törekedni valamely előnyre? Igaz, van sok körülmény az akaratra izgatólag ható; de azért ez izgatás nem bír ellenállhatlan erővel rája, mert az ember fölötte áll minden kül-, belkörülménynek, úgy hogy gyakran a gyöngébb indokokat választja cselekvésének elhatározására, és nincs hatalom, mely őt bizonyos tette birja, ha ő nem akarja. Kinek-kinek tudata van arról, hogy amit tenni akar, azt teheti, de el is hagyhatja; a megkezdett dolgot félben vagy végkép abban hagyhatja; s ha véghez vitte, tudja, miszerint az szabad tetszése szerint történt”²⁾.

¹⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845. I. 163.

²⁾ Uschold, Metaphysik, §. 125,

„Az ember – mondja Herder – a szabadsággal való legborzasztóbb visszaélésében is király, választhatja a leggonoszabb at is.”¹⁾ Schwarzként: „az erkölcsi szabadság valósága axióma; mert midőn enmagamról tudattal bírok, akkor közvetlenül azt is tudom, hogy szabad vagyok, épen az által tudván magamat szabadnak, hogy öntudattal bírok.”²⁾ Akinek ez öntudata hiányzik, vagy inkább aki e hiánynyal áll elé, következkép, ki az akarat szabadságát tagadja, azzal époly kevésé lehet vitatkozni mint azzal, ki feketének mondja azt, ami mindenki előtt fehér. Lelkiösmerete kényszeríti az embert tettét a bensejébe írt s engedelmességét igénybe vevő erkölcsi törvényneel összehasonlítani s azt helyeselni, vagy rosszalani. Az ember ennélfogva a véghezvitt gonoszt az isteni rend zavarásának és magáének ismeri; mely ismeret kedvetlenséget, szégyent kelt, mivel az ember saját jobb én-jének tudata, az isteni képmás t. i. a gonosz ellen visszahat, azt mint méltóságának lealacsonyítását, megszenségtelenítését éreztetvén vele. Az ember az isteni rend eme megzavarása miatt bünösnek s büntetésre méltónak érzi magát; s e tudat akaratja ellen fogja őt elé s uralkodik rajta, akár ad neki helyt s igazat bensejében, akár nem. Ha helyt ad neki, akkor először is bánatra gerjed; ezt pedig vezeklés követi, mely az Istenhez való megzavart viszony visszaállítására, az akaratnak Isten akarata szerinti szabályozására törekszik. S most kérthetni: mikép fejtheti meg valaki e lelki állapotokat, ha a szabad akaratot elveti? Hiszen ha valamely tettet szükségképinek tudok, akkor lehetetlen bennem a vétkekesség, szégyen sat. érzetének keletkeznie. Aztán tudván a szükségességet, miért nem szokja meg az ember azt, amit tett, a történt dolgok közé sorozni s vele többé nem gondolni? Épen az, hogy az ember erkölcsi Ítélete az elkövetett tettől soha nem szabadulhat, hanem arra egész éltében örömmel, vagy fájdalommal emlékezni kénytelen, bizonyítja, hogy az ember tette szabad. Aztán csak vak esetnek tartanok azt a tényt, hogy amennyire csak az emberiség emlékezete hat, a jót jutalom, a gonosztevőt büntetés érte mindenütt és mindenkor? Vesd el a szabad akaratot, és semmi tettemet nem fogod beszámíthatni! Ha nincs szabad

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. 1813. III. 187.

²⁾ Sittenlehre, I. 235.

akarat, – mondja helyesen Müller Gyula ¹⁾ – akkor az ember egy sötét daemoni hatalom szörnyű szeszélyének van alávetve, mely az önzést, hazugságot, gyűlöletet a jónak szükségképi és soha egészen el nem tűnő árnyául rendelte s a felelősséget mégis az emberre erőszakolja, a bűn súlya mellé a beszámítás benső kinját is függeszti. Ez a sokisten s égi és mindistenítési állásponton még érthető valamikép; de a keresztény elvekkel oldhatlan ellentétben áll, mert minden kinyilatkoztatást I e h et e t-lenné tesz és az isteni szeretet, igazságosság, szentség helyére iszonyú zsarnokságot ültet.

Így fogja föl az ember akaratát a helyes bölcselet. De egészen máskép a determinism us. Ez az emberi akarat szabadságára nézve nem megy tovább az önkénytiségnél (spontaneitás), melynél fogva t. i. az akarat, mint minden élő, saját erejének központjából önmunkásan mozog azon egyedüli fölényvel a természet más élő lényeknek ellenében, hogy az ember önmunkássága öntudatos is egyszersmind. De azért a determinismus mégis szabadságnak nevezi az önkénytiséget, mert, mint mondja, értelmes, öntudatos lénynek önelhatározása. A determinismus sokféle alakban jelenik meg a végzetes anyagelviségtől kezdve egészen a legszélsőbb theismusig; de a különbség mindig csak viszonylagos marad, mivel az akarat egyikben sem szabadul ki a szükségesség békójából. Legmélyebben áll az érzéki determinismus, mely a gondolkodás, érzés s vágyás szükségképi indokait az érzéki természetben keresi s így anyagelviségre vezet, mint azt Helvetius, Hobbes, de la Metrie, Voltaire s mások példából tudjuk; kik az embert gépnek tartották. – A lélektani determinismus a szükségképi indokokat a szellemben helyezi. E szerint az akarat mindig a gyakorlati értelem végső ítéletét tartozik követni. A harmadik a végzetes (fatalisticus) determinismus vagy végzetelviség, mely vak sorsban hisz és azt tartja, hogy minden egyedi a vak szükségesség örök törvénye szerint az egésztől kapja elhatározását, vagyis hogy az emberi cselekvés a dolgok viszonyától (nexus rerum) függ s így nem szabad. Ezt követték a stoikusok és Spinoza. – Végre az érzék fölötti determinismus vagy praedeterminismus az emberi aka-

¹⁾ Vom Wesen und Grunde der Sünde, 1839. 375.

rat és cselekvés szükségképi alapját egy általános világ-ok előmeghatározásában keresi. Az álbölcselet emez egyik szörnyének közelebről nézni szemébe nevelőre nézve elutasíthatlan dolog; mert amint az *i n d e t e r m i n i s m u s*, vagy *d e t e r m i n i s m u s* elvéhez ragaszkodunk, aszerint az ember méltóságáról, tetteinek erkölcsi jelentőségéről való fogalmaink, következőkép nevelési rendszereink is lényegileg különbözni fognak egymástól.

A *d e t e r m i n i s m u s* az akarat szabad választási jogát, melynél fogva, az még az isteni akarat ellenében is érvényesíti magát, nem egyébnek mondja önkénynél, határtalan vágy tehetségénél, mely minden renddel, szabálylyal s okos következetességgel gunyorosan daczol, anélkül hogy okát keresné vagy bírná; választ, csak azért, mivel akar; s csak az által lesz rája nézve valami jó, mivel választja, nem fordítva. – De ily elv mellett nincs különbség a tettek között, s a legnagyobb örültség époly jogosult, mint bármely következetes, terv szerinti cselekvés. Ez Leibnitz szerint annyi, mintha valamely lénynek fölénye abban állana, hogy agyrémes lehet. Elégnek tartjuk itt a fönnebb említettekre utalni, melyek szerint az emberi akarat nem határtalan, hanem korlátozott választási szabadsággal bír. Midőn azt állítják, hogy csak az öntudat teszi a különbséget ember és állat között: miért nem beszélünk az állatnál is cselekvésről, mint az emberről, hiszen az ember cselekvése állítólag szintúgy külörülmények találkozásának, izgató okoknak és belső ösztönöknek következménye, mint az állaté? Mi is azt mondjuk, hogy igenis, az öntudat teszi a különbséget; de épen ezen különbségben látjuk az ember szabadságát; épen az öntudat az, mi által magamat énnek s mint ilyen mindazzal, mi elhatározásra bírhat, még magával az Istennel is szemközt önmagába zárt, önálló egységnek tudom s ezzel szabadságomat bizonyítom. Az állat nem önelhatározásból cselekszik; de az ember igen, mint azt végre a determinismusnak is meg kell engedni. Innen magyarázható aztán, hogy az állatról nem mondjuk, miszerint valamit akaratból tesz s valamibe beleegyez, hanem az emberről igen, hogy abban, amit tesz, önmagát is legyőzi. Nem bizonyíték-e ez is a szabadság mellett?

Azonban a determinismus még az aggodalmat is segítségül hívja tételének támogatására, állítván, hogy a szabad akarat

a nevelést lehetetlené teszi, mert minden pillanatban elronthatja a fáradtsággal épített művet s szépen félre teheti a beoltott elveket. Ezen aggodalom azonnal eloszlik, mihelyt a szabadság fogalmát nem azonosítjuk a korlátlan önkény fogalmával. Isten ugyanis az embert, mint képmását, a jó iránti hajlammal teremtette, melyet neki önkényt, szabadon, önmunkássága által lehetett és kellett valósítnia. Nem volt tehát egyenlő az akarat iránya a jóhoz és gonoszhoz. De ez az akaratnak a jóval való eredeti válrokonságára mutat; erre pedig a nevelés biztosan kezdhet építeni. Igaz ugyan, hogy ezen állapot a bűnbeesés által ellenkezőre változott, de azt az isteni kegyelem új életre támasztja, s így a nevelési ténykedés ismét visszanyeri alapját. Szövetéséget találja a nevelés a lelkiismeret parancsoló, ovó és fenyegető szavában is, mely nem kényszerít ugyan, de kötelez s így zaboláz is. Már mivel az akarat szintén erő; ezt pedig gyakorlás és szoktatás neveli és edzi: azért a nevelés is gyakorolni és szoktatni fogja növendékét, hogy a jó, melyre az már a teremtésnél fogva utalva vagyon, fokonkint jellemévé s mintegy második természetévé váljék.

Hogy a szellem és anyag közti egyensúly az emberben megvan zavarva; hogy a test ellene tör a léleknek; hogy ennél fogva az ember élete örökös küzdés: azt nem csak az ember testszellemi szervezetének minden viszonyát legjobban, mert istenileg ismerő szentírás mondja ki, hanem ismerték azt a pogány világ tanítói is. „Rides: quid mea cum pugiat senteufcia secum? Quod petiit, spernit, repetit, quod nuper omisit; Aestuat, et vitae disconvenu; ordine toto; Dirait, aedificat, mutat quadrata rotundis. „ 1) Ok is jól tudták, hogy ész és állati ösztönök, szellem és anyag küzdöttek elejétől fogva és küzdenek bennünk végiglen; hogy az indulatok és szenvedélyek tengerének hallámmain hányatunk szüntelen töredékeny sajkánkkal. Az ember ritkán bírja ama teljes nyugalmat, mely az igazi megeledésnek szülöttje, mert még a gyönyörök élvezésében is újabb ösztönök, vágyak, indulatok, szenvedélyek háborgatják; háborgatja különösen az önszeretet, a kevélység légió kíséretével. Mennyi zaj, mennyi harcz mindenütt a sírig! Mint-ha tömkelegbe volna bonyolítva az emberiség, melyből kiszaba-

¹⁾ Horatius Flaccus, Kpiat, I. ad Maecenatem.

dúlni soha nem fog! Mintha pokoli szörnyek űznék vele játékukat S mindezeket látva a fölületes szemlélő, könnyen arra a gondolatra vetemedik, hogy az emberi nemen végzet uralkodik, s az ember hitvány lapda a sors kezében, hogy valami kaján hatalomnak gyönyörködésére van kárhóztatva; hogy az emberek ugyanegy hibás körben keringenek, egy tömkelegbe bonyolítvák, melyből kiszabadulniok soha nem lehet reményök; átok fekszik az emberiségen; kegyetlen sors űz bennünket, mint a bolygó zsidót, és céljt soha nem érünk! – De mindezek csak a rövidlátók és kicsinyhitűek rémei. Mert hogy ezeknek nem vagyunk vakon alávetve; hogy mindent, mi gonosz, fékezhetünk s józan nevelés által az erény fönségére emelkedhetünk: azt már a pogány bölcselek is nem csak hirdették, hanem tetteleg be is bizonyították. Seneca így szól: *Nihil enim est tarn difficile et arduum, quod non humana mens vincat; nullique sunt tarn feri et sui iuris adfectus, ut non disciplina perdomentur.*” És Horatius: „*Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator, Nemo adeo férus est, ut non mitescere possit, Si modo culturae patientem praebeat aurem.*”, Ep. I. ad Maecenatem. S ha ezt már a pogány nevelő is belátta, mennyivel biztosabban és sikeresebben intézhetjük a nevelést mi keresztények, kik az isteni szeretet végtelen forrásaiból oly bőséges kegyelmet, segítséget meríthetünk, kik a keresztség által ismét Isten gyermekeivé lett növendékeket kapunk ápolás alá?!

Nem tagadhatni, hogy a növendék akarata minden nevelési erőlködés daczára is elhagyhatja a megkezdett s talán jósokáig folytatott irányjt; de ezen változás, legyen az balra, vagy jobbra tartó, csak megerősíti a szabadságról való meggyőződésünket. Ha a nevelőnek nem szabad akarattal, hanem csak szükségképi külés belökök egységpontjával volna dolga: akkor ő legfőlebb idomító, nem nevelő volna. Vagy az csak esély, hogy Muhammed tana minden nevelést megghiúsít? Aztán mit szóljunk ahhoz, midőn a determinismusknak nem egy tanítója a nevelési céljt lehető magasra tűzi s a nevelő s növendéke iránti követelményéből semmit sem enged? Nem amaz üdvös következetlenség-e ez, mely a hamis elméletet, mint gyakorlatban kivihetlent, kigúnyolja s az akarat szabadságát fényesen bizonyítja?

Az eddig mondottak az akaratnak csupán alaki szabadsá-

gára vonatkozván, még az anyagiról is kell némi felvilágosítást szereznünk.

Mivel a szabadság az akarat azon tehetségét jelenti, melynél fogva az önmagát az erkölcsi törvény követelményeivel megegyezőleg, vagy azok ellenére elhatározni képes: azért úgy látszik, hogy a természeti ember e szabadságánál fogva az erkölcsi törvénynek minden oldalról eleget tehet s az emberi élet eszményére biztosan emelkedhetik, azaz, hogy az anyagi szabadságot is megszerezheti. De ezt a szent írás és tapasztalás kereken visszautasítja, megmutatván, hogy az ember természeti szabad akaratának ereje által soha sem érte el az erény teljes fokát; sőt ellenkezőleg, mivel önző iránya a gonosznak túlnyomósága miatt tehetetlen, képes ugyan egyes viszonylagos jónak létesítésére, de az igazi, az isteni jót, mely tisztán Isten iránti szeretetből s önmagaért vitetik véghez, csakúgy nem valósíthatja, mint ahogy rothadt fa jó gyümölcsöt nem teremhet. Ez állapotnak oka az eredeti bűn. – De mikép áll már most az alaki szabadság ezen anyagi szabadsághoz? E viszony felderítésére s a körötte felmerülő tév e s nézetek visszautasítására nem egy adatot találunk a gonoszról szóló cikkben (36. §.); azért itt csak az ott nem méltatott pontokra szorítkozunk. Az eredeti bűn keresztény tana nem tétezi föl feltétlen szolgátságát az emberi akaratnak. Habár a bűnös a teljes megigazolást a maga alaki szabadságából nem is érheti el; habár újjászületését a megváltás isteni műve eszközli: de mindamelllett is alaki szabadsága nincs annyira megsemmisülve, hogy benne az Isten térítési kegye által vágy ne támadhatna egy jobb állapot iránt. A benső ember ugyanis Istennek önbizonyosága s különösen az üdvirat által hitre gerjed, vagyis az isteni kegy felé fordul. Ez őt bűnös állapotának és tehetetlenségének elismerésére, vezeklésre, Jézus megváltási művére, kiengesztelődésre hítja. Lépésről lépésre tovább vonzza az embert, az isteni kegy, de csak azon mértékben, amint ő magát vonzatni, ébresztetni engedi. S habár ez neki semmi érdeme; de ha a bűnt elhagyván Istenhez fordul, az minden bizonynyal saját benső műve is; s jóllehet a hit, a nyújtott isteni segélykéz elfogadása nem szülemző, hanem csak elfogadó tette az emberi akaratnak, de mint

ilyen mégis teljesen erkölcsi tett, és pedig sokkal magasabb fokú, mint aminőt bizonyos emberek amaz erénye vihet véghez, mely saját ereje– és érdemének szutykos, rongyos köpönyében pöffeszkedik. Hogy az ember újjá szülesztő folyamatában két tényező, az isteni kegy s az emberi akarat működik: az az embernek sem méltóságával, sem szabadságával nem ellenkezik. „O szabad lény, mondja Herder, és szabad marad akkor is, midőn őt bolondságában a mindent átölelő isteni jószág átöleli és azokat az általános jóllét felé tereli.”¹⁾ Valóban a sok emberboldogító (?) tévtanok ellenében, melyek az embernek oly erőt tulajdonítalak, minővel nem bír, épen nem tartjuk lealázónak ama nézponot, mely az embert porig hajtja, de csak azért, hogy annál inkább a valódi magasságra emelje, s mely a nevelésben buzgósággal alázatot, komolysággal szeretetet egyesít, midőn a nevelőt a benső ember kialakításán dolgozó isteni kegyelem eszközévé, a növendéket pedig tárgyává teszi.

Eszerint az ember anyagi szabadságáról való egyedül helyes nézponot, mely a keresztény tannal ugyanegy, következőkbe foglalható össze: Az egész újjászülesztés az isteni kegy s emberi akarat közös műve, és pedig olyképen, hogy a szabadság, mindenekelőtt az isteni kegy elfogadásának szabadsága vagy az akaratnak szabad fogékonysága, s hogy az embernek minden önmunkássága csupán ezen elfogadás által nyerhet létet.

Álljanak itt bezáróul Jacobi szavai: „A lélek szabadsága az erénynek sajátos ereje: az erény gyökere és gyümölcse is egyszerismind, tiszta szeretete a jónak, magas lény, elrejtett, kifürkészhetlen, mint az Istenség. Szabadság által érzi magát az ember embernek; csak általa van önbecs és bizalom, szó és hit, béke és barátság, szilárd hűség, melyeken nyugszik minden az emberek között. Mihelyt valaki tagadja az istenséget: vége szabadságának és erényének is, mert nem foghatni fel, hogyan léteznek. De a föld fiának jobban világít a zsarnokság és szolgaság! Ő élvnek akar szolgálni s menekül minden fájdalomtól. Így érezvén távozik a szabadság lényétől, melynek feladata uralkodni a vágyakon, megvetni minden élvet és fájdalmat, melyeket nem ő hozott létre, kiirtani lelkéből mindent, mai mulandó. Csak álom, képzelet, tartalmatlan agyrém volna a szabadság és erény, mivel nem e földről valók;

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813.

mivel több, mint a föld; mivel isteniek; mivel máskép és hatalmasabban gyönyörködtetnek, mint a kéz, magasabban lelkesítnek, mint a tisztelet, jobban biztosítanak, mint arany és korona; mivel hatalmat vesznek a világon?!”¹⁾

36. §. A gonosz fogalma és eredete.

Hogy a neveléstannak a gonosz fogalma- és eredetével is tisztában kell lennie: az nem szorul vitatásra; mert kiki láthatja, hogy amint a nevelő e, vagy ama nézethez ragaszkodik, aszerint a nevelés célja s eszközei is különböznek. – Ugyanis, ha a gyermeket természeténél fogva jónak és ártatlannak tartjuk, akkor a nevelőnek csak az a teendője, hogy kövesse a természetet, mozdítsa elő a gyermek természeti fejlődését, távolítsa el annak minden akadályát, óvja mindentől, mi gonoszra vezetné, vagy hogy a gyermeket igenleges mesterséges intézkedések által is oly állapotokba helyezze, melyek szellemét természetszerű nyilvánulásra s fejlődésre ösztönzik. – Egészen más lesz a nevelő dolga, ha az embert eredetileg romlottnak tartjuk. Itt már nem elég a természetnek pusztá követése, a gyermeknek természeti fejlődésére hagyása s legfőleg is e fejlődésnek alkalmas eszközökkel való támogatása; hanem azon kell lenni, hogy a gyermek természete a természet körén kívül eső eszközök segítségével megváltozzék s más útra tereltessek, mint amelyet magára hagyva követett volna. – Ha végre a gyermeket sem jónak, sem rosznak nem tartjuk, hanem csak a jóra és roszra való hajlammal születtnek: akkor a nevelőnek az a kötelessége, hogy a jóra való hajlam kifejlődése minden után előmozdítassék, a gonoszra való hajlam pedig semmi tápot ne kapjon.

„A gonosz alatt legtágasabb érteményben azt értjük, ami van, de aminek lennie nem kellene.”²⁾ Ami tehát a lenni kellő eszméjével vagyis a törvénnyel, szabályal ellenkezik, mert azt zavarja, akadályozza. Ez érteményben a rosz is ide tartoznék, amennyiben ez is zavarja a lenni kellőt; de mégis nagyban különböznek egymástól, mert a gonosz a szellemi öntudatos életnek, legközelebb az akaratsnak lenni kellő fejlődését zavarja, szabatosabban szólva,

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze der Erziehung und des Unt. I. Th. S. 358.

²⁾ Uschold, Metaphysik, 1857. §. 79.

a gonosz az önmagát zavaró, akadályozó élet: a rossz pedig a természeti életet zavarja; ez a zavart, akadályozott élet. A gonosznak egyenesen az emberben van oka, a rossz pedig utósó vonatkozásban Istentől ered, és pedig a gonosz miatt. E két fogalom kifejezésére nem minden nyelvnek van külön szója, mi igen kedvez a fogalmak összezavarásának, pedig az e kérdés körüli téves elméletek tulajdonképpen ez összezavarásnak következményei.

Ha a gonosz az akarat által okozott zavar: akkor az ellenáll az erkölcsi törvénynek, melyre öntudatunk mint eredeti követelményre utal, s mely viszonylagos levén, csak a végtelen isteni akaratban bírhatja kezdő és végpontját. Valamint tehát a jó az akaratnak Önelhatározása az isteni akarral való megegyezésre: úgy a gonosz sem egyéb, mint az akarat elhatározása az isteni akarral való ellenkezésre. E megegyezést és ellenkezést az Istenség vég nélküli és az ember véges személyiségének tekintetéből engedelmesség és engedetlenség szóval jeleljük. „Az engedelmesség közelebről tekintve abban nyilatkozik, hogy az ember akarat a természet adta ösztönöket úgy irányozza, miszerint az ember élete különféle működésében az isteni tökélyt s boldogságot visszatükröző összhangzatos egészszé alakuljon. Innen a gonoszt az akarat olyatén önelhatározásának mondhatni, mely az ösztönöknek és földi javaknak Istentől eléirt rendjét zavarja és megfordítja. Az így tekintett gonosznak vallási kifejezése bűn.”¹⁾)

Már mivel a bűn az ember akaratának önelhatározásából ered: azért azt nem lehet úgy tekinteni, mint Istennek akaratát; neki sem közvetlenül, sem közvetve nincs abban része. „Hogy az ember Istent öntudatos, szabad szeretettel dicsőíthesse, okvetlenül szükséges volt szabad önelhatározási képességgel teremtetnie; s jóllehet ez a bűn lehetőségét ki nem zárja, de annak létesítése és uralma egyesegyedül ama visszaélésben leli okát, melyet az értelemmel, szabadsággal kitüntetett teremtmények e kiváltságukkal elkövetnek.”²⁾)

Vizsgálván az emberi akarat nyilatkozatait, úgy találjuk, hogy azok kétirányuak: az egyiknél fogva az akarat önmagát fentartani kívánja, mi mint személyiségének szükségképi föltéte még semmi

1) Encykl. d. gesam. Eri., und Unt. von K. Fclunid etc. Gutha, I. B. S. 726.

2) Uschold, Mataphysik, §. 81.

gonoszt nem tartalmaz; nevezzük *ezt az én* akaratának vagy egyéni akaratnak; a másik iránynál fogva az ember kötelezve érzi magát a maga én-jét egy felsőbb akaratnak, egy általános, az emberen uralkodó, annak czélt, mértéket kijelelő fensőbb lénynek rendelni alája; ezt erkölcsi ösztönnek, vagy Isten akaratára irányuló általános akaratnak nevezzük az emberben. Midőn az ember csak Istenért és Istennel akar lenni; midőn ez okból a maga énjét az Isten akaratától teszi függővé: az a jó irány, és neve Isten iránti szeretet; de ha az én ösztöne s akarata magát az általános akaratól elszigetelvén csak önmagát önmagáért akarja kielégíteni, mint teljesen különálló személyiséget: az a gonosz irány, s neve önzés, mely ha a földi javaknak s az ösztönök határtalan kielégítésének általános értéket tulajdonít, valóságos világistenítéssé lesz. Ez állapotjában az ember felforgatja a természet rendjét; mert én-jét határtalan úrrá akarja a fölé tenni, holott csak akkor uralkodhatik rajta, ha ösztönei kielégítésében az isten, a törvény, a rend s így az ő akaratának uralmát akarja; végtelen szabadságra való törekvése által rabszolgája lesz a természetnek, mert a véges dolgokban nem találván kielégítést, folyvást tovább vonzatik általok, anélkül hogy éhsége, szomszja végét érné valaha. „Ezen önzés melytől üzelve az ember önczélnak tekintti magát, s melyben nincs szüksége arra, kitől létet kapott, ezen önzés teszi gyökerét, való okfőjét minden bűnnek, mert az önzés a szeretetnek föltétlen ellentéte.”¹⁾

Hogy a gonosz az ember szabad akaratából származik, azt már eddig is láthattuk; a különféle tévtanok ellenében álljanak itt még a következők.

A világegyetem legkisebb részecskéiben is feltűnő rendet és öszhangzást látván, méltán kérdezhetni: hogyan lehet abban az isteni rendet zavaró gonosznak helye?

Az e tétel körüli számtalan elmélet egyik főosztálya a gonoszt az emberi természet mivoltából származtatja, olykép, hogy az tulajdonkép az akaratban, de nem szorosan általa történik; ahonnan csak látszik az akarat cselekményének lenni, de valósággal nem az, hanem szükségképi. A másik főosztály az, mely a gonoszt egyenesen az akarat szabad cselekményé-

¹⁾ Gräfe, alig. Paed. 1845. I. 236.

Nek veszi. A kételviség (dualismus) agnosztajóval ellentétben álló és szintén öröklétű állagnak tartja. Ezen elmélet az erkölcsi téren még gyakorlatlan rajongó gondolkodásnak lehet csak szüleménye, mely a gonoszt az Isten lényével és az emberi szellemmel kiegyeztetni nem bírván, a csomót ketté vágja. Se h e l l i n g határozottan kimondja, hogy a kételviség nem egyéb, mint az értelemnek kétségbeesése s összetépése. Ha a gonosz végtelen állag: akkor vége minden erkölcsi beszámításnak, vége minden nevelésnek. „A gonosz tehát nem különböztetik a jótól állagilag, s nem eredeti, hanem időben bekövetkezett ellentéte a jónak.”¹⁾

Mások az öröklétű gonosz és jó helyett az embernek Istentől nyert kettős természetét, a folytonos harcot vívó szellemet és testet vették a gonosz megmagyarázására alapul. Szerintök a gonosznak oka abban rejlik, hogy az ember nem csak értelem, hanem érzéki lény is. De az érzékiség vagyis az ösztönök, mint fönnebb láthatni, önmagukban véve még nem gonosz, különben ez az érzékiségnek a szellem fölötti eredeti hatalmából eredne. Igaz ugyan, hogy az érzékiség hatalmaskodhatik a szellemen, s így a gonosz csakugyan abból volna magyarázandó; de a szellemnek eme kedvezetlen viszonya az érzékiséghez nem eredeti; mert az ember lényének e két tényezője összhangzatban volt teremtvé, melynél fogva az értelem, eszméjének megfelelőleg, ura volt az érzékiségnek. Az érzékiségnek a szellemi élet elnyomásával való fölülkerekedése tehát csak az akarat saját cselekvése által támadhatott. Az érzékiség elméletének védői az egyenesen abból származott vétségeket, mint gyöngeségeket, kevésbbé szigorúan számítják be; ahonnan nevelési rendszerök igen tág, fölületes. E hiba, mely nem kevesebb, mint önmagának kimentése s Isten elleni vád, onnan ered, hogy az önzést fölcserélik az érzékiséggel, de amelyek fölötté különböznek. Ha a gonosz az érzékiség tulnyomósága következtében már akkor jelenti magát, mielőtt az akarat határozná: így a gonosz nem lehet az teljes érteményben, vagy ha igen, akkor az lehet az akarat szabad önelhatározása nélkül is. „Nem szabad felednünk, hogy az érzékiség a bűnt csak lehetővé, de nem szük-

¹⁾ Encyclopädie dea gea. Erz. und Unterrichtswes. v. K. Schmid etc. Gutha, I. B. 730.

ségképivé is teszi; s emellett Isten, a kegyeknek forrása, mindenkinek bőven osztja a malasztot, melyre az érzékiséggel való harczában szüksége vagon, hogy rendeltetését elérhesse.”¹⁾ Aztán nem is kell az embernek azon lennie, hogy az érzékiséget mint a jónak halálos ellenségét tekintse és magából végkép kiirtsa, hanem elegendő azt csak szabályozni, megtisztítani, megszentelni.

Mások a gonoszt az ember lényének korlátoltságából, tökéletlenségéből eredeztetik, úgy okoskodván, hogy csak Isten, mint végnélkül tökélyes lény, lehet hiba nélkül, de a tökélyetlen teremtmény, így hát az ember is, különféleképp korlátozva vagon; miből sok tévedésnek kell következnie. – De ezen okoskodás a gonosz és a tökéletlenség, korlátoltság fogalmainak összezavarásán nyugszik; már pedig ezeket összezavarni, azonosaknak venni nem szabad, különben az is gonosznak lenne tartandó, hogy az ember nem mindenható; de ezt nem nevezzük gonosznak, mert e hiány már magához az ember fogalmához van csatolva. A gonosz tehát csakis oly hiány lehet, mely az ember lényével, céljával ellenkezik; de az ily hiány, ha magát a teremtést nem akarjuk hiányosnak tartani, csak az akarat ferde irányából támadhat. „Ha a gonosz okául az emberi korlátoltságot, gyöngeséget veszszük: akkor a gonosz egyenesen gyöngeségnek tartandó. De a tapasztalás ellenkezőt tanúsít; mert az akarat a gonosz létesítésében sokszor legkitartóbb erőmegfeszítést fejt ki. Az ember csak az Isten vég nélkül tökélyes lényéhez hasonlítva mondható korlátoltnak; de magában tekintve, azon célhoz képest, melyre teremtve van, szintén tökélyes lénynek tartandó, valamint tökélyes a többi teremtmény s az egész mindenség is; mindazon kellékekkel ellátva kellett tehát neki a Teremtő kezéből kijönnie, amelyek céljának elérésére szükségesek.”²⁾ A teremtési korlátoltság tehát nem lehet oka a gonosznak, hanem csak alkalmul szolgálhat arra, amennyiben a mérték, idő, tér s a t. korlátai az erkölcsi fejlődés elé akadályokat gördítenek, melyek az akaratot vagy tespedésre, lomhaságra, vagy elbizakodó tulkapásra igaztják.

Megfontolás- és megszívvelésre méltó, mit ide vonatkozólag Schleiermacher mond. Ő azt állítja, hogy a gonosz, tárgyilag

¹⁾ Uschold, Metaphysik, Amberg, §. 125, 126.

²⁾ Uschold, Metaphysik, Amberg, §. 125. 126.

véve, semmi, s csak a jóval jó világra, midőn ennek léteit kellene nyernie; csak az értelem és természet egymástól való elágazását vagyis az Istenről való tudat fokunkinti fejlődését jelenti, amint ez azon álláspontnak, melyen az emberi nem áll, szükségkép megfelel. Az értelem és természet ezen elágazása az által tűnik föl az alanyi tudatban mint gonosz és bűn, hogy az ész és akarat nem egyenlően fejlenek, hogy a jót annak tudata mindig megelőzi, s hogy az ember a maga öntudata által kényszerítve érzi magát ezen egyenlőtlenséget bűnnek, a test ellenkezésének a szellemmel nyilvánítani. Az öntudat ezen szava Isten szava. De a bűnt azért nem tekinthetjük elkerülhetlennek, melybe bele kellene nyugodnunk, hanem az emberi természet zavarásának kell azt tartanunk.

Ellentétben tehát a sokféle elméletekkel, melyek a gonoszt így vagy úgy szükségképinek nyilvánítják, szigorúan ahhoz kell ragaszkodnunk, hogy az a maga forrását az akarat szabad önelhatározásában találja, mely által a gonosznak a fönnebb jelelt természeti tulajdonságokon alapuló lehetősége valósággá lett. Fichte azt mondja, hogy Kant legélesebben, legszabatosabban jelelte ki az eredeti bűn mivoltát, midőn azt általánosnak s nem az ösztönben, hanem a szabad akaratban alapulónak nyilvánítja!) Bár Hegel sajátosságosan magyarázza az eredeti bűnt, mégis fontosnak eme szavai: „Isten szándékosan teremtette a tapasztalati embert természetinek (gonosznak), mert az ember lényé szabadság és szellem, ezeknek lényé pedig, hogy az ember a természetit nehéz munka, sok imádság, küzdés, erélyes önmegadás, az általános-hoz való emelkedés által legyőzze.”²⁾

De ezzel a gonosznak eredete csak általában, elvontan vagyon megoldva. Történetileg a gonosz mint általános hatalom jó elé, mely az emberre még az öntudat ébredése előtt van befolyással. Már mivel e hatalom eredeti nem lehet, azért e kérdés: „mikép keletkezhetett a gonosznak eme hatalma az emberiség történetében?” szintén megoldásra vár.

Az ember mint okos és szabad észlény Isten képére teremtve jött a világra. Hogy most már nem egészen az, annak történeti oka a bűnbeesés. A bűnbeesést lehetővé tette az akarat szabad önelha-

1) Anthropologie, Imm. Her. Pichte, S. 577.

2) Hegel's Ansichten über Erziehung und Unt. Thaulow. I. Th. 5.

tárása. Az ember vétkezhetett, és kellett is neki vétkezhetnie, hogy nem-vétkezése szabad erkölcsi cselekvés lehessen; de e lehetőségnek nem kellett valósággá lennie. Az első ember használta szabadságát és a vétkekre határozta el magát. Ennek következményei az ember egész személyiségére elterjedtek: az Isten helyére az én, a szeretet helyére az önzés lett ültetve; minden rendetlenségbe jött; az akarat ereje, az ismeret világossága megtört, a testiségben rendetlen ösztönök jelentkeztek, a természettel szemközt eddig elfoglalt állás megváltozott s bekövetkezett a halál. Mivel pedig az első ember nem egyes példányává, hanem törzsatyjává lett teremtve az embereknek: azért a bűn által megváltozott emberi természet az egész emberiségre átszármazott. S mint ilyennek neve eredeti bűn. „De micsoda Ízetlen igazságtalanság az: első atyánk vétke miatt az egész emberiséget büntetni! Igazságos-e, nem-e, nem kutatjuk, elég tudnunk, hogy a tény való, mely szerint a szülék testi és lelki bűne a gyermekekre átszármazik” - mondja Chateaubriand. – „Midőn a gyermeket apja kihágásai miatt szenvedni látjuk, miért nem vádoljuk a természetet? Mi vétett az ártatlan kisdéd, hogy mások bűneinek terhét kell viselnie!?”¹⁾ Az eredeti bűn titka nélkül az ember egészen megfoghatatlan, mondja Pascal. A nagy mindenségben mindenütt rend uralkodik; az állat-, növény- és ásmányvilágban örök törvényt, összhangzást látunk: miért van csak az ember kivéve e törvény alól, mely oly szükséges a rendre, a lények fenmaradására, jólléte s boldogságára? Honnan van benne e kivételes meghasonlás? Szakadatlan ellenkezés van értelme és ösztönei, esze és szíve közt. Ha a finomság legmagasabb fokát elére, akkor az erkölcsiség legalsó lépcsőjén áll; ha szabad marad, akkor nyers is marad; ha kisímítja szokásait, akkor lánczokat ver magára; tudományának fénye mellett elalszik képzelő ereje, költőisége mellett elvesz fogalma; szívét szelleme, érzelmeit eszméi rovására gyarapítja s viszont; az erő keménynyé s szigorúvá, a gyöngeség kedvessé teszi őt. – Az ember kétféle módon zavarhatta meg lényé eredeti összhangzatát: túlságos szeretet, vagy túlságos tudás által. Ő a másodikat választotta. Ahelyett, hogy az időktől új érzelmekkel új ismereteket várt volna, az egész mindenséget egyszerre

¹⁾ Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. I. eh. 4. – L. 3. ch. 3.

akarta felfogni, nem érzelmével, hanem csupán gondolattal, s midőn a tudás fájának gyümölcsét megízlelé, a világosság erősebb sugara elhomályosította eszét s megzavarta az értelem és érzelm közti egyensúlyt.”¹⁾ A kereszténységnek az eredeti bűnről való hitét minden nemzetek hite igazolja. „Igazolja a naponkinti tapasztalás is, mely szerint már a csecsemőben megvannak annak nyilatkozatai, mielőtt az még öntudatra ébredne, de amelyek, mint öntudaton kívüliek, nem büntetést, hanem szánakozást idéznek föl. Hogy a bűnnek még az öntudat előtt kell nyilatkoznia, az természetes, mivel a bűn régibb a gyermek öntudatánál; de csakhamar beáll az idő, midőn a gyermek bűnös voltának tudatára ébred.”²⁾ Fel szokták hozni, hogy a kisdéd már azért sem lehet gonosz, mivel Jézus ilyeneknek ígérte a mennyországot. De ez nem érv, mert Jézus a gyermekkort, mint melyben a gonosz még nem fejlődött hatalommá, s így ártatlannak mondható, csak a nagykorúak bűneinek ellenében hozta fel. Hiába itt minden okoskodás. Hiába vezetjük a bűn eme zsenge nyilatkozatait az érzékiségben alapuló gyöngeségre vissza; ez annyit jelentene, mint a bűn okát Istenre tolni s e rejtvényt eme másik rejtvénynyel: „Mikép teremtetett Isten, mint legtökéletesebb, legszentebb lény, ily tökélytelen valamit?” – akarni megfejteni. Hiába csüri-csavarja azt különféleképp Rousseau is³⁾; az általános gonosznak tagadhatlan tényét illető fejtegetései oly hiányosak és fölületesek, hogy azok csak korának korlátolt fölületességét elégíthették ki. Hogy a bukás tény, hangosan kiáltja az összes emberiség közérzete, mely a világ minden vidékén föláltható ősi hagyomány föntartásában nyilatkozik. Ez egyetemes egyetértést maga Voltaire is elismerte, írván: Az elfajult ember bukása képezi alapját valamennyi nemzetek hit-tanának. Roselly. Semmi kétség, hogy az emberben nem kívülről befelé, hanem belülről kifelé irányuló vagyis eredeti gonosz nyilatkozik. „Az eredeti bűn természete az embernek, gonosz, melynek nem kell lennie” – mondja Hegel.⁴⁾ E gonosznál fogva az eredetileg szabad ember szolgának érzi magát; önmagától nem

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Bauer, Encycl. d. Erz. und Unt v. Schmied etc. Gotha, II B. S. 154.

³⁾ Oeuvres comp. Bruxelles, 1827. V. 90, 123, 243.

⁴⁾ Hegel Werke, 1837. IX. 331.

tudja, mit kelljen tennie, s lia ki lett neki nyilatkoztatva, nem akarja azt; s ha az akarat mégis jelenti magát, nem teheti, amit tennie kellene; a jót, mit akarna, nem teszi, a gonoszt, amit nem akarna, cselekszi, mondja Pál apostol.

39. §. Az eredeti bűn nem zárja ki a nevelést.

De ha az ember ily szolgálai állapotban teng, mondaná a kereszténység ellenje, akkor haszontalan dolog még csak szólani is nevelésről. – Ez érv csak látszik érvnek lenni, valósággal pedig nem az, mert a szent írás szerint az ember képtelen ugyan üdvét a maga saját erejéből eszközölni, de szabadsága nem kiirtottnak, hanem csak kötöttnek s így visszaállíthatónak bizonyul be. Bármily nagy is az emberiségre ennek törzsatyjától lezármazott romlás: az az embert magát nem semmisítette meg; alakilag véve ő még mindig Isten képmása, mert még mindig bír öntudatos, magát elhatározni képes személyiséggel. S ez állapot lehetővé teszi a szabadság visszaszerzését. Beköszönt az idő, midőn a bűnös a maga nyomorú voltát mélyen érzi; s ha ilyenkor az üdvirat szava hangzik feléje, ki tagadhatná, hogy ennek hallatára békója tágulni fog, de hogy vissza is eshetik régi állapotába, mert a nyújtott malasztot nem használta fel kellően? Ha a malasztot elfogadja: akkor feltámad benne a hit, s ez szabadságát, mely egy az Isten iránti szeretettel, hozza vissza. De ez nem az ő érdeme, mint nem érdeme a fogolynak, ha valaki megszabadítja; ha nem fogadja el, az az ő hibája. „Okvetlenül szükséges folyamat az alanyban, – mondja Hegel – hogy megragadja és közvetlenül higye azon igazságot, miszerint Krisztusban ki van engesztelve és Isten szelleme lakik benne. „ 1) A szabadság visszaszerzésének lehetőségéhez köti a nevelés is a maga törekvéseit, melynek az akarat szolgásgától mint valamely legyőzhetlen akadálytól nincs mit félnie, annyival inkább, mert keresztény gyermekeket kell fejleszteni, kik szabadságra hivatvák és már is a szabadság elemébe helyezvük. A nevelésnek e tekintetben igen tágas mezeje vagyon. Hogy pedig az eredeti bűn legkevésbé sincs ellene a nevelés lehetőségének: arra nézve elegendő a legközelebbi jó keresztény házra, vagy intézetre mutatni. Az tagadhatlan, hogy a nevelés az

¹⁾ Hegel, Werke, 1837. TX. 331.

eredeti bűn föltéte mellett egészen más lesz, mint különben. így például minden előtt határozottan vallásosnak kell lennie; mert az embernek minden életnyilatkozatában Istenre való vonatkozása vagyis az isteni képmás, mely Istentől ajándékkép adva mindig hozzá visszatörekszik, ez az igazi valósága az embernek. így van az ember teremtve, s e valóságának visszaszerzésére kell neki törekednie. E törekvés a természetére hagyott embernél hasztalan levén, legsürgősb teendőnk az, hogy az éltevesztett gyermeket mennélőbb az élet forrásával, az új életre ébresztő égi erővel érintkezésbe, Istennel társaságba hozzuk. Ezt meg is tesszük mindjárt születésénél, midőn őt a keresztségben Krisztussal egyesítjük, aki által egyedül juthatni az Atyához; megteszszük később, midőn a még öntudatra nem ébredt gyermek külérzékeit úgy ápoljuk, a külbenyomásokat úgy őrizzük, hogy az őt környező élet mindenhol és mindenkor Istenre való vonatkozásában tünjék felelőtte; megteszszük az öntudat ébredtével s azután, míg önállóvá nem lesz; megteszi az egyház, mint leggondosabb nevelőanya egész a sirig; minden megtörténik arra nézve, hogy az eredeti bűn, mielőtt a bűnök egész rendszerévé fejlődhetnék, az öntudatban kellő ellensúlyozójára találjon; hogy a tárgyilagos igazság által emelkedett s erősödött lelkiösmeret hatalma már a gyermekben is ellene működjék a gonosznak. Ez az út, melyen a megváltás a gyermekben valósággá lesz!

De némely emberboldogítók máskép gondolkodnak. Ezek szerint a gonosz csak példának, értetlenségnek szüleménye; azért elegendő is, ha részint külszereket használunk ellene, például elszigeteljük a gyermeket, mint Rousseau, részint kellőleg felvilágosítjuk, iskolázzuk, tanítjuk. De tagadjuk, hogy a gonosz csak példának szüleménye. „Vagy ki ad a kisdednek példát haragra, irigységre, gyűlölségre? Miért tetszettek neki inkább ezek, mint a szeretet? S ha a gyermek csupa szeretet, ugyan miért nem találunk csak egy halandót is, ki e szeretetet sirig megtartotta volna? Valóban lelkem legbensőjében érzem, hogy a gonoszt nem tanultam mint valami idegen dolgot. Elkövettem, nem mintha más kényszerített volna rá, hanem mert nem hagyhattam el; rokon volt az természetemmel és sajátom. * ¹⁾ Ami pedig az értetlenséget illeti, azt

¹⁾ Tholuck A. Die Lehre von der Sünde und den Versöhner. 4. Aufl. 1837. S. 72. 73.

mondhatjuk, hogy az első bűnt nem az ismeret hiánya, hanem az akaratnak Isten törvénye elleni öntudatos törekvése vagyis a hitetlenség, engedetlenség okozta, s csak az akarat eme visszássága következtében nehezedett homály az értelemre. Ahonnan az ismeret maga nem is újíthatja meg az embert, hanem az önző akaratnak Isten akarata alá való hajlása. A puszta felvilágosítás, például: ez nem helyes, ez káros stb. nem képes a vágyak hatalmát megtörni. Vagy nem óránkint tapasztalhatni-e, hogy igen sokan nagyon jól tudják a törvényt, de nem teljesítik azt? Valóban, felvilágosíthatjuk a gyermeket, az ismereteknek egész tárházával láthatjuk el; de ha új szívet nem teremtünk bele, ha tudományát vallásból származó erkölcsiség fegyelme által meg nem szenteljük, vagyis ha a jellemfejlést elmulasztjuk, akkor az csak arra szolgál, hogy az ember a világ központjától, Istentől, mindinkább távolodjék s a teremtmények sokaságába vesszen. Kissé furcsa dolognak látszik, hogy az álbölcselők elvetik a nevelést, s mégis ha igazi embert akarnak nevelni, szintúgy fegyelemhez nyúlnak, mint mások. Ki tagadhatná, hogy ezen következetlen eljárás, mely szerint a gyakorlatban hűtleneknek kell lenniök elméleteikhez, a nevelés szükségessége mellett tanúskodik?

Láthatni tehát, hogy az akarat szabályzására okvetlenül szükséges a nevelés.

Mi azt ez érteményben a legfelsőbb tekintélyen vagyis Isten akaratán nyugvó fegyelemnek nevezzük. Ez akaratot főtörvénynek tanulja ismerni a gyermek, melynek tisztelésétől függ igazi szabadsága, mint azt a szentírás is mondja. Az igazi szabadsághoz törvényen keresztül visz az út. Várni, míg a gyermek maga fejlődik e szabadságra, nem szabad, mert ez által akarata mindinkább gyöngébb lesz a jónak cselekvésére. Az isteni törvény tekintélyének helyettesei vannak a földön, kik a gyermek akaratát irányozzák, sőt ha az isteni akaratnak ellenszegül, meg is török, emlékeztvén, hogy csak ezen akarat szabályozója valamint az egész emberiségnek, úgy az egyedeknek is. E helyettesítés a családi, egyházi és állami életben nyilatkozik, melyek már csak testületi szerkezetöknél fogva is nevelőleg hatnak, amennyiben a közös akarat vagyis törvény előtt az egyes tag akaratának meghajolnia kell.

Ezekből önkényt következik, hogy az eredeti bűn föltéte mellett a nevelő személyiségének a nevelés művében nagy jelentősége legyen. Mert, hogy a gyermekben a Megváltó személyes élete megújulhasson, nem kell-e minden előtt magának a nevelőnek Krisztus képe szerint alakult, megújult személyiséggel bírnia? Vagy az isteni kegyen kívül nem legtöbb függ-e az ő személyes ráhatásától, a növendéknek hozzá való bizalomteljes csatlakozásától s azon módtól, melylyel növendéke erejét új nagyobb és nagyobb erőre fokozza? Tanítás és erkölcsi intelmek nem fogják teljes erkölcsi szabadságra vezetni a növendéket; hanem a hittől megvilágított, a növendéknek általa Jézus képmásává idomítandó lelkéhez keresztény szeretettel, atyai gondossággal simuló nevelői személyiség ellenállhatlan vonzerővel fog hatni növendékére; s ez a Krisztusban nyert szabadság kedves képét, mely nevelőjének még mozdulatairól is visszatükröződik, áhítattal nyomja fogékony lelkére.

S ezzel bezárjuk a szellem tehetségeinek ismertetését. – Ha a gondolkodási rendszer a természeti világot tudatosan magába veszi; ha az é r z é s r e n d s z e r e a természeti világ mögött rejlő szellemek világát kihozni tudja; ha a két rendszer együttesen, összhangzóan működik, úgy hogy eszméket képes alkotni, melyek a vágyás rendszerének vezetőiül szolgálnak: akkor az ember a természetéhez csatolt vég nélküli tökélyesedés pályáján halad és – szabad.

IV. SZAKASZ.

Az ember egyedisége.

1. FEJEZET.

40. §. Az ember egyedisége általában.

A fönnebbi szakaszokban ismertetett erők lényegileg mi üdén emberben egyenlők, de az összetételre vagyis mennyiségre nézve különbözők. Ezen különböző erők, melyek egy test-szellemi szervezet által egybe tartva az öntudatban összpontosulnak, az ember egyediségét képezik. Az egyediséget nem egyes erő, hanem

mindig erőknék sajátóságos vegyülete teszi, de amelyben egy, vagy több erő túlnyomólag érvényesíti magát. A emberi test ugyanazon alkrészekből áll, ugyanazon gépezet szerint van rendezve; de mégis mennyire nem üt el egymástól pl. a szilárd és folyó részek közti arány, az izmok erőssége, az idegek izgékonyysága az egyes egyedekben. Még nagyobb különbséget láthatni a szellemi erők között. „Sem a harmatcsepp – mondja Jean Paul, – sem a tükör, sem a tenger nem tükrözi vissza a napot az ő nagyságában, de kereknek és világosnak mindenik”¹⁾. Minden egyes ember az emberiséget ábrázolja, de a maga egyedi sajátósága szerint, úgy hogy az egyediség alatt a minden egyes emberben megjelenő emberiséget érthetjük. Ha két egyednek akár szellemi, akár testi tulajdonságai között még oly nagy hasonlóság látszik is: a vizsgább szem bizonyára különbséget fog rajtok találni. A test- és véralkat, a véllő- és szellemszervek minden egyes emberben eredeti módon vannak összeállítva; mindenikben a testanyagnak úgy, mint a szellemi tehetségeknék bizonyos sajátóságos vegyületét és erősségét, a szelleméletnek sajátóságos központjait találhatni föl.

E különbség már a leggyöngébb korban nyilvánul; mert az egyik gyermek könnyen felfogja és sokáig megtartja például az érzéki szemléleteket, midőn a másik még a legerősebb benyomásokot is csak nehezen s lassan veszi észre s mihamar elbocsátja; az egyik általános fogalmak alkotására is képes, míg a másik a külszemléletig sem emelkedhetik, melynél mintegy leszögezve marad; ez gyorsan fog fel, de szintoly gyorsasággal felejt, amaz lassan, de a felfogottakat sokáig megtartja. „E szellemi egyediség aztáu nem csak az erők mennyiségében, hanem azon hajlamban is nyilatkozik, melynél fogva az ember egyik foglalkozás felé vonzódik, másiktól pedig idegenkedik, anélkül, hogy annak legkisebb okát is tudnók; sőt e hajlam minden külkörülmény és célzatos befolyások ellenére is nyilatkozik. Némely gyermeket bizonyos érzelmekre maga a leghathatóságosabb izgató szer sem képes indítani: míg a másik gyöngé érintésre is megindul. Ugyanazon szülők gyermekei, ugyanazon szellemben nevelve, már az első éveknék is homlokegyenest ellenkező jellemet tanúsítanak; mi eléggé megczáfolja némelyek azon véleményét is, mintha e különbséget csupán a nevelés

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, §. 28.

különböző iránya okozná”¹⁾). – „Egyik ember világosabb fejit, mint a másik, az eszméket egészen a legmélyebb okokig képes kísérni, a nyelvtudományban az elveket, a szabályokat fürkészi, mindent azokra visz vissza, igen szereti a mennyiségtani kutatásokat: ennek feje inkább elméleti. Mások a mondottakban kevesebb haladást mutathatnak elé, nincs oly szorgalmuk és kitartásuk, mint annak; de a szabályokat, elveket ügyesen tudják alkalmazni, szellemöknek bizonyos természeti ügyessége vagyon, gyorsan átlátják az egyes eseteket, helyesen Ítélik meg az embereket s dolgokat, könnyedén igazodnak el mindenben, bár ismereteik nem szélesek: ezeknek esze gyakorlati s így az életben igen hasznavehető”²⁾). Hogy ez itt költő, az ott festő; hogy ez az érzelem, amaz az értelem, ez az elmélet, az a gyakorlat embere; hogy az egyik csak az égben él, a másik csupán a földön; ez gépész, az ott hit-tudós; hogy az egyik a vallást érzelemnek, a másik ismeretnek, a harmadik tettek veszi: azt a nevelésből megmagyarázni soha sem fogja senki. Millió itt az egybevetések (combinatio) száma, hasonlóan az a b c betűinek összeköttetéseihez; minden egyes ember egy új szó, új gondolat, méhben a betűk a többletől elűtő rendben következnek egymásra. Az ezer millió ember közt kettő sem található, kiknek alakja, haja, orra, koponyája egészen egyenlő volna, kik életmódjuk- és szellemi működésükben teljesen megegyeznének. „Az ember szabad – mondja Lavater – mint a kaliczkában levő madár; határozott és áthághatlan hatás- és érzésköre vagy ou. Ki tagadhatja, hogy némely fejek bizonyos képzésre már természetöknél fogva alkalmasak, mások alkalmatlanok?” Erre vonatkozólag mondja szent Pál: „Sokféle adományok vannak, de a szellem csak egy. Sokfélék a hivatalok, de az Úr csak egy. Sokféle erők vannak, de Isten csak egy, ki mindent eszközöl mindenben. Mindenki-ben vannak szellemi adományok a közjónak eszközlése végett. Az egyik a bölcsesség, a másik az ismeret ajándékát kapta ugyanazon szellem szerint; az egyiknek a hit, a másiknak a gyógyítás ajándéka van adva ugyanazon szellemben; egyiknek a csudatevés, másiknak a jövendölés, ismét másiknak a szellemeket megkülönböztető tehetség ajándéka; egyiknek némely nyelvek, másiknak minden nyelvek

¹⁾ Milde, Lehrbuch d. alig. Erziehungskunde, 1813, I. Theil, S. 4-5.

²⁾ Niemeyer, Grundsätze der Erziehung und Unterrichts. 9. Ausgabe. I. Theil, §. 65.

magyarázására való képesség. Ezt pedig mind ugyanazon egy szellem eszközli és minden egyesnek kiosztja a magáét, amint akarja”¹⁾). Helyesen nevezi az apostol ezen erőket adományoknak; mert nem külhatásnak, nem nevelésnek eredményei, hanem Istentől adományozva az egyeddel vele születnek. „Ezen erői az embernek, mondja Schleiermaeher, veleszületett erők.”²⁾

Nem tagadhatni ugyan, hogy a külhatás befolyással vagy on az egyedi erők nyilvánulására: de ez csak annyit jelent, hogy ezek is csak úgy ébresztésre várnak, mint általában minden erő; valamely egyedi erő, ha megvan, csekély érintésre is jelenkezni fog, ha nincs meg, hasztalan minden ráhatás. „Így például vannak gyermekek, kik azon pillanattól fogva, melyben valamely kitűnő festményt láttak, ellenállhatlanul a festői pályához vonzódnak; mások, mihelyt a tengert s hajókat megpillanták, tengerészekké lesznek; Linnét atyjának kertészkedési hajlama vitte fűvészetre. De hányan nem nőnek fel a növényvilág közepett anélkül, hogy legkisebb előszeretettel viseltetnének iránta! Hányan nem zárják el szívöket a legüdvösb, leghathatósabb vallási benyomások előtt; hányan nem felejtik el azokat! E benyomások sem semmit, sem mindent nem tesznek”³⁾).

Már ami az egyediséget jellemző erők osztályozását illeti, álljanak itt röviden a következők.

A testi különbség leginkább a testalkatban nyilatkozik. Az élet testszervezetét: a táp-, vér-, légzés- és idegrendszer képezik; s aszerint, amint ezek egyike vagy másika túlnyomó, az embert is ilyen vagy olyan testalkatúnak mondjuk. Mindössze négy főalkatot különböztetünk meg, u. m. az ideges, epés, nyirkos és vérmes alkatot; de amelyeknek részletes ismertetését a nedvalkatoknál adjuk.

A szellemi erők, amennyiben emberi hozzájárulás nélkül eredetileg vannak az egyedben, eredeti tehetségeknek neveztetnek. Ha a képzetek tehetségére vonatkoznak, s az ismeret anyagára gondolunk, képességeknek (Fähigkeiten), ha oly kitűnők, hogy igen ritkán fordulnak elé, talentumoknak, te-

¹⁾ Kor. I. lev. XII. R. 4-12. vers.

²⁾ System der Sittenlehre, von Twisten, g. 186.

³⁾ Encykl. cl. gesam. En. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, I. B. S. 159.

hetékeknek; ha végre több kitűnő talentum az önállóság magas fokán jó össze, az lángészt jelent. Ezen tehetségekkel nem zavarandó össze azon különféle ügyesség, melyet gyakorlás eredményez. – Ilyen vagy olyan érzelmek uralmát, különösen, ha azok rokonszenvi természetűek, kedélyállapotnak nevezik; ha az érzelmek a cselekvés indokaiul szolgálnak, é r z ü l e t n e k; ha emellett ítéletre s elvekre támaszkodnak, gondolkodásmódunk nemére mutatnak. – Az akaratirányt, mely a gondolkodás és érzés módján alapulva az egyediség életében tartósnak bizonyul, jellemnek nevezik. A jellem e szerint a s z e mélyes életté lett erkölcsiség. – Azon egyediség, melyet félig testi, félig szellemi tehetségeknek tulajdonítunk, természetnek neveztetik, állatban úgy, mint emberben, n e d v a l k a t n a k csak emberben. – így osztályozza Curtman ¹⁾ is az egyediség jellemző erőit.

Ily nagy levén a különbség az egyedi tehetségek között, minden vitatás nélkül is megítélhetni, hogy a nevelőnek jól kell azokat ismernie, ha nevelésének sikerét akarja látni.

II. FEJEZET.

Az ember egyedisége különösen.

41. §. Az ember egyedisége a három szellemi rendszer szerint.

Ha az egyediséget a három szellemi rendszer szerint teszszük szemléletünk tárgyává: akkor abban számtalan fő- és alcsoportokat s árnyalatokat lelünk. Álljanak itt kivonatban Castle-nak következő jellemrajzai.

Amely egyedben a három rendszer, t. i. a gondolkodó, érző és vágyó tehetség egyenlő mértékben kerül elé, az egészen a külvilág ingereitől függ, majd ide, majd oda hajlik, amint a külhatásra, vagy arra a rendszerre irányul, vagyis az ily ember játéklapdaja a külviszonyoknak.

Ha a vágyak az érzelmeken vagy gondolatokon, ezek az érzelmeken, vagy megfordítva uralkodnak: akkor az egyediség fő-

¹⁾ Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846. I. Th. §. 21.

jellege baromi *önzés* melynek kielégítésére majd minden eszköz szabad; de ha a vágyak egyenlően erős gondolkodó és érző tehetség fölött uralkodnak: akkor az ily embernek féktelen önértetét kedvező körülmények között korlátozni lehet.

Ahol az érző tehetség erősebb a vágyónál, ez pedig a gondolkodónál, ott erkölcsi és nemes érzelmek honolnak, de némi önzéstől beárnyékolva, mint például némely felekezetek őszinte, de tudatlan rajongó híveinél. Ahol az érző tehetség túlsúlya mellett a gondolkodás erősebb a vágyásnál: ott a fennálló vélemények és állapotok barátaira találunk, de akik ellenjeiket csak meggyőződés útján törekednek megnyerni. Ahol végre az érzelem uralma alatt a gondolkodás és vágy egyenlő: ott, ha rábeszélés célhoz nem vezet, a kényszerítés eszközeihez is nyúlnak.

Ha első helyen a gondolkodás, másodikon a vágy, harmadikon az érzés áll: akkor feltaláljuk a körmön font önzést, a politika és vallás Tartuffe-jét, kinek eszközeit és útjait a cél szentesíti. Hol a gondolkodás legerősebb, utána az érzés, úgy a vágy: ott értelmes, erkölcsös emberre, igazi alapos, gondolkodó fejre találunk, mely a pártok fölött állva eme jeligéhez ragaszkodik: Rien n' est beau que le vrai, le vrai seul est aimable (semmi sem szép, csak az igazság, egyedül az igazság kedves). Ha végre a gondolkodás uralma alatt a két utóbbi egyenlő erejű: akkor az egyediség értelmes, nyugott vagy pártatlan szellem, ki elvont tanulmányokban gyönyörködik, nem tekintve azoknak gyakorlati hasznára.

A vágyó és érző tehetségnek a gondolkodás fölötti túlsúlya oly emberre mutat, kit a pillanat hatása vezet, de kiben a szenvedélyek önzése az erkölcsi érzelmekben szelídítőjét találja, vagy kinek hirtelen, heves kifakadásait nyomban bánat követi. Az ilyenek rendesen mindent könnyelműen elpazarolnak, dobzódó társaságokban lelik örömüket; de kicsapongásaikon keresztül mégis a nagylelkűség bizonyos fénye, sőt lelkiismeretesség is látszik. Ha a vágyó és gondolkodó tehetség egyenlően fejlett s az érzelmeket uralma alatt tartja: akkor az egyéniség mint gátotnem ismerő önző szenvedély s magas értelmiség tűnik föl, ki tervezéseiben nyugott, hideg, szemes, de époly türelmetlen a legkisebb akadálnál is, bátor, erélyes cselekvésében: ily egyéniség magasra tör s el is éri azt. Ha végre az érző és gondolkodó tehetség egyenlően fejlett

s uralkodik a vágyakon: az az erkölcsi és társadalmi bölcelet emberére mutat, de aki a tudományos és erkölcsi kutatásnak csak a társadalom boldogságára való befolyása szerint tulajdonít értéket. Ilyen szellemek inkább elméleti oktatók, de azért kiváló tiszteletre méltók, mert a feltaláló, fölfedező tehetség ritkább mint az elméletet alkalmazó.

Castle ezen általános jellemalakokat aztán a szellemi rendszerekben uralkodó tehetségek különbsége szerint következő tizenkét csoportra osztja: 1) A családi és társas életet alkotó tehetségek: a nemi ösztön, gyermekszeretet, ragaszkodás, tetszvágy, szeretet, istenérzelem. 2) A bátorság és erély tehetségei: a védelmi, rombolási ösztön, a szilárdság és az egységi ösztön. 3) A szenvedélyek, a becsvágy, hirkór sat. forrásainak tehetségei: a tetszvágy, önértetem, szerzési ösztön, remény, utánzás sat. 4) A vallásosság tehetségei: istenérzelem, hit, remény, szeretet, eszményiség. 5) A haladásra, tökélyesedésre serkentő tehetségek: eszményiség, utánzás, hit, következtető tehetség. 6) Zenetehetségek: az utánzás, időérzék, hangtehetség nagy érzelmi és gondolkodási tehetséggel párosulva. 7) Gépi, műtani képességek: a szerkesztési, utánzási tehetek, tér-, alak-, súly-, számérzék, egyedesítési és hasonlító tehetség. 8) Festészeti tehetségek: alak-, nagyság-, színérzék, építészeti tehetek, utánzás, nagy érzési és gondolkodási tehetséggel, különösen hasonlító erővel s eszményiséggel. 9) Mennyiség-tani tudományok: hely-, időérzék, rend, okoskodó erő. 10) Általános ismeretek: tárgy-, eseményérzék, nyelvteheték. 11) Felfogó és emlei tehetségek: a tárgy-, alak-, nagyság-, szín-, súlyérzék, rendezési tehetek, hely-, szám-, időérzék és nyelvképesség. 12) Bölceleti tudományok: hasonlító, okoskodó tehetség, élez, észlelés és magasabb érzelmek.

A jellemalakok eme főosztályai aztán aszerint, amint bennök ez, vagy az, egy, vagy több tehetség bír túlsúlylyal, különféle módosulást szenvednek. Mert mindegyik tehetség nagyságával arányos kielégítésre törekszik, s az egyed is a legerősebb tehetségen függ leginkább. Ha oly tehetségek vannak együtt, melyek amellett, hogy összhangzatosan működnek, még nagyság- és erőre nézve egyenlők; ha például több erős vágy több erősen kifejlett erkölcsi és értelmi tehetséggel jár együtt: akkor rendesen az al-

sőbb vágyakat magasabb erők tartják össze, és a működés olyan szokott lenni, hogy általa mindazon tehetségek, melyek erősen kifejlettek, kielégítést nyernek. E törvényt Combe következő példákkal világosítja fel. Ha a szerzési ösztön s a lelkiösmeret nagy: akkor a lopás kielégíti a szerzési ösztönt, de sérti a lelkiösmeretet. A főnnebbi törvélynél fogva tehát mind a kettőt ki fogja az egyéniség elégíteni, az által, hogy törvényes úton tulajdont szerez. Ha valakiben a legyőzési vagy ellenállási és rombolási természet, a szeretet és tetszvágy nagy mértékben vannak kifejlődve: akkor a két elsőt kielégíthetné ugyan, de azzal megsértené a két utósót. Hogy tehát mind a négynek elég legyen téve, az egyén honvéd lesz; vagy erkölcsi és szellemi háborúkat folytat a romlottság és visszaélések ellen. A szeretetnek, önbecs- és szerzési ösztönnek egyenlően nagy volta mellett az elsőt az alamizsna kielégítené; de ha az illető nem dús, akkor a két utóbbinak nehezebb esnék a tulajdontól megválni: az ily egyéniség tehát időt, fáradságot, tanácsot s befolyást fog a közjónak áldozni. De ha ezen csoportban a szeretet kisebb volna, akkor az egyén semmit sem áldoz. Ha nagy tetszvágy hasonló eszményiséggel s közepszerű gondolkodó tehetséggel párosul: akkor az egyéniség rang, ruházat, nagy városi élet, pompás fogatok által kivan feltűnni. Ha pedig ezek mellé nagy ész s szigorú lelkiösmeret járul: erkölcsi és szellemi kitűnés fog eszközül használtatni a világ tiszteletének kivívására. Ahol nagy önbecs csekély tetszvágygal és szintoly lelkiösm erettel jár: ott az ember önző érzelmeinek kielégítésére hajlandó, nem sokat törődve a jó hírnévvel s a társadalom igényeivel. De ha mind a három meglehetősen nagy, akkor az első csak az önbizalom azon fokáig emelkedik, melyet a jellem méltósága megenged. Az egyenlő nagyságú tisztelet és remény csekély lelkiösmerettel és szeretettel egyesülve vallási lelkiületre mutat, de amely az igazság és irgalom gyakorlásától idegen; fordított viszonynál pedig a szeretet és igazság lép előtérbe, a vallási gyakorlatok háttérbe. Eme négy tehetségnek egyenlő ereje mellett az ember Isten imáadására s az emberiség iránti kötelmeinek teljesítésére hajlandó. Ahol nagy tisztelet, szerzési hajlam s tetszvágy jár együtt: ott az első gazdag és előkelő emberek sorába törekszik emelkedni, hogy azok által a másik kettőt is kielégíthesse, vagyis kincsekre s befolyásra tehes-

sen szert. De ha csekély tisztelet nagy önbecsvel és szilárdsággal van egybe kötve, akkor az egyéniség ranggal, czímmel épen nem törődik.

Az értelmi tehetségek természetöknél fogva olyan munkásságok felé hajlanak, melyek az uralkodó érzelmek és vágyak kielégítésére czéloznak. Ha például a festészi lángész szervei szerzési hajlammal kötvek össze: akkor a festesz festeni fog, de azért, hogy meggazdagodjék; ha azonban tetszvágya nagy, dicsőségért fog dolgozni és szegény marad. A különféle értelmi tanulmányozás tehetsége a képzelő és gondolkodó erök közti viszonytól függ. Nagy fejlettsége az alak-, nagyság-, szín- és tárgyérzéknek, az eszményiségnek s utánzásnak, csekély helyérzékkel, arczfestőt jelent; de ha az alak- és utánzásérzék megkisebbitjük s a helyérzék megnagyobbítjuk, az arczfestő eltűnik, s a tájfestő lép elé. Az okoskodó tehetség titkolódzasi hajlammal, eszményiség– s utánzással kapcsoltan a szépművészetek bölcseletében leli örömet; szeretettel, lelkiösmerettel s összpontosító ösztönnel párosulva erkölcsi és politikai vizsgálódásokban gyönyörködik. Ha nagy tárgy- és tényérzékkel, összehasonlító és okoskodó tehetséggel nyelvtehetség egyesül: akkor az egyéniség mint író, vagy mint nyilvános ügyködő szerepelhet; de a nyelvtehetség csekély volta mellett inkább magán ügyködésre, vagy elvont bölcseletre van utalva. A szerkesztési tehetek, az alak- és nagyságérzék, az összehasonlító tehetség, eszményiség, tárgy- és színérzék és az utánzás a festészi lángészt alkotják. Ha ezek mellett a gondolkodás gyöngje: akkor a festesz műveiben az alak, szín, szépség nyomai lesznek kitűnők, de történetet, eseményt és átható értelmet hiába keresnénk bennök; e művek csak mint külön álló egyes tárgyak tekinthetők, melyek semmi vonatkozás által sincsenek más tárgyakkal összefüggésben, amint azt a fensőbb festészi tehetség műveiben tapasztalni szoktuk. De ha a gondolkodó tehetség erősebb, akkor minden egy magasabb czélnak, valamely esemény, vagy nagyszerű cselekmény kifejezésének eszközévé leszen; és a mű leikünkhöz szól, áthatja szívünket s a művészt halhatlanná teszi.

42. §. Az ember egyedisége a test- és nedvalkat szerint általában.

Az egyediségnek imént rajzolt tehetségei még nagyobb módosulást szenvednek a bizonyos testalkattal párosult n e d v-alkat által.

„A nedvalkat mivoltáról, felosztása- és elnevezéséről véle-ményt adni fölötte nehéz dolog; egyes tünemények ezek, melyek, midőn általános szabályok alá vonatnak, néha a legtapasztaltabb lélektanárt is kijátszszák. Az ó kor bölcsei a mindenséget négy elemből szerkesztették és az ember természetét négy alapnedv-alkatból állónak vélték. Hippokrates is, bár csak tűz- és víz-ből alkotta a világot, szintén négy alap-vérmérséket ismert el. Ezeknek Gallenus adott neveket, melyek még manap is divat-ban vannak. A stoic usok a nedvalkatot a szellem kipárolgásá-ból, a scholasticusok, különösen Boëthius, a nedvek vegyítéké-ből, mások a szilárd részek arányából és összefüggéséből magya-rázzák vala. Újabb időben a test, vér és egyéb nedvek alkatából érteményzik, de nem vegytanilag, mint a régiek tették, hanem lélektani szempontból.”¹⁾ „Hogy hol kell a nedvalkat okát keresni: a vér alapelemeinek különböző vegyületeiben-e, vagy az egész test elemeiben, melyek közül majd ezek, majd azok tulnyo-móak; a szilárd s folyó részek különböző viszonyaiban-e, vagy a rostok rugékonysága-és izgékonyosságában; vajjon a nedv-, vagy az idegkörtán érdemel-e elsőséget: arra nézve az élettan tudósai-nak bővebb vizsgálatokat kell tenniök”²⁾.)

Hegel a nedvalkatról így nyilatkozik: „Mit kelljen e szó alatt nedvalkat értenünk, azt nehéz meghatározni. Az nem vo-natkozik sem a cselekvés erkölcsi tulajdonságára, sem a cselek-vésben látható tehetségre, sem pedig az állandóan valamely hatá-rozott tartalommal bíró indulatra, vagy szenvedélyre. Legczélsze-rűbben fogjuk tehát meghatározni, ha alatta amaz általános módot értjük, mely szerint az egyéniség működik.”³⁾ – E szerint a nedv-alkat az ember félig testi, félig lelki tehetségeinek tu-lajdonított egyedisége.

¹⁾ Rónay, Tapasztalati Lélektan, 90. 1.

²⁾ Niemeyer, Grundsätze der Erziehung und des Unt. 9. Auflage, I. Th. S. 499.

³⁾ Hegels Werke, 1845. VII. 84.

A nedvalkat mindig határozott testalkattal párosulva jelenik meg. Minden emberben ugyanis a táp-, vér-, légzés- s idegrendszer képezik az élet testszervezetét. De amint ezeknek egyike, vagy másika túlnyomó, az embert is ilyen, vagy olyan testalkatúnak mondjuk; s valamint eme túlnyomóság különbséget tévez föl a központtól futó és központhoz tartó meg a központi idegömlésben, az idegsejtek minőségében s a fehér és szürke állomány viszonylagos mennyiségében, aszerint az embernek testalkatával rokon ilyen, vagy olyan nedvalkata is vagyon. – A test- és nedvalkat a leg-hatalmasabb befolyást gyakorolja az ember életére; mitöbb ezek teszik tulajdonkép az életet minőségi tekintetben. „A benyomások élénk felfogása, a visszahatás erőssége és tartóssága, az embernek érzeményei, indulatai, ösztönei és szenvedélyei, lelkülete, jelleme leginkább a nedvalkattól függnék.”¹⁾ A test- s nedvalkattól függ az emésztés, vér és légzés rendszerének működése. „A nedvalkat az egész test-szellemi lénynek amaz alapja, melyen a lélek eredeti erélye s a test természeti ingerlékenysége épül. Vájjon az ember szervezetének főjelleget az emésztési rendszer teszi-e; forr-e benne a vér, vagy csak lassan foly; gyorsan, vagy lassan történik-e a légzés égésfolyamata; villámként repülnek-e gondolataink, vagy csak ónlábakon járnak; böszült tengerhez hasonlítanak-e érzelmeink, vagy szélcsenddel folydogálnak; vajjon kifelé a tettek mezejére hajtanak-e vágyaink, vagy talán tétlenség nehezedik ránk; miért túlnyomó az egyikben az érzékiség, míg a szellem a szellem működése igen lanyha; miért emelkedik ki másokban a szellem, míg az állatiság csak lézeng; az mind, ha nem is egyedül, de nagyobb részben test- és nedvalkatunktól függ, mely vagy tevőleg, vagy szenvedőleg viseli magát a világ irányában, azaz vagy odadja magát a világ hatásának s azt magába fogadja, vagy elzárkózzván előle nem hat vissza rája.”²⁾

Elmondhatjuk ugyan Hallerral, hogy ahány ember, annyi nedv alkat; de mégis az ős időktől fogva dívó felosztást, mely négy alapnedvalkatot különböztet meg, az újabb tapasztalás is igazolja. Ugyanis Schwarz szerint (Curtman, I. Th. §. 22.) minden tevékenysége az embernek két felé, vagy befelé vagy

¹⁾ Rónay, Tap. Lél. 170. 1.

²⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 160.

kifelé irányul. Az elsőt ingerlékenységnek, a másikat erélyességnek nevezzük. E két tényező négy egybevetést ad; az első: ingerlékenység és erélyesség nagy mértékben, tüzes nedvkat (cholericum temperamentum); a második: ingerlékenység és erélyesség csekély mértékben, hideg nedvkat (phlegmaticum); a harmadik: nagy ingerlékenység csekély erélylyel, vidor nedv alkat (sangvinicum temperamentum); a negyedik: csekély ingerlékenység nagy erélyességgel, méla nedv alkat (melancholicum). A tevőleges vagy tevékeny nedvkatokhoz tartozik a vidor vagy másképp élénk és a tüzes, másképpen az erős nedvkat; a szenvedőlegésekhez a hideg vagyis lágy, petyhüdt meg a méla, másképpen a benső, mély nedvkat. - A régi orvosok azt tartották, hogy az ember testében négyféle alapnedv van, u. m. epe, nyálka, fekete epe és vér; s innen indulva ki a cholericus nedvkatot epésnek, a sangvinicust vérmesnek, a phlegmaticust nyálkásnak, a melancholicust fekete epésnek nevezték el, és az egészséget és betegséget e nedvek kedvező és nemkedvező vegyületéből eredeztették. De jól jegyzi meg Schmidt K., hogy „a nedvkatnak önmagában sem egészségi, sem erkölcsi jelentősége nincsen; betegséggé lesz, ha egyoldalulag és szélsőségig fejlődik; erkölcsöt illetőleg pedig nincs nedvkat, mely bármely erénnyel is ne párosulhatna; s mindössze is csak annyi van a dologban, hogy bizonyos nedvkat nagyobb fejlettsége mellett erősebb a hajlam valamely erkölcsi cselekvés felé, s ennél fogva bizonyos esetekben az önlegyőzésnek is erősebbnek kell lenni.”¹⁾

De lássuk a négy nedvkatot részletesen.

43. §. A test- és nedvkat szerinti egyediség különösen.

1-ör. A tevékeny nedvkatok elseje a vidor nedvkat. Ezzel a vérmes testalkat jár, melynek jeit: sugár test, nagy mellüreg, hosszú nyak, vékony csont, erős, de sovány izmok, lágy hus, gyöngéd bőr, arányos orr, többnyire kék, vagy barna s élénk szem, világos haj, igénytelen arczkifejezés. E testalkat uralkodó szervei: a véredények, a szív és tüdő; ahonnan az ütér vereése gyors és erős, a vér piros, meleg. A vérmes ember könnyen indítható, ingerlékeny, fölületes, csélcsap és ingatag, vidám, víg, reményteljes. Érzelmek mélyre soha sem hatnak, s ezek könnyed

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung, S. 174.

változtával változnak meggyőződései is, – szalmatűz! Gondolatainak nincs alapossága; vágyai hirtelen fellobbannak, de csak azért, hogy szintoly hamar nyom nélkül ellebbenjenek; tettei elforgácsolódnak. Jobb tehetségekkel van ugyan felruházva, de mindenben fölületes. Inkább indulatos, mint szenvedélyes; könnyen haragra gyúl, de boszút nem forral, nem szeret, de annál szerelmesebb. Sokat kezd, keveset végez, sokat beszél, keveset tesz, ma ellenkezőjét teszi annak, amit tegnap cselekedett. „Jelleme jellemtelenség, állhatatosság az állhatatlanságban; szíve lágy, érzékeny, mégis rász, mivel könnyelműségével sok bajt okoz, de azért búbanat, gond szívét nem epeoszt. A vérmes jó és rász hazafi, rohanva haladó és gyáván hátráló, minden szín, minden párt embere. Ámulat feledi, a jövő nem aggasztja. A vérmes jó tanító, mert tanítványainak szükségéhez tud alkalmazkodni; előadása kellemes, világos, népszerű, bánásmódja nyájas. Vallásban szabadelvű. Hivatálában, ha korlátok közt van, rendes.”¹⁾ Nem ő bírja a világot, hanem őt bírja a világ, s egész élete kifelé s csak kevésbé befelé is irányult; ahonnan a kifelé irányuló munkásság tehetségei nála állandó, de ingatag működésben vannak, nevezetesen az ellenállás ösztöne, rokonszenv, hit, szeretet, tetszvágy, tárgy- és eseményérzék. Ebből magyarázható meg a vérmesnek azon sajátsága is, melynél fogva ismeretséget könnyen köt mindenkivel, de igazi barátsággal senkihez sem vonzódik.

2-szor. A tüzes nedvalkatnak az epés testalkat felel meg, melynek szervezetében az emésztés, vér és légzés rendszerei az uralkodók, de az érzékek és izmok is erősen fejlettek, munkára, küzdésre termettek. Itt az egész test erősen van körvonalozva: a vállak szélesek, izmosak, a hús igen kemény, a bőr sárgásbarna, az orr hegyes, rendesen horgas, az áll kiálló, hegyes, a szem sötét, tüzes, pillantása átható, a hang erős, gyors. „Az arckijezés jellemző; csípős vére forr duzzadt edényeiben; az érverés és légzés gyors; érzékeny idegei a behatást élénken fogják fel, s a visszahatás erőteljes.”²⁾ A velő rostjai kevésbé finomak, de erősek, kevésbé izgékonyak, mint a vérmeséi, de tömöttebbek és igen ruganyosak. E testalkattal a melegvérű, tüzes, élénk, ha-

¹⁾ Rónay, Tap. Lélektan, 173-176. 1.

²⁾ Rónay, Tap. Lélektan, 181. 1.

tározott, erőlelkű, gyors, kitartó és-szenvedélyes működésű nedv-alkat jár, s így az epés leginkább a szilárdság, önérzet, a legyőzési és rombolási ösztön által tűnik ki. „Érzeményei villanyként lobbannak fel szívében s csakhamar szilaj indulatokká, ösztönei szenvedélyekké fokozódnak. Főszenvedélye uralgás. Haragja vésszes, boszús, megsemmisítő. Megszégyenítést nem tűr. Gondolkodása igen erős, de éles ítélete sokszor elhamarkodott, esze mély. Inkább az élet zajában viv, mint a tudósok iskoláiban, inkább a jelen, mint a jövő embere. A mindennapit nem szereti, azért emelkedése– és bukásában egyaránt nagyszerű; vétkei és erényei nagyok. Vallásában szigorú. Türelmetlen, ellenmondást nem tűr: azért társaságban kiállhatlan, de nem is nagyon keresi azt. Mint tanító szigorú rendet s föltétlen tiszteletet követel: azért tanítványai tanulnak ugyan, de félelemből. Hivatalában rendes, uralgó.”¹⁾ Nincs iránya a lelki működésnek, melyben erőteljes, kitartó tüze, ernyedatlensége lankadna. Akarata szenvedély telj és, törhetlen, de többnyire büszkeséggel járó, azért gyakran egyoldalú is mások fölötti Ítéletében. – Nem ritkán ily alakban tűnnek fel ama szellemek, kik az emberiség ostoraiul szolgálnak, romboló tűzőkkel a régen fennállót elhamvasztják s újabb korszakok megállapítására rendelvék.

3-szor. A szenvedőleges nedvalkatok egyike a hideg nedvalkat, melyhez a nyirkos testalkat csatlakozik. Ezen testalkatnál, mivel benne a hasonítás– és mirigyszervek túlnyomók, nagymennyiségű zsírállomány és sejtszövedék található, a vér pedig vizenyős, lomha, az izomrendszer petyhüdt. Külsőleg duzzadt test, nagy has, puha, hideg, halvány, pöffedt bőr, világos, fakult haj, homályos szem, bágyadt pillantás, rövid, kövér nyak jellemzik. Arcza kifejezés nélküli, taghordása nehézkes, járása lomha, érzékisége tompa, a visszahatás erőtlen. Szellemi nyilatkozata a kényelem és egykedvűség nedvalkata. A hidegvérű nehézkes, lassú, egyhangú, érzékei s ösztönei lomhák, éles és mély belátása kevés, lomhasága türelmessé s óvakodóvá teszi, nehogy kényelmét veszély érje; ha kötelességét teljesíti, vagy elismeri a tekintélyt, arra csak kényelmének megóvása indítja. Ez okból csak oly szellemi tehetségekhez vonzódik, melyeknek munkaköre szűk,

¹⁾ Rónay, Tap. Lélekt. 182-186. 1.

milyenek az ösztönök, az önző érzelmek, tetszvágy, óvakodás és az észlelés. – „A nyálkás nem indulatos; de óvakodjunk őt haragra ingerelni, mert a boszú minden szörnyeit hordozza méhében. Küzdeni nem szeret, fontolva halad, túr s azért többre megy, mint más, bár csak középszerű tehetségekkel rendelkezik. Ő nem hiú, a világgal nem törődik; hazája, nemzete, barátja ritkán van. Ő minden áron nyugtot akar s így a nyilvános élet mezején ritkán mutatja magát; de ha egyszer föllép, akkor szilárd, hatása eredménydús. – Szellemi munkássága hasonló testeéhez. A nyirkos a művészet és tudomány azon ágaiban megy többre, melyek több türelmet, mint értelmet igényelnek, s ami feltűnő, néha minden silánysága mellett is jó számvető.”¹⁾ „És gibt Plunderköpfe – mondja J. Paul – kik minden oly foglalkozásra, mely gondolkodással jár, alkalmatlanok, hacsak az ama jegyeknek könnyű összekötetése által nem történik, melyek inkább gyakorlottságnak, mint gondolkodásnak teszik eredményét.” – A hidegvérű a divatot, minthogy az változékony, gyűlöli. Vallásában tulságokba hanyatlik: ha nevelése el van hanyagolva, vallásgúnyoló leszen; ha vallási érzelmeit fölélesztjük, vakbuzgóságától félhetünk. Hivatalában rendes, szolgai. Tanítónak nem való. Találón mondja Cams, hogy kövér, hidegvérű ember még soha sem mozdította előre a világ kerekét. Ilyenek tulajdonkép a nyugalomnak rajongói, kik minden újítástól, küzdelemtől iszonyodnak; de akik ez által a mozgalom embereinek üdvös ellensúlyozóul szolgálnak. A hideg nedvalkatnál hiába keresnénk erős érzelmeket; nem ismer az sem magasan lángoló szeretetet, sem égő gyűlöletet; élénk öröm és mély fájdalom egyaránt távul van tőle. Állandóan homályos éjszaki ég az, – mondja e nedvalkatról Schubert – s ilyen ég biztosít ugyan pusztító zivatarok kitörése ellen s a nap égető sugarainak hatását is akadályozza; de ezzel vége e jótékony csillag világító és melegítő befolyásának is a rideg földre. Csend, nyugalom uralkodik itt, mint a tenger mélyében, hol a víz hidege „állandóan majdnem a fagypontig ér, anélkül hogy megfagyjon, hova semmi vihar nem juthat, de ahova a nap éltető befolyása sem érhet. Csend, hasonló a jéghegyek völgyeinek csendéhez, hol semmi élő hangot, semmi háborító zajt nem hallasz; a kilátás a

¹⁾ Rónay, Lélektan, 182-186. 1.

zöldellő termékeny táj felé olykor nagy és magasztos, de igen messze van, s azért élénksége fölötté csekély.

4-szer. Az idegrendszernek a többi rendszer fölötti uralma ideges testalkatot jelent, melyre következő vonásokról ismerhetni: a fej aránylag nagyobb a mell- és hasüregnél, mi túlnyomó velőre mutat; a gerinczvelő szintén erősen fejlett; a vér barna, keringése lassú, de rendes; az érzékiség a benyomások elfogadására hathatós ingereket kivan, a visszahatás nem élénk, de nyomatékos, tartós. A test többnyire magas és szikár, kicsi, vékony izmokkal, halvány, sőt sápadt arcz-színnel, magas nyakkal, lapos, szűk mellel, bágyadt, szürkés, vagy zöldes, félig nyílt szemekkel, komor pillantattal, puha, ritka, hajjal. Arczkifejezése mogorva, szenvedélyes, bús; taghordása méltóságos, járása kimért, lassú, – Ezzel az állhatatos, nyomatékteljes, komoly, hallgatag, elzárkózó, a társaságot kerülő, éles- és mélybelátású, nehézvérű, méla n e d v a l-
kat vagyon összekötve. Mivel a mélának egész idegrendszere igen fogékony a benyomások iránt: azért szellemi működése élénk, erős és kitartó; különösen munkás pedig fensőbb gondolkodó és érző tehetsége s rombolási ösztöne. Szelleme be- és fölfelé irányul; nem a jelenben, hanem a múltban találja elemét, a jövő fölött pedig aggódik. A méla csak arra figyel, ami őt bensőleg, lényének különös határozottságánál fogva vonzza; de amit egyszer megfogott, azt erősen tartja. Kifejlődésének igen kedvez az élet egyformasága s a külkörülmények túlegyszerűsége, melyek a figyelem szórakozását akadályozzák. Mivel pedig a mélybelátású és mélyézésű méla saját világába és szemlélési módjába szívesen elmélyed, s ennél fogva a valósággal szemközt gyakran keserűen csalódik: azért nem ritkán lépkór, búskomorság s kétségbeesés lepik meg. – „A méla kedélye mély, érzelmei indulatokká ritkán fajulnak, de annál hamarabb ösztönei szenvedélyekké. A méla mindenben ellentéte a vidornak. Föltételben ingatlan a túlságig, s ezek kivételében nem kell neki a segély. Ha czélt tévesztett, kétségbeesetten szórja villámait az emberekre. Ha a világ igazságtalan iránta s ínségbe sülyeszti: akkor kialszik belőle az emberi szeretetnek utósó szikrája is. – Ritkán barátkozik, de barátságában hű. Mivel követelései túlzottak, s gyakran csalódik: azért kerüli a világot. Valamint érzelmi, úgy gondolkodási tehetségei is erős ingert ki-

vannak. Ezek leginkább a tudományok– és művészetekben érvényesítik magukat. Tudományban a méla mélyre hat. – Társalgása kellemetlen. Vallása ábrándozó. A méla számára valamint az élet göröngyös útjain, úgy a tanítói pályán sem virít boldogság. Tanítványai rettegik, nem szeretik. Nevelési eljárása többnyire ferde ¹⁾.”

A méla nedvkat, mint Schubert mondja, mély benső öröme és mély benső gyötrelmek és szellemalakok a gondolkodás és költészet halhatlanjainak, a legnagyobb törvényhozóknak s mindazon lángszellemeknek, kik népok és koruk előtt egy magasabb, boldogabb világnak, az isteninek, útját megnyitották, melyhez maguk bizonyos vonzalomtól mint nyugtot nem engedő honvágytól vezetettének. Mintha valami elveszett volna, olynemű hangja a panasznak vonul át az egész természetben, és a madarak éneke úgy hangzik, mintha gyászhang volna. Az ember szelleme, mihelyt öntudatra ért, egy vágyat érez, mely őt valami magasabb felé vonzza, mit sem teste és lelke, sem a látható ég és föld megadni nem képes; vágyat, mely a legkülönbözőbb alakba öltözve a testiség határait túlszárnyaló irányánál fogva mindig ugyanaz marad. Szellemi természetünk eme vágyának természetes nyilatkozatát aztán a lélek azon alakjában találjuk leginkább, melyet mélának, búskórosnak nevezünk. Mert ezen alaknak átellenében egy egész érzelemvilág áll, oly mélyen, oly messze, mint a világosság és színek világa, melyet a szem lát, vagy mint a hangok világa, melyet a fül hall. Míg a tüzes lélek azt, amit érez, oly világosan és közel, oly elérhetőnek látja, mint a tárgyakat, melyeket a kéz érint, s ennél fogva erejét és visszahatását a közel levő világra azonnal érvényesítheti: addig a mélának az, amit érez, gyakran oly távulnak, nagynak tetszik, mint a messze levő hegyek, vagy a csillagok, melyeket a szem lát. Ily világ ellenében a méla ernyedtnak s mintegy szélhűdtnak érzi visszahatási erejét; de ha egyszer összeszedi magát, ereje óriásivá lesz, mélyebbre hat s kitartóbb, mint magáé a tüzesé.

¹⁾ Rónay, Tap. Lélektan, 177-181. 1.

44. §. A test- és nedváltakok viszonya egymáshoz.

Láttuk a nedvalkatot négy legerősebb nyilatkozatában: de tévednénk, ha azt vélnők, hogy egyéb nyilatkozatai nincsenek, vagy hogy valamely nedvalkat a többtől egészen elszigetelve kerül elé valamely egyediségben. Sőt inkább minden emberben valamennyi véralkat megvagyon; csakhogy egyikben ez, másiban az, egyikben egy, másiban két, sőt három nedvalkat képezi a működés központját, míg a többi csak a körzetben fekszik, közelebb, vagy távolabb a központtól. Ahol két, vagy három nedvalkat képezi a központot, ott ezek hasonerejűek, egyenlően fejlettek; ha pedig egy nedvalkat szélsőségig van fejlődve, az már betegség.

Leggyakrabban találjuk együtt a hideg és méla nedvalkatot, finom testi és szellemi szervezettel, mely sokat érez, keveset tesz; továbbá a mélát tüzessel, mely szövetségnek nagyszerű, vakító tettek szüleményei; a vidor-hideg nedvalkat annyira kényelmes és élvhajhászó, hogy mindennel megelégszik, csak mentessék föl a fáradságtól vagy fájdalomtól; a vidor-tüzes ember fogékonysága és izgékonyasága helyes viszonyban van; szünetet nem ismerő tevékenysége élénk s könnyű; a baleset nem furakodhatik mélyen szívébe, a kellemetlenséget könnyen feledi s mindennek el tudja lesni kellemes oldalát. – Ami a központ körüli nedváltakok csoportosulását illeti: a vidor körött a méla, tüzes és hideg nedvalkat szokott aránylagosan működni; a méla mellett a vidor és tüzes; a tüzes körött a vidor és méla; a hideg körött a vidor és méla. Ne vélje azonban valaki, hogy ezzel kimerítvék a nedváltak arányait. A természetben sehol sincs ismétlés, minden csupa eredetiség, így áll a dolog a véralkattal is. Több egyénben méla véralkat lehet; de mindenikében vehetni észre valami megkülönböztető sajátságot, úgy hogy azt kell mondanunk Hallerral: a h á n y ember, annyi véralkat.

S eme különbség aztán nem csak az egyedekre, hanem ugyan azon egyed különböző korára is kiterjed, bár nem oly mértékben, hanem csak mintegy színezőleg. A g y érmek, ki egy pillanatban sir s örül, az ifjú, ki az élet örömpoharát gondtalanul szörpölgeti, vidor nedvalkatú. A férfikor első felében a tüzes nedvalkat legerősebb, a másik felében a méla; az aggságot pedig a hi-

deg nedvkat jellemzi. Ha tehát valakinek alap-nedvkatata hideg: ez gyermek- s ifjúkorában némileg vidoran, férfiúkorában tüzesen színezve tűnik föl, míg végre aggságában mélvá változik. A vidor alap-nedvkat fiatal években maga a könnyelműség; férfiúkorban tartósabb erélyt s több mélységet mutat, mint amennyi velejárni szokott; aggkorban végre mérsékelt vidorrá leszen. Így színeződik a tüzes és méla alapnedvkat is. Kivételek azonban itt is vannak, mondja Rónay Jácint ¹⁾; vannak méla gyermekek és könnyelmű férfiak, vágnak hideg ifjak és tüzes öregek.

Már amint a négy nedvkat az egyes egyedekben a legkülönbélebb változatokban fordul elé, aszerint különbözőnek találjuk a szellemi tevékenység irányainak izgékonyágát, erősségét és élénkségét is. Ha például nagy titkolódzási, központosítási ösztön, óvakodás, önbecs, következtető-tehetség túlnyomóan hideg nedv-alkattal párosul: akkor ez hideg, egyhangú lesz, hő vágyakat, szenvedélyeket nem ismer, sőt élvezetekről is csak úgy lesz tudomása, ha azok önkényt kínálkoznak; de ha ugyanezen szellemi irányzatok vidor nedvkat körül csoportosultak: akkor a vidor emberben nem találjuk a különben uralkodni szokott forró, hanem csak meleg szenvedélyeket. Ha a tüzes nedv-alkattal, mint központtal, tetszvágy, önbecs, szerzési ösztön, remény, értelmiség, központosító ösztön, szilárdság, legyőzési, rombolási ösztön, vagyis a különben is erős nedv-alkatot még jobban felfokozó tehetségek szövetkeznek: akkor oly ember áll előttünk, ki korszakot alkothat az emberiség történetében. A hideg nedvkat elveszti kedvezetlen hatását, szeretni s barátkozni fog, sőt meglehetősen erélyt is fejt ki, ha körötte nemi ösztön, gyermekszeretet, tetszvágy, szeretet, tisztelet, eszményiség, remény, utánzás szilárdság, ellenállási, rombolási ösztön csoportosulnak.

45. §. Az ember nemi egyedisége.

Nemcsak ember és ember, hanem férfi és nő közt is van különbség. Azt a nevelőnek ismernie kell, hogy eljárását a nemi egyediséghez is tudhassa alkalmazni.

Ami először is a testet illeti, mind tulajdon szemeink, mind számtalan kísérlet bizonyossá teszik, hogy a férfi alakja nagyobb,

¹⁾ Lélektan 171. 1.

csontjai súlyosabbak, karja viszonylagosan véve rövidebb, lába pedig hosszabb, mint a nőé. A férfi teste szilárdabb, csontosabb, erősebb. Bőre, idegei, keményebbek, izmai feszesebbek, csontjai szögletesebbek, érdesebbek, fejlettebbek. Arcza az egészhez s különösen a fejhez aránylag nagyobb, mint a nőé; a szem és orrluk nyílása, úgy az orr is nagyobb; feje rendesen szélesebb, különösen a nagy agy; a homlok magas. Melle kószább, szélesebb és domborubb, alteste lefelé keskenyülő, vállalai szélesek, izmosak. Belső részei megfelelnek a külsőnek. Itt a szilárd részek túlnyomóak. A vér több könenyt, vas- és sórészeket tartalmazván, lassabban foly, de erősebb hullámokat hány; keringésében túlnyomó az üterek működése. A légzés szervei is nagyobbak és erősebbek; miért a légzés is erősebb, a hang mélyebb. A tápszervek lassabban működnek ugyan, de annál erősebben; a máj és epe elválasztása nagyobb s a végbél rövidebb. Az izmok s így a mozgás erőteljesebbek. A test növése, erőinek kifejlése nem történik oly gyorsan, mint a nőnél, és több, erősebb tápot kivan.

A nőnél ellenkezőjét találjuk ennek. A nő teste gyöngédebb, finomabb, kisebb s hullámszerű, miért alakján szelídség, kellem, lágyság ömlik el. Feje aránylag kisebb, arcza rövidebb és kerekesebb, orra és szája kisebb, nyaka hosszabb, a csípő és a medence szélesebb, melle és válla keskeny. A sejt- és zsírszövet erősebben fejlett. A végtagok duzzatottabbak és gömbölydedek; a kéz keskenyebb és hullámszerű; a láb a testhez aránylag kurtább. Simább bőrén hullámszerű, a test kerekdedségét kiemelő vonalak ömlenek el. A nő szép, a férfiú főséges, A nő oly kép, mely ragyogó színeivel megigézi a nézőt; a férfiút Humboldt-ként merész ecset festette, hol nem kellem, hanem erő, szabatosság volt célja a művésznek. Belül a híg részek túlnyomók. A nő vérében több fehérnye s víz vagyon, és az érverés gyorsabb, de gyöngébb. Az emésztés, a nyirk- és vérképzés gyorsabb. A tüdő és légcső kisebb, finomabb, s így a hang vékonyabb. A mozgás kellemes. A nő érzékei finomabbak, mint a férfiakéi; idegrendszere izgékonyabb. Fejének hátsó és középső része jobban van kifejlődve, mint az első, azért a fej rendesen hosszúkás, keskeny. A nő veleje általában kisebb a férfiénál, de azért az agyacs veleje nagyobb az előfejenél; innen homloka is inkább széles, mint magas és mély. E fejjalkattal

a phrenologok szerint a gyermekszereteten kívül általában az érzelmek, különösen a tetszvágy és óvatosság is szoktak összefüggésben lenni, míg a rombolás és ellenállás ösztöne csak csekély mérvben jelennek meg. A férfi testalkata önállóságra, a nőé alárendeltségre mutat, úgy hogy semmi tagjaikat nem lehetne egymással kicserélni az egész alkat összhangzatának zavarása nélkül. Ahrens szerint még a villanyosság is a szerint van felosztva: a férfi teste többnyire igenleges, a nőé nemleges villanyosságú. A nő hamarabb éri el fejlődése végpontját.

De ugyanaz a különbség észlelhető a két nemnek szellemi egyediségében is, úgy hogy az nem csak egyik-másik tehetségben, hanem az egész szellemi rendszerben mutatkozik. Férfi és nő elmentet képez, de olyformán, mint egy eredeti egységnek különzékei, melyek egymást kölcsönösen kiegészítik, s melyeknek ugyan egy céljok vagyon, s igazi életöket csak kölcsönös viszonyhatásukban lelik. „Kezdetben a nő és férfi egy lény valának; -mondja Plato – de az egyesített erő még az isteneket is megreszkedtetten: azért Zeus haragjában e hatalmas lényt szétszabta, s lettek: nő és férfi. Apollo behegesztette ugyan sebeiket, de szívök vérze s szomorú vala mindig; enni feledének, egymásért epedvén. Végre maga Zeus is megindult szenvedéseiken s elküldötte vigaszul Erőst, ki szeretettel fogta őket körül, s azóta egyre hön lobog szívökben a szeretet lángja. – E hitregében mély bölcsesség rejlik.”¹⁾ A férfit önállóság s erély jellemzi: ahonnan nála a gondolkodás és a cselekvés az uralkodó. Ez okból a világ színpadjára sürgeti szelleme; s ő szabad lényhez illőleg gondolkodása– és tevékenységének érvényt keres az állam- és egyházban; elvek s célok szerint cselekedvén az emberiség közjavainak megszerzésében fáradoz, melyek az igazság, szabadság és jog. E tevékenységre éles és mély elme szükséges, hogy vizsgálódhassék s a dolgok finom árnyalatait is észre vehesse: s ő dicsekszik is ily elmével. Egyik-kiűnő tulajdonsága az újság- és újtásvágy, mely soha sem enged neki nyugtot, hanem új meg új dolgok fölfedezése– s föltalálására sarkalja. Erkölcsei jellemében: szilárdság, határozottság, tetterő, egyenesség, hallgatagság, titoktartás, önérzet uralkodik. – Egészen másképp van ez a nőnél. Testszervezete, különösen fejalkata

¹⁾ Jellemisme, Rónay, 162. 1.

az érzelem túlnyomóságára mutat. S hogy ez nincs különben, bizonyítja azon tény, hogy a nőnek világa a m ű v é s z e t és vallás. De a nő nem bont szét, nem taglal, nem következtet; ő egészében él érzelmeinek, önmagába zárva, magában érve el a tökélyt; s azért tevékenysége csak keveset irányul kifelé; belsőleg összhangzó, külsőleg pedig egyalakú; ítéletét a tárgyak benyomásának egészéből meríti, s e szerint határozódik el érzése s akarata. Könnyű tehát belátni, hogy a nő valamint általában, úgy az ő saját világában, a művészet és vallás terén, sem dicsekedhetik teremtő erővel, hiányozván nála az arra szükséges mély elme s erélyes akarat. Egyedül a családi élet ama tér, melyen a nőnek teremtő ereje is van; mi természetes, minthogy tulajdonképi rendeltetése feleségnek és anyának lenni vagyis a családi életben szerepelni. – Akaratát gyakran a pillanat benyomása határozza, de főrugói az érzelmek, a rokon- és ellenszenv. „A nőt nem annyira elvek, mint félelem és szemérem tartják féken. A nő képzelete élénk, hamar fellobban s közönségesen uralkodik az értelem fölött. Nőknél az emle fogékony, de nem oly hű, mint a férfiaknál, kivéve a szív dolgait. Egykori kellemes, vagy kellemetlen érzelmeiket ritkán feledik; azért hálájokra, de kiszámított, terv szerinti kegyetlen bosszujokra is számíthatsz. Értelmök könnyű felfogású, de nyomaték és tartósság nélkül. Elmélyedést nem szeretnek. A külvilág benyomásai a férfinál az értelmet, nőnél az érzelmet serkentik munkásságra: innen a férfiú a tüneményeknek lényegét, a nő külszinét fürkészi. Mindig aggodalomban van aziránt, mit mondanak mások, s így többnyire csak a látszattal törődik. Férfinál a fogalmak, ítéletek tárgyilagos, a nőnél alanyi értékűek; a férfi okoskodik, a nő érzeleg; ez összeilleszti, az szétválasztja a tárgyakat; a férfi ismerete alapos, elvont, a nőé föltételes, összetes. A férfinál minden inkább az észre, nőnél a szívre hat; innen a nő élénk, zajgó, változó a maga érzelmei- s indulataiban, innen indulatainak rövid volta.”¹⁾ Természeténél fogva vidor, míg a férfi tüzes; miért fogékonyasága túlhaladja önmunkásságát. Ítélete gyors és gyakran biztosabb, mint a fontolgotó férfié, minthogy a legkisebb igen finom dolgokra is kiterjed észlelő tehetsége. A nő félnék, szeretetre méltó, alázatos, türelmes, erkölcsös és tapintatos: de az állhatlanság,

¹⁾ Jellemisme, Rónay, 174-176. 1.

cselszövény, tetszvágy, hiúság is tulajdonai közé tartozik. Ha a férfit a naphoz hasonlítjuk: akkor a nő holdnak mondható, mely a nap körül forog s attól kapja fényét s melegét. – Különös említést érdemel a nő szemérme. „A szemérem ugyanis visszatartja a nőt a magát ajánló hódolástól: az erősebb férfinak kell hódolni és keresni a gyöngébb nőt; neki, az erősebbnek, kell e részben a gyöngé nőnek felsőségét elismernie. És a férfiak a természet ez intézkedését állhatatosan elismerik; mert nincs köztök, ki szorosabb összeköttetést óhajtana oly nővel, ki sértve, tapodva a női gyöngédséget és szemérmet, megelőzőleg s keresve hódol választottjának. Minél tisztábban ragyog a nőnél a szemérem: annál mélyebb a férfi hódalata.”¹⁾ – „A férfi – mondja J. Paul – inkább epikai és eszmélődő, a nő inkább lyra és érzés. A nő hasonlít a francziához, a gyermekhez. A nő antik, görög, sőt keleti természetű; a férfi modern, éjszaki, európai; amaz inkább költészet és bölcsélet, mint költő és bölcselő, emez pedig bölcselő. A nők hű tükrei a változékony jelennek. A férfit szenvedély, a nőt szenvedélyek üzik; az valamely erőt erkölcsinek nyilvánít s uralma alá hajtja fejét, ez inkább demokrata. A férfi gyakran komoly, a nő többnyire boldog, vagy boldogtalan, víg, vagy szomorú. Éltének, törvényeinek szelleme, idegeinek rugója a szeretet, s szeretete tárgyának mindenét oda áldozza.”?) – A férfi szilárd jellemének, kitartó munkásságának s túlnyomó szellemi tehetségének kell tulajdonítani azt, ami nagyszerű, a nő kedélyességének s gyöngédségének, ami szelíd s emberi műveltségünkben.

V. SZAKASZ.

Az ember rendeltetése, főcéljai, életfeladatai.

46. §. Az ember rendeltetése.

A nevelés tárgyát az ember képezvén, önkényt felmerül a kérdés: mi rendeltetése van az embernek s így mire kell őt nevelni? Valamint semmi sincs a végtelen teremtésben cél, rendeltetés

¹⁾ Jellemisme, Rónay, 171. 1.

²⁾ Jean Paul, Levana. Paris, 1837. § 81..

nélkül: úgy az ember is azért van e, földre helyezve, hogy valami célzt valósítson. De midőn a többi teremtményt vak ösztön vagy szükségesség törvényei viszik céljához, akkor az ember azt csak belső szabadságának törvényei szerint érheti el. A vak ösztön sem útját, sem irányát nem mondja meg biztosan e célznak; világos öntudat és szellemi kutatás nélkül sem a célzt, sem az ahhoz vezető utat nem ismerhetni meg. „Innen van, hogy az emberi élet rendeltetésének biztos meghatározása ős időktől fogva legkomolyabb feladatuk vala az emberiség legmélyebb gondolkodóinak s nevelőinek. A classicus ó korban a világ és ember végcélja központját képezé a bölcseletnek. És nem ok nélkül. Mert ha e pontra nézve tévedünk, mily kínzó lehet annak gondolata, hogy midőn egy fönséges, a föld minden fénye- és dicsőségénél fönségesebb célra vagyunk hivatva, hiába éltünk!”¹⁾

Kíváncsian kérdezősködünk tehát mi is az ember rendeltetése után; kíváncsian keressük a forrást, melyből annak ismeretét méríthetjük. Kutatásunk két ilyen forrásra vezet, egyik a történelem, másik az öngondolkodás. Magában azonban egyik forrás sem elégíti ki szomjunkat. Először az emberiségnek évezredekken keresztül folyt életét s annak eredményét kell beható szellemmel vizsgálnunk; azután a szent könyvnek tartalmát tekintjük; meghallgatjuk az élőkör bölcseinek nyilatkozatait; megkérdezzük a jelennek gondolkodóit, hogy így tiszta világosságban lebegjen előttünk az emberiség s minmagunk rendeltetése, s egyúttal az eszközöket is megismerhessük, melyek ahhoz vezetnek. „Ez – mondja Diesterweg – minden előtt nagy, szent feladata az igazságért lelkesülő ifjúnak! Miután a tekintély elve alatt s atyáinak hite- s meggyőződésében felnövekedett, most már ereje teljében Hercules istenfival az élet válútjára lép, melyen rendeltetésének kérdése jó elébe. Ismerni akarja létének és munkásságának központját, hogy mindig arra tarthasson. Magasztos, szent idő, midőn az ember ily kérdéseket tehet magának; midőn minden igaz felelet, melyet lángoló tudvágyára nyer, szent tűzzel hevíti s azon elhatározásra bírja, hogy céljának egész életét oda szenteli! Az igazán nemes, gondolkodó ifjában ez nem szalmatűz, nem mulékony mánora a lelkesültségnek; e lelkesültség egész életében kíséri a

¹⁾ Diesterweg, Wegweiser, I. B. S. 4-5. 1850.

mélyebb embert, létének minden napjain, minden évein keresztül, csak hogy élte veszendőbe ne menjen!”¹⁾

Hogy mi az ember rendeltetése, arra a különféle korszakok gondolkodói különféleképp felelnek; min nem csodálkozhatni, mint-hogy az igazságot egyik erről, másik arról az oldalról tekintí; de a lényegesre, az igazság magvára nézve, a szellemben majd mindnyáján megegyeznek, természetesen, minthogy vizsgálódásaiknak közös forrásuk volt, az ész. Az ó és új kor józan bölcselői az ember célját általában következőkbe helyezik: okosság, erény és boldogság, igazság, az igaz, szép és jó, emberség. Ezen meghatározások határozatlanok, mert nem tudhatni, mit kelljen például erény, boldogság, jó s at. alatt értenünk, de ha értelményök kellően körvonaloztatott, akkor a nem-keresztény bölcselőket kielégíthették, mert szellemök ezeknél fölebb nem repülhetett. „Sűrű homály fődí az embernek mind jöttét, mind mentét, rejtély előtte valamint a világ, úgy ő maga is. De mivel e rejtélyről tudattal bír, azért ellenállhatlanul törekszik e homályon keresztül törni, élte titkának leplét föllebbenteni. A műveltség legalsó fokán az érzékiséghez kötött ember nem látja e célát. Az értelem is csak egyes megvilágított pontokat pillant meg a mély sötétségben, de azt megvilágosítani nem bírja. Az érzékiség alól lehetőleg kiszabadult bölcs, ki a legfensőbb s legmélyebb dolgokról való elmélkedésében élte nek föllebbentését leli, már sokkal magasabbra képes az Istenből kisugárzó általános világosság vagyis ész mellett emelkedni: az emberi rendeltetés egész magasságára és teljére jutni azonban neki sem sikerül. A rejtély teljes megoldása a hitnek van feltartva, mely tudásunkat kiegészíti, kiegyenlíti, mely nélkül az ember soha nem fogja föllebbentetni a fátyolt, mely élte jövőjét fedi.”²⁾ Innen van azon jelenség, hogy már az ó korban is találkoznak néhány ihlettebb bölcselővel, kiket az emberi rendeltetés főnnebbi meghatározásai nem elégítettek ki. A többi közt. Sokrates legbensőbb sóvárgását fejezte ki az igazság után s az emberi boldogságot az Istenhez való hasonlóságban találta. Plato, kinek egész bölcséleti rendszere a lelkek tisztulására irányult, meg volt győződve, hogy az erény és bölcsesség alakot fog egyszer

¹⁾ Ugyanott, I. B. S. 4.

²⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845. I. 167-169.

ölni magára s csudálatos jelenségeit &dja majd a szeretetnek. Mi annyit jelent, hogy a régi bölcselők is. érezték szükségét a ki nyilatkoztatásnak, mely az igazságot földerítendő volt.

Bekövetkezvén az idők telje, az erény és bölcsesség csakugyan megtestesült és szeretetének az által, hogy Isten egyszülött fiát adá oda az emberiségért, legcsudálatosb jelenségeit adta. S az isteni bölcs tisztán, szabatosan kijelelte az ember rendeltetését is, úgy hogy habozásnak többé semmi helye. Szent könyveinkből első tekintetre kivehetni, hogy az ember rendeltetése alatt majd Istenhez való hasonlóság és isteni félelem, majd jámborság, Isten és ember iránti szeretet értendő. Már ha e kifejezések fogalmát elemezzük, úgy találjuk, hogy a^z ember a maga rendeltetését itt a földön soha sem éri el; mert véges korlátozott lény levén, tökélyre csak a jövőben számíthat, hol Istent színről színre fogja látni. Földi feladata az, hogy rendeltetése felé örökifjú erővel törekedjék, vagyis a Megváltótól hirdetett isteni törvények tökélyesebb valósításában szakadatlanul működjék. Mindezt szabatosan kifejezi e két szó: keresztény tökélyesedés.— E meghatározás magából az ember természetéből foly, mert az ember tehetségeinek csak csiráival, egészen fejletlenül, sőt ellenkező nemleges elemekkel, de egyszersmind végnélküli fejlődés s tökélyesedés lehetőségével kerülvén világra, ezen természeténél fogva célja vég nélküli tökélyesedés. „Mivel a nagyság fogalmának semmi határa nincs - mondja Ziller -: azért nyilván való dolog, hogy az ember törekvésének a végtelen felé kell mozognia.”¹⁾ De a tökélyesedés különfélekép levén magyarázható, szükséges azt közelebbről is meghatározni. Hogy e meghatározást csak a keresztény jelző adhatja: az nem csak a kereszténységből mint tagadhatlan történeti tényből, hanem a pusztá bölcselkedés útján is kifejthető, mely a keresztény tökélynél magasztosabbat, az emberiségre úgy, mint az egyesekre nézve is boldogítóbbat soha sem fog kijelelhetni. Általános, örökbecsű, isteni szózat az, minden időre, minden helyre, minden körülményre, minden emberre szóló eszme, de Jézus Krisztusban eszménynyé testesülve, úgy hogy azt a műveltség legalsó fokán álló ember is felfoghatja.

¹⁾ Grundlegung zum erziehenden Unterricht Leipzig, 1865, 8. 381.

47. §. Az ember főcéljai.

De mivel a tökélyesedés az egész é n-t kötelezi; ezt pedig csak három fő nyilatkozata szerint egyenkint vagyunk képesek tisztán felfogni: azért az ember rendeltetésében három főcélzt különböztethetünk meg: 1) a gondolkodás rendszerének czélja, az igazság, 2) az érzésrendszeré, a szépség, 3) a vágyásrendszeré, az engedelmesség.

Ami az elsőt illeti, sok gondolkodó törte már fejét az igazság mivoltának földerítésén, egyik így, másik úgy határozta azt meg. Mi mellözve a különböző véleményeket, leghelyesebbnek tartjuk Ancillonnak aquinói Tamáséval s másokéval megegyező eme meghatározását: „Az igazság megegyezése a képzeteknek a létező dolgokkal,¹⁾ más szóval az igazság nem egyéb, mint az ismeretnek megegyezése tárgyával. Látni való, hogy mi tárgyilagos igazságot fogadunk el Kant, Kritik der reinen Vernunft'-ja ellenében, mely azt vitatja, hogy a kívülünk levő dolgok mivoltát nem is ismerhetjük, minthogy nem ők maguk, hanem csak a gondolkodás alkotta képek, a képzetek, hatnak szellemünkbe, s így valamely dologról való ismeretünket nem is hasonlíthatjuk össze annak lényével, hanem csak más ismereteinkkel, azaz nem ítélni lehet meg, vajjon a dologról való ismeretünk megegyezik-e a dologgal; következőképpen a dologról való ismeretünk vagyis az igazság csak alanyi lehet azaz megegyezése gondolkodásunknak a dolgokkal, úgy ahogy azok előttünk feltűnnek, nem pedig önmagukra, mivoltukra nézve. Másképpen fogják fel a dolgot Schelling, Hegel és követőik. Ezek azt vitatják, hogy a dologokról való gondolataink azonosak magukkal a dolgokkal, s csak a szemlélődő gondolkodás képes az igazságot fölfödözni, míg az ismerő tehetség egyéb munkásága az érzéki bizonyosságon s tapasztalati igazságon túl nem mehet, de ami szorosabb és magasabb érteményben véve még nem igazság. De ezek nyomán az általános tudás, általános, tárgyilagos igazság lehetőségére kell jutni. Már hogy mind Kantnak, mind az utóbbiaknak ide vonatkozó tétele nem egyéb pusztán bebizonyítatlan föltevésnél, arra nézve itt csak azt akarjuk felhozni, hogy az igazságra való törekvés a maga legmagasabb érteményében a vég-

¹⁾ Über Glauben und Wissen in der Philosophie. S. 35.

telén felé való törekvés vagyis eszme, melyet soha sem fog senki teljesen valósíthatni; de hogy megvalósuljon, épen ez egész létünknek feladata. Törekednünk kell a végtelennek és nyilatkozatainak mivoltát megismerni; törekednünk kell minden más ismeretre is, mert Isten nyilatkozatai mint szintén végtelenek az egész mindenséget magukban foglalják; de minden törekvésünk végre a vallási igazságra való törekvésben éri legmagasabb fokát.

Mi teljesen megnyugszunk Lessingnek Wysz ¹⁾ után mondott eme szép szavaiban: „Ha az Istenség élőbe jönne, jobbjobban a minden igazság, baljában az igazságra való törekvés ajándékát tartva, így szólanék hozzá: óh atyja a világosságnak, tartsd meg az igazságot magad számára, nem gyarló embernek való az; de add nekem az igazságra való törekvést, s boldog leszek! „ ²⁾

Minden igazság, akár Kant, akár az általános bölcsélet utján keressük fogalmát, öntudatunkban, minmagunknak közvetlen benső észrevevésében, megismerésében alapszik. Ezen gondolat: én vagyok kiindulási pontja minden ismeretnek, minden igazságnak. Közvetlen bizonyossága van arról mindenkinek, hogy az ismeret lehetséges, hogy amit lát, hall, ízlel s a t. vagyis amit külérzékeivel észre vesz, az való, igaz s úgy van, amint észre veszi; hogy elméje eredeti fogalmainak, törvényeinek igazságáról, melyeket az észrevett tárgyakra szüntelen alkalmaz, legkevésbé sem kételkedhetik. Ha mindez ellenkezőleg állana, akkor helyes ismeret, igazság lehetséges nem lenne. Ezen közvetlen megismerést gyakran hitnek is nevezik; ahonnan jogosan mondhatni, hogy minden ismeret, minden igazság végelemzésben, hiten alapul.

A tárgyilagos igazság ellen némelyek azt szokták felhozni, hogy az igazság csak egy lehet, s mégis tapasztaljuk, hogy egyik ember ezt, másik azt, gyakran épen az ellenkezőt tartja igazságnak. De ez semmit sem bizonyít, mert ennek oka részint az ismeret hiányosságában, részint a tüneményeknek az ember álláspontjaitól s műveltségi fokaitól függő különböző felfogásában rejlik. Egy ugyan az igazság, de sugarai végtelen számúak, mint a gondolkodás tárgyai; miért az ember sem képes annak egész teljét elérni, hanem boldognak érezheti magát, ha csak néhány sugaránál is

¹⁾ Vorlesungen über das höchste Gut. I. 166.

²⁾ Ugyanott.

melegítkezhetik. Vannak, kik a legcsekélyebb tárgynak sem bírnak hatni belsejébe; a tehetségek, műveltség, külső viszonyok különbsége nagy különbséget mutat itt.

De bármily nagy is e különbség, mindenkinek kötelessége erejéhez képest igazságra törekedni. S e törekvés senkire nézve sem marad sikertelen; mert jóllehet legtöbb embernek csak töredékeivel kell megelégedni az igazságnak, mégis mindenki, kinek komoly akarata van, biztosan eléri az igazságnak azon mértékét, mely élte feladatának megoldására szükséges. S ez a fődolog. Hogy az igazságra való törekvés az embernek természeti tulajdonsága s így rendeltetésének egyik célja: azt minden egyes ember igazolja; mert senki sem akar az igazság ellenségének tartatni, habár azt önérdekből megtagadja is. Tapasztaljuk ezt az öntudatra alig ébredt gyermekeken is, ki ezer kérdéssel ostromolja környezetét, a férfit, midőn valamely új ismeretnek örül, az üzletember egyszerű elméjében úgy, mint az ő és új kori bölcselők mély vizsgálódásain. Cicero szerint Herillus stoikus bölcsész a legfőbb jót az igazságban kereste. Voltak ugyan kételygő kis a bölcsészek közt (p. Pyrrho, Timo, Sextus Empiricus, Montagne, Bayle sat), kik az emberi tudás korlátoltsága és bizonytalansága miatt kétségbe vonták az igazság lehetőségét. De joggal mondja Wysz: „Bármennyire erőlködtek is a leghírvevesebb kételygők s bármily alaposan támadták is meg a tudás lehetőségét: mégis fölötte helyesnek bizonyul be egy újabb bölcsésznek azon észrevétele, hogy a skepticismus épen oly természetellenes állapot, mint a kedély akármely betegsége, s hogy a történelem egyetlen egy oly kételygőt sem bír felmutatni, ki mindent, mi az emberek közt kicsiben, nagyban, jóban, rosszban igazság érvényével bírt, szakadatlanul egész életében tévedésnek, csalódásnak tartott volna. Igazság és bizonyosság hite uralkodik ellenállhatlan erővel az emberi szellemben, melyet minden pillanatban leköt, s lia van valami, mi legbensőbb létünkkel összeszővődött, akkor az ama hit is, mely egyedül képes e földi életet az állati álmól nagyon szegény szerepén túl fölfelé isteni működés körébe emelni.”¹⁾)

Az én második főcélja a szépség, melyet az érzelmvilágnak magába fogadnia és aztán lehetőleg valósítania is kell. –

¹⁾ Ugyanott, I. 173.

A szép mivolta a bevégeztségben, tökélyben rejlik, abban, ami fogyatkozás nélkül és úgy van, amint az eszme szerint lennie kell. A szép tökélyes, a tökélyes pedig szép. De mivel a szép eszme, ez pedig csakúgy, mint az igaz és jó eszméje, soha sem valósítható egészen, azért azt is szépnek mondjuk, ami csak közeledik a széphez. Minden szépnek első forrása Isten, mint föltétlen, minden tökélyt magában foglaló lény, mint a szépség eszménye. Mivel azonban ezen szépség Istenen kívül számlálhatlan sugarakban nyilvánul: azért a szépnek különös osztályai vannak. Főfelosztással, mivel t. i. a tökély érzéki, vagy szellemi, külső és belső vagy érzéki és szellemi szépet különböztetünk meg. Csak a szellemi a tulajdonképi, a magasabb érteményű szépség.

Ezekből kivethetni, hogy mivel a szépséget az emberi rendeltetés egyik főcéljának tartjuk, ama rendeltetés pedig szellemi, nem követhetjük azokat, kik a szépet csak a tárgy alakjába helyezik, azt mondván: szép az, mi alakjáért (alak alatt itt a tárgynak nem csak alkata, hanem anyaga és tartalma, azon mód is értendő, mely a különféleket egységbe köti) tetszik. Az alak ugyanis, mint minden érzéki dolog, változékony és viszonylagos (relatív), következésképp nem is lehet lényeges jegye az emberi rendeltetésnek; mit az is bizonyít, hogy a szép emberi alak is inkább azért tetszik, mivel bensejét is szépnek hiszszük; ha csalódtunk, oda van a szép alak érdeke, mert az érzéki érzetek tünékenyek, míg a szellemi új meg új ingerrel vonz bennünket. Még egymás mellé sem sorozhatjuk az érzéki és szellemi szépet, mert igaz ugyan, hogy nincs anyag alak nélkül, alak tartalom nélkül, szellemi érzéki vagyis lélek test nélkül, de mindez csak mint érzék-szellemi lényre vonatkozhatik az emberre, nem pedig a tulajdonképi én-re vagy a szellemi életre is. Csak a szellemi élet az igazi élet, ezt illeti a rendeltetés, s az érzéki alárendeltje neki. Csak a szellemileg tökélyes az igazi, nemesebb, tartósabb, magasabb természetű szépség. Az érzéki nem lényeges jegye a szépnek, nem teszi azt értékesebbé, de nem is ellenkezik vele; és mivel az ember érzék-szellemi vagy kettős természeténél fogva szívesebben fordul ahhoz, ami érzékeinek kedvez, azért az érzéki szépről könnyebben emelkedhetni a szellemi szépre. Az érzéki szép jelvénye a szellemi szépnek, s csak ha az, van jelentősége a magasabb életre

nézve is: ahonnan az érzéki szépet szemléltető szép művészetek, ha az érzékiben szellemit vagyis eszmét fejeznek ki és nem csupán érzékek csiklandoztatására czéloznak, jelentékeny tényezői az öntökélyesedésnek.

Az érzéki és szellemi közti eme viszonyból láthatjuk, hogy valamint a test és szellem, úgy az érzéki és szellemi szép is viszonyhatásban állanak egymással. Valamint a szellem csak érzékileg nyilatkozhatik: úgy a szellemi szép is az érzéki szép által lesz külsővé; minek számtalan példáit mutatják egyrésztől a szellemi tökélyt méltányolni sem tudó durva érzületű emberek s műveletlen népek nyers vonásai s cselekvései, másrésztől az igazán műveit szellemek és polgárisult nemzetek életnyilatkozatai. S fordítva, az érzéki szépség sincs befolyás nélkül a szellemire. Ugyanis a nyers ember, ha művelt társaságba kerül, önkénytelenül is törekszik nyersességét takarni, külillemet mutatni s lassankint a társaság szelleméhez simul. A józan illem, szíves környezet, tisztaság, a szép művészetek mily befolyással vannak az érzület nemesítésére, eléggé ismeretes dolog.

A fönnebbiek kapcsán azt is könnyen beláthatni, hogy bár a szép nem egy az igazzal és jóval, s mindeniknek külön lénye s ehhez képest saját területe is van, mégis a szép az igaznak és jónak területébe is esik, amennyiben egy gyökérből ered s benső összefüggésben van velők, a szépre való törekvés minden tökélyre való törekvést jelentvén, de amely tökélyben az igazra és jóra való törekvés is benvagyon.

Miből meg önkényt következik, hogy sokan hibásan fogják fel az érzéki szépet, midőn azt az erkölcsiség ellenségéül tüntetik föl, vagy a szép művészeteknek önczélt tulajdonítanak, melyeknek ennél fogva semmi közük az erkölcsi célhoz.

Azok után, miket a szépségről mondottunk, nem igen szükséges különösen kimutatnunk, hogy a szépségre való törekvés csakúgy egyik főága az ember rendeltetésének, mint az igazság és erény. Nyilvánul az már a gyermekben is, ki játékaiban ösztönszerűleg, fáradhatlanul a szépnek, tökélyesnek előadására törekszik; világosabban nyilvánul a meglett emberben, kinek szeme és füle ellenállhatlanul követi a nyomot, mely valamely természeti, vagy művészeti szépség élvezetére vezet; de legvilágosabban min-

den kor műveltebb népeinek életében melyek a szép művészetet nagyra becsülték, szent lelkesültséggel gyakorolták és megdicsőítették.

Ami az ember rendeltetésének harmadik főcélját, az engedelmességet, illeti, ez akaratumknak Isten akarata alá való rendelésében áll. Ez alárendelés nem lehet akaratumkon kívüli, kényszerítő indokon alapuló vagyis szolgálai, hanem csak szabad, mert a szabadság rendeltetésünk elérésének szükségképi föltéte. Isten akarata sokféle alakban nyilvánul, és a mi kötelességünk azt megismerni s önkényt teljesíteni. Engedelmességben rejlik az erény. De az erény, mint maga a szó származása mutatja, erőt, harczot igényel; az erényre való törekvés szakadatlan harcz a szellem és test, ész és érzékiség, önakarat és Isten akarata között, s csakis az ellenséges elemek legyőzése juthat erényhez. Ha nem volna inger a gonoszra, akkor sem engedelmesség, sem erény nem lehetne; miért helyesen mondja Hegel, hogy az ember lényé szabadság és szellem, a szabadság és szellem lényé pedig az, hogy a természetet nehéz munka, sok imádság, küzdés, erélyes önmegtágadás, az általánoshoz való emelkedés által tagadja, legyőzze.¹⁾ Az erényre vagy engedelmességre való törekvés e szerint az embernek természetéből folyó egyik kötelessége vagyis rendeltetésének harmadik főcélja. Isten föltétlen, minden tökélyt magában foglaló lény, a legfőbb jó: igen természetes tehát, hogy az ő akarata legyen mérvadó mindenben.

Az ember csak úgy közeledhetik végtelen haladásban rendeltetéséhez, ha az ismertettük hármass főcélta, az igazságot, szépséget és engedelmességet mindig szeme előtt tartja. Midőn ezekre törekszik, akkor a legfőbb jóra törekszik. S e törekvésnek végtelennek kell lennie, mert az igazság, szépség és engedelmesség eszmék. Ha ezek végesek volnának, akkor az emberi rendeltetés is az volna, mert véges csak végest szülhet. (I. Gräfe, I. K.)

48. §. Az ember életfeladatai.

Mivel az ember vég nélküli tökélyesedésén csak emberek közt munkálkodhatik: azért a társas élet rendeltetésünk elérhetésé-

¹⁾ Hegels Ansichten über Erziehung und Unterricht, Thaulow, I. Th. 5.

nek általános föltéte. E társas élet csak egy ugyan, az emberiség élete t. i. a maga egészében, de csak az állam által lesz valósággá.

De mivel az ember csak több fokon keresztül közeledhetik rendeltetéséhez s így a magasabb állami életre sem képes mindjárt: ez okból az isteni szeretet előbb egy szűkebb körbe, a család szeretetteljes körébe helyezi őt, hogy ez érzéki életének föltételt biztosítsa és szellemi csiráinak ébresztgetése által jövendő magasabb szelleméletének első alapjait lerakja. Itt, a szülők melengető szeretetén tanulja a gyermek embertársait, Istent s az emberiséget szeretni. Boldog, ki gyermekkorát a szeretet édes köteléke által egy egészszé fűzött család körében töltheti! Boldog, ha későbben is ily körhöz tartozni szerencsés! Itt van tulajdonképi színhelye az ember életének, mert csak itt él önmagának, míg kivüle inkább másokért él. Legérzékenyebb fájdalomnak és szenvedéseknek, de legtisztább, legédesebb örömeknek is forrása a családi élet; gyötrelmesek ugyan olykor-olykor, de legédesebbek is a terhek, melyeket vállainkra rak. Ez előképezdéje minden emberi egyesületnek, a községnek és államnak, a jogok és kötelességek gyakorlásának. Megszámálvák napjai az oly nemzetnek, mely idegenkedik a családi élettől, vagy melynek csalá dai romlottak! Az ember természetében rejlő és hazafiúi kötelesség tehát szép családi élet megállapítására törekedni, mint amelyben földi mennyország is lelhető.

De hogy még közelebb juthassunk rendeltetésünkhöz, csalá dainknak községet kell alkotniok, mert ezen közvetítő kapocs nélkül nem élhetnének békésen s boldogul egymás mellett, s nem lenne alkalmuk egy közép fokon keresztül gyakorolni magukat a polgári közügyek intézésében.

A családi és községi élet egyik szükséges föltéte, hogy az ember valamely életpályát töltsön be, mert csak így szeresheti meg a család megállapítására és a község jogos igényeinek kielégítésére szükséges külső eszközöket. De ez iskolázást téte z föl.

A család körében előkészítve az ember, az iskola és község közép fokain keresztül az állami életbe lép, hogy ott világosabb öntudattal s a szabadság tisztult eszméjével munkálkodjék öntökélyesedésén. Állam alatt ennél fogva nem merő jogi, polgári,

rendőri intéz vényt értünk, melynek csak személy- és vagyonbiztosság, érzéki jóllét a célja, s amilyennel a szellemi szunnyadásban tengő és csupán érzéki szükségeket ismerő természeti népek megelégednek; hanem értjük az embereknek rendeltetésök elérése végett szabadon, közmegegyezéssel szervezett legmagasabb egyesületét, értjük magát a népet, mint élő szervezetet (szomorú, hogy a manap meglehetősen dívó álla m gép szó sok igazat mond!), mely az ember egész életfeladatát, úgy ennek eszközeit is magában foglalja; értjük alatta a jogi intézvényt, iskolát és egyházat. – Hogy iskola vagyis tudomány (a legszélesebb érteményben) nélkül magasabb műveltségű államot s az ember rendeltetésének elérését, amennyire ez a földi életben lehetséges, nem is képzelhetni, azt azon egy elegendő okból is láthatni, miszerint a jognak, intézvénynek is a szellem műveltségére kell támaszkodnia. Ha életfeladatainkat és az azok megoldására szükséges eszközöket és fokozatokat ismerni s éltünket rendeltetésünkhöz illőleg intézni akarjuk: bizonyos fokú szellemi műveltségre van okvetlen szükségünk, s ezt az iskola adja. De a polgári rend és tudomány sem egyedüli föltétei az öntökélyesedés eszközlésének. Az öntökélyesedés kötelessége ugyanis azt parancsolja, hogy mindenben Istenhez hasonlókká lenni törekedjünk. De a magára hagyott tudomány, jóllehet a természet és ember figyelmesebb vizsgálása által képes is Istennek bizonyos ismeretére jutni, a teljes igazságot felfödözni nem bírja; erre a tudomány csak úgy vezethet, ha az isteni kinyilatkoztatásban gyökeredző vallásos hittel egyesül; ez mutatja meg az élet helyes útját, ez lelkesít az igazra, szépre engedelmességre.

Íme ez a három alapelem, melyek az ember rendeltetése igényelte életére okvetlenül szükségesek, melyeket ennél fogva az államnak, mint épen a rendeltetés eszközölhetése végett alakult legfőbb emberi intézvénynek, mindenki számára biztosítania kell. így hát az állam nem önczél, hanem az egyesek önczéljának elérésére szolgáló eszköz; de amely önczél úgy van kijelelve a Teremtőtől, hogy annak valósítása által más cél is valósítsassék, vagyis az egyes ember értéke az egészre vagy államra is kiterjedjen. Az egyes ember csak úgy működhetik önczélján, ha az államban egyediségének megfelelő valamely helyet lehető pontosan betölt; ha az állam céljait magáévá teszi, következésképp, ha a polgári törvé-

nyék tisztelése által a jog eszméjét mind maga, mind mások számára valósítani törekszik; lia szellemét szakadatlanul műveli és nemesíti; ha vallási érzületét, szilárd alapra állítja s megtartja.

De bár a fönnebbi három elemet minden államban feltalálhatni, mégis az emberi rendeltetésre való törekvést egyik állam jobban biztosítja, mint a másik. Ennek oka először az egyes elemek különböző fejlettségi foka; másodsor azon felfogás, melylyel az állami életet szervező erők az egyes elemek természetéről, egymás-közi viszonyairól, jogosultságáról s a t. bírnak. Hol a három elem valamelyikét a többinek korlátozásával, vagy elnyomásával mindenhatóvá teszik; hol nem tudják, vagy tudni nem akarják, hogy a jogintézménynek, tudomány- és egyháznak benső összefüggésben s viszonyhatásban kell lenniök s egymást kölcsönösen támogatniok; hol egyik elem a másíknak területét nem tiszteli: ott nincs szabadság, nincs kedvező talaja az emberi rendeltetés munkálásának. Csak oly állam felel meg nevének, melyben mint magasabb egységben a három elem összefoly s így együttesen hat az emberi rendeltetés elérésére, amennyire az e földi életben eszközölhető. Az államot kitevő elemek egyenjogúak és rokonok, de mégis különbözők, mindegyiknek saját bélyege, elve, területe s így sérthetlenségi joga levén. Ennek folytán a polgári intézmény nem fog sem a tudományon, sem a hiten uralkodni akarni; minthogy a tudomány nem az ő, hanem a szabad szellem szüleménye; a vallásos hit pedig nem az érzéki, földi intézményekben, hanem isteni kinyilatkoztatásban gyökeredzik. A polgári alkotmány szervezete tehát nem olyan lesz, hogy az a tudományyal, keresztény vallással ellenkezésbe jöjjon, sőt fordítva, biztosítnia kell azokat. Hasonlókép a tudomány is óvakodni fog a polgári és egyházi szervezetbe erőszakos, felforgató kézzel belenyúlni; mert a tudományos igazság nem külerő, hanem csak meggyőződés útján érvényesítheti magát; a vallási hit pedig nem a tudományban, hanem isteni kinyilatkoztatásban bírja főszabályozóját; a tudomány csak arra szolgálhat, hogy a polgári életet és vallási hitet megvilágítsa. Következéskép az iskolának nem szabad oly tanokat tudományos igazság gyanánt hirdetnie, melyek a polgári alkotmány és vallási hit lerombolására céloznak. Végre az egyház sem fog a polgári rend és tudomány területének megsértésére, vagy épen elfoglalására gondolni; mert

az elsőt illetőleg hatalma csak erkölcsi természetű; a tudomány pedig, mint a szellem szabad szülöttje, csak lánya lehet neki, de szolgálja nem. Melengesse a vallás a maga isteni leheletével a tudományt és polgári életet és ezzel öszhangzóan kerüljön oly tan-tételeket, melyek az állam biztosságát s a tudományos igazság fejlődését gátolják s így a keresztény kinyilatkoztatásban nem alapulhatnak.

Az állam egyik intézvényének sem lehet föltétlen önállása, mert egyik sem létezhetik egyedül önmagára nézve; s az államnak, mint magasabb szerves egységnek, kötelessége öröködni a fölött, hogy az elemek *egymás* területét tiszteletben tartsák és össze ne keveredjenek, mert ez, mint a történelem és napjaink eseményei szomorúan tanúsítják, sokféle veszélynek szülője. Csak a három elem helyes viszonya adja az államnak világos, tiszta fogalmát; s csak ily államban haladhat az ember háborítlanul rendeltetése felé. (1. Gräfe, I. B. 167.)

49. §. A keresztény öntökélyesedés és a polgárisultság.

A kereszténység ellenségei mint valami legvilágosabb tényt szokták szörnyű szemtelenséggel száj okon hordani, hogy a keresztény vallás a butaság terjesztője, a tudomány, művészet, szabadság akadálya; következőképp, hogy a keresztény öntökélyesedés nem is lehet rendeltetésünk. Így csak a tudatlanság és gonoszság csá-csoghat. Helyén van itt e bódalmi lelkesültséget kissé lehűteni és pedig Chateaubriand Genie du Christianisme világhírű, örökbecsű műve nyomán.

Bármely oldalról tekintsük az evangélium vallását – mondja Chateaubriand –, mindenütt kiderül, hogy az a gondolatot fölemeli s az érzelmek terjeszkedését előmozdítja. Hitelvei nem szegülnek ellen semmi természetes igazságnak a tudományban; tana nem tilt semmiféle vizsgálódást. Jól tudjuk, hogy néhány pápai bulla s a Sorbonne egypár határozata ezen vagy azon bölcseleti felfödözést kárhoztatja: de hány határozatát lehet a római udvarnak felhozni, melyek az ily felfödözéseknek kedveznek! Mit is bizonyíthatna az egyebet, mint azt, hogy a papok is emberek, a századok természetes folyama szerint jobban, vagy kevésbé felvilágosultak? Maga a kereszténység soha sem volt ellene a tudománynak. Az elvont tanulmányokat ugyan visszatartotta néha, de a művésze-

tekét mindig védé. És ez bölcs eljárás volt. Kóma ez eljárása csak a hülyék fejébe üthet szeget. Mert hát Copernicus rendszere nem sokkal nagyobb ellenszenvet gerjesztett-e a görögöknél, mint az új Rómában? Plutarchus szerint Aristarchus a samosi Kleantest törvényszék elé idéztetni és elítéltetni kívánta, mivelhogy rendszerével káromolta az isteneket: Róma Copernicusnak kezdetben elítélt rendszerét hat év múlva mint föltétet (hypothesis) elfogadta. Kívánhatni-e több felvilágosodottságot a csillagászatban, mint Tycho Brahe, római paptól, mint a naptárt kiigazító Gergely pápától, Baeo szerzetestől, Cusa- és Gassenditől? Platon, ezen lángész, kereken kimondja, hogy a teljes tudatlanság nem a legnagyobb és legfélelmesebb rózsz; roszul rendezett ismeretek halmaza sokkal vészesb. Hobbes több értekezést irt a legbizonyosabb tudomány bizonytalansága ellen. Euklides ellen így ír: *Itaque per lianc epistolam hoc ago, ut ostendam tibi, non minorem esse dubitandi causam in scriptis mathematicorum quam in scriptis physicorum, ethicorum etc.* Baco szerint: „a fölületesen merített bölcselet elvezet Istentől, a teljes hozzá vezet.” Azért állíthatja egy nagy szellem, hogy a bölcseleti vizsgálódások a nagy tömegre nézve a legnagyobb veszélylyel járnak. Newton, ki undort kapott a mennyiségáni tanulmányoktól, több éven keresztül semmit sem akart rólok hallani. Gibbon pedig, ki oly sokáig vala az új eszméknek apostola, így nyilatkozik: „A kételyen kívül álló tudományok arra szoktattak bennünket, hogy megvessük azon erkölcsi bizonyosságot, mely a szép érzelmeket szüli, s melynek éltünk véleményeit és tetteit vezérelnie kell.” – Többen gondolkodtak és gondolkodnak úgy, hogy a tudomány meghidegíti a szívet, megfosztja minden bájától a természetet, istentagadásra s ettől gonoszságra viszi az erőtlen szellemeket; ellenben a szép művészetek csodákkal ékesítik éltünket, megindítják lelkünket, Isten iránti hitre és a vallás által erény gyakorlására vezetnek. Nem akarunk a gyanút kelthető Rousseaura utalni; de Descartes, ki az algebrának a mértanra való alkalmazását feltalálta, szintén figyelmet érdemel; róla pedig így nyilatkozik Castell: „Valóban, ő semmit sem talált kevésbbé alaposnak, mint az egyszerű számokkal és képzeleti alakokkal való foglalkozást; mintha ily csekélységekhez kellene magunkat tartanunk, ahelyett, hogy tekintetünket magasabbra emeljük. Ő veszélyesnek

tartotta az azokkal való túlkomoly foglalkozást, különösen az észre nézve.” Négy metaphysicusunk van, mondja Hobbes: Descartes, Malebranche, Leibnitz, Locke. Csak az utósó nem volt mértanár s mennyire nem haladja fölül a többit! Kétféle mértan van, anyagi és szellemi. Az anyagiban középszerű tehetség is sokra viheti, úgy hogy Pascal számoló gépévé tökéleyesülhet. Ilyenek a képzelő erő műveire csak mosolyogni tudnak, szánakozva tekintenek rád, ha szép tudományról, erkölcsstanról, egyházzól szólasz nekik; ők ismerik a természetet, mondják, melyet egy Platon is titokteljes költeménynek nevezett. Szerencsére van még egy magasabb mértan, a szellemi. Ezt kellett ismerni annak, ki Sokrates tanítványai sorába kívánt lépni. Ez Istent lát a kör és háromszög mellett; ez szülte Pascalt, Leibnitzot, Descartest, Newtont. Általában a feltaláló szellemek vallásosak voltak. Ily tudósok azonban csak ritkán vannak; a hasonlíthatlanul nagyobb rész nem jár e magasztos utón, hanem a tudomány csalkertjébe téved. Mert az egyedüli igazságnak, Istennek, elvesztével új igazság után szomjazik az ember s azt a tudományban hiszi feltalálhatni; másrésről meg a közönséges fej s megfontolatlan ifjú könnyen az anyag istenítésére vetemül, midőn Newton-, Lavoisier- s más természettudósokkal az eget, földet vizsgálja. A tudományok oly kerthez hasonlítanak, melyben épen akkor téved el jobban az ember, mikor kiutat reményeit találni. Minden rosra visz a tudományban azon következtetés által, melyet abból zavart fejek vonni akarnak. – Az egyház soha sem hallatott oly szigorú szót a bölcseleti vizsgálódások ellen, mint a különféle világbölcsek. Midőn arról vádoljuk, hogy egy kis bizalmatlanságot mutatott a tudományok iránt, melyek Seneca szerint semmit sem gyógyítanak: akkor azon nagyszámú törvényhozókat, államférfiakat, erkölcsstanárokat is el kell ítélnünk, kik sokkal szigorúbban keltek ki a tudományok veszélye, bizonytalansága és homálya ellen, mint a keresztény vallás.

A megfontolásnak mily dús anyaga rejlik a jó és gonosz tudása fájának halálhozó történetében! A bölcselet századai mindig a rombolás századaival határosak. Egyik főhibája napjainknak, hogy az értelem ismereteit igen elvásasztják a kedély ismereteitől; pedig óvakodni kell, nehogy azt a részt, mely szeret,

feláldozzuk annak, mely vizsgál. Az anyagi és erkölcsi ismereteknek szerencsés összekötése, de különösen a vallási eszmék közrehatása által fog sikerülni ifjúságunknak oly nevelést adni, mely azelőtt oly sok nagy embert képezett. Nem kell hinni, hogy a keresztény talaj ki van merítve! – A példák támogatják az elveket! Oly vallás, mely egy Bacót, Newtont, Bayle-t, Clarke-ot, Leibnitzet, Grotiust, Pascalt, Arnauld-ot, Nicole-t Malebranche-t, La Bruyere-t (nem szólva az egyházatyákról, nem Bossuet-, Fenelon-, Massilon-, Bourdaloueról) – nevelt, oly vallás bátran dicsekedhetik azzal, hogy kedvez a bölcséletnek. – Baco elhagyja az értelem következtetésének útját a természet vizsgálásában s csupán a tapasztalásit ajánlja. Még most is szívesen olvassák Anglia híres kancellárjának hitvallását és munka előtti imádságát. Ezen keresztény egyszerűség egy valóban nagy emberben legmélyebb megindulásra készítet. Midőn Newton és Bossuet alázattal veszik le fővegöket, valahányszor Isten nevét kimondják, e pillanatban talán inkább méltók csudálásra mint azon órákban, melyekben az első ama világtesteket méri, melyeket a második mint porszemeket megvetni tanít. Clarke az Isten létéről értekező művében, Leibnitz a maga Theodiceejében, Malenbranche „Igazság keresése” című művében annyira emelkedtek a metaphysicában, hogy semmi tenni valót nem hagytak hátra. Minden dolog csak annyiban jó és használható, amennyiben erkölcsi iránynyal bír; minden metaphysica tehát, mely nem theologia, mint a régieké és keresztényeké, minden metaphysica, mely űrt ás ember és Isten között, midőn azt állítja, hogy az utóbbi homályba van burkolva, mi miatt foglalkozni sem lehet vele, – ily metaphysica semmis és veszélyes, mert téveszti a célét. Egy másik metaphysica ellenben, mely Istennel összeköt, midőn nemes képzetet ad nagyságonról és lényem tökélyéről, szép gondolatokra és szép tettekre hangol. E gyűrű segítségével erkölcsi céljaim ezen metaphysicához csatlódnak, mely ez által erényre vezető magasztos útként tűnik föl az ember előtt. Ezt nevezte Platon kitűnően istenek tudományának s Pythagoras isteni mértamiak. – Tekintve az államtart, azt hihetnők, hogy előttünk az újabb világ szót sem hallott szabadságról s társadalmunk különféle alakjairól, oly elbizakodott hangon lármáznak a szabadság szájhősei. Pedig Macchiavelli, Monis Tamás, Mariana, Bodin, Grotius,

Puffendorf, Locke, csupa keresztény bölcsesek, jóval előbb foglalkoztak a kormányformák természetével, mint Mably és Rousseau. Valóban, nincs a tudományos dicsőségnek egyik ága, mely nem a kereszténység fájához tartoznék. Az emberiség szabadsága igen sokat köszönhet ama vallásnak, melyet szolgaság hirdetéséről vádolnak. Oly vallás, melynek szabályai az erkölcs és erény törvénykönyvét képezik, mindent kielégít és szentek, bölcsek kezében a boldogság általános eszközévé lehet. Maga a képviselői rendszer is a kereszténységben gyökeredzik, s az evangélium vallása már csak azért is szabad népek vallása, mivel az erkölcsit a vallással egyesíti. Megjegyzendő, hogy az újabb államjogtanárok a köztársasági alkotmányt dicsőítik, míg a görögök általában az egy uralomnak adnak elsőséget. Miért van ez így? Mert az egyik úgy, mint a másik azt gyűlölte, amiye volt, és szerette, amiye nem volt. Ez így volt minden időben. Egyébiránt a régi görög bölcsek erkölcsi vonatkozásaiban tekintették a társadalmat, a mi világbölcseink pedig állampolgári viszonyaiban; azok azt akarták, hogy a kormány erkölcsből keletkezzék, ezek fordítva az erkölcsöt a kormányból keletkeztetik. Azoknak világbölcseisége istenhívésre, ezeké istentagadásra támaszkodott. Sokratos és Platon ezt mondták a népeknek: „legyetek erényesek, és szabadok lesztek!” mi ezt mondjuk: „legyetek szabadok és erényesek lesztek!” Görögország boldogságát lelte ily érzületében: mit fogunk mi elérni ellenkező elveinkkel?!

Ami az erkölcsstanárokat illeti, hol találunk ezeknek főnségesebb példáira, mint a kereszténységben. Valóban, nagyon meggondolatlan dolog azt állítani, mintha csak törpe szellemek lehetnének keresztények. „Ha az én vallásom hamis: akkor kénytelen vagyok elismerni, hogy az minden lehető és gondolható hálók közt a legművészebb, Lehetetlennek tetszik bele nem esni s bele nem bonyolódni. Mily magasztosság! Mily fénye a titkoknak! Mily sorrendje és összefüggése az egész tannak. Mily diadalmas ész! Mily tisztaság! Mily ártatlansága az erkölcsnek és szokásoknak! Mily ellenállhatlan, elragadó ereje a tanúságoknak, melyeket fokunkint három egymásra következő században milliói a legbölcsebb és legszerényebb egyéneknek tevének, kiknek ugyanazon igazság érzete rendületlenséget kölcsönzött a számkivetésben, börtönben, a tör-

vényszék és halál előtt! Ha feltámadna, mennyire elbámulna La Bruyère, hogy ugyanazon vallást, melynek szépségét és tökélyét századának legnagyobb emberei elismerték, most nevetségesnek, ízetlennek, gyalázatosnak gúnyolják! Bizonyosan azt hinné, hogy az újabb szabad szellemek sokkal fölülhaladják a korábbiakat, s hogy Pascal, Bossuet, Fenelon, Racine sat. egészen eltűnnek mellettök. Bámuló tisztelettel nyitná föl műveiket. Mintha csak látnók, hogy azt várja, miszerint valamelyik sorban az emberi szellem valamely nagyszerű felfödözésével, valamely magasztos gondolattal, talán valamely ezelőtt ismeretlen történeti ténynyel találkozik, mely a kereszténység hamisságát megczáfolhatlanul napfényre hozza. Mit gondolna, mit mondana második ámulásában, mely bizonyosan nem sokára követné az elsőt?! – Volt egy ember, ki tizenkettedik évében rudak és körlapok segítségével mennyiség-tani tételeket talált föl; ki tizenhatodik évében a kúpszelvényekről a legtudósabb értekezést írta, minőt az ó kor óta nem láttunk; ki tizenkilencedik évében a lég súlyának tüneményeit megmagyarázta és a természettan egyik legnagyobb tévedését eloszlatta; azon korban, midőn más emberek csak kezdenek élni, az emberi tudományok egész körét bejárta, s azoknak semmis voltát áttekintvén, gondolatait a vallás felé fordította; mindig gyöngélgedve és szenvedve 39 éves korában bekövetkezett elhunytáig Bossuet és Racine nyelvét megállapította és a legtökélyesebb éleznék, valamint a legmélyebb gondolkodásnak remekét adta; végre szenvedései rövid szabad közeiben vizsgálódásával a mértan egyik legmagasabb tételét feloldotta s gondolatokat irt, melyek épen oly jól illenek Istenhez, mint emberhez. Ezen rendkívüli lángészt Pascal Balásnak hittak.

Babonás (?) papok voltak, kik bennünket tudatlanságunktól megszabadítottak, s kik tíz századon át az iskolák poraiba temetkeznek vala, hogy a barbárságból kiszabadítsanak bennünket. Ők nem kerülték a világoosságot, mert megnyitották nekünk annak forrásait, mindig gondosan közlék velünk, amit éltök rovására Róma és Görögország romjai közt felfödöztek volt. Allg bírja maga a képzelem is felfogni azon óriási munkásságot, melyet a szerzetesek a tudomány terén kifejtettek; sokan valódi csudái voltak a tudományosságnak. Valóban, azok, kik a kereszténységet az

emberi szellem haladásának akadályául tüntetik föl, a történelem tanúságának mondanak ellen. Mindenütt lépést tartott a haladás és polgárisodás az üdvirat terjedésével; ellenben más vallások, például Mohammed, Bráma, Confucius tana korlátozták a társadalom tökélyesedését s örök gyermekségre kárhoztatták az embert. X. Leo kora oly szépnek tűnt fel Barthélémy előtt, hogy azt Perikies századának is elébe tette. „Rómában – mondja – az én utazóm látja Michel Angelot, amint a Péter templom kupoláját építi, Rafaelt, amint a Vatikán képcsarnokait festi; Sadolet és Bembo, kik későbbben bíbornokok lettek, az időben X. Leo titkárai; Trissino először hozza színre Sophonisbéjét, mely az újabb szomorú játékok sorát megnyitotta, Beroald Tacitus évkönyveinek kiadásával foglalkozik, melyeket Vesztfáliában fedeztek föl, s melyeket Leo ötszáz aranyon (nagy összeg azon időben) szerzett meg; ugyanazon pápa kitűnő állásokat, nagy összegeket ígért minden nemzetek tudósainak, kik államaiban megtelepednek; nagyszerű jutalmakat biztosított azoknak, kik ismeretlen iratokat hoznak hozzá. Mindenfelé egyetemek, collegiumok, nyomdák keletkeztek minden nemére a nyelveknek és tudományoknak. Az akadémiák annyira szaporodtak, hogy Ferrarában tíz volt, Bolognában tizennégy, Sienában tizenhat. Tanulásuk tárgyait a tudósok, széptudományok, nyelvek, történelem és művészetek képezték. Ezen akadémiák egyike egyedül Platon, egyike csupán Aristoteles tanítványainak volt szentelve; itt a régi bölcselet vitás kérdéseit tárgyalák és az új bölcseletnek útját egyengetek. Egy egész társaság ügyelt a nyomásra, a papír szépségére, a betűk öntésére, a nyomás csinosága- és szabatosságára, szóval mindenre, ami az új kiadmányok tökélyét előmozdíthatta. Minden valamire való helyen rendkívüli buzgóságot fejtettek ki a tanulásban. Majd mindenütt csillagdákat, boncztermeket, botanicus kerteket, könyv-, pénz-, emlékgyűjteményeket állítottak; minden ismeret iránt a legnagyobb tisztelet és hála jeleit mutatták. A görög és római történelem és emlékek kutatása illem, összhang s tökély eszméire vezetett s lelkesített, melyeket eddig nem bírtak volt. A művészetek haladása igen kedvező volt a színjátékok és ünnepélyek Ízlésére. Medicis Juliánt, X. Leo fivérét, Róma polgárává kiáltották ki; ennek alkalmából sok nyilvános játékot rendeztek; egy roppant szinkörben, melyet a Capito-

lium terén állítottak, két nap Plautus komédiáját játszák, és ennek zenéje s rendkívüli szerelvénye általános csudálkozást gerjesztett.” X. Leo utódai rajta voltak, hogy e lelkesültség ki ne hűljön. Róma békeszerető püspökei a századok legbecsesebb maradványait gyűtötték össze nyaralóikban. A Borghesek és Farnesek palotáiban Praxiteles és Phidias remekeit csudálható az utas; a pápák megvették nehéz aranyon Hercules és Apollo szobrait, s hogy megmentsék az ó kor igen megcsontított romjait, a vallás köpenyével takarták be azokat. Ki ne bámulná a főpapok ama jámbor gondoskodását, mely keresztény képeket állított Biocletianus fürdőinek romjaira? A Pantheon nem léteznék már, ha azt az apostolok tiszteletére nem szentelték volna; Trajánus oszlopa sem állana, ha szent Péter szobrával nem koronázzák meg. Ezen fentartó szellem mindenütt észre vehető az egyházban. – Azon felföldözéseket, melyek a világot átalakították, többnyire egyházi férfiak tették. A lőpor és talán a távcső is Baco Roger s mások szerint Schwarz Bertold szerzetes találmánya; Galen műnszteri püspök feltalálta a bombákat, Gioja Flavio nápolyi alszerpap az iránytűt, Despina szerzetes a szemüveget, Pacificus veronai szerpap, vagy II. Silvester pápa a kerékórát. Mennyi jeles tudós, kitűnő író, művész, mennyiségtanár, csillagász, természetbúvár, vegyész, régiségbúvár! Mily sok jeles szónok! Mily sok jeles államférfiú! Ha Sugert, Ximenest, Alberonit, Richelieut, Mazarint, Fleuryt említjük, nem említettük ezekkel Európa legnagyobb államférfiait, legnevezetesebb eseményeit is?

A tudományok haladása elválaszthatlan volt a vallás haladásától, mert Homeros és Virgilius nyelvén magyarázzák vala az egyházatyák a hit alapigazságait. A keresztény Róma az volt az új világra nézve, ami volt a pogány Róma az antikra nézve, általános kapocs.

Miután még a földművelésről, falvak- és városokról, híd- és útépitésről, ipar- és kereskedésről, polgári és büntető törvényekről szólt Chateaubriand, a kormányformáról így nyilatkozik. „Ha Európában egy törvényszék lenne, mely Isten nevében Ítélné népek és fejedelmek fölött, hogy akadályozza a háborúkat s forradalmakat: az remeke lenne az államsterségnek s legfelsőbb foka a társadalmi tökélynek. A pápák azon befolyásnál fogva, melyet

a keresztény népekre gyakorolnak vala, közel állának e szép gondolat megvalósításához. Montesquieu teljesen bebizonyította, hogy a keresztény vallás szelleme- és erejében minden önkényes hatalommal ellenkezik, hogy annak főtételei többet hatnak, mint a becsület az egyuralomban, többet, mint az erény a köztársaságban, többet, mint a félelem a kényuralomban. A legutósó keresztény is, föltéve, hogy igaz keresztény, erkölcsösebb, mint az ó kor legelső bölcselője.”¹⁾

De legyen elég ennyi. – Messzire kellene terjeszkednünk, ha még több drága gyöngyét akarnók elészedegetni a remekműnek, sok elsőrangú szellemet hallgatással kell mellőznünk, kiket a nagytudományú szerző a 17. század irodalmi, tudományos, művészeti és társadalmi életének különféle mezőiről felhoz, hogy megmutassa, miszerint a kereszténység nem akadályozója, hanem teremtője, előmozdítója a tudománynak, művészetnek, általában a tökélyesedésnek, s hogy a 18. század (s ennek folytán a 19. sem) nem követelheti maga részére a felvilágosodottság kiváltságát. Ami túlnyomóságunk a természet vizsgálásában tett haladásra szorítkozik; de ez a haladás az idők fogalmában rejlik s legkevésbé sem pótolja a képzelő erőnek abból következő veszteségét. A gondolat hasonló marad önmagához minden évszázadokon keresztül; kíséretét majd a művészetek, majd a tudományok teszik nagyobb számmal; de teljes költői nagyságát s egész erkölcsi szépségét inkább csak a művészetektől nyeri.

Így levén a dolog, csak szánandó szellemi korlátoltságra és rősz szívre mutat, ha a kereszténységet a polgárisultság ellenségül akarják feltüntetni.

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Cristianisme, T. II. P. III.-IV.

II. RÉSZ.

A nevelés és neveléstan alapviszonyai.

I. SZAKASZ.

A nevelés lehetősége, szükségé, fogalma.

50. A nevelés lehetősége.

Láttuk, hogy az embernek különféle testi és lelki tehetségei vannak. De e tehetségek nem fejlődten jönnek az emberrel a világra, úgy hogy kellően működne; hanem a test-szellemi működésnek csak alapját teszik, csak csiráit bizonyos tehetségek fejlődésének, mint ok, nem mint eredmény tűnnek föl. Vele születnek ugyan az emberrel, de magukra hagyatva, külhatás vagyis nevelés nélkül részben soha sem, részben későn, elvétve és tökéletlenül fejlődne ki, hasonlóan a rügyhöz, bimbóhoz, melynek kifejlési minősége föld, levegő, víz, világosság sat. hatásaitól függ. De mi tehát külhatás vagyis nevelés?

A nevelés szónak, mint minden nyelvben, úgy a magyarban is, különböző jelentménye vagyon. A n ő igéből származván, mely általában a gyarapodás fogalmát jelenti, legtágasabb érteménye annyi, mint az, ami még kicsi, fejletlen, nagyra növeszteni, hogy rendeltetésének elérésére alkalmas legyen. Ily érteményben állatot és növényt is növelünk, a magból csemetét, ebből fát, s a gyöngé fát addig ápoljuk, míg az erős, gyümölcstermő fává nem lesz. E szerint embert nevelni annyit tesz, mint a gyermeket tehetetlen állapotából önállóságra vezetni. „Ezen érteményben mindaz neveli az embert, mi okul, eszközül szolgálhat tehetségeinek kifejtésére, u. m. a levegő, életmód, társaság, szokás sat. Amiért ezen nevelést legtágasabb érteményben veendő nevelésnek nevezhetjük.”¹⁾

Már azon kérdésre, lehet-e a gyermeket mesterséges úton önállóságra segíteni, azt válaszolhatni, hogy a fatörzs fáját és természetét semmi művelés meg nem változtathatja; hogy az a maga vidám tenyészetét egyedül a változatlan gyökerektől, a törzs ereje-

¹⁾ Szilasy János. A nevelés tudomány, I. R. 3. 1.

és nedveitől várhatja: de az is bizonyos, miszerint a gyökerek talajának termékenyítése s porhanyítása a csírák hajtását igen könnyíti; hogy a bimbó természetéhez illő éghajlat annak vidám nyilasát elősegíti, s az óvalom a virágot szél és zivatar ellen védi, s a gyümölcsnek éretlen korában való lehullását akadályozza vagyis bizonyos, miszerint a mesterség a fának erejét növelheti, gyümölcsét nemesítheti. – Ugyanezt tehetni az ember tehetségeivel is. Vannak ugyan nem kevesen, kik ezt kerekén tagadják; mások ismét, kik legfőlebb annyit engednek meg, hogy ismereteket ugyan lehet közölni a gyermekkel, de alakítani csak azt lehet belőle, ami önmagától lett volna, mert az akarat a jellem vele született sajátosága az embernek, melyen többé semmi sem változtathat; s mert a gonosz változhatlan tulajdonsága a gonosz embernek, mint kígyónak a méregfogak; s valamint a kígyó, úgy a gonosz ember sem változtathatja meg természetét, s ha az erkölcstanárok mégis megváltoztathatni hiszik, az nem egyéb üres álomnál. így okosodik többi közt Schoppenhauer¹⁾ is. Amit az erkölcstanárok építenek, azt mások a következő órában ledöntik; s az idő, melyet erkölcsi nevelésre fordítanak, semmi arányban nincs azzal, melyben a gyermek egészen ellenkező benyomásoknak van kitéve. Azt képzelitek, így folytatják tovább, hogy intézeteitek nevelő házak? Nagyon csalódtok! Ott minden egyes tanárnak a maga módja, mintája, a maga vesszőparipája vagy; ott a romlás minden neme összezsúfolódik, s egyesek erkölcsi métélye többé-kevésbé az egészre átragad, bármint örködtök is. Ezt megváltoztatnotok, jól látjuk, nem lehet. De azért szűnjetek is meg nevelés által akarni elérni olyasmit, mihez midenkit csak egészséges természete, a körülmények hatása és visszahatása s az élet a sors akarata szerint juttat. Isteni gondviselésben hisztek? Ki tett benneteket annak helytartóivá? Ne avatkozzatok a Gondviselés céljaiba; hagyjátok ti csak az embert az ő gondviselésére!

Ilyen s hasonló érvekkel élnek sokan a nevelés tökéletlenségének megmutatására. Csak az a szerencse, hogy nem oly fekete az ördög, amint Schlegel is rajzolja, ki minden erkölcsi nevelést örülségnek mond. Annyi bizonyos, hogy ez álbölcseknek nem egy állítását kell aláírnunk. Így például oly nevelés, melyben

¹⁾ Die beiden Gnmmdprobleme der Ethik, Frankfurt, 1841. S. 253.

minden a kitűzött czélok szerint kiszámítva, s melynél minden a nevelésre kártékonyán ható esély eltávolítva volna, csak eszmében létezik. Az sem képzelhető, hogy minden egyes gyermeknek egyediségét pontosan fölismerhessük s ennek nyomán a nevelést biztos, kifogás nélküli módon kezelhessük. De az okos nevelés nem is akar mindent elérni, sőt tevékenységét gyakran fékezi is és sokat a természetre bíz, melylyel, valamint az étellel is közösen működik. „A nevelés – mondja Niemeyer a fönnebbi okoskodásokra – megelégszik azzal, amit a kertész tesz. Ennek nem szükséges a fiatal fát üvegházba ültetni; de okosan és helyesen cselekszik, ha a fácskának kemény, darabos földjét olykor-olykor felporhanyítja, szárazságban megöntözgeti, viharok ellen védelmezi, a táp rabló dudvát kiirtogatja, a törzs nedveit emésztő fattyúhajtásokat le-levagdalja s a pusztító férgeket előli. Épen így van a dolog a gyermekneveléssel is. S amely nevelő így jár el, az a valószínűség minden törvényei szerint bizonyos lehet benne, hogy kertészkedésének Ízletes gyümölcsei lesznek.”¹⁾ Az idéztük okoskodáson ne igen ütközzünk meg, mert hiszen, az nem újság; a bölceletnek mindig valának ily csudabogarai, kik minden bölceletet gúnyosan megvetettek, s hogy az észficzamodás még kirívóbb legyen, saját bölceleti zagyalékukat mégis érvényre akarták emelni, felvilágosultságukat abba helyezvén, amit világismeretnek, életbölcsességnek szoktak nevezni, s amivel a nagy világban gyakran csakugyan czélt is érhetni. Mivel az ilyenek nagyon is szokatlanok a dolgok mélyen eső okfőit kutatni s mellette kevélyek lomhaságuk- s tanulatlanságukra: azért mindent, mi nem egyenesen az érzékeket érinti, vagy aminek nem azonnal vehetni hasznát, ábrándozásnak tartanak, melyet a gyakorlati bölcs józan esze mint agyrémet megvet. Ha az emberiség eme hamis prófétáinak tagadása megállhatna: akkor a nevelés nem volna egyéb üres álomnál; s így az emberiségre nézve nem maradna egyéb hátra, mint az embert, mi-, helyt észre vesszük, hogy kigyó, megfojtani; akkor tagadnunk kellene azt is, hogy a növény nemesíthető, az állat idomítás által szelídíthető, sajátságai módosíthatók. Ha már az embert az állatok seregébe alázták: akkor hagyják meg neki legalább azt, ami az állatnak tulajdona, az idomítás lehetőségét. Mi ellenkezőleg napon-

¹⁾ Nieraeyer, Grundsätze, etc, I. Th. S. 341,

kinti tapasztalásból látjuk, hogy a gyermeki lélek igen fogékony s ennél fogva minden benyomásnak enged, nem csak pillanatra, hanem azt hasonló körülmények mellett annál tovább meg is tartja, minél korábban kapta. Naponkinti tapasztalás bizonyítja, hogy a gondos, czélszerű nevelésnek jó, a ferdének rossz következménye van.

51. §. A nevelés szükségessége.

Hogy pedig a nevelés nem csak lehetséges, hanem okvetlenül szükséges is, azt minden nevelt és nevelő emberek közös tudata s az emberiség története bizonyítja. Ugyanis a nevelés az első embertől kezdve napjainkig gyakorlatban vala, anélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna csak gondolni is annak lehetősége s szükségességére. Az emberben – mondja Gräser – megvan a gyermeknevelés szükségességének ismerete, bár csak homályos tudatban; s azért erejének tudata mintegy önkénytelenül ösztönzi a kiskorúak nevelésére.”¹⁾ „A megszületett első gyermek tehetlensége annyira szembe ötlött a szülőknek, hogy önkényt nyújtották kezöket segélyre. Könnyen meggyőződhetek a szülők, hogy szorgos gondviselés, ápolás a gyöngébb alkatú gyermeket erősebbé s az életre alkalmasabbá, annak hiánya pedig az erősebbet is gyöngévé, ügyefogyottá teszi. De az is szembe ötlött a szülőknek, hogy a gyermeknek semmi fogalmai, ismeretei, készségei nincsenek, míg azokat a korosabbaktól el nem sajátítja; hogy kezdetben az ember csupán az érzéki ösztönöktől szabályozva nem volt képes a hasznost a kellemestől, a jót a hasznostól megkülönböztetni és az érzékiségnek az ész uralma alá való hajtását annál később tanulta, minél később jött volt magasabb elvek szerint élő egyénnel érintkezésbe, vagy minél később idéztek elé harczot a szellem és érzékiség között. Ezen és hasonló tapasztalatok csakhamar beláttatták az emberekkel, hogy a gyermek fejlődését nem lehet egészen a természetre bízni, hanem hogy arra hatni lehet és kell”²⁾. – Azért mondja Kant is, hogy az ember csak nevelés által lehet emberré.³⁾

¹⁾ Gräser, Divinität, 1830. I. 12.

²⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 9. Aufl. I. S. Theil, 330.

³⁾ Ueber die Pädagogik, von Rink, 1803. S. 7.

Tanúságot tesz erről kinek-kinek saját észlelése is. Mert ha a testet tekinti, tapasztalja, hogy míg sok állatnak, születése után csak rövid időre van szüksége mesterséges melegre és táplára, és akkor is a segélynek csupán ösztöni módját veszi igénybe, addig az ember lassú növekedésének egész ideje alatt a felnőttek ápolására szorul. Ez ápolás pótolja azt, ami az állatnak az ösztöntől van adva, és amit későbbben a kifejlett embernek szabad öntevékenység s fejlettebb szelleme által kell elérnie. Minél alsóbb fokú az állat, annál hamarabb éri el önállóságát s fordítva. Folytonos Őrködés és ápolás nélkül a test elcsenyevészésnek van kitéve. A szerves erő nem csak a természet adta kiterjedési ösztönénél fogva gyarapszik, hanem célzatos, szándékos gyakorlás által is. Nem lesz ugyan nehezebb a test, nem melegebb a vér gyakorlás által, de igenis gyorsabb lesz a járás, erősebb a kéz, élesebb a szem sat.; úgy hogy az ember tökélyesedési tulajdonságánál fogva, melylyel az állatok fölött kitűnik, testi tehetségeit is magasra fokozhatja. De ez már külhatás vagyis nevelés szükségességét bizonyítja.

Még inkább tapasztalja ezt a lelki tehetségekre nézve. A madár tökélyesen megrakja fészkrét, a hód felépíti emeletes lakosztályait anélkül, hogy valaki oktatóna, mi azt bizonyítja, hogy az állat teljes ügyességével van ellátva a céljára szükséges erőknek, melyek idomítás (dressur) által tökélyesedhetnek ugyan, de csak az egyedben s nem a fajban vagy nemben is egyszersmind, hiányozván a tökélyesbült állatnál amaz eszközök, melyek által tökélyesebb tulajdonságait más állatokkal közölhetné. Az ember azonban csak csiráit hozza magával a világra ama magasabb képességnek, melylyel az állatok fölött dicsekszik. „E csirák a külvilág esetleges ráhatása és a testi ösztönök hatalma alatt fejlődésnek indulnak ugyan; de ha meggondoljuk az állatok társaságába került gyermekek elvadultságát, (milyenek voltak a Tulpius ismertette irländi fiú, a hollandi, de különösen a champagnei,¹⁾ nálunk, ha jól emlékszünk, a liptai leány,) lia tekintjük a magukra hagyott s minden képzés nélkül felnőtt egyéneket és olvassuk az államok statistikai tábláit: kézzelfoghatólag bebizonyul, hogy az ember külsegély nélkül az állatiság fokán, szellemének főséges

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. III. 138-138.

tulajdonai szunnyadva, nyugalomban maradnak. De ha kellő ráhatás vagyis nevelés által munkásságra ébresztetnek, tápláltnak s helyes irányt nyernek, akkor a tökély bámulatos fokára emelkednek, mert az ember vég nélkül tökélyesíthető lény.¹⁾

A természeti tehetségek e szerint vagy kellő művelésben részesülnek, vagy elcsenyevészés és romlás állapotára jutnak. Ez állapotokat minden nyelv a legfinomabb árnyalatokig képes kifejezni, így: üres fej; okos, művelt fej; ez embernek finom, jó romlott ízlése van, semmi ízlése nincs; ez műveletlen, művelt, nevelt ember sat. Mi arra mutat, hogy minden kor, minden nép, még a fatumnak alávetettek is meg voltak győződve a természetember nevelésének szükségességéről.

Hozzá járul, hogy az ember nem csupán természeti lény, hanem erkölcsi is, kiből rendeltetésének eszméje benvan ugyan, de csakis mint eszme, nem pedig állagilag, úgy hogy magát a természet szükségénél íbgyva valósítsa. E valósításra a természeti fejlődés nem elegendő; az, mi az emberben fensőbb, nemeőbb, nem valamely szükségkép parancsoló és magát physicaileg fejlesztő szervezetnek, hanem idegen behatásnak, szabad öntevékenységnek van alárendelve. „A tisztán véges dolgok levése szükségkép meg van határozva a természettől. Azok készen jönnek létre. De az emberre ez nem alkalmazható, mert nála nem tisztán véges dolog, hanem testszellemi lény levéséről van szó, mely lénynek levése testszellemi okot tétezt föl. Az ember levése tehát csak azon föltét alatt érhet célpontjához, ha a szellem magát mindig többet és többet gyakorolja, önmagát felfogja, szemléli és így viszonyát mindinkább jobban megismeri, hogy magát ez által elhatározhassa. De éppen itt van a legelső akadály, az állati vagy vak életösztön, mely mindig első a hatásban s az embert vonzza, hajtja, ragadja, mivel azt a szellemileg még föl nem ébredt ember természetének ismeri. A természeti levésben e szerint inkább akadály, mint előmozdítási rugója van a szellemi levésnek. Ez ösztönnek szabályozása, mérséklése, vezetése a kiskorú embernél nem történhetik külsegély nélkül.”¹⁾ E mellett szól az eredeti bűn keresztény fogalma is, mely szerint a természeti fejlődés magára hagyat-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Päd, 1846. I. Th. S. 17.

²⁾ Graser, Divinität, 1830. I. 10.

va a kitűzött eredeti czállal ellenkező irányt vesz. Hegel ¹⁾ szerint a természeti emberből erkölcsi vagyis szabad embert kell képezni, és ez nevelés által történik. De ha mindezekről eltekintünk is, szembe ötlő a szükség, hogy az emberben a természeti az erkölcsivel kiengesztelődjék, egyesüljön, egyensúlyba jőjön. Figyelembe kell vennünk, hogy a természeti tehetségek magukra hagyatva, fejletlenül is maradhatnak, vagy rendeltetésökkel homlokegyenest ellenkező irányt vehetnek, amidőn aztán a gyermek nem lesz azzá, amivé lennie lehetett és kellett volna; az ész tévékkel, a szív erkölcsstelen szellemmel telhetik meg, a gyermek egészen más lesz, mint amire teremtve van. – Már vajjon történik-e a gyermekkel ez, vagy az, vagy nem, és miképen: azt embernél, kinek mint személyiségnek értéke végtelen, vak esetre bízni nem szabad; annyi-val inkább nem, minthogy még a hasonlíthatlanul csekélyebb értékű növény iránt sem viseltetünk közönnyel. Aki érzi azt, ami nagy, szent az ember tehetségeiben rejlik, az mindig nagyra becsüli a nevelést. Mindaddig, míg az ember oly álláspontra nem jut, hogy saját ereje által legyen azzá, ami testi és lelki természeténél fogva lehet, mindaddig szüksége van külségyre azaz nevelésre. De mi-helyt erejére támaszkodna tik, magára hagyandó. „Miután az emberi társaság – mondja Ziller – mesterséges állapotba lépett, szükséges a polgárisultság kinövéseit szintén mesterséges utón vagyis nevelés által lenyesegetni, a növendék erejét kifejteni, erejét korán kellő irányba terelni, nehogy eltévedjen”²⁾).

„De ha gyöngé fejknek kell is nevelő, a lángeszűnek minden esetre fölösleges, sőt ártalmas; mert ha a nevelőknek sikerülne a lángészt tetszésök szerint nevelni, egy nagy emberünk sem lenne.” így is okoskodnak némelyek. Ha ez igaz, akkor legjobb minden lángészt magára hagyni, a tudós, művész magától ugrik majd elé – ex tripode (?) „Még a tehetek nevelését illetőleg sem áll ez, mire elég példa Mozart, ki sokat köszönhetett atyjának; még kevésbbé áll ez az összes műveltségre s különösen annak erkölcsi magvára nézve”³⁾). Nincs különben: „Az ész és emberség a neveléstől, nyelv és hagyománytól függ; s nemünk e tekintetben lé-

¹⁾ Hegel's Ansichten etc. Thaulow. I. 11.

²⁾ Ziller, Grundlegung z. Lehre v. erziehenden Unterricht, Leipzig. 1865. S. 353.

³⁾ Palmer, Encykl. d. ges. Erz. und Unt. von K. Schmid etc. Gotha, II. B. S. 255.

nyegileg különbözik az állattól, mely biztos ösztönnel jó a világra.”¹⁾

52. §. A nevelés fogalma.

Midőn az 50. és 51. §-ben az emberi tehetségek nevelésének lehetőségét és szükségességét fejtegetők: közvetve a nevelés fogalmával is megismerkedtünk. Ott kivehettük, hogy a nevelés nem egyéb, mint az ember testi és lelki tehetségeinek önállóságra való segítése. Ezen meghatározás azonban, bár az említett cikkek céljára egészen kielégítő, sokkal tágasabb, semhogy azzal a tudománynak megelégednie lehetne. Szabatosan kell tehát körvonaloz mink, hogy se többet, se kevesebbet ne tartalmazzon. Körvonalzásunkban elemező utón akarván eljárni, előre bocsátjuk a meghatározást:

A nevelés alatt a nagykorúaknak tudatos, szándékos hatását értjük kiskorúakra, hogy ezek keresztény tökélyesedésüket önállóan eszközölhessék.

Hogy ezen meghatározás biztosan állhasson, megmutatandó, miszerint annak minden egyes része okvetlenül szükséges a nevelés teljes fogalmához, hogy tehát abból sem elvenni nem lehet, sem hozzáadni nem kell. E megmutatást külön alcikkekben akarjuk eszközölni.

1. A nevelés tudatos, szándékos hatás.

A két előbbi cikk semmi kétséget nem hagy arra nézve hátra, hogy a nevelés lehetséges és szükséges. Ugyanott láttuk, miszerint a gyermeket a tehetetlenség állapotából az önállás felé nem csak a szülők segítik, hanem mindaz, ami eszközül szolgálhat tehetségeinek kifejtésére, így például a levegő, társaság, szokás, életmód, sat. De mindezen hatás csak legtágasabb érte mén y ben veendő nevelésnek; mert sem határozott egyéneknek nem teszi hatását, sem a hatás nem tudatos, szándékos; az önállóság pedig igen tágas értékenyű s nem fejezi ki az emberi nevelésnek végcélját, úgy hogy az önálló ember oly irányt is vehet, mely ama végcélzótól eltér, sőt azzal egyenesen ellenkezik. „A társadalom szakadatlanul hat ily módon az emberre, részint sokféle intézmé-

¹⁾ Herder, Werke, zur Phil, und Gesch. 1813, IV. 263.

nyeivel és a nyilvános ügyek kezelésével, részint az egyesek nevelési működésének kijelelése s a kedvezmények s akadályok által, melyekkel azon működés találkozik.¹⁾” A társadalom ezer meg ezer hatásainak eredménye aztán, természetesen, igen különböző, úgy hogy önállás helyett testi és lelki szolgaságra képződhetik az ember, az egyik jótékony angyallá, a másik rablók főnökévé növekedhetik, aszerint, amint esetleg ilyen, vagy olyan körülmények hatásainak van kitéve; vagyis az embert környező világ esélyes hatása nevelhet, de el is nevelhet. E szerint a gyermek felnőtt nem csak testileg, hanem lelkileg is anélkül, hogy fejlesztésére más emberek célzatosan és tudatosan hatnának; észlel, hasonlít, ítél, következtet, érez, beszélni és ezzel gondolkodni tanul. Ez természetes fejlődés, minővel a műveletlen népeknél s részben az állatoknál is találkozunk. De a művelt népek nevelésétől sem választható az el egészen; mert a gyermek társaságban élván, minduntalan új dolgokat és ügyeket szemlél, melyek nem nevelési szándékkal mutatvák neki, s melyek által hasonlításra, a felnőttek tevékenységének utánzására, ügyesség-, szerénység-, óvatosság-, okosság- s egyéb jó tulajdonságokra, de ezekkel ellenkezőkre is vezetetik. A gyermeknek illetén természeti fejlesztése inkább ne v előd esnek mondanó.

Nem tagadhatni, hogy ezen célzat nélküli nevelés vagyis életiskola kedvező körülmények között még napjainkban is derék embereket képez; de az is bizonyos, miszerint a csupán ezen iskolára hagyott gyermekeknek legnagyobb része végkép tönkre szokott jutni mind testileg, mind lelkileg. Nem elegendő tehát az embert csupán a külvilág esélyes hatásai, ingerei által segíteni önállóságra, mert azok ennek tevékenységét az ember céljával egészen ellenkező irányba is terelhetik; hanem szükséges a hatásokat tudatosan, szándékosan felhasználni. Ezzel azonban nem kívánjuk a külvilág esélyes benyomásait teljesen mellőztetni; mert hiszen az úgy sem lehetséges, s ha az volna is, épen nem óhajtható, mivel az így elszigetelt gyermek végre saját szárnyaira eresztetvén, egészen készületlenül tétetnék ki a társas élet ama hatásainak; hanem azt kívánjuk, hogy a tudatos nevelés a hatásokat kedvezően szabályozza, némelyeket teljesen mellőzzön, némelyeket ellensú-

¹⁾ Hartenstein: Die Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften, S. 513.

lyozzon, vagy legalább szelídítsen, másokat pedig erősítsen, amint azt az ember célja kívánja. S ennyit az eszközeinek tiszta ismeretével bíró nevelés minden esetre megtehet, annál könnyebben, minél csekélyebb még a növendék önállósága. – Látható tehát, hogy a nevelésnek a hatásokat ismernie és a célhoz alkalmaznia kell. De ez annyit jelent, hogy a nevelésnek szándékosnak és tudatosnak kell lennie, vagyis hogy a nevelésnek felállítottuk meghatározása helyes.

II. A nevelés kiskorúakra való hatás.

Ha nem szabad az embert a külhatások esélyeire bízni: akkor önkényt következik, hogy azoknak ellenőrzése vagyis a nevelés mennél korábban kezdendő s mindaddig folytatandó, míg a növendék megkülönböztetni nem bírja, mi előnyös, mi hátrányos rája nézve; míg oly szilárd lelkiületre nem tesz szert, mely a ki sértetekkel önállóan képes szembe szállani; amidőn az óvó elvtétel helyét bátrabb foglalja el, s a növendék a világgal való küzdelmeiben egészen saját erejére támaszkodhatik. Ezen időpontot nagy k o r u s á g n a k, a nevelés időszakát pedig kiskorúságnak mondjuk, mely utósót a rómaiak három részre osztották, u. m. a gyermek-, fiú- és ifjúkorra; az első a 7-dik évig tartott; a második a fiuknál 14-ig, a leányoknál 12-ig; a harmadik a 21-dikig, melyre a nagykorúság következett.

Sok szülőnek fölületes nézete elegendőnek tartja akkor kezdeni a nevelést, ha a gyermek tettei erkölcsi értékének tudatára jutott. De ezen nézetnek ellenmond majd valamennyi nevelő és bölcselő, legtöbben a gyermek születését s kevesen már a születés előtti időszakot is tűzvén ki a nevelés kezdetéül.

Hogy a nevelésnek mindjárt a születés után kell kezdődnie, azt könnyű belátni. Minden életnek már első pillanattól fogva el lenséges hatalmakkal kell küzdenie; akadályok és veszélyek gördülnek eléje, melyeket előbb elmozdítani, vagy távul tartani kell, hogy a gyermek azzá lehessen, amivé lényénél fogva lehet. Továbbá a természeti erőnek, minél egészségesebb s ételteljesebb, annál több tápszerre vagyon szüksége kívülről. Ha a nevelő nem gondoskodik az életerő tápszeréről, majd talál az önmaga is; de aztán csak a véletlen dolga, vajjon tápszer-e az, vagy méreg. –

Megjegyzendő az is, hogy némely gyermek egyik-másik tehetsége, melyet a tápszer által munkásságba kell hoznom, vagy épen nem, vagy csak későn jelentkezik: itt nem várhatunk, hanem kezdeményeznünk kell. Aztán ha a hatás, az inger, izgatás megtörtént, a gyakorlás sem maradhat el. Végre a gyermek bűnben s ennek következtében mind a jóra, mind a rosszra hajlammal születvén, a nevelés végcélja tulajdonképp az, hogy a gyermek újjá szülessék, azaz, hogy szívében a jónak szeretete meghonosodjék. De ezen újjászülesztési folyamatot mennél korábban kell kezdeni, nehogy az akarat gonoszban erősödjék, a gonosznak cselekvése szokássá váljék. Azon ingerek, melyek gyermekkorunkban hatottak ránk, rendesen egész életünkre döntők szoktak lenni. „Azért adják – mondja J. Paul – a nevelésnek azt a tanácsot, hogy az első években legmunkásabb legyen; mert akkor fél erővel is többet tehet mozgásba, mint a nyolczadikban kétszeres erővel, midőn a szabadság már elszabadult s a viszonyok megsokasodtak; s valamint a gazdák hite szerint a ködben vetett mag legtermékenyebb, úgy a gyermekélet első ködében tett vetés is legerősebb gyökeret ver s legdúsabban fizet. Fontoljátok meg csak minden előtt az erkölcsiséget! A belső ember fehéren születik, mint a szerecsen, s az élet feketére színezi. Míg haladott korunkban a legnagyobb erkölcsi példák sem képesek megszokott pályánkról leterelni: addig a szeretetnek, igazságtalanságnak sat. éltünk első szakát érintő belső, vagy külső tárgyai messze korunkra is fényt, vagy árnyékot vetnek. Az élet, különösen az erkölcsi, clejénten röpi, aztán ugrik, úgy lép s végre megáll; évről évre nehezebben téríthető meg az ember. S ami a szívről, ugyanaz áll az értelemről is. Ha annak, hasonlóan a keresztény egyházakhoz, a gyermekség kelte felé kell irányozva lennie: akkor ez, hasonlóan a görög templomokhoz, legnagyobb világosságát a bejáráson keresztül és fölülről kapja. Mert az értelmi kiművelésre nézve a gyermeki természet téli pusztához hasonlít, mely tele van tavaszi csirákkal, melyeket ha a napsugár ér (mert minden tanítás inkább melegítés, mint vetés), lassankint minden kizöldül, s az egész gyermeki időszak a teremtés forró napjaiból áll. Két erő hat: az egyik a gyermeki hit, ezen mintegy beszívó tehetség; a másik az ingerlékenység (Erregbarkeit). De ezek a testi gyermekben, úgy mint a szel-

lemiben a testi és szellemi élet reggelén állnak legmagasabban s az étellel ezek is alább szállanak, míg végre az erejevesztett embert ez élet többé nem, csak a jövő képes felizgatni.”¹⁾

Tágas érteményben a gyermek születés előtti létét is a kis-korúsághoz számítjuk, melyre hogy szintén lehet némileg hatni, arról nem csak az élettan, hanem saját észleleteink nyomán is meg vagyunk győződve. Csodáljuk, hogy ezt C u r t m a n ²⁾ és más nevelők részben tagadják, részben kétségbe vonják; holott az éghajlati, nemzeti és családi egyediséget meg elismerik. Való, hogy keseredett, kétségbe esett anyák vígkedélyű gyermekeket szülhetnek; hogy szellemdús szülőknek nem egyszer buta gyermekeik vannak s megfordítva; miből az következhetnék, hogy a szülők állapota semmi befolyással nincsen a gyermek egyediségének kialakulására: de ezen esetek, ha gyakoriak volnának is, csak azt bizonyítják, hogy a gyermek fogantatása alkalmával s annak az anyaméhben való létele alatt észre nem vett, mert észre nem vehetett tényezők is működhetnek, nem csak a szülőknek általunk ismert, vagy talán nem helyesen ismert kedélyhangulata s értelmi állapota. Maga Curtmau is, tekintve a csudaszülötteket s olyan gyermeket, kinek anyja érdekes állapotában valami rendkívüli indulatrohamnak volt kitéve, bevallja, hogy az anya képzelő tehetségének a leendő magzatra való befolyását kereken tagadni nem lehet. De ha a képzelő tehetség befolyását elfogadjuk; ha, amint mindenki tudja, az anya testi állapota, betegsége, egészsége, az eledelek, mozgás, munka minősége, s a t. a magzaton is meglát-szik, kérdés, miért ne fogadhatnék el a szülők eme befolyását egész összességében is? Vagy nem hallunk-e panaszt naponkint a családi nyavalyákról? A görvélyes szülőktől nem görvélyes gyermekek születnek-e? Amely fát igen korán erőltetnek gyümölcsözésre, nem idétlen lesz-e annak gyümölcse? „Ha a gyermek fogantatása alkalmával a különben egészséges szülők részegek, nem rendcsen vízfejű magzatokat nemzenek-e? S ha forrón érző s tiszta szív köti össze a két egészséges testet, nem lehet-e, nem kell-e ezen állapotnak befolyással lenni a méhgyümölcs mind testi,

¹⁾ Levana, §. 17,-18.

²⁾ Lehrbuch der alig. Paed. 1846. §. 4.

mind szellemi egyediségére?”¹⁾ S miután a gyermek megfogantott, mennyi mindenféle utón és módon mozdíthatja elő, vagy akadályozhatja az anya méhgyümölcsének természetes, ép kifejlődését! Ennek részletezését a különös neveléstanra hagyván, itt csak a testszorítást, erőltetést, mértéktelen ételt s italt s az indulatokat említjük meg. – Hogy szent Pál az ember egyediségi tehetségeit Isten ajándékinak nevezi: az nem dönti meg állításunkat; mert Isten osztja ugyan az ajándékokat, de a szabad szülők már a méhgyümölcsben kártékonyán hatnak azokra.

III. A nevelés nagykorúaknak hatása kiskorúakra,

Valamint a fogamzás alatt és után, úgy a születés után is csak nagykorúak nevelhetik a gyermeket. Ugyanis, ha a nevelés alatt a kiskorú emberre való hatást értjük, akkor önkényt következik, hogy e hatás csak oly embernek lehet műve, ki a külhatások iskoláján maga is keresztülvezettetvén s a természet, történelem s Istenhez való viszonyait ismervén, azon álláspontra jutott, melyen a világ hatásaival való harczában saját erejére támaszkodhatik; aki azoknak erejét ismeri, s azokat a gyermek testi s lelki tehetségeinek általános-emberi s különös céljok szerinti fejlődési menetéhez a szükség szerint nemleges és igenlegesen alkalmazni, tehát tudatosan és szándékosan kezelni tudja. Az ily embert nagykorúnak nevezzük. A nagykorúság az értelem érettségével kezdődik, mely gyakran korán és hirtelen, sokaknál csak lassabban, az igen gyöngye szellemüeknél pedig soha sem jelentkezik.²⁾ A nagykorúsággal azonban nem zavarandó össze a függetlenség ösztöne, mely bizonyos idő elteltével mindenkiben, akár volt nevelve, akár nem, oly erőssé leszen, hogy az ember többé nem engedi magát nevelni, hanem legfőlebb tanítani, képezni; amidőn aztán állandókká lett szokásain csak igen erős izgatás s inkább a véletlen és saját elhatározása, mint a nevelői kéz képes többé-kevésbé változtatni.

Akinek nincs, az nem adhat, aki nem tud, nem taníthat, aki neveletlen, nem nevelhet; s így aki maga is előbb nagykorúvá nevelendő, kiskorúaknak nem lehet céltudatos vezetője. Az igazán nagykorú ember nem csak természeti, hanem erkölcsi érteményben

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 29.

²⁾ Ziller, Grundlegung etc. S. 382.

is nagykorú. Mi annyit jelent, hogy az isteni törvény önálló való-
sításának törekvésétől át van hatva, s ennél fogva a kiskorúakat
szeretettel segíti az emberiség közös célja felé. Csak ily ember-
ről mondhatni, hogy igazi keresztény nagykorúságra emelkedett,
s csakis ilyen tehet másokat is nagykorúakká. Ön- s emberismeret
vezet bennünket az emberiség rendeltetésének tudatára: azért
e kettő nélkül nem is nevelés a nevelés, hanem csak durva mun-
ka, mely a gyermeket kötömeeggel s nyers anyaggal tömi meg.
Hogyan is hathatnék más egyéniségre, ha saját gondolkodásom
sajátságait, érzelmeim apályát és dagályát, külső és belső szemé-
lyiségem jellemző egyediségi tulajdonságait sem ismerem, s így
nevelői munkaságomat meg nem Ítélném, következményeit ki
nem számíthatom? S ha emberismeretem nincs, mikép fejleszthet-
hetném azt, amit nem »ismerek; ha nem kutattam ki, mit lehet fej-
leszteni, milyen csirát kiásni, milyen a csira földj és mily en az ég-
hajlat, mely alatt nő? De ön- és emberismeretet csak a nagyko-
rúaknál találhatni, következésképp kiskorúakat is csak
n a g y k o r ú a k n e v e l h e t n e k.

Midőn a nevelés alanyául is az embert tűzzük ki, tiltakoz-
nunk kell azon nézet ellen, mintha tételünk az isteni gondviselést,
az emberi nemnek s egyeseknek Isten általi nevelését tagadná.
Ha művünket csupán valódi keresztények olvasnák: mellőzhet-
nénk minden vitatást, egyszerűen a szent könyvre utalván, mely a
gyermek nevelését nem egy helyen parancsolja; de mivel igen
sok névleges kereszténnyel is van dolgunk, azért lehetetlen e
kérdéshez, ha röviden is, hozzá nem szólni. – Említve volt fön-
nebb, hogy a társadalom az embert szakadatlanul neveli, anélkül
hogy szándéka, célja volna arra. Az ilyen hatásokban Isten új-
jára, Isten nevelésére ismerünk, melyet ő nem csak az egész em-
beri nemre s külön egyes nemzetekre, hanem egyesekre is gya-
korol, részint közvetlenül az ember belsejében, részint a sors in-
tézése által. Tudjuk, mit mond erre vonatkozólag az ó szövetség;
tudjuk, hogy a kereszténység a maga egyetemességénél fogva Is-
tenben a világnak úgy, mint a legkisebb elemnek is föntartóját és
kormányzóját imádja, ki az emberek nevelését különösen egyháza
által eszközli. De ezen isteni nevelés nem végződik a kiskorúság-
gal. És a sorsnak, az életnek s halálnak ura oly erőket és eszkö-

zöket alkalmazhat teremtményei nevelésére, minőkre a mi nevelési gyakorlatunk bűnös vakmerőség nélkül nem is gondolhat. Sűrű homály lepi e tért, mely e miatt nem is lehet emberi tudománynak tárgya; s nevelési működésünkre csak annyiban vonatkozik, amennyiben annak eszményi háttéréül szolgál, melynél fogva a nevelő magát egy fensőbb, láthatlan, legbölcsebb nevelő közlönyének tudja, aki őt is még mindig nevelési fegyelem alatt tartja. E tudat helyes alázatosságra, de helyes önbecsre is vezeti a nevelőt. Már abban, hogy Isten szabadsággal s tökélyesedési képességgel áldotta meg az embert, benfoglaltatik a nevelés szükségessége s kötelessége, melyre már csak azon tagadhatlan tény is utal, hogy ahol az emberek általi nevelés elmulasztja kötelességét, ott az emberi társaság árvaságra, pusztulásra jut. Aztán Isten egyenesen parancsolja a nevelést s körülírja annak célját is; minél fogva az ember nem tetszése, hanem csak Isten törvénye szerint nevelhet.— Ennél fogva a nevelés alanyát a nagykorú ember képezi; de az áldás Istennél van.

IV. A nevelés teljes fogalma a nevelés céljából fejlik ki.

a) A nevelés általános célja.

Ha az ember célja keresztény tökélyesedés: akkor önkényt következik, hogy a nevelésnek sem lehet egyéb feladata, mint a gyermeket arra segíteni, hogy e keresztény tökélyesedést önállóan eszközölhesse. Ezen cél a nevelés anyagi (materialis) célját képezi s tartalmat ad az alaki (formális) célnak, mely nem egyéb, mint az emberi tehetségek kifejtése. E meghatározás sem nem tágas, sem nem szűk, sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint amennyit az ember rendeltetése tartalmaz. Részünkről a legtisztábban meg vagyunk győződve, hogy az új kor bölcselei nem fogják a nevelés célját szabatosabban kifejezhetni, bármint erőlködjenek is; mert a nevelés célját elvül kell felállítani, melynek hasonlóan a mennyiségtani axiómához tárgyilagos, általános igazságot kell tartalmaznia; de a fönnebbi s hasonló meghatározások nem állíthatók föl elvül, mivel vagy határozatlanok, vagy tágas- és szűkérteményűek, vagy más tekintetben hiányosak. Ilyen például ez: A nevelés célja az embert rendeltetésének elérésére alkalmassá

teni. A rendeltetés szó ugyanis határozatlan valami, s igen tág értelményezést enged, melynél fogva csak oly jogos lehet a muhamedanismus által kijelelt rendeltetés, mint a keresztényé, jól lehet homlokegyenest ellenkeznek. Épen oly tágas kifejezés az önállóság is, melyet sokan használnak; mert nem jeleli ki a cél mivoltát: ahonnan az önálló ember oly irányt is vehet, mely eltér céljától, sőt azzal egyenesen ellenkezik. Ezen meghatározás: „A nevelés célja nem egyéb, mint a gyermeket a műveltség azon színvonalára emelni, melyen nevelői állanak”¹⁾ – azért hibás, mert nincs benne az általános cél, az eszmény kifejezve, minthogy nem csak egyes nevelők, hanem egész korszakok műveltségi foka is különböző. – Vannak nevelők, kik csak fogalmazásában tévednek a nevelési célznak, de a gyakorlatban a valódi célt követik. Így Milde,²⁾ ki az emberi tehetségek szándékos irányzását mondja nevelésnek. De vannak, fájdalom, olyanok is, kik nem férvén bőrükbe, vagy a kereszténység szellemének fonséget nem ismervén, mint hiúságuk rabjai nem csak a keresztény elvet, hanem az ó kor legtisztultabb szellemeinek nyilatkozatait is elvetik s az embert minden méltóságától megfosztó, a társadalmat lehetetlenítő nevelési célokat tűznek ki, nem törödvén azzal, hogy pocsolyába rántják az értetlenek nagy seregét és Herostratus halhatlanságára tesznek szert. A nevelési cél eme hibás meghatározásait célunkhoz képest csak általában hoztuk fel, hogy lássuk, a nevelés céljának mint elvnek kellékeit. Tüzetesebb méltatásuk külön cikknek lesz feladata; így visszatérünk az általunk kijelelt célnak elemzésére, minthogy annak ellenségeit az általánosság nem elégíti ki.

Hogy az ember minden előtt ö n c z é l: azt csak úgy lehetne tagadni, ha nem tapasztalnók, miszerint még a legparányibb lénynek is van öncélja. De a felállítottuk elv e tekintetben minden igényt kielégít. „Ugyanis a tökélyesedés legelőször is saját személyét illeti az embernek, melynél fogva az minden előtt önmagáért s nem másoknak érdekeért, tehát nem azért neveltetik, hogy a családnak, államnak, emberiségnek bizonyos céljaira alkalmassá tétessék, hanem a nevelési működés a nevelendőnek saját szemé-

¹⁾ Beneke, Erz. und Unt. 1842. I. 6.

²⁾ Milde: Lehrbuch der alig. Erziehunfslainde. 1811. I. Th. §. 5.

lyében bírja kiindulási pontját, úgy mint lefolyását s végét; vagyis az ember értékének általánosnak kell lennie. Ezen érték nem lehet más, mint az erkölcsi, melyhez a többi, például az értelmiség, rátermettség értéke csak úgy aránylik, mint az általánoshoz a viszonylagos. Ezen általános érték parancsolja, hogy az ember személyiségét tiszteletben tartsuk.”¹⁾

A keresztény öntökélyesedés e szerint legelőször is általános célra utalja a nevelőt, azon célra, mely az egész emberiséggel közös; mely tehát minden egyes embernek joga és kötelessége is; mely nem függ sem az egyed, sem a nevelő önkényétől; melyre minden embert segíteni kell, legyen az néger, vagy indus, magyar, vagy német, angol, vagy franczia, pap, vagy katona, kalmár, vagy kézműves. Az általános cél az általános műveltséget, míg a föl-tétesek a különleges élethivatásra való képzést követelik. Az általaános cél csak közvetve törődik a különös célok igényeivel: nála legelső az emberré való nevelés, s csak ez után következhetik a tudóssá, polgárrá, kereskedővé, kézművessé való kialakítás. De az általános cél igényelte műveltség alapul szolgál arra, hogy eme különleges célok létesülhessenek; általános alapelemeket tartalmaz az, melyek egy különleges cél létesítésénél sem nélkülözhetők anélkül, hogy kárát, sőt veszélyét ne vallja mind maga az egyed, mind az egész, melyhez tartozik. – Az ifjúság nevelőjének az általános-emberivel, az általános emberképzéssel kell legelőször foglalkoznia, melynek fogalma csak a keresztény népeknél van tisztán, mert istenileg körvonalozva; de lényegre nézve több nem-keresztény népnél is ugyanaz, mert föltalálják azt bizonyos mértékben a nem-keresztény népek bölcsei is; ők is meg vannak győződve a tökélyesedés kötelességéről; ők is az eszmény való-sítására törekeshnek, s a különbség csak az, hogy ők távolabb maradnak tőle, mint a keresztények. Az eszményt maga a keresztény sem képes elérni, mert az ember szeme a földi életben az örök világosság fényét nem bírja elviselni; szíve az isteni szeretetnek teljességét nem képes felfogni. A keresztény műveltség általánosan, mert az általános-emberivel teljesen összeesik; s en-nél fogva van a keresztény vallásnak az a rendeltetése, hogy vi-

1) Encyk. des ges. Erz. und Unterrichtswesens, von K. Schmid etc. Gotha. Palmer II. B. S. 248.

lágvallássá legyen. Feléje törekedni – ez az általános cél, az általános rendeltetés. Ezen célt kell a nevelőnek minden előtt szem előtt tartani. Most a legtöbben arra törekednek hogy gyermekeik megélhessenek, a világ előtt, mint mondják, becsülettel megállhassanak, a családnak szégyenére, kárára ne váljanak, hogy gyermekeikből derék világfiakat, földi polgárokat képezzenek. Innen van aztán, hogy annyi emberalakkal találkozunk, melyek legfőlebb is csak félemberek. „De – mondja Ziller – a világpolgár fölött magasan \$11 az eszményi világ vagyis Isten országának polgára, s az embernek föladata e magasságra emelkedni. A földi világban, mint azt rendesen értik, inkább idegennek érezze magát a növendék. így akarja ezt az erény, a kereszténység.”¹⁾ „Nem tartóztathatjuk magunkat vissza azon meggyőződéstől, hogy csupán az ember az, kit nagyobb tökélyben rajtolhatni mint a természet, mintegy Istenhez hasonlóvá lehet őt tenni. De senki sem kísérti meg egy lónak, egy sasnak, vagy oroszlánnak szép eszményét ecsetelni. Ebben rendeltetésünknek és lelkünk halhatlanságának egyik csudálatos bizonyítékára ismerünk.”²⁾

b) A nevelés különös célja.

Senki se vélje azonban, hogy az ember ezen önczélnál, általános értékénél fogva teljesen közönyös lehet minden iránt, mi körüle létezik. Ily értelményben nincs egy lény sem a világon, mert valamennyi a viszonyhatás törvényének vagyon alávetve. Az ember teheti, amit akar, mert szabadsága, eltekintve mindentől, általános; de erkölcsileg véve a dolgot, nem szabad mindentakarania, mert szabadsága föltétesen általános. Így van az ember önczéljára nézve is. Ezen önczélta Teremtő épen úgy jelelte ki, hogy annak valósítása által más cél is valósítassék, az ember értéke a nagyobb, vagy kisebb egészre, melyhez tartozik, keresztényileg szólva: Istenre és Isten országára is kiterjedjen. Ezt elfogadván, a nevelés célját nem kizárólag a gyermekbe, hanem az emberi társaságba, az államba vagyis: a polgári intézvénybe, tudomány- és vallásba helyezzük. Nevelnünk kell a

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzich. Unterricht, Leipzig, 1865. S. 365.

²⁾ Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. I. P. II. L. 2. Ch. II.

gyermeket a mennyországra, de nem pusztán úgy, hogy az keblében maradjon zárva mint valami drága gyöngy, hanem hogy a mennyország is bírjon benne valamit, Péter apostol szavai szerint élő követ, mely az egészet tartani segíti s így az egésznek kedveért vagyon.¹⁾

De hogy az embernek öncélján kívül egyéb céljai is vannak, nem szükség azt épen a szent könyvből bizonyítani, minthogy az embereknek saját természete is tanúskodik róla. Ugyanis az ember tökélyesülhető lény lévén, emberi társaságra vagyon szüksége, hogy tökélyesedhessék; de ha így van, akkor ő, ki vesz, viszont adni tartozik, mert e viszonyhatás nélkül társaságot képzelni sem lehet; s az önző, ki én-jét központul tűzi ki, mely körül mindennek forognia kell, eljárásának méltatlan, igazságtalan s otromba voltáról legkönnyebben meggyőződhetnék, ha a társaság körén kívül helyezné magát, s mindent, mit a társaságnak köszön, elvetne. Az ember nem csak mint ember jelenik meg a földön, hanem mint a társaságnak tagja is; nem csak önmagáért, hanem az egészért is van itt: azért valakit csupán az általános célra nevelni, úgy hogy a külön célra semmi tekintet se legyen, céltévesztés. Az embernek kötelessége a társaságban valamely helyet betölteni, és pedig nem csak azért, hogy magát föntarthassa, hanem azon általános kötelességénél fogva is, melylyel az egyes az egésznek irányában tartozik. Egy embert sem illet meg azon kiváltság, hogy társain élőködjék.

De midőn azt mondjuk, hogy mindenkinek valamely helyet kell betöltenie, óvakodnunk kell erre kelleténél többet fektetni. Voltak idők, midőn a nevelést arról vádolák, hogy inkább az égnek, mint a földnek nevel polgárokat. És ezen vád egy időben némileg alapos is volt; mert lehet valaki igen jó ember, de a polgári élet viszonyaira nézve hasznavehetlen. Napjainkban épen ellenkezőről vádolhatjuk a nevelést; mert az rendesen csak arra törekszik, hogy a gyermek a világba beleüljék, derék katona, művész, számító kereskedő, okos, ügyes világfi legyen, de hogy értelmes, erkölcsileg derék ember s igazi jellem fejlődjék belőle, azzal nem igen törődik. Sőt vannak nem csekély számmal, kik a magasabb és nemesebb nevelést jóhiszemű, de veszedelmes rajongásnak

¹⁾ Péter apostol, I. lev. 2. R. 5. v.

tartják. A gyermekeket, mondják, a való, nem eszményi világra kell nevelni, a polgári boldogság legyen a főcél. Ez szintoly szélsőség, mint a másik. Azért Rousseau is téved, midőn így szól: „Választanunk kell, vajjon embert, vagy polgárt akarunk-e nevelni, mert mind a kettőt egyszerre elérni nem lehet.”¹⁾ Téved, mert hol a társadalom helyesen van szervezve, ott nem lehetetlen az embernek embernek lennie a szó teljes értelmében, mitöbb polgári állása ezt föl is tétezi. A nevelésnek a kettős cél ki kell tudni egyeztetni, nehogy az ember jellege a polgár alakján elmosódjék. Semmi esetre sem szabad az általános-emberi rendeltetést valamely állapotnak, kenyérkeresetnek áldozatul hozni, különben az ember megsemmisítetik az emberben, hogy tudós, kalmár, katona sat. legyen. „Ha a nevelési tanítás, – jegyzi meg Ziller – mint az, fájdalom, még a fensőbb tanodákban is történik, a növendék öszerejének, szellemi életének kifejtése helyett inkább jövő állására, vagy bármikép is egyoldalú irányra fordítja főfigyelmét, ha t. i. csupán ismereteket, készségeket nyújt neki, melyeket a jövőendő szakpályája igényel: akkor az ily tanítás alárendeli a főcélt az alczélnak.”²⁾

A kettős cél nem zárja ki egymást, sőt ellenkezőleg ez, mint Fichte H.³⁾ nevezi, a szellemek legszebb benső egymásra való vonatkozása, melynél fogva az egyiknek önmagára, saját tudatára nézve csak annyiban van értéke, amennyiben az egészre vagy. Isteni szabatosággal fejezi ezt ki a Üdvözítő, midőn mondja: Aki életét elveszti, megtalálja azt. Isten maga a szeretet, s a szeretet a keresztény erkölcsiségnek vagyis tökélynek lényege. Aki az egészszet szeretettel nem öleli, hanem önzőleg elzárkózik, annak lelke, boldogsága áldozatul esik önzésének.

Ezen kettősnek látszó célirány az ember személyiségének általános értékét legkevésbé sem korlátozza. Mert igaz ugyan, hogy a szentírás nem csupán önkielégítésére, önmagával való összhangzásra akarja nevelni az embert, hanem egyenesen arra utalja a keresztény nevelőt, miszerint növendékét Isten dicsőségére szolgáló eszköznek tekintse: de másrésről kimondja az ember öncél-

¹⁾ Rousseau, Emile, a Paris, 1813. Liv. I. p. 16.

²⁾ Ziller, Grundlegung z. Lehre v. erziehenden Unterricht. Leipzig, 1865. S. 353.

³⁾ System der Ethik, II. 1. S. 114.

ját is, midőn felállítja, hogy valamint Isten az ember által a maga dicsőségét akarja, úgy az ember is saját dicsőségét és boldogságát abban találja, hogy csak Istenben akar létezni; Isten az emberben s ember az Istenben! – ez a cél, melyet a növelőnek szem előtt kell tartani, épen úgy, mint tartja a keresztény ember, ki önmagát neveli; mint tartotta azt Isten az ő megváltási művében. De e cél csak úgy érthető el, ha Istennek az emberekkel a Megváltó által létesített egyesülésén alapul, vagyis ha Krisztussal egyesülünk; mert Isten fiai csak az Istenember által lehetünk, Ezen egyesülésben mindenben foglaltatik, „ami igaz, való, jogos, tiszteletes, tiszta, kedves, ami jól hangzik, ami csak erény, vagy dicséret.”¹⁾ Ez egyesülés az emberi természetet nem csak nem emésztí föl, hanem épen ellenkezőleg igazi értékére emeli; mert az nem általában mindentől független, hanem az istennek eszköze, temploma; s az emberi természet annál tisztább, minél nagyobb tért enged magában az istennek. – Ezen egyesülés egyrésztől valószínűsíti az önczél, másrésztől a társadalmi helyzetből folyó célokra is eleget tesz; mert nincs bölcelet, mely az egyed társadalmi jogai és kötelességei meghatározásában a kereszténységet fölülhaladná. A kereszténység úgyszólván kettős vallást tartalmaz. Midőn t.i. a legmagasabb lény természetével foglalkozik, egy úttal saját természetünkkel is foglalkozik, Isten titkait fejtegetvén, az emberi szív titkait is felfödözi, az igaz Istent leleplezvé, az igazi embert is leleplezi. Minél inkább kutatjuk a kereszténységet, annál inkább belátjuk, hogy a szellemi erők fejlődését és a társadalom haladását igen elősegíti.”²⁾ A keresztény ember öntökélyesedése nem csak önmagára, hanem másokra, az egészre is kiterjed; ő másokat is tartozik tökélyesíteni s a társadalom minden javát előmozdítani, hogy az egésznek tökélyesedése mindinkább valósuljon; a legjobb keresztény legjobb polgár is egyszersmind; úgy hogy azok is, kik a gyermeket a régiek szerint csupán az állam részérc, vagy emberbaráti nézet szerint világpolgárságra kívánják neveltetni, a nevelés keresztény céljában teljesen megnyugodhatnak; annyival inkább, mert a keresztényt kötelességei teljesítésére nem külkényszerűség, hanem az emberiség iránti szeretetének tüze, nem mondjuk, kényszeríti, hanem hevíti, lelkesíti.

¹⁾ Pál apostol, a philippiekhez, 4. 8.

²⁾ Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. 1. P. II L. 2. Ch. I.

A keresztény tökélyesedés elve azonban csak általánosságban utalván az embert társadalmi céljainak valósítására, itt még azon kérdés merülhet föl, minő helyet töltsön be a társadalomban minden ember. Jó volna, ha e kérdésre azt felelhetnők, hogy kiki a maga egyediségéhez illő foglalkozást nyeljen. De a társadalom nem úgy van szervezve, hogy ez megtörténhessék; azért a fennálló szervezethez kell magunkat alkalmazni. Itt pedig rendesen a külviszonyok, a születés- és vagyonállapot határoznak a gyermek jövő társadalmi helyzete fölött. A nép élő szervezet, melynek három rendszere van: a hasonítás és táplálás rendszere, melyet a földmívelők és durvább kézművesek képeznek; a v é r- és légzés rendszere, melyet az iparosok és kereskedők alkotnak; s végre az i d e g r e n d s z e r, melyet a tanultak tesznek ki. A test és szellem tehetségeinek összhangzatos művelése minden egyedre nézve szabály; de az eszközök, melyek által, az út, melyen azt elérnünk kell, az általános műveltség, melyre a növendék segítő, nem egyenlő, hanem a három rendszer igényeihez alkalmazott. – A fölületes gondolkodó igen hajlandó az egyenlőség viszonyát találni legjobbnak a társadalomra nézve, de annak mind a természet, mind a mélyebb gondolkodás ellenmond. „A lények és állapotok különféleségét maga a természet rendelte, s a maga módja szerint mindegyik lény elérheti az elérhető tökélyt és boldogságot; ez a *varietas in imitate et imitas in varietate*, (Herderként¹ a szépségalmája) De ha a béka azt kérdezi, miért nem oly nagy ő, mint az ökör; a nyúl, miért nincsenek neki ebfogai; az iramgim, miért kell neki hó alól kaparni élelmét: akkor nem lesz vége a kérdezősködésnek, s a rejtvény oldatlan marad, hacsak Isten újra nem teremti a világot. Afennállóhoz csatlakozni, azt folytonosan javítani, az óhajtott lehetetlenségért a lehetőséget oda nem áldozni, a növendéket arra az életpályára nevelni, melyre kilviszonyainak határai közt egyediségéhez aránylag legjobban nevelhető: ezek az elvek, melyeket a nevelésnek a társadalmi célokra nézve szem előtt kell tartani”²).

Íme így fogjuk fel az ember, következőképp a nevelés célját is. Önálló keresztény tökélyesedésnek azért neveztük el, mert ezt

¹) Werke. Zur Phil. u. Gesch. Wien, 1813. III. 21.

²) Curtinan, Lehrbuch der allg. Päd. 5. Aufl. 1846. I. Th. S. 191.

legszabatosabbnak tartjuk arra, hogy általa mind a fő-, mind az alcél kifejeztessék.

Ezen célhoz kell a növendéket vezetni, hogy Krisztus alakot nyerjen benne, s ő Krisztusban tökélyes legyen. Ezen cél elérése végtelen magasztos feladat. Ez felindítja és lelkesíti az ifjút úgy, mint a férfiút, és szilárdan áll az élet láthatárán mint az ég sarka. Tökélyesen, egészen megoldani e feladatot véges lénynek nem lehet osztályrésze, de igaz és örök annak érteménye és értéke; s aki szakadatlanul ez életcél felé törekszik, arról azt mondhatjuk, hogy életfeladatát megoldotta. „Az ember végcélja – mondja Fichte – elérhetlen, s útja végtelen; de feléje közeleledni ez az embernek mint értelmes, de véges, mint érzéki, de szabad lénynek földi feladata. Így hát a tökély elérhetlen legmagasabb célja, a végtelenül való tökélyesedés pedig feladata. Az ember azért van itt, hogy mindinkább jobb legyen erkölcsileg; hogy mindent, mi körötte van, jobba s ez által magát boldogabbá tegye.”¹⁾ A cél a Teremtő által van kitűzve; s most az ember maga tüzi ki azt magának, önmaga nevelését életfeladatul jeleli ki. S habár őt az élet változékony körülményei létezésének irányától pillanatokra, vagy talán hosszabb időre elterelik is; habár ezen Örökké világító napját emberi gyöngeség s tévedés olykor-olykor elhomályosítja is: mihamar visszatér ő az igazi útra, s a fellegek eloszoltával újult fényben ragyog fel örök csillaga; mert az ember, kiben rendeltetésének tudata nem csak fölébredt, hanem erős gyökereket is vert, éltét is oda fogja áldozni, hogy a megismert igazat valósíthassa.

E tökélyesedési folyamatban mindaddig segítségére vagyunk a növendéknek, míg, amint mondani szoktuk, maga lábán nem tud járni, vagyis míg önmaga is az isteni törvénytől áthatva az Üdvözítővel tudatosan egyesülve, a tökélyesedés művében önmunkásságra, keresztény nagykorúságra nem jut. S ezzel bezárjuk a nevelés fogalmára vonatkozó cikkünket. Láttuk, hogy az embernek, úgymint egyeseknek, következésképp a nevelésnek is célja az önálló keresztény tökélyesedés. Ennél fogva úgy vagyunk meggyőződve, hogy a nevelés fogalmának

¹⁾ Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten. 1794. Vorl. I. S. 18.

czikkünk homlokára tűzött meghatározása, melyben a célznak is ben kell foglaltatnia, teljesen megfelel a szabatosság kellékeinek.

53. §. A nevelés mint művészet.

Ha valaki a nevelés eszközeit céljokhoz aránylag helyesen tudja kezelni: arról azt mondjuk, hogy nevelés-mesterséggel, művészettel bír. A nevelés tehát nem csak tudomány, hanem művészet is, melynek szövevényes ágai igen nehéz műítani kezeléssel járnak. Ha csupán tudomány volna, úgy nem volna nehéz feladata, mert egyetlenegy ember is képes lenne azt megoldani, s másoknak nem maradna egyéb teendőjük, mint annak utasításait kivinni. De a művészettel nem így áll a dolog; mert jóllehet a festészetre minden lehető útmutatást nyert is valaki, sokszerű észlelés, gyakorlás s ami legfőbb, veleszületett rátermettség nélkül senki sem lesz festő.

Régeinte nem igen törödének a nevelési műtannal; elsajátítására semminemű intézet nem létezett, hanem minden a véletlenre és a nevelő személyiségére volt bízva. „Most már, midőn az iskolák naponkint bizonyítják, mily roppant különbség van a műtanilag képzett és képzetlen tanítók közt, az értelmesek mindenkit kontárnak tartanak, ki műítani képzettség nélkül szűkölködik. Legfőlebb is a magasabb s így legbefolyásosabb intézetek tanáira lehetne panaszunk, kiknek túlnyomó része még mindig csak az anyagi készütséggel elégszik meg”¹⁾). De a tömeg még mindig oly valaminek tartja a nevelés mesterségét, mit mindenki űzhet, mihez boldog, boldogtalan helyesen hozzászólhat. Az onnan van, hogy a nevelés nyilvános mesterség, melynek jó, vagy rosz próbáját mindenki magán is tapasztalta s így illetékesnek hiszi magát a neveléshez hozzászólani, nem tudván, hogy annak helyes megítélése sokoldalú tapasztalást, szabatos összehasonlítást igényel. Amely szülő kissé több figyelemmel neveli gyermekeit, folytatja Curtman, tapasztalhatja, hogy a nevelés valóban mesterség. Mennyivel kevesebb hibás fogást követnek el már csak a második gyermeknél is! Mennyivel több ügyességet és biztosságot éreznek azon eseteknél, melyek másodszor, harmadszor ismétlődnek! Minél tovább tart nevelési gyakorlásuk: annál hathatósabban tudják az

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Päd. 1846. S. 25.

eszközöket, például az intést, rábeszélést, dicséretet, korholást, büntetést sat. alkalmazni. S ha ez már egy családi életnél is észre vehető, mennyivel inkább kell annak az iskolai életben meglát-zania! De éppen ezen tényállás az, mit a műtani képzettség célzatos gyakorlásának szüksége ellen felhozni szoktak. „Sok szülő nevééről sem ismeri a nevelés mesterségét s még is – mondják - mily szép sikerrel vezeti gyermekeit: míg a nevelők munkája gyakran oly terhes és nem egyszer sikertelen is; vannak művészetek, melyek, amennyiben szükségesek, maguktól tanulhatók meg.” De az ilyenek nem bírják azt felfogni, hogy a nevelési művészet saját isteni adomány, melyet senki sem teremthet magának, de amely adomány mindamellett is erkölcsi munkásságot, szorgalmat és erőlködést igényel; nem fogják fel, hogy némely szülők ügyessége éppen ezen isteni adományra mutat, mely egészséges észszel és nemes lelkülettel párosulva művészileg hat, anélkül hogy tulajdonosának arról mint művészetről tudata volna; ő azt hiszi, hogy csak kötelességét teljesíti; a kereszténység egyszerű tanai, a tapasztalás, melyet saját és mások gyermekein tett, elég elméleti alapul szolgálnak neki. De a munkásság maga mindig művészi marad, s a törvények, melyek szerint az olyan szülő és nevelő eljár, nem mások, mint a nevelési mű ta n (technica) törvényei.

Valóban, nem csak egyszerűen, hanem a legmagasabb fokú, legbecsesebb művészet a nevelés. „Mint művészetnek a szépművészetek közt ugyan nincs helye, mert ezeknek céljuk a szépet élvezet végett adni elé, vagyis öncéljuk vagyon; de a nevelés művészete gyakorlati, erkölcsi célú szolgál. Mindamellett is mind azért, amit létrehoz, mind annak létesítését föltétező tulajdonságainál fogva legjobban megérdemli a művészet nevét. Tevékenységnek célja a lehető tökély és ember, a tevékenység maga pedig művészi munka; mert valamint a művészet a nyers anyagot a művész bizonyos eszméje szerint alakítja, az eszmét mintegy belelehel, megtestesíti s így az anyagot megszellemíti, megdicsőíti vagyis széppé csinálja, úgy a nevelés is az ember természeti lényét egy magas örök eszme szerint erkölcsi emberré alakítja, megerősíti, hogy ez eszmét visszatükrözhesse. (Fichte, System der Ethik, II 123. 1.) Nem csupán szép szobor, nem pusztán valamely

költemény, kiváló jellem, hanem valóságos eleven személyiség kerül elé a nevelő kezei közül.” Palmer¹⁾). Ha valami, úgy bizonyosan a nevelés érdemli meg a művészet legszebb nevét; s mint-hogy a nevelői rátermettségben minden más művész lényeges tulajdonságainak, bár más alak- és irányban, benne kell foglaltatniok, nem azt illeti-e kitűnően a művész jelző?

A nevelési és más művészet közt azonban szembe tűnő különbség vagon. „Vannak művészetek, melyeknek tárgya csak tudományilag ismerhető meg, melyeket tehát csupán tudomány közvetítésével gyakorolhatni, mitöbb, melyek csakis mint egy, vagy több tudomány gyakorlati oldalai tekinthetők. Ilyenekhez tartozik például a gyógytan s mint legfelsőbb a neveléstan.”²⁾ A kertészet s állatok ügyesítése (Dressur) csak alsófokó művészet; ennek magasabb jelentősége, méltósága, becse csak ott áll elé, hol tárgyát ember képezi. Ahonnan azon államférfiú, ki népét, az elüljáró, ki községét jól kormányozza (értve ezt az emberiség általános rendeltetésére szintűgy, mint az ahhoz vezető közelebbi nevelési célokra nézve), a lelkész, a sajátképi nevelő, tanító, bármily néven nevezendő embernevelő – mind a művészet ezen magasabb fokán működik. A kertész közvetlen befolyása nem hathat a növény éltének belsejébe, mert az ő lényé annak lényétől sokkal távulabbra esik, semhogy azzal közösségbe léphetne; neki ezen folyamatot a természetre kell bízni, ő azt csak segítheti külföltetek közvetítése által. így van a dolog az állatok ügyesítésével is; a személyes, belső, szabad életnek erői itt sem találhatók, s tulajdonképi társas életről szó sem lehet. De az ember mindenütt hasonmását találja, ugyanazon lényt, ugyanazon életet. S minthogy szabad szellemi lény létére egyediségének megőrzése mellett annak határain túl emelkedhetik s másnak egyediségét önmagában utánképezheti, ennél fogva ember embernek tudatát, akaratát, működését kölcsönösen magába fogadhatja, azaz egymást művelheti, miben érzékisége s kivált az egész emberiséggel közös s így az embernek belső egységét, a társas élet szükségességét czáfolhatlanul bizonyító nyelvtelhetség szolgál közvetítőül. Ismervén e tényállást, könnyű megítélnünk, vajjon a ne-

¹⁾ Encyklopaedie des ges. Erz. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, II. B. 259.

²⁾ Blasche, Handbuch der Erziehungswissenschaft, 1828. 126, 1.

velés mesterségének szemléltetésére régi időktől fogva szokásos hasonlításokra nem illik-e az: *omnis similitudo claudicat*. Legszokottabb még most is a növendékeket csemetékhez, a nevelést kertészkedéshez hasonlítani. De ez, mint fönnebb láttuk, egy igen lényeges mozzanatot hagy ki. Ha már érzékíteni akarunk: akkor hasonlításunknak a nevelési művészet lényegét kell kifejeznie. S ezt azon bibliai nemes vesszőben találjuk, melybe a vadoncz életerői beleoltatnak. A vadoncz életeroje a külső összekötetés szükséges befolyása által ugyan, de még is benső rokonságnál fogva nő bele a nemesebb természetéltetbe; itt élet étellel, önmunkásság önmunkássággal vagyon összekötve; kölcsönösen vesz és ad erőt és irányt mind a kettő, az erők rokonsága egy magasabb célra, nemesebb életre s így nemesebb gyümölcs hozására egyesül. Ha a nevelés nagykorúaknak kiskorúakra való hatása, mely érintkezést, társas életet téteztől a növendék és nevelő között; ha meggondoljuk, hogy tehetségeik egy magasabb célra egyesülnek, melyben a növendék a maga eszményét érezni és megismerni s annak létesítésére a maga részéről is közre működni kénytelen: akkor ezen bibliai hasonlítás egészen találónak mondható. Ha továbbá a képző művészeteket, a szobrászatot, festészetet, építészetet vesszük: azt találjuk, miszerint az anyag választása nem egészen közönyös dolog a célra nézve; de a művész eszméje még sem függ az anyagtól; az eszmét többféle anyagban megtestesítheti, csak legyenek annak bizonyos tulajdonságai, melyek bizonyos művekre alkalmassá teszik; az eszmét vagyis a művészi működés célját nem meríti az anyagból; ugyanazon anyagból a legkülönbélebb alakokat, ugyanazon alakot a legkülönbélebb anyagból csinálhatja. De nem úgy van az emberképzésnél! A nevelőnek szigorúan a meglévőhez, az emberiségnek az egyediség által módosult közös tulajdonságaihoz kell alkalmazkodni; ő sem az anyaghoz eszmét, sem az eszméhez anyagot nem választhat tetszése szerint: neki minden növendékből az isteni képmást kell törekedni kialakítani. És ez igen lelkiismeretes dolog; mert a képfaragó, ha hibás metszéseket tett, új anyagot vehet eléde ha a nevelő ejtett hibát, azt növendéke elviszi magával, talán mint ideig- s örökkévaló szerencsétlenségének, boldogtalanságának bélyegét.

Végre a művész, ha anyaga fölött úgy tud uralkodni, mint amily tisztán lebeg előtte eszméje, művének biztos sikert Ígérhet. A nevelő azt nem teheti. A növendék akarata ugyanis egészen más anyag, mint a fa, márvány, vászon; ha pedig hozzáveszszük, hogy a nevelő előtt egész gyermekcsereg áll, melyen művészetét bebizonyítnia kell, akkor a nevelési művészet feladatát kissé nehezebbnek fogjuk tartani, mint bármely más művészetét. A szabad akarat, az ember emez ős kiváltsága más lények fölött, határt szab a nevelésnek, mely sokat tehet ugyan, hajthatja az akaratot, de csak bizonyos pontig, mely minden emberben föllelhető. Ez volt az oka, hogy Basedow kísérletei dugába dőltek; hogy Pestalozzi általános módszere, melynek mint valamely szabatosan működő gépnek becsületes és értelmes embereket kellett volna gyártania, sikertelen maradt. – „De nem is óhajtjuk mi, hogy a nevelés a legfényesebb eredményekről biztosítson, mert ez csak az akarat szabadságának eltörlésével történhetnék; ezt a tulajdonságát pedig a léleknek, melyben az embernek Istenhez való hasonlósága rejlik, semmi fényes sikerért nem áldoznók oda. Mi vigasztaló lenne abban, ha a nevelés iparrá, az ember iparczikké süllyedne? Az akarat szabadsága erős sánczul szolgál minden erőszak ellen. Ezt Isten építette, s ő maga sem hat be azon erőszakkal, vagyis nem semmisíti meg az akaratot, hanem az erősséghez rejtett utjai vannak: ő ösztönöket nyújt, gondolatokat ébreszt, hangulatokat idéz elé s a külkörülményeket úgy intézi, hogy az akarat aláztosságra, szeretetre gerjed s megadja magát. Ha a nevelő nem óhajtja, hogy az ő akaratán erőszak történjék: akkor becsülje azt növendékében is. S ha mindent megtett, mit csak tennie kellett és lehetett a növendék akaratának kellő irányzására, és sikernek még sem örvendhet: akkor forduljon ama láthatlan művészhez, ki áldást és tenyészetet ad, midőn mi csak vetünk és öntözgetünk.”¹⁾

54. §. A neveltség és műveltség közti különbség.

A műveltség szóhoz annyi mindenféle fogalmat csatolnak mind a közéletben, mind a tudomány terén, hogy igen nehéz arról

¹⁾ Palmer, Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt, v. K. Schmid etc. Gotha, II. B, 260-261,

tiszta képet alkotni. Mindamellet is, mivel a neveléstannak egyik alapfogalmát teszi, megkísértjük annak tisztázását.

Ha a szó fogalmát legáltalánosb érteményben vesszük: úgy találjuk, hogy az azon állapotot jelenti, melybe az ember természeti lényének még egészen nyers állapotából való kiszabadultával jut. Ezen a fokon az ember, vagy nemzetek is művelteknek neveztetnek. Maga a folyamat, mely a műveltséget előidézi, művelődésnek nevezetik.

Ha a szónak a közéletben szokásos használatára vagyunk tekintettel: akkor először is az tűnik szemünkbe, hogy a művelt, műveltség szót gyerekekről soha sem, csak felnőttekről mondhatjuk; sőt még a fiatal emberek sem műveltek, hanem csak haladnak a művelés pályáján; következésképp a műveltség érettséget, nagykorúságot tétezt föl, valami bevégzetet, teljeset jelent. De e mozzanat, melynél fogva a művelt jelző az érettség korára tartatik fel, azt bizonyítja, hogy a műveltségben az ember nem csak értelmi, hanem erkölcsi oldalának is ben kell lennie.

Tapasztaljuk továbbá, hogy az ember, még pedig a fiatal is, műveltnek mondatik a társalgásban való finom, sima viseleteért, a jártasságért, könnyedségért, melylyel a társaság szabályai közt forog: ez nem műveltség, hanem csak egyezményes illemezés. Aztán művelt és műveletlen osztályokról is beszélnek; de ez csak annyiban helyes, amennyiben a felső és középsztrályokról föl kellene tetéznünk, hogy műveltséggel dicsekesznek.

E fölületes felfogás mellett azonban mélyebbre is hat a nyelv-
szokás, így például, ki csak saját szakában, pl. mennyiség-, nyelv-
tanban jártas, de csak úgy, hogy gyűjt, rendez és megtart, anélkül
hogy a minden tudományban eléjövő általános-emberire emelked-
nék: az ilyet tanult, tudós czímmel tiszteli meg, de műveltnek
nem mondja, azt tartván, hogy az ily tudomány csak tudás és igen
szűk cserépbentengő szalma virághoz hasonlít, míg a művelt-
nek tudománya illatos virág. Egyes ismeretek, ha még oly szé-
lesek is, nem teszik ki a műveltséget; sőt az oly jogászt is, ki szo-
ros tárgyam kívül azok alapjait és a rokon ismereteket tanulmá-
nyozta, művelt jogásznak igen, de művelt embernek még nem tartjuk,
így van a dolog az orvossal, kereskedővel s a t. E névre még ezen
kívül is több kell, kell az, mit általános műveltségnek ne-

vezünk, melylyel ama képesség jár, hogy magunk különleges hivatásának határait elhagyván, szellemi érdekeltségünket más vidékre is kiterjeszthessük. Az általánosan emberi érdekek azok, mik iránt a művelt névre igényt tartó embernek fogékonynak lennie, miket megértenie kell. A szellemi látkör tágítása, az egyediség egyoldalúságából való kibontakozás, az Ítélet magasabb pontjára való emelkedés, honnan a tárgyakat s azok különféle nézpontjait viszonylagos értékök szerint fölismerhetni és megbecsülhetni, – ezek teszik gyümölcsét s bélyegeit az általános műveltségnek: míg a műveletlenség magát hivatal, pálya és állás szerint elkülöníti, az általános emberivel nem gondol s legfőleg a játék, eszem-iszom, öntudatlan, éretlen politizálás, káros, lappangó multságok semleges terén találja a közérdekeltséget. Az általános műveltség tehát legközelebről tekintve azon műveltséget jelenti, mely mindazoknak szükséges, kik a műveltek osztályába tartoznak s így a különleges vagyis szakműveltségnek ellentétét képezi.

Az általános műveltségnek azonban egy t o r z k é p e is vagyion, mely napjainkban, fájdalom, mindenfelé látható. Korunk jellemző tulajdonsága ugyanis, hogy minél jártasabb az úgynevezett általános műveltség útja, annál gyakoribb a hiány a különleges hivatásra szükséges erő összpontosításában; a legtöbben azt hiszik, úgy bontakoznak ki az egyediség határai közül és emelkednek az általános emberire, ha oda hagyván saját hivatásukat, az általános műveltség álarca alá bújnak s mindenre alkalmasaknak tartják magukat, csak arra nem, mire épen alkalmasak, s aminek élniök kellene. Ez erkölcsi hiány, mely ellenkezőjét termi az igazi műveltségnek: felfűtt, tartalmatlan lény, törekvés ki a színtelen, végtelen semmibe! Idetartoznak a világfájdalmas diák, elégedetlenség, félreismertek s mindazok, kik különleges hivatásukat meguntván, nagy dolgokról álmodoznak.

Az általános műveltség azonban nem cserélendő fel a mindenoldalúval, amint azt sokan értik, s aminő érdemében műveltség nincs is. Annyi tény, hogy az egész ember művelendő levén, mind a három főtehetséget fejleszteni kell. De ez csak általánosságban érthető, úgy hogy a tehetségek fejlesztése között összhangzás legyen; egyik se hagyassék szunnyadásban, míg a többi ébresztetik; de hogy mennyire menjen az egyes tehetségek fejlesztése,

mely oldalait képezzük előbb és túlnyomólag, az az egyedi tulajdonságoktól, a hely-, idő- s az egész életállapottól függ. Már a mindenoldalú érdekeltség is sokat igényel; ha pedig a műveltséget is mindenoldalúnak akarjuk, az túlkövetelés. Nincs ember, ki a lélek minden tehetségeit lehetőleg tökélyes fokban bírná; hanem egyiknek ez, másiknak az az adomány jutott osztályrészül. De ez az emberiség s az egyesek céljaira nem is szükséges; mert valakinek füle egészen zárva lehet a hangok világa előtt, s még is az égi testek főséges zenéjét tisztán felfoghatja; s akinek műremek alig érintette szemeit, a szépnek ős képei lebeghetnek lelke előtt. „Az emberi viszonyok korlátaiban rejlik, hogy az emberek, igen kevésnek kivételével, csak egy irányban emelkedhetnek magasabb műveltségre, a többire nézve meg kell elégedniök a műkedveléssel, tanulóknak, hallgatóknak kell lenniök, mint a kiskorúaknak.”¹⁾ Aki ezt nem érti, aki a társaságban mindenről akar beszélni, ahelyett hogy alkalmas időben és helyen hallgatni tudna, és idegen szakmák avatottjainak közleményeit szerényen elfogadván s feldolgozván, azokat szellemével összhangzásba hozná, s itt-ott látható, de neki szégyenére nem válható meztelen foltjait a szerénység levelével takarná: az műveletlenségéről tesz tanúságot, mely tudatlanságának nyomasztó érzete ellen nyers, fitymáló eljárásban, mások szakmáinak lenézésében, kinevetése– s gúnyol ásában keres menedéket. Az ily műveltséget találóan lehet szeli emi kamaszságnak bélyegezni.

Gondolataink eddigi menetéből kivehetni, hogy az erkölcsi mozzanat a műveltség minden kérdéseire nézve igen fontos. Szükséges az, mert a műveltség lényegesen a személyiségre vonatkozik, melynek alapalakját a jellem képezi. Ezt már czikkünk kezdetén is láttuk, hol a szójárás a műveltséget az erkölcsi nagykorúsághoz, mint a jellem szükséges föltétéhez, köti. A jellem nem szereshető meg pusztán tanulás, elsajátítás, hanem erkölcsi munka útján; oly folyamat eredménye az, mely a szellemélet legmélyén történik, melyet kiszámítani, vagy csinálni nem lehet, mint azt sok a nevelők működésének célzataival egészen ellenkezőleg kialakult jellem igazolja. Valamint a műveltség, úgy a jellem sem tekinthető idegen munka eredményének; a nevelő, tanító, viszonyok,

¹⁾ Baur, Erziehungslehre, 1849, §. 8.

viszontagságok többé-kevésbé segédekül szolgálnak arra; de a mester, kinek kezében az eredeti tehetség nyers anyaga műalakká képződik, a bensőben vagy; ő küzd meg a természeti elemekkel, hogy a benső ember a sötétségből világosságra jöhessen. Hogy a jellem az ember saját erkölcsi munkásságának eredménye, azt Kant következő szavai igazolják: „A jellem legkevesebb, mit értelmes embertől követelhetünk, de egyszersmind legtöbbje is a benső értéknek. Ilyet a legközönségesebb emberi elme is szerezhet magának s általa a legnagyobb tehetségénél is nagyobb becsel és értékkel bír. Nevelés, példa, oktatás az elvek eme szilárd-ságát és állhatatosságát általában nem lassankint, fokozatosan, hanem egyszerre, mintegy fellobbanás által eszközölhetik. Csak kevesen lesznek talán, kik e forradalmat 30-dik évök előtt megkísértették, s még kevesebben, kiknek jellemök 40-dik évök előtt egészen kiforrott.”¹⁾ Művelt ennél fogva csak akkor lehet az ember, ha erkölcsi jelleme kialakult. Ezen időtől számítható aztán a világba való tevékeny belépése, társadalmi deréksége is.

De a műveltség erkölcsi mozzanata már a vallás terére visz bennünket; mert amit a válságos erkölcsi folyamatról mondtunk, az a szent írás által nyeri még csak kellő megvilágítását, hol az emberi természet romlottsága, a jó és gonosz közti küzdelem élénk színekkel vagyon ecsetelve. Itt tisztán ki van fejezve a benső ember naponkinti megújulásának, a szellem test fölötti uralmának szükségessége; s haszontalan is minden törekvés más forrásból akarni meríteni a valódi műveltség fogalmát, mint abból, mely az emberiség legmagasabb érdekeinek legtisztább igazságát tartalmazza. A kereszténység egyszerű, komoly s mindent ölelő műveltségi eszményének csillaga, mely nem egyéb, mint a természeti emberlény újjászületése, az Isten képe szerinti megújulása, soha sem fog letűnni; s jóllehet sokan ellene küzdenek, az ellenében megkísérlett s jövőben megkísérlendő eszmények mind csak hulló csillagok. S ha még is, mit nem hiszünk, bekövetkeznék az idő, melyben a modern nevelés világboldogító rajongói a műveltségnek ezredek által megszilárdult alapjait, de különösen a kereszténységet mind a nevelésre, mind a műveltségre nézve hatályon kívül helyeznék: az csak ezen alapok örök tiszteletének megállapítására

¹⁾ Kant, Anthropologie. Königsberg, 1798. S. 271-272.,

vezetne; mert el vadulás jönne ama pillanatnyi győzelem nyomába, mint az Istennel, világgal s önmagával való meghasonlásnak szükségképi büntető következménye.

Összekötvén már most mind a fejtegettük mozzanatokát, következőleg határozhatjuk meg a műveltség fogalmát: A műveltség a belső ember romlott természeti nyersállapotának összhangzatos élettüneménynyé való kialakultsága a bűnös elemek küzdelmes eltávolítása által, melynél fogva az egyed a meglevő műveltség elemeit elsajátítván és hasonítván, önfejlődés és önkorlátozás útján az emberiség irányában foglalandó állására nézve magát tájékozza és azzal az adás-vevés viszonyába lép.

E meghatározásból már most, miután a nevelés fogalmára nézve tisztába jöttünk, nem lesz nehéz a műveltség és nevelés közti különbséget sem megállapítani. Szükséges is tudnunk, mit tehet, de azt is, mit nem tehet műveltségi tekintetben a nevelés, hogy se többet, se kevesebbet ne követeljünk tőle, mint amennyit szabad. Rousseau óta gombaként szaporodtak a nevelési és tanítási módszerek; s mindenik újító azt hitte, hogy az emberi műveltségre nézve föltalálta a bölcsek követét. Ilyen volt Pestalozzi mindenhatónak tartott módszere, mely Fichtet is kiverte egyensúlyából, ki a német nemzet politikai felszabadulásának egyedüli eszközéül a nevelési rendszer gyökeres megváltoztatását jelezte ki. De legtöbbet épített a nevelésre Herbart iskolája. Épületét a lélek mivoltáról való nézetére alapította. A lélek szerinte általánosan egyszerű lény, minden csira, minden előképzés nélkül; ami benne kifejlődik, az nem egyéb, mint a kívülről jött képzetek, képzékeny anyagalmaz, melynek kialakítása a nevelő kezeibe látszik letéve lenni. ¹⁾ Ugyanígy nyilatkozik Waitz: „A nevelés célja a benső életnek viszonylagosan befejezett alakja, melyet a növendékre rá kell nyomni.” ²⁾ Ezen metaphysikai kérdés már főnnebb levén megvitatva, itt csak annyit említünk, hogy Herbart iskolájának a neveléstanügyében szerzett érdemei csonkítatlanul maradhatnak, de a lélek mivoltáról való nézetét kereken tagadnunk

¹⁾ Ziller, Einleitung in die allg. Paedagogik, 1850. S. 35-38.

²⁾ Waitz, allg. Paedagogik, S. 59.

kell; tagadjuk ennek következtében a mindenhatóságot is, melyet a nevelésnek tulajdonít; mert ez csakúgy lenne képes a növendék benső anyagával önkényleg gazdálkodni, ha arra saját személyisége semmi befolyással nem volna, de ami épen nem áll.

A művelés munkája csak a művelendőnek személyiségében indulhat ki, melyben az isteni képmás egy új példányát kell tisztelnünk, melynek mélyeit ki nem fűrkészhetjük. Isten minden léleknek külön adományokat ajándékoz s mindeniknek kijeleli saját helyét. A nevelési művelés egyetlenegy lelket sem teremthet, annál kevésbé képes azt valamennyi növendék lelkével tenni; feladata nem új képet alkotni, hanem a meglévő isteni képmást csak megtisztítani, a gonosz elemeit attól elválasztani. Hogy ez történhessék, a nevelésnek kötelessége a növendék önfejlődési folyamatát előmozdítani, részint a léleknek egészséges tápot nyújtó művelődési anyag eléteremtése s a szorgalomnak a nyújtott táp elfogadására s feldolgozására való ösztönzése által, részint azon csatornák megnyitásával, melyek a művelési anyagot a növendék lelkébe viszik, részint végre az érdekek izgatása vagyis a nem kellőnek el- s a kellőnek megszoktatása által, mit minden előtt az erkölcsileg szilárd nevelőnek a növendék jellemére már csak jelenlétével is mélyen ható személyisége eszközöl. De ez korántsem teszi a nevelést a személyiség kialakítójává, teremtőjévé, hanem csak előmozdítójává, segédjévé az önalakulásnak. Ha megfontoljuk, hogy a nevelőnek feladata a növendék beszenyvezte lelkét tisztítani, akaratát irányozni, az egyediség kiszabta műveltségi anyagot kellőleg megválasztani s az ember buzgó tanulmányozása s a műveltségi eszközök világos ismerete alapján helyes egymásutánban oda nyújtani és így a jónak magvait ébreszteni és megtermékenyíteni, ha meggondoljuk, hogy növendékét minden gonosz befolyás, u. m. rossz példák, mézbe mérget burkoló irodalmi termékek, az erkölcsiséget mételyző képek és társaságok ellen a legnagyobb gondossággal őriznie kell; hogy neki személyiségével a férfiú mintaképét kell ábrázolnia: akkor be kell ugyan vallanunk, hogy a nevelés a műveltségre nézve sokat tehet, de lelkeket teremteni, vagy azokat egy minta szerint kialakítani nem képes.

A mondottakból önkényt kiviláglik a nevelés és művelés fogalmi különbsége, értsük alatta akár a működési folyamatot vagyis

a nevelési és művelési cselekvést, akár a folyamatnak eredményét vagyis a neveltséget, műveltséget. A műveltség az egész, a neveltség csak rész; ez mindig mások által történik, az a nevelőn kívül sok mástól s főleg magától a művelendőtől függ; a nagykorú embert lehet tanítani, mondja Curtman, ¹⁾ de nevelni nem; a nevelés tulajdonképpen csak az iskolára szorítkozik, a művelés annak határain túl terjed s csak a kifejlett nagykorú embernek tulajdona; a nevelés főcélja szorosán véve erkölcsi vagyis az akarat irányzása; a műveltség sem nélkülözheti ugyan az erkölcsi mozzanatot, de amit kiválóan követel, az az összhangzatosan kikerekített élet-tüneménynyé való értelmi és szépészeti kialakulás. Az iskola a műveltséget előkészíti, az élet befejezi; az iskola ébreszti, megtermékenyíti s ismeretekkel látja el a szellemet, hogy az az élet követelményeinek megértésére éréjék s magát azok kielégítésére képesítse.

Itt most már az a kérdés merülhet föl, mennyire terjedjen az oktatás, hogy a műveltség létesítésére közre működhessék. A feleletet illető helyén a tanítástanban fogjuk látni.

53. §. A nevelés felosztása.

A nevelés tárgyát az egységes ember képezvén s annak végcélja minden egyes emberre nézve ugyanaz levén, világos, hogy a nevelést szigorúan felosztani, külön álló részekre bontani tulajdonképpen nem lehet. De az emberlény, melynek belseje kifürkészhetlen, jóllehet egységes, különféle alakban nyilatkozik. Legelőször is feltűnik a testi és szellemi nyilatkozatok közti különbség. A test anyag, a lélek nem az; a test a léleknek csak eszközül szolgál, mely által a külvilággal érintkezik. Ezen tüneményre támaszkodva a különben feloszthatlan emberlényben minden előtt testi és szellemi tehetségeket, erőket különböztetünk meg, s ennek alapján a nevelést is testire és szellemire oszthatjuk. Ez ugyan nem szükséges elmaradhatlanul, de az áttekintés végett igen előnyös és hasznos. – A testi nevelés a növendék testét épességben megtartani, erőssé és széppé tenni törekszik. A physikai élet, mint olyan, nem vesz részt az ember rendeltetésében, jelentőségét nem közvetlen munkálásából nyeri, s ha csupán a testi élet-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Paedagogik, 1846, I. Th. S. 16.

nek szolgálna, nevelése nem birna nagyobb beccsel, mint bármely más állat és növény ápolása: de a test a halhatlan léleknek szervét képezvén s vele viszonyhatásban élvén, hasonlíthatlanul nagyobb értékkel bír az állat testénél; s növelésének jelentősége a szellemi nevelésen alapul, úgy hogy azt közvetett szellemi nevelésnek kell tartanunk. Ez okból a testi nevelés is nagy jelentőségű.

A szellemi nevelés a szellemi erő képzésére vonatkozik; feladata azt azon czélokhöz segíteni, melyek az embernek mint szellemi lénynek tűzvék ki. Mivel pedig a szellemben az ember lénye sokkal tisztábban fejeztetik ki, mint a testben: azért a szellemre közvetlenül irányzott nevelés lényegesebb a testinél. A szellem oszthatlan egységet képez; állagilag (substantialiter) különféle oldalra el nem térhet, hanem működésének minden irányában osztatlanul együtt levőnek gondoljuk, s így általánosságban tulajdonkép csak a szellem neveléséről lehetne szó. Mivel azonban három főalakban nyilatkozik: azért e jelenségre támaszkodva a szellem nevelését az *i s m e r ő*, *érző* és *vágyó* tehetségű nevelésére, máskép: értelmi, széptani és erkölcsi nevelésre osztjuk. E felosztás pusztán gondolatban, képzeletben történik, épen úgy, mint midőn a legtökélyesebb lényt mindenhatósággal, örökkévalóság-, mindentudóság- s egyéb tulajdonságokkal ruházzuk föl. De azért e felosztásnak a nevelési munkaság átnézetére nézve igen nagy haszna van, minthogy a lélek működését szemlélhetőbbé teszi és fokozatos czélokat állít föl.

Ez a nevelésnek tárgyi felosztására vonatkozik.

De mivel az embernek nem csak általános emberi azaz minden egyeddel közös célja, hanem mint az emberi társaság tagjának a társaság, az emberiség iránt is vannak kötelességei, melyeket alcéloknak nevezhetünk, ezek pedig az általános rendeltetés igényelte nevelésen kívül különleges nevelést is követelnek; vagyis minthogy az ember nem csak általánosságban mint ember, hanem nemre, bizonyos viszonyokra és föltételekre való tekintettel is lehet nevelés tárgya: azért a tárgyi nevelésen kívül még alanyi nevelés is vagyon, és pedig a) a nem szerint fi- és leánynevelés, b) a szokásos állapot és hivatás szerint *n é p n e v e l é s* (a szó legszorosabb értelmében), polgári, katonai, kereskedői,

művészi nevelés, f e j e d e l e m-fia k n e v e l é s e, c) a nevelés helye szerint házi és nyilvános nevelés.

II. SZAKASZ.

A neveléstan fogalma, lehetősége, szüksége, fő- és melléktudományai, forrásai, rendszerei, felosztása.

54. §. A neveléstan fogalma.

A görög gyermekeket kísérő és annak külső viseletére felügyelő rabszolgát paedagogosnak hittak; s így paedagog i k a vagy francziásan paedagogia tulajdonkép gyerekvezetés, gyereknevelés mesterségét jelenti, de amely csak nagyon ritkán volt tanítással összekötve. Ma azonban már más jelentésök van e szónak. Ugyanis, mint alább fogjuk látni, nevelés alatt a nagykorúaknak kiskorúakra való tudatos, szándékos hatását kell értenünk, hogy ezek keresztény tökélyesedéseket önállóan eszközölhessék. De hogy e czélt a nevelés biztosan elérhesse, eljárását az ember természetén nyugvó bizonyos elvek s törvények szerint kell intéznie, mert nincs tudomány és művészet, sőt mesterség sem, melynek természetéből folyó bizonyos elvei, alapjai és szabályai ne volnának, melyek szem előtt tartandók, ha abban boldogulni akarunk. A nevelés ezen elveinek és szabályainak rendszeres, tudományos egészszé való egybefoglalását neveléstannak (paedagogika), tárgyilagos neveléstudománynak nevezük, ennek elméleti ismeretét alanyi neveléstudománynak; ha pedig valaki az abban felállított elveket és szabályokat minden egyes esetben helyesen alkalmazni tudja, az n e v e l é s m e s t e r s e g g e l bír. A nevelésmesterség és neveléstudomány tehát nem egy. Aki a nevelésnél követendő eljárás elméletét vagyis az elveket jól tudja, az csak elméleti nevelő (paedagogus theoreticus), s van neveléstudománya; aki pedig az ismert szabályokat a gyakorlatban alkalmazni tudja, az gyakorlati nevelő (paedagogus practicus), m e s t e r a szó legszebb értelmében.

Vannak, kik a neveléstudományt nem sorozzák a tudományok közé. A többi közt Schwarz és vele Curtman így nyilatkozik: „A

tudomány a nevelés mesterségét csak eszmében illeti meg, melyhez a bölcséleti gondolkodás, bár nem eredmény nélkül, csak közeledhetik”¹⁾). De mi azt tartjuk, hogy a nevelés elmélete, ha pusztán tapasztalati s nem általános elvre is volna visszavihető, még akkor is megérdemlené a tudomány nevét; mert midőn bármilyen összetartozó igazságoknak rendszerbe foglalt összegét tudománynak nevezik, csak éppen azon elvek és szabályok rendszerezett összege, melyek a tudomány legnemesebb tárgyával, az emberi erők fejlesztése- és tökélyesítésével foglalkoznak, – csak az ne volna tudomány (?). Kant ezeket mondja: „Egy emberkor sem mutathat egészen befejezett, tökély és nevelési tervet. A nevelés oly mesterség, melynek kiművelése sok nemzedéket vesz igénybe; minden nemzedék tökélyesít rajta. Örvendetes, elragadó jelenség, mert kilátást nyújt egy boldogabb emberi nemre!”²⁾) Ezt s hasonlókat némelyek arra hozzák fel, hogy a nevelés elmélete már csak azért sem lehet tudomány, mert nem befejezett rendszer. De hát van-e akkor valami tudomány? Másképp áll-e a dolog a természettannal, gyógy-, gazdaságtannal stb.? „Mint észszerű (rationalis) rendszer a neveléstan teljes joggal tarthat igényt önálló tudomány rangjára. Mert bár ez alakjában más tudományokból veszi ismerete első elemeit, de ezen anyagot nem készen kapja, s minden egyéb tudományétól különböző saját fogalma, saját célja, saját területe s külön tudományos jellege vagyon. – Némelyek alkalmazott lélektannak tekintik a neveléstant; mások az ember-tan, ismét mások majd a bölcséleti, majd a keresztény erkölcs-tan részének, amint ezen, vagy azon tudományhoz csatlakozik. Mint szemlélődő (speculativ) rendszer egyenesen a bölcsélet körébe esik; s nem tudjuk, miért ne kellene azt ez esetben a gyakorlati bölcsélet jog-, erkölcs- és vallástana mellé soroznunk. – Némelyek keresztény-bölcséleti tudománynak nevezik a neveléstant; és ezen elnevezés annál találóbban jelöli általános bélyegét, minél bizonyosabb, hogy minden igazi bölcsélet a maga legbensőbb lényege szerint keresztény is egyszersmind.”³⁾) Schleiermacher igen ma-

1) Lehrbuch der alig. Päd. 1846. I. Th. S. 23-24.

2) Über Pädagogik, v. Rink. 1803. S. 9.

3) Gräfe, Allg. Paedagogik, II. Th. 1845. S. 379,

gas rangot jelel ki a neveléstannak, mivel azt minden bölcselet végczéljának mondja. ¹⁾)

55. §. A neveléstan lehetősége.

Ha az emberek tehetségei nem csak fokozatra, hanem lényegileg is különböznének egymástól; következésképp, ha fejlődésök semmi általános törvényeknek nem hódolna: akkor lehetetlen lenne általános érvényű nevelési elveket és elvtételeket (*maximae*) fölállítani vagyis neveléstant írni. De „minthogy a tehetségek lényegileg véve minden egyes emberben ugyanazok s bizonyos általános törvények szerint fejlődnek és fejlesztetnek: azért azon törvényeknek szerves egésszé való összefoglalása azaz neveléstan is lehetséges”²⁾).

E lehetségről az emberiség mindenkorá bölcsei meg valának győződve; mert látván, mily sok függ a neveléstől, nem csekély gondolkodást fordítanak vala arra, hogy annak elveit és szabályait fölfedezzék és a meglevőket tökélyesítsék. Részint elődeik, részint saját élményeik– és észleléseikből észre vették ők, hogy az emberi természet változásai bizonyos föltételek alatt és bizonyos törvények szerint következnek egymásra, s hogy ezen törvények gondos észlelés útján fölfedezhetők, rendszerbe állíthatók, mint azt az embertan fokozatos fejlődése bizonyítja. Észre vették, hogy nincs ugyan még két ember sem tökélyesen hasonló egymáshoz, de még is mindegyiknek természetében van bizonyos közös lényeg, mely minden egyednél ugyanazon örök törvények szerint fejlődik. De még az egyediségi sajátságok fejlődési menetére nézve is vettek észre szabályokat. Kezdetben az elvek csak tapasztalásból voltak meríthetők, t. i. azt, mi legjobbnak bizonyult be, szabályul vették. De minél mélyebben hátának az emberi természetbe; minél jobban tanulák kül- és belszervezetének törvényeit ismerni: annál több eredményre jutottak az ember testi és lelki fejlesztésének ügyében. Az eljárás vagy úgy történt, hogy a gyermeket a fejlődés minden lépcsőjén keresztül gondos figyelemmel kísérik vala; vagy, miután az emberi természetet fejlődésének különféle oldalaira vo-

¹⁾ Hegel's Ansichten über Erz. und Unt. I. Th. 1853. XVIII.

²⁾ Niemayer, Grundsätze etc. 1834. I. Th. S. 21.

natkozólag általánosságban észlelték volt, az anyagot szerves rend szerint osztályozták. így történt aztán, hogy az emberi természet gondos fürkészése nyomán több-több oly elveknek és szabályoknak jutottak birtokába, melyek a tehetségek természeti fejlődésének folyamatát előmozdítani képesek: s lassankint eléállott a rendszeres, tudományos neveléstan. Nem szenved tehát kétséget, hogy lehetnek és valósággal vannak is nevelési elvek és szabályok, következésképp, hogy lehet és van rendszeres neveléstan is.

56. §. A neveléstan szükségessége.

Valamely elméletet, mondja Niemeyer ¹⁾, vagy általában ítélünk meg, amennyiben tárgyát és célját elvontan, önmagában tekintjük, vagy viszonylagosan hasznavehetősége és hatásai szerint. Ha a neveléstudományt az első szempontból vesszük: megkell vallanunk, hogy azon elmélet, melynek tárgya a föld legbecesebb lénye s célja e lény nemesítése, értékre nézve semmi más elmélet után nem áll. Meg voltak erről győződve minden kor és minden nemzetek bölcsei; s úgy hiszszük, amit az emberiség legbölcsebb férfiúi mindenkor fontosnak, szükségesnek tartának, arra már csak adhatunk valamit, még akkor is, ha nem látnók be. - Nem csak a történelem, hanem saját mindennapi tapasztalásunk is meggyőz bennünket a nevelés nagy fontosságáról, szükségességéről; s bizonyára, kik a nevelésnek alapos elveit feltalálták s annak egész terét kiművelték, az emberiség legnagyobb jótevői közt foglalnak helyet. Ha e mellett minden nagykorú embernek, legalább a természet törvényénél fogva apának, vagy anyának kell lennie; ha mindegyik óhajtja, hogy mint ilyen hasonlói közt szegyet ne valljon; ha végre a gyermeknek a szülőktől nyert élete csak annyiban mondható igazi életnek, amennyiben tehetségeinek önálló használására képesített: melyik elmélet tartható szükségesebbnek, mint az, mely a szülőknek és tanítóknak útmutatást ad nagyszerű feladatuk megértésére és megoldására?

Nem vonhatni kétségbe, hogy némelyeket már maga a természet ajándékozott meg bizonyos ügyességgel s tapintattal, melynél fogva szerencsésen foglalkoznak neveléssel a nélkül, hogy va-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834, 9. Ausg. I. Th. S. 23.

laha az ember tehetségeiről, vagy a nevelés elveiről gondolkodtak volna. Vannak apák és anyák, kik a tudományt mintegy megelőzik s gyermekeiket jobban vezetik, mint bármely szabályok: mindazáltal maga ezen természeti ügyesség, rátermettség a tudományos nevelést nem teszi fölöslegessé; mert hogy az emberek gyakran jól művelik földjeiket, vagy szerencsésen gyógyítanak egyes betegségeket, ki tartaná fölöslegesnek a gazdaság, gyógytan elveiről, szabályairól gondolkodni s azokat tudományos rendszerbe foglalni? „S azok is, – mint Szilasy mondja – kik a természettől szerencsés nevelői tapintattal vannak megáldva, nem biztosabban vezethették volna-e a nevelést, ha az elméleti szabályokat is tudják?”¹⁾ Aztán az ily természeti nevelők nem oly nagy számmal vannak ám! A legnagyobb rész tanulmányozás- és gyakorlásra szorul. Kijeleli azt mindnyájunkra nézve Kant is fönnebb (1. 56. §.) mondott szavaival. Nincs-e ott kimondva, hogy az elődök rendbe szedett tapasztalatait vagyis a nevelést mindenkinék, ki a nevelésbe befoly, tanulnia kell.? „Sőt nem hasznos-e az kivétel nélkül mindenkinék, amennyiben belőle legalább saját tehetségeinek megőrzése- és tökélyesítésére meríthet útmutatást?”²⁾ – Minden elmélet, tehát a nevelés mestersége is az elődök által tett és saját kísérleteink sokszoros összehasonlító észleléséből kerül elé, melyet ha a kiváló rátermettséggel nem bíró nevelő nem ismer, egyes esetben ugyan czélszerűen járhat el, de ez csak szerencsés kísérletnek mondandó, mert tapasztalati ügyessége gyakran cserben hagyja; mert az ilyenek rendesen úgy járnak el, mint a vízgóymód barátai, kik minden betegséget hideg vízzel akarnak gyógyítani; ők is minden gyermekkel többnyire egyenlő módon szoktak bánni; s ha bánásmódjuk egyik-másik növendéknél nem sikerül, ennek okát nem tudván kitapogatni, sem magukon, sem a növendéken segíteni nem képesek. Magában sem a pusztá tapasztalati ügyesség, sem az elmélet nem elegendő; hanem a kettőt egyesíteni kell. Ki a nevelésnek kellő rendbe foglalt szabályait tanulmányozta s mellette azokat helyesen alkalmazza, csak az érdemelheti ki a nevelő tisztas nevét.

¹⁾ Szilasy, A nevelés tudománya, I. K. 30. 1.

¹⁾ Ugyanott, I. K. 34. 1.

57. §. A neveléstan fő- és melléktudományai.

Mint minden tudományos és művészeti tárgy, úgy a nevelés is három oldalról lehetvén vizsgálat tárgya, t. i. amint az jelenleg van, amint volt, amint jövőben lennie kell, a neveléstan is három ágból áll: leíró, történelmi és bölcséleti neveléstanból. Ezek mint a neveléstant teljesen kitöltő lényeges részek főtudományait teszik annak s a nevelés eszméje által, melynek minden lehető oldalára és viszonyára terjeszkednek, egy szerves egészet alkotnak.

Ami a leíró neveléstant illeti, ennek tárgya a jelen nevelés állapotának ismertetése. Ennek ugyanazt kell földerítenie a jelenre, mit a történelminek a múltra nézve. – Némelyek a leíró neveléstant egynek tartják a történelmivel, minthogy a jelen pillanat, mielőtt észre vennők, már eltűnt s a múlthoz tartozik. Ez igaz, s a jelen embere a múltnak eredménye, s ezen egyesítés, amennyiben a neveléstan megállapítására nézve semmi lényeges különbséget nem tesz, el is fogadható; de szigorúan véve a dolgot, bizonyos, hogy a folyó és múlt nevelés között különbség vagyon. A folyó életben levő jelen ugyanis más, mint az, melyet az idő tiszta szemléletében, elvontságban látunk; ott annak valósággal tartama van, mely a dolgok s viszonyok lényeges létezésének változatlanóságán alapul. Míg valamely nevelés lényeges tartalma s alakja szerint fönnáll, addig a jelenbe tartozik s múlttá csak akkor lesz, lia lényege megváltozott. Lehet tehát a jelen nevelést is külön leírni.

A történelmi neveléstan tárgyát a múlt nev élés állapotának ismertetése teszi. Ezen ismertetés nem száraz, hanem bölcséleti leírás, szellemtől áthatott, mely a nevelésnek nem pusztán külsejére, hanem és főleg a külsőben nyilatkozó eszméjére is irányul. Eléadja: mikép neveltek és mikép gondolkodtak a nevelésről különböző időszakokban a népek; mikép fogták fel a nevelés eszméjét; mi czélt tűztek ki a nevelésnek; mily eszközökkel s mily utakon törekedtek e cél elérésére; mily befolyása volt a nevelésnek az élet viszonyaira s fordítva ezeknek arra; mennyire sikerült a nevelés uralkodó eszméjét az adott viszonyok közt megvalósítani; a múltban, vagy a jelen viszonyaiban, vagy talán köz-

vétlenül az emberek gondolkodásában voltak-e okai annak, hogy a nevelésügy elmélete s gyakorlata egyes korszakban így s nem máskép állott; mikép függenek össze az egyes jelenségek az ok és következmény törvényei szerint; az előbbi mozzanatból mikép alakult ki a későbbi; haladást, vagy hátrálást mutat-e egy kor a megelőzőhöz képest; végre mennyire közeledett minden egyes korszak nevelése a nevelésnek bölcseletileg kifejtett eszméjéhez mint mér vesszejéhez; szóval a történelmi neveléstan feladata a múlt nevelés eszméjének minden irányát kritikailag a nevelés bölcseleti eszméjéhez mérten úgy vizsgálni, mint az a tárgyilagos világban feltűnik. – A történelmi neveléstan lehet általános, ha általában minden népre és időre, különös, ha egyes népekre és korszakokra, egyedi, ha csak egyes egyénre terjeszkedik.

A bölcseleti neveléstan feladata a nevelés tulajdonképi mivoltát, eszméjét az általános észből, melynek a vallás a lényeges mozzanata, az egyedi ész segélyével megállapítani, hogy abban a gyakorlati nevelés megbízható vezércsillagát bírassa; feladata a nevelés fogalmát, ezéjáját, eszközeit, elveit és szabályait, módszerét, tudományosan kutatni, észelvekből vagy a benső tapasztalásból megállapítani s rendszerbe foglalni és a külső tapasztalás segítségével minden nevelési viszony rendezésérc útmutatásokat adni.

De e három főtudomány csak együttesen képes a nevelés eszméjét a maga teljességében földeríteni. Csak aki mind a hármát tanulmányozza, lehet nevelő a szó igazi értelmében, mert csak ilyen előtt tárul föl minden oldalról a nevelés eszméje. E tudományok legbensőbb rokonságban állanak egymással, s egyik sem bevégezett a másik kettő nélkül. Mindenik csak akkor tűnik föl teljes világosságban, ha a többivel összehasonlítjuk, vagy ha a többinek szelleme visszatükröződik róla. – De ebből korántsem következik, hogy mindegyiket elszigetelve szerkeszszük; össze is lehet, sőt bizonyos mérvben össze is kell azokat kötni; például a bölcseleti neveléstan nem is állapítható meg a nélkül, hogy a történelminek és leírónak legalább lényegét ne méltassuk, mert a nevelés igazi eszméje csak észszerű (rationalis) vagyis tapasztalati (emperikai) és szemlélődő (spekulatív) utón fejthető ki, pusztá szemlélődön nem; és fordítva a történelmi leíró neveléstan a böl-

cseleltileg kifejtett eszme világa, mérvesszője nélkül csak szellem-telen halmaz lenne. –

Ezen főtudományokon kívül m e l l é k t u d o m á n y a i is van-nak a neveléstannak, melyek t. i. csak közvetve vonatkoznak a nevelésre s közvetlenül csak a neveléstanra; a nevelés teljes ismeretére nem szükségesek s csak a főtudományokba való mélyebb hatolás könnyítésére szolgálnak, ezek: a n e v e l é s t a n i e n c y -klopaedia, m ó d s z e r t a n (methodologia) és irodalom (litteratura).

Encyklopaedia a szó jelentése szerint összes tanítás, az ó korban a szabad ember műveltségéhez tartozó ismeretek-nek, a középkorban rendszeren a tanítás tudományainak össze-ségét (trivium, quadrivium) jelentette; újabb időben tágasb ér-teményben a tudományok, vagy egyes tudomány összes anya-gának előadását, szorosabb érteményben pedig valamely tu-domány egészének egyes részei s ágai szerinti rendszeres, de csak a lényegesekre terjeszkedő előadását jelenti. Ami a ne-veléstani e n c y k l o p a e d i á t illeti, ennek feladata a nevelés-tudomány egészét adni elé. Ez, az igaz, nagyon határozatlan, mivel az előadás különféleképp történhetik; de még is leginkább a szó; tári és rend szeres van használatban. A szótári előadás a ne-veléstudomány egyes tárgyait megnevező szóknak abc-rendje sze-rint halad s ennél fogva mint csupán véletlen rendszer a rendszer-ben egymás mellett álló részeket széttépvén, a távul állókat egy-más mellé helyezvén s mindez által a neveléstan áttekintését igen megnehezítvén, tudományos értékre igényt nem tarthat s így rend-szeres tanulmányozásra sem alkalmas. Mivel azonban egyes tár-gyakra és fogalmakra nézve, melyeknek helyes meghatározása nem mindenkinek, vagy legalább nem könnyen lehetséges, rögtön tájékoztat: azért a nevelés gyakorlásának és közvetve a tudomá-nyos tanulmányozásnak is becses szolgálatot tehet. – A rendsze-res encyklopaedia a neveléstani tudományok minden részét és ágát tudományosan rendezett alakban adja elé, de úgy, hogy kerülve az egyedit, a részeknek csak lényegére, tartalmára, térfogata-és állására terjeszkedik.

A m ó d s z e r t a n t háromféle érteményben szokták venni, t. i. mint a tudományos neveléstan tanítására, vagy tanulásá-ra, vagy szerkesztésére szóló útmutatást. Minthogy azonban

az elsőnek szabályai és a tanítás általános szabályai közt semmi lényeges különbség nincs; s ami benne sajátos van, az a második érteményű módszertanból önkényt szembe ötlük; a harmadik pedig nem egyéb mint a logikai módszertannak a neveléstudomány szerkesztésére való alkalmazása: azért mi csak a tanulás módszertanát vesszük fel a neveléstanba. E módszertannak feladata a neveléstan tanulmányozásának nehézségeit, segédeszközzeit, kezdetét s további menetét, helyes útját és módját határozottan kijelelni, hogy így a tanuló biztosan megszerezhesse a kellő neveléstudomány célul kitűzött ismeretét.

Ami végre a neveléstani irodalmat illeti, ez, mint neve mutatja, a nevelésügyi irodalom termékeit ismerteti, vagy könyvészetileg (bibliographisch), vagy irodalomtörténetileg (literär-geschichtlich). Az első vagy rendszeresen, vagy abc-, vagy kor rendben történhetik, s egyiknek ez, másiknak az az előnye. A második, mint a nevelés-irodalmi műveltség történelme, sokkal értékesebb az elsőnél. Feladata kimutatni: mily viszonyok közt, mily befolyások alatt, mily módon keletkeztek s műveltettek ki a neveléstani irodalom egyes ágai.

58. §. A neveléstan forrásai.

Minden, de különösen gyakorlati tudománynak, minő a neveléstan is, ha nem is szigorúan, (mert a szigorú rendszer a gyakorlati hasznavehetőséget könnyen csökkentti, sőt olykor lehetlenné teszi), de legalább annyira rendszeresnek kell lenni, hogy anyagának rendezéséből elvei, szabályai és tanulságai világosan kitűnjenek. Ennek nyomát a régibb neveléstani munkákban nem igen találhatni. „Mert azok inkább csak egyes észleletek, tapasztalatok, ajánlatok és szabályok jegyzetei, mint tudományos rendszer eszméjének keresztülvitele; némelyek még is annyiban tudományosoknak mondhatók, amennyiben bizonyos vezéreszmét, vagy valamely lélek- és erkölcsstani rendszert tartanak szemelőtt. A 18. század vége felé azonban, midőn az emberi tudás minden ágában elvalapításra, egység- és következetességre kezdenek törekedni, a neveléstan is rendszerhez ragaszkodó művelőket nyert” ¹⁾. De az így szerkesztett neveléstanokban nem volt mindig köszönet,

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc, 1834.1, Th. S. 359

hacsak azt nem tekintjük, hogy a szélsőségek helyes középre vezetnek. Egyik innen, másik onnan merítette anyagát: azért a rendszerek sokszor homlokegyenest ellenkeztek egymással. Némely neveléstanító csak a tapasztalásból, másik csak szemlélődésből állította fel elveit, mi természetesen egyiránt téves nevelési rendszert szült.

Részünkről csak azon neveléstani rendszert tartjuk helyesnek, mely a tapasztalás és gondolkodás együttes forrásából meríti elveit. Ugyanis a 6. §. szerint tisztán áll előttünk, hogy érzékeink és eszünk minden ismereteink kútforrása, s a tapasztalás és gondolkodás azoknak oly kiegészítő elemei, hogy mihelyt azok egyikét, vagy másikat kizárnók, bölcselkedésünknek okvetlenül nihilismusba kellene sülyednie, mivel egyedül sem a tapasztalás, sem a gondolkodás nem vezet ismerethez. De ha ez igaz, amint csakugyan igaz, akkor valamint minden tudomány, úgy a neveléstan is a tapasztalásban és az észben bírja forrásait, vagyis egy részről a földi létben, amint az a szemlélés, észlelés s tapasztalás útján tudatunkba jő, más részről a fogalmak s eszmék benső igazságvilágában. Csak e kettős forrásból foly ki a biztos, alapos, életteljes igazság; a tapasztalás anyaggal szolgál, de a tudás alakja, elvi megállapítása, a gondolat-tartalom világossága, az ismeretek s következményeik határainak biztos kijei élése szemlélődő gondolkodástól függ.

A természetben és életben nincs semmi általános, s így azt nem is lehet a tapasztalásból nyerni, hanem csak gondolkodás útján; de mivel a gondolkodás a külvilág ingerében bírja a maga legelső kiinduló pontját, ez okból minden gondolkodás végelemzésben még is csak tapasztaláson alapszik. A gondolkodó szellem e tapasztalást, hova az ő saját tüneményei is tartoznak, működésének nem csak ingerül, alkalmául, kiinduló pontjául, hanem anyagául is használja, úgy hogy egészen átadja magát neki, egészen tőle vezeteti magát, bele mélyed, az egyes észrevételeket s tapasztalatoakat rendez, összeköti, eredetöket vizsgálja, de felfogásukra emelkedni nem bír. E fokon a gondolkodás csupán tapasztalati (empirikái). – A szellemi azonban nem elégedhetik meg azzal, hogy a dolgokat csak külső feltűnésök szerint tekinti, hanem ösztönözve érzi magát azokat és külváltozásait elhagyva a tapasztalás

tálason és tüneményen túl menni, önmagába vonulni, a tárgynak magában szabad mozgást engedni és alapokat s törvényét fölismerni. Itt a tárgy van a szellemben, a tapasztalati gondolkodásnál pedig a szellem van a tárgy külső tüneményénél. E fokán a gondolkodás már nem tapasztalati, hanem szemlélődő, (spekulatív) vagy tiszta. Tapasztalás ugyan itt is a kezdet, de ez csak ingerül szolgál, s mihelyt mint legelső elem fel lett fogva, a tiszta gondolkodás világába vitetik. Ezen működésében a szellem kisebb-nagyobb távolra hagyhatja el a tapasztalást; de az elhagyás korántsem vezet csupán alanyi ösmeretre, képzelet játékára, mint némelyek hiszik. A gondolkodásban ugyanis a tárgy mozgása nem szabálytalan és önkényes, hanem csak szabad, minden külső mozanattól föltétlen s csupán a maga saját mivoltától föltétezett, mely a gondolkodó alany lényével egyféle természetű, melyről tehát az alany nem tetszése szerint, hanem csak úgy gondolkodhatik, amint azt a tárgynak a gondolkodásban kifejlődő lénye, e lénynek a gondolkodásával egyenlő törvénye parancsolja.

Már mivel a neveléstan tudományos elméletének az a feladata van, hogy a nevelési eljárásnak alapul szolgáló általánost kutassa és földerítse: azért a neveléstan anyagát csak a tapasztalás és a meghatároltuk szemlélődés kettős forrásából meríthetni. Akik egyikét mellőzik, azok rendesen csak az egyedit tartják szem előtt; mi nagy hiba, mert egyes embernek kizárólag önmagára támaszkodó tapasztalása és szemlélődése igen tökéletlen és hiányos. Az egyedi tapasztalásnak és gondolkodásnak össze kell olvadnia mások tapasztalásaival és gondolkodásával, az által, hogy a letűnt századok és nemzedékek, ebbeli eredményeit alapul fogadja el a maga tapasztalására és gondolkodására, vagy útmutatókat lát azokban, melyek tévutaktól óvnak, vagy összehasonlítóul, kiigazítóul használja azokat. Ha megfigyeljük, hogy a nevelésben előbb meggondolunk valamit s csak azután cselekszünk, következőkép, hogy kivéven az embernek és nevelése szükségességének legelső észlelését, minden új tapasztalás a nevelésről való gondolkodásnak eredménye, mely eredmény aztán újabb gondolkodásra szolgál alkalmul: akkor a gondolkodás és tapasztalás kezdet és vég nélküli lánczhoz hasonlít, melynek ha egyes szemét tekintjük, nem tudjuk, melyik oldalra kell azt illesztenünk; s így

a köztapasztalás és gondolkodás nem épen élesen választvák el egymástól, hanem össze vannak olvadva s egymás befolyása alól nem szabadulhatnak. A nevelési tapasztalás nem egyéb mint öszszetes viszonyokba kötött vagyis tárgyivá, külsővé lett gondolkodás; melyben tehát a gondolat a maga saját talajából a külső valóság talajába van átültetve s így nem tiszta, nem maga az eszme, hanem csak testi alakja ennek, melyen lényének sugarai csak gyöngén törhetnek keresztül. A gondolatot e burokjából előbb ki kell szabadítani. S ez a gondolkodásnak feladata.

Ki ne látná ezekből, hogy a tapasztalás önmagában nem lehet kielégítő forrása a nevelésnek, s más részről, hogy a minden tapasztalást megvető, egyedül önmagára támaszkodó szemlélődésből csak légvárakat építhetni?

„A tapasztalást és szemlélődő gondolkodást azonban inkább forrásvidéknek nevezhetnők, mert több forrásnak egyesüléséből származnak. Minthogy t. i. a neveléstannak tárgya az ember, de csak a kiskora ember, továbbá az emberi rendeltetés, de csak amennyiben az az egyedi élet kifejlődésében valósítandó, végre a társas élet erői, de a felnőttek és kiskorúak viszonyára szorítva: azért a neveléstan, tárgyánál fogva, a szűkebben határolt tudományok közé tartozik, s általános igazságoknak különös alkalmazásával, keresztülvitelével foglalkozik, következésképp a felhozott mozzanatokhoz aránylag többféle általános ismeretekre vagyis segéd tudományokra szorul”¹⁾). Nincs egyike sem az úgynevezett céhszerű tudományoknak, – mondja Stoy – mely anyagot ne szolgáltatna a neveléstannak: az erkölcsstan, lélek-, hit-, jog-, gyógytan, maga a politika is szükséges tárházát képezi annak”²⁾). E szerint mind a tapasztalás, mind a szemlélődő gondolkodás forrásvidéke részint ezen segéd tudományokra, részint magára a nevelésmesterségre vonatkozik. Minthogy azonban a neveléstanra vonatkozó szemlélődő gondolkodás tárgyat maga a nevelés tudományos alakú elmélete képezi: azért a szemlélődő gondolkodás forrásvidékét illetőleg elégséges lesz a segéd tudományokra szorítani s a forrásokat következő három pontban tárgyalni.

1. Általános emberismeret. Erre az ember földi lé-

¹⁾ Moller, Encykl. d. ges. Erz. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, V. B. S. 619.

²⁾ Stoy, Encyklopädie der Pädagogik. Leipzig 1861. S. 22.

tének szemlélése és észlelése vezet, és pedig két úton: az első a jelennek életfolyama, amint azt magunkon és másokon saját észlelésünk által megismerni tanuljuk; a másik másoknak észleletei és vizsgálatai s ezeknek leggazdagabb forrása, az irodalom, amelyben az emberi életet a történelemben és nevére méltó költészetben tárgyalja. Az emberismeret egyelőre csak különféleségeikben mutatja az embereket; de ha elfogulatlan s gondos észlelés alapján összehasonlító elvonást teszünk; ha a természeti hajlamokat, érzelmeket s különösen a nagy emberek, valódi műveltségű derék jellemek nemes alakjait kellőleg megfigyeljük; ha az emberi nem fejlődésének történetét tanulmányozzuk, mely történet egyes ember fejlődésének történetéhez hasonló: akkor az az ember természetét, sőt rendeltetését is föltárja előttünk. E tekintetben különösen kell megemlítenünk a bibliát, mely az ember legmélyebb bensejét, vallási s erkölcsi életének magasztosságát oly élénken szemlélteti, mint semmi más könyv nem.

2. Az általános emberismeret után a különleges nevelési tapasztalás következik. Itt is két úton haladhatunk. Legelőször is minmagunk gyermek- és ifjúkori élményeit idézzük emlékezetünkbe és saját nevelési működésünket vesszük gondos vizsgálat alá. Ezen tapasztalás a leggazdagabb készletet szolgáltatja a neveléstanírónak, fölnyitja szemét s megtanítja hivatását komolyan venni. Aki maga nem gyakorolt valami mesterséget, az annak helyes elméletét nem fogja felállíthatni; s így helyes nevelési elméletet is csak gyakorlott nevelőtől várhatni. A saját nevelési tapasztalás azonban csak úgy vezet célhoz, ha az annak módja szerint történik. De ennek kimerítőbb tárgyalását a nevelés elveinek ismertetésére tartván föl, itt csak a következőket jegyezzük meg. Rousseau Emile-jében helyes útmutatást ad a nevelési tapasztalás mikénti intézésére. Ő növendékét testi és szellemi fejlődésének minden lépcsőjén kíséri, mindenütt följegyezvén a külvilágtól annak testi és szellemi tehetségeire tett hatások nemét és módját s az ezekre következett változásokat; mindenütt int, oktat mit, mikor és mikép kell a nevelőnek tennie, hol szükséges serkentés, hol visszatartás, meddig kell bizonyos irányban maradni s mikor másra térni sat. Kiki beláthatja, hogyha több ilyen tapasztalást teszünk, és pedig kül- és belszervezetre, testi és szellemi

erőre, nem-, kor-, nemzetiség-, születés-, anyagi állapotra nézve különböző növendékeken; s ha e tapasztalatokat kellőleg összehasonlítjuk s belőlök következtetéseket vonni értünk: akkor az ilyen nevelési egyedrajzok bő forrásául szolgálhatnak a nevelési elméletnek. Egyetlenegy növendéknek fejlődési menetéből nem vonhatni el elveket, általános szabályokat, mert két egyediséget sem találhatni teljesen egyenlőt; valamely nevelési eljárást tehát csak akkor fogadhatunk el általánosnak, ha az sok és sokféle egyediségeken bizonyult be olyannak. Rousseau Emile-je sem volna egyéb mint egyedrajz, általános nevelési szabályok megállapítására alkalmatlan, ha a szerző növendéke egyediségéről a gyermek- és embertermészet általános mezejére nem csapong; de így nem csak Emile nevelőjének, hanem minden nevelőnek helyes ujj mutatásokat ad, és leszámítván a leszámítandókat, még mai nap is egyik bő forrásnak tekintendő, de csak az elég erősökre nézve.

Sok anyagot gyűjthet s a maga tapasztalatait igen tisztázhatja a neveléstanár, ha a jeles nevelők tapasztalatait személyesen tanulja ismerni. Már csak az is, hogy a kérdéses tárgyba kérdések és feleletek által rövid idő és csekély fáradság mellett mélyebben hathat s biztos ismeretre juthat, igen nagy előny; ha pedig a jeles nevelők közleményeit gyakorlatban is szerencsés lehet észlelni: akkor nevelési elméletének alapját igen megszilárdította. Ez okból minden nevelőnek, de különösen a neveléstan-íróknak igen ajánlatos nevelői ismeretségeket kötni. A személyes érintkezésen kívül aztán szintoly gondot kell fordítani a nevelési irodalomra is. Amit a legjobb nevelők és észlelők az emberi természetről, annak fejlődése- és fejlesztéséről írtak, vagy ami erre vonatkozólag egyes életrajzokban található, az mind szorgalmas tanulmányozás tárgyául teendő, csak így lehetővé a neveléstanra biztos alapot készíteni, magát hézagok ellen biztosítani, az anyag tudományos rendezésénél az elveket és szabályokat világosan kitüntetni.

3. Vannak szellemdús nevelők, kiknek ama nélkülözhetlen két forrásból merített tapasztalataik mintegy önmaguktól némi benső összefüggésbe rendezkednek: de ez a nevelési elmélet megalapítására nem elegendő; különös elméleti figyelem, az ember természetrajzi és lélektani ismerete s belsejébe való tudományos elmélyedés nélkül, a szellemdús nevelő alkalmi és nem-teljes felfogásaiból neve-

léstudomány nem keletkezhetik. De ez különféle ismeretek tudományos ismeretére utalja a neveléstan-írót. Az ezekből merítendő anyagok azonban roppant terjedelművé tennék a neveléstant. Nagyon meg kell tehát azokat választani tudni, valamint azoknak kellő helyen való beszövése is nagy ügyességet kíván. „Ha tekintjük, – mondja Niemeyer – hogy annak, ki az ember erkölcsi feladatára nézve eligazodni akar, folytonosan e két kérdéssel kell foglalkoznia: Mikép lehet az emberre úgy hatni, hogy testi és szellemi rendszereit ne csak minden romlástól megóvjuk, hanem segítsük és előmozdítsuk? – és: Mire kell végelemzésben minden nevelési működésnek irányulnia?: akkor könnyű belátni, hogy ami a neveléstan segédtudományai közt legnagyobb figyelmet érdemel, az először a külső és belső ember természeti rajza, az embertan (szorosán) és a lélektan, mely az első kérdésre felel; másodsor a bölcséletnek azon része, mely az embert erkölcsi tekintetben vizsgálja, az erkölcsstan, mely a második kérdést oldja meg.”¹⁾

Minél komolyabban lát azonban valaki a nevelés elveinek eme két tudomány-forrásból való merítéséhez: annál világosabban tűnnek fel neki az azzal járó nehézségek, melyekről annak, ki maga sem nem kutatván, sem nem gondolkodván más rendszeréhez szegődik, alig van sejtelme is.

A szoros érteményben veendő embertan és a lélektan az ember reális lényével, természetével foglalkozik: megismerteti az ember testszervezetének rendszereit, földeríti a lélek működéseit, az emberek tehetségeinek minőségi ugyanazonosságát, azoknak mennyiségi vagy fokozati különbségét, vagyis az egyediségi tehetségeket, amint azok az egyed test- és nedvaktának, szellemi tulajdonságainak különbségében s a nemben nyilatkoznak; bebizonyítja a test és szellem egymásra való hatását s az emberi társaság szükségességét. „De az ezen tudományban való vizsgálódás, mondja Niemeyer, nem oly könnyű, mint talán első tekintetre látszik; mert természetünk alapelemcinek ismeretétől ma is majdnem ott vagyunk, hol ezredévek előtt volt az emberiség; az ész mivoltáról, a test és szellem közti viszonyról, az erők alaptulajdonságairól – s eredeti egyenlősége – s egyenlőtlen-

¹⁾ Grundsätze der Erz. und des Unt. 1834. I. Th. S. 363.

ségéről stb. való ismereteink csak töredékek-, sejtelmek- és föltétekből állanak. Dicséretes ugyan a törekvés, mely e homályos, titokteljes tért mindinkább megvilágítani tartja feladatának; delegjótékonyabban hatnak még is azok, kik a tapasztalás igazolta tényekhez ragaszkodnak.”¹⁾

Az erkölcsstan az embernek mint értelmes, szabad lénynek örök, isteni rendeltetésével foglalkozik. E rendeltetés ismerete és szilárd erkölcsi alap nélkül neveléstant képzelni sem lehet. Ez állítja fel az ember eszményét, még pedig nem pusztán a szoros értelményben veendő életre szorítkozva, hanem a vallási és széptani képzésre is terjeszkedve, mint amelyek csak együttesen lesznek tiszta, tökélyes igazsággá. De e szempontból: „az erkölcsi világ azon eszméi, melyek a pusztá bölcseleti ész szülöttjei, soha sem lesznek biztos vezetői a nevelésnek. Az oly nevelés csak egyedi nézetnek s gyakran képzelet játékának eredménye, önkényes, mivel majd mindegyik szemlélődő bölcseleti rendszer más elvből indul ki, melynek igazságát bebizonyítani nem lehet; s így c rendszerek rendesen homlokegyenest ellenkeznek egymással, míg a kinyilatkoztatás felfogása árnyalatainak daczára is egy. A bölcseletnek szabadság, igazság, erkölcsiség sat. eszméi nem dicsékesznek azon teljjes, világosság-, elevenség-, melegség- és mélységgel s megszellemítő erővel, melyeket azok csak a kinyilatkoztatásból meríthetnek. „^{a)} Bölcseleti erkölcsstanra és lélektanra szabatos, kerekded, csinos külsejű neveléstant építhetni, mint azt Herbart tévé; de ily rendszernek mindig hiányzik igazi életmagva. „Innen kivehetni, hogy a neveléstán-írónak kellőleg jártasnak kell lenni a keresztény hittanban, mint amely a neveléstannak egyik alapját képezi; mert az ember rendeltetését semmi szemlélődés nem jeleli ki oly tisztán, s mert a nevelési eszközökre nézve biztosabb útmutatást ad mint bármely tapasztalás. Ide járul, hogy a vallás a nevelőnek annyira szükséges önmegtagadást minden belátásnáljobban szilárdítja s így a szívet igazi nevelési tevékenységre hangolja. Aki nem veszi magára a keresztet és nem követi Jézust, az nem képes igazi nevelő lenni.”³⁾

1) Grundsätze der Erz. und des Unt. 1834. I. Th. 363.

2) Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845. II. 348.

3) Curtman, Lehrbuch der allg. Päd. 1846. I. Th. S. 33.

59. §. A neveléstan rendszerei.

Az előbbi cikkben kijelelt források nem kész anyagot adnak a neveléstanak, melyet t. i. csak logikai rendbe sorozni kellene, hanem csak ingert és anyagelemeket szolgáltatnak, melyeket az eszmék alkotására képes ész felhasználni, áthatni, feldolgozni s a nevelés eszméje szerint egységes egészszé, rendszer egészévé alakítani van hivatva. Ha a neveléstan szerkesztője kiválóan tapasztalásból veszi anyagát: akkor nevelési rendszere tapasztalati (systema empiricum) lesz; ha bölcseletre támaszkodik, a tapasztalásnak és a neveléstan egyéb forrásainak háttérbe szorításával, szemlélődő (speculativum); valamennyi forrásnak aránylagos feldolgozásával pedig észszerű (rationale).

Ami a tapasztalati rendszert illeti, ennek már az előbbi cikk is földerítette értékét; két alakja van, az egyik a közönséges, a másik a magasabb empirismus. Az első a nevelés állandó elveit és szabályait a tapasztalatból elvonás útján alkotja, a gyakorlatban eléforduló egyes eseteket általános tételekre vonatkoztatja, vagy föltétek segítségével magyarázza. A nevelés célját azon javakba helyezi, melyekre az emberek a köznapi életben leginkább törekeshnek. Itt csak külső rendszerről lehet szó, melyben hiába keressük a nevelés eszméjét.

Magasabb fokán az empirismus a nevelés tapasztalait valamely tapasztalati tudománnyal, nevezetesen: lélektannal, politika-, erkölcs-, hittannal köti össze s így törekszik azokat benső egységbe hozni. A lélektani empirismusnak a tapasztalati lélektan teszi egyedüli, vagy majdnem egyedüli forrását, azért a neveléstant sem tartja egyébnek alkalmazott lélektannál. A nevelés elveit és szabályait az emberi lélek nyilatkozataiból vonja le, a külsőről a belsőre megy vissza s így már közelebb jár az észszerű gondolkodáshoz; tanaiban már több benső összefüggés látszik mint a közönséges empirismusnál, és általános eszmétől vezetetik. A nevelésnek a lélek tapasztalati természetéből kifejtett célját a tehetségek tökélyesítésébe helyezi, s elve természetszerűség; ahonnan nevelési n a t u r a l i s m u s n a k nevezhető. Jóllehet pedig lélekismeretre célzó törekvésénél fogva jó szolgálatot tesz a nevelésnek: még is értéke általában véve igen korlátolt. A lélektan-

nak ugyanis az a feladata, hogy a lélek lényét, tulajdonságait s élte tüneményeit megismertesse. Ezen ismeret szükséges ugyan mind a nevelőnek, mind a neveléstan szerkesztőjének, de nem egyedüli, sőt nem is kiváló föltéte a sikernek, mivel sem a nevelés-tannak tartalmát, sem a nevelőnek növendéke fölötti uralmát biztosító észhatalmat nem adhat. A nevelő hatalma az ész hatalmán alapszik. Hogy e hatalmat az ész könnyebben s biztosabban megállapíthassa, ahhoz a lélektan ismerete is hozzájárul, az igaz, de nem teszi forrását e hatalomnak. Épen úgy a nevelés eszméjét, az eszményi és reál célzt, az elveket és eszközöket sem képes megállapítani, hanem megismerteti a tért, melyen a nevelésnek dolgoznia kell, kijeleli az alakokat, melyekben a nevelés eszközei a növendékre hatást gyakorolhatnak, megismerteti az ember természetes fejlődésének menetét s fontos szolgálatot tesz nem egy alaki, nevezetesen módszerei elv felállításában. – Egyébiránt e rendszert, valaminta politikai, e mberségi (humanisticus) és hittani (theologicus) empirismust illetőleg is a III. Szakaszra utalunk; az erkölcsi (ethicus) empirismus értékét pedig az előbbi ezikk utósó pontja is meghatározza,

A szemlélődő nevelési rendszer azt állítván, hogy a dolgok mivolta csak tiszta gondolatban nyilvánul igazán, megvet minden tapasztalást, s fogalmait, magát az embert sem véve ki, a tiszta észből, előlegesen (a priori) szerkeszti, Mivel az életben a valóság rendszeren eltörpült alakja a tökélynek, s így azt az eszme szerint kell kialakítani: azért a szemlélődő rendszer eszményiséget tűz ki célul. Főelve mindig valamely eszme, például az eszményi állam, erény, szabadság; s ezen eszme alá minden másnak sorakoznia kell. Természetes, hogy ily anyagelemekből s ily úton szigorúan tudományos, kimért, szabatos, csinos külsejű, látványos rendszert lehet építeni. Igaz, hogy a dolgok lénye, mely tapasztalati föltünésében többé-kevésbbé burok alatt van, csak a gondolkodásiján szabadul ki egészen; és hogy az emberi szellem hatalmának ama legmagasabb fénye, melyben az egyedül magára támaszkodva vállalkozik az örök igazság templomának fölépítésére, egy eszményi világmegalkotására, bámulatra ragadja aszomlélőt. Igaz továbbá, hogy a szemlélődő rendszer a nevelés kifejlesztésére igen fontos és jótékony, mert az eszme a tapasztalati

világban soha sem fejlődhetett volna annyira. Igaz végre, hogy a szemlélődő rendszer a maga megállapításával tetteleg bebizonyította, miszerint lehet a nevelés elméletét szigorú rendszerbe állítani, és sok előítéletet oszlatott el, sok homályos pontot világított meg, nem egy helyes elvet derített fel. De azért árnyoldalait sem kell szem elől téveszteni. Semmi észrevételünk az ellen, hogy a neveléstan a bölcelet körébe vonassék; de ez alatt korántsem azt értjük, hogy a neveléstan – mint Herbart ¹⁾ mondja – örökös változásnak kitett bölceleti iskolák játszó lapdája legyen, melyek életcsiráját kiszárítják, hanem azt, hogy a gondolkodás körébe vonassék, bölceleti szellem hassa keresztül. A világ, melyre az embernek neveltetnie kell, eszményi ugyan, de nem a tapasztala títól egészen elszigetelt eszményi, s a nevelés tárgyát nem a tiszta gondolkodás alkotta ember teszi, hanem a valóságban megjelenő. Alap nélkül szűkölködik tehát a szemlélődő rendszer, midőn nem csak a tapasztalást és az abban nyilvánuló köztapasztalást, hanem más emberek gondolkodását is, a történelem készítette szellemet megvetvén, ezek helyére korlátolt egyedi szellemét állítja; midőn felfuvalkodásában még az isteni szellemtől is elszigeteli magát és rendszerének minden eszméjét önkényleg alkotja, úgy járván el mint az, aki előlegesen (a priori) akarna oly természetrajzi rendszert kigondolni, melyben minden természeti terménynek helyének kellene lennie.

Mindezekből eléggé kiderül, hogy a nevelés elméletét sem egyedül a tiszta gondolkodás, sem egyedül a puszta tapasztalás útján nem szerkeszthetjük, hanem a kettőt egyesítenünk kell, az által, hogy a való világot és annak tényeit nem tagadjuk, hanem a bölceleti gondolkodás követelésének is eleget téve azokat a szabad szellem vidékébe emeljük, az által, hogy az élet és tudomány minden forrásából kellő arányban merítünk, de nem kész anyagot, hanem csak anyagelemeket, melyeket a szerkesztő ész a nevelésnek sok századok gondolkodása, kísérletei és tapasztalatai vagyis a köz ész által kifejtett eszméje szerint szabadon feldolgoz, p] rendszer mind az anyagi és alaki, mind a reál és eszményi nevelésnek kijuttatván a magáét, valamint az elméleti, úgy a gyakorlati nevelőket is kielégítheti s az életben is legelőnyösebben

¹⁾ Allg. Paedagogik. 1806. 12.

valósítható. Miért is helyesen nevezhető é s z s z e r ú rendszernek (systema rationale).

Ennek is több iránya lehet, de mi azt tartjuk legegyszerűsebbnek, melyben a gondolkodó ész a kinyilatkoztatásból kiragyogó ész hatja át. In hoc signo vinces!

60. §. A neveléstan felosztása.

Valamint a nevelést, úgy a neveléstant is sokféleképp szokták felosztani. Némelyek a nevelés tárgyát, mások annak eszközeit, ismét mások a nevelés fő-, közelebbi és távolabbi céljait veszik felosztásaik alapjául. De ez nem baj. Ha a nevelési munkáság tere könnyen belátható; ha a felosztás nem értelményzavarólag mesterkél: akkor bármelyik is elfogadható; mert egyik sem esik minden kifogáson kívül, egyik sem elégíti ki a szigorúan tudományos rendszert és egy úttal a gyakorlati célt, hanem fényes árnyoldalakkal bír mindegyik.

Ha azt tekintjük, hogy a nevelés kiskorúaknak önálló tökélyesedésre való vezetése nagykorúak által: akkor felosztásról nem is lehet szó; mert minden emberre nézve egy levén a főcél, a testi nevelés úgy, mint a szellemi, az oktatás úgy, mint az erkölcsi képzés ezen egy célra irányzandó. E szerint nem levén több neme a nevelésnek, neveléstannak is egynek kell lenni. De így nehéz lenne az összes nevelési tért belátni s az eszközöket rendszerezíteni, s legfőlebb egy-két rendkívüli tehetség bírná az egymásra halmozott eszközöket kezelni, a tömkelegben eligazodni. Szükséges tehát a tért bizonyos főszakaszokra kimérni, de úgy, hogy azok agy központból szakadjanak ki s azzal, valamint egymással is összefüggésben levén, így egésznet képezzenek.

Ezt érezték is mindazok, kik nem néhány szemlélődő fej számára, hanem gyakorlati célból írtak neveléstant. Felosztásaik ugyan nem egyeznek meg; de az a végcélra nézve nem baj. Mielőtt a szerintünk leghelyesebb s így művünkben is követendő felosztásról szólnánk: jónak látjuk némi tájékoztatás végett néhány más felosztást felhozni, A felosztás részint a nevelésben magában eléforduló különségek, részint az elméleti nevelésnek a gyakorlatihoz való viszonya szerint történhetvén, Graefe szerint önkénynt

következik, hogy a felosztási alap különböző lehet. Ha a nevelés a nevelés tárgyát veszi tekintetbe annak egész természete szerint: akkor mind a nevelés, mind a neveléstan testire és szellemire s ez utóbbi a három főtehetség szerint értelmi, érzelmi vagy szépészeti és erkölcsi nevelés- és neveléstanra osztható, mint azt Niemeyer, Milde, Curtman és legtöbben tették. Niemeyer először rövid bevezetést ír, melyben az általános elveket állapítja meg; aztán a testi nevelésről szól, úgy a szellemi nevelésről, melyet értelem, érzelem akarat fejlesztésére oszt. Az értelem fejlesztését szoros érteményű vagyis alaki nevelésre és tanítástanra osztja, mely utósó ismét általános és különös. Ezekhez végre az iskolák szervezését csatolja. Milde s utána Szilasy az általánosra vonatkozó bevezetés után szintén négy részre osztja neveléstanát, csak hogy ezeknek mindenike aztán a nevelési tevékenység szerint ismét négy részre oszlik: az első a diaetika, mely a tehetségek föntartásáról s megőrzéséről szól; a második a fejlődés segélyzésének tana, mely a tehetségeket fejlődésökben gyámolítani, a harmadik a gyógytan, mely a hibába tévedt tehetségeket orvosolni tanítja, s végre az önképzés tana, mely a növedéket tehetségeinek önálló fejlesztésére vezeti. – Curtman műve bevezetésében a nevelés alapviszonyait s embertani alapjait terjedelmesen tárgyalván, az első részben az eszközök osztályozása mellett a tulajdonképi nevelés elveiről, szabályairól szól, a másodikban az alkalmazott nevelésről, úgy az általános és különös oktatásról és az iskolák szervezéséről. – De lehet a nevelés három fő m o z z a n a t á t is venin felosztási alapul, s akkor a neveléstudomány három részre: ezé 1-, eszköz és módszertanra oszlik. A közelebbi czélok is szolgálhatnak alapul, milyen például az ápolás, fegyelem és oktatás ez élj a. Vagy ha az embert nem általában, hanem bizonyos viszonyokra való tekintetben vesszük: akkor a nemi különbség szerint fi- és nő neveléstant, továbbá a hivatás (polgári, katonai, kereskedői sat.) s végre nevelésmód szerinti neveléstant különböztethetünk meg. Elvégre, minthogy a nevelés elvei és szabályai majd egyedül magukban minden alkalmazás nélkül, majd közelebbi vonatkozásaikban azaz a valódi alkalmazásban

tekintethetnek: azért a neveléstant még tiszta és alkalmazott neveléstanra is oszthatni.

Mi azon felosztáshoz ragaszkodunk, mely a nevelés mozzatait, amennyire csak lehet, összetartja, a nevelés összes terének áttekintését, az eszközök kezelését, a tanulni akaró nevelő eligazodását, az eszközök kezelését legjobban megkönnyíti. És ezt a nevelésre és a nevelési eszközökre nézve az I. és III. Szakaszban követett felosztáshoz aránylag következőkben találjuk:

Az egész nevelési munkát négy főrésztre osztjuk: általános és különös neveléstanra és tanítástanra. – Mit mi általános neveléstan címe alatt adunk, azt legtöbbször a bevezetésben szokták tárgyalni. De ha valamely műnek bevezetés, előcsarnok, alap viszonyok s többféle nevű része az egésznek egyik szerves részét képezi, amint csakugyan képezi, valóban nem foghatni föl, miért ne nevezzük azt el megillető nevén általános neveléstanak? Úgy hiszszük, senki sem vonhatja kétségbe, hogy mielőtt a nevelés egyes részeinek megállapításához vagyis bizonyos elvek és szabályok szerinti mind általános, mind különös elintézéséhez foghatnánk, minden előtt azon főelvekre és főviszonyokra nézve kell tisztába jönnünk, melyek a nevelés tárgyára, céljára és a cél elérésére okvetlenül szükséges eszközökre általánosságban vonatkoznak, a melyeket általában minden legkisebb nevelési működéskor szem előtt kell tartani, vagyis hogy először a nevelés elvtanával és alap viszonyai val kell foglalkoznunk. De ez annyit jelent, mint általános neveléstant írni. Ezt mi követjük is s először a nevelés tárgyát, az embert, ismertetjük meg, mind általánosan emberi, mind egyediségi sajátosságai szerint; aztán az ember vég- és alcéljait, élte feladatait teszszük vizsgálatunk tárgyául, melyek már az ember természeti sajátosságaiból is kivehetők, de egész tisztaságukban csak a kinyilatkoztatás világánál láthatók; végre szólunk az eszközökről és módszerről, úgy az elvekről, melyek a célhoz vezető nevelési eljárás minden ágában kivétel nélkül követendők. Összekötetésben ezekkel megállapítjuk a nevelés és neveléstan fogalmát, lehetőségét, szükségét, forrásait, felosztását, rendszereit. Ennyit lehet és kell vájni az általános neveléstantól. – Ezen általános elveknek megállapítása után a különös vagy a szoros érteményben veendő neveléstanra foglalkozunk,

mely testi és szellemi neveléstanra oszlik. – Ez után a tanítástant adjuk, melyet általános és különös tanítástanra osztunk.

A tulajdonképi neveléstan azon nevelési működést adja elé, melynek célja a növendék természet adta tehetségeit megtartani, javítani, fejleszteni; a tanítástan pedig azt tanítja, mikép kell a növendékbe kívülről ismereteket vezetni s tehetségeinek jóknak bizonyult tanítási törvények és módszerek által helyes irányt adni. Az elsőt alaki (formális), a másodikat anyagi (materialis) nevelésnek nevezzük. A tulajdonképi nevelés ennél fogva nem visz idegenszerűt az emberbe, hanem csupán azt eszközli, hogy az ember tehetségei lehető legmagasabb fokra fejlődjenek, hogy belőle az legyen, ami rendeltetésénél fogva lehet és lennie kell. A tanítás pedig idegen anyagok elsajátításával, az emberi tudással foglalkozik, melynek csirái nem rejlenek az emberben, ki csupán képességgel bír azokat megszerezni. A tulajdonképi neveléstan valamennyi erő képzésével foglalkozik, de az ismeretek közlésére csak annyiban van tekintettel, amennyiben az érzés- és vágyrendszer tökélyesítésére szolgálnak; az ő működése a test és jellem képzésére, erkölcsi célra van irányozva, s a tudás nála csak mellékes dolog. De azért a tudást nem mondhatjuk nélkülözhetőnek; mert a nevelés céljait egymástól élesen elválasztani csakúgy nem lehet, mint nem az emberi tehetségeket, melyeknek egyike föltétezi a másikat, egyik a másikba átmegy, egyik a másikat elősegíti, vagy akadályozza; szóval az ember egységes szervezet, melynek ha valamely alkrészére hatás történik, az valamennyit érinti. Miből önkényt kiviláglik, hogy a tanítás a neveléstől nem választható el teljesen, az oktatás nem egyéb levén mint a nevelésnek egyik része, vagy Heinsius szerint a nevelés és tanítás szükségkéj) kiegészíti egymást s mint szellemi házasság tűnik föl. ¹⁾ Teljesen egyet értünk Herbartai is, midőn azt mondja, hogy fogalma sincs nevelésről tanítás nélkül és semmi tanítást nem ismer el, mely nem nevel.²⁾ – Ziller a tanítást: e r z i e h e n d e r U n t e r r i c h t-nek nevezi.³⁾ S a 216-ik lapon következőleg nyilatkozik: „A tanítás

¹⁾ Heinsius, Zeitgemässe Püedagogik der Schule, 1814.

²⁾ Herbart, Allg. Paedagogik, 1806. S. 17.

³⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzieh. Unterricht. Leipzig 1865 S. 16.

minden más nevelési foglalkozás fölött azon előnnyel dicsekszik, hogy határai állandóbbak mint a benyomások, melyeket a kedély izgultsága kelt, más szóval, a tanítás a legerősebb nevelési erő. Nem is azért különböztetjük meg a nevelést a tanítástól, mintha egészen különemű dolgoknak tartanok, hanem csak azért, hogy a nevelési foglalkozás egymásutánjának áttekintését könnyítsük. A tanítás a nevelésnek legfelső foka, a célokat és eszközöket illetőleg a legnagyobb különféleségben kerül elé: ennél fogva nevelés módszere is legkülönbélebb és legtökélyesebb; ahonnan mindenkor ez foglalkodtatta leginkább a nevelőket s a lelkiösmeretes nevelő tanulmányozásának egyik főrészt képezi. Ezen fontosságánál és kiképzett, messze ható viszonyainál fogva a tanítástan minden esetre külön tárgyalást követel. – S ha nem akadunk fel azon, hogy a feloszthatlan léleknek többféle tehetségeket tulajdonítunk; ha a testi nevelést a szellemitől elkülönítjük, bár szoros egységet alkotnak: miért akadnánk fel azon, ha az egységes nevelést a nevelési működés túlnyomó jegyei szerint osztályozzuk? – Akik azt hozzák fel, hogy az elválasztás mellett a nevelési befolyások eladását az egyes szellemi tehetségekre nézve épen ott kell félbe szakítani, hol a tanítás hathatóságát megkezdi, s így ennek nevelési befolyása soha sem tűnik elé kellőképen, s hogy a nevelésnek a tanítás s ennek a nevelés határába szükségkép gyakran át kell csapnia, azoknak azt feleljük, hogy az elkülönítés csak használ a neveléstannak. Ugyanis, miután a három főtehetséget megismertettük és nevelésöket eléadtuk, az elkülönített tanítástan sokkal jobban és könnyebben veheti azokat figyelembe, mint ha azt az ismerő tehetség neveléstanához csatolnók. S hogy figyelembe fogja venni, arról nem kételkedhetni; mert a tanítás csak úgy érdemli meg nevét, ha nevel is egyszersmind. Ami az átcsapásokat illeti, az nem ok; mert nincs egy tehetség sem, melynek nevelésénél egy, vagy több más tehetség határába átcsapni ne kellene, a tehetségek nem külön álló valamit, hanem osztatlanul együtt levőt képezvén. A játékok épen úgy adhatók elé a szellemi mint a testi nevelésnél, mert mind a szellemet, mind a testet képezik; ha a velő ápolásáról, az indulatokról, önfertőzte tésről sat. akarunk szólni, azt akár a testi, akár a szellemi nevelésnél tehetjük.

Minden tekintetben megengedhetőnek és indokoltnak tartjuk

tehát a neveléstannak tulajdonképi neveléstanra és tanítástanra való felosztását. S úgy hisszük, hogy felosztásunk indokolásával Herbart követőit is kielégíthetjük, például Stoyt, ki a *T e l e o l o g i a*-jában kijelelt nevelési célzt közvetlen és közvetett eszközökkel vagyis vezetéssel (Führung) és tanítással (Unterricht) kívánj a elérni, és a 38-39. lapon Methodológiáját Hod ege-tik és Didaktik részekre osztja, de ugyanott Niemeyer felosz-tásáról, szerintünk tévesen, azt mondja, hogy homályos, zavart.

Ugyanezen meggyőződésünket követjük, midőn a szoros ér-teményben veendő neveléstant a test és szellem neveléstanára, ezt pedig a gondolkodás, érzés és vágyás neveléstanára osztjuk.

A tanítástanak szintén levén általános elvei és szabályai, melyeket a tanítás minden neménél szem előtt kell tartani, azt is általánosra és különösre osztjuk, mely utósó az általános elveknek egyes tantárgyakra való alkalmazását tárgyalja.

Ami végre az iskolák szervezetét illeti, az vagy előmozdító lag, vagy akadályozólag hat a nevelésre: azért úgy hisszük, illő helyén van az általános tanítástan után, mint melyet sokan taní-tási segédszerek címe alatt egyenesen az általános tanítástanhoz csatolnak.

III. SZAKASZ.

A nevelés eszközei s módszerei.

61. §. A nevelés eszközei

A nevelést hatásnak mondottuk. De hogy a kiskorúakra hatni s így az öntökélyesedés célját elérni lehessen, arra bizo-nyos e s z k ö z ö k szükségesek.

Mi a nevelési eszköz, arról mai napig foly a vita. Némelyek bizonyos eszközöket módszereknek, mások némely módszereket eszközöknek vesznek. A vita szerintünk valóságos szőrszálhasoga-tás, mely soha sem fog célhoz vezetni, minthogy a tie velői működés sokféle mozzanatai közt éles határt vonni, a mit a mi kép eu-tol élesen elválasztani nem lehet. Oly működés is fordul elé, melyet majd eszköznek, majd módszernek, sőt célznak is vehetünk, amint azt különböző szempontból tekintjük. Mi hasznot hoz itt, kérjük, a vita? Bizony nem érdemli meg a rá fordított időt; mert sem az

elmélet, sem a gyakorlat nem nyer általa semmit. Azt mondják, a cél nem lehet eszköz. De ha elfogadják, hogy a végcélhoz csak fokozatosan juthatni el, hogy tehát al-, vagy jobban mondva közelebbi célok is léteznek: akkor ezek a távulabbi vagyis végcélra nézve csak eszközök, milyenek például az érzékek, a képzelet, az emlékezet, a művelésének céljai. Ha ezen közelebbi célok nem a végezel elérésére szolgálnak: azonnal veszítik értéküket, mint amelyek csak abban lelik irányukat és határozott tartalmukat. Hasonlóképp áll a dolog a nevelés föltételeire, a növendék veleszületett tehetségei – s hajlamaira nézve is. Ezek is lehetnek eszközök, valamint az élet föltételei is, a levegő, meleg, világosság az életnek eszközei. Itt az eszköz és föltét nagyon összeolvad. A biztos gyógyszer a beteg megmentésének, ha tetszik, eszközüel, ha tetszik, föltéteül vehetni. Tudjuk, hogy egyik tehetséget a másik segítségével fölbreszteni, fejleszteni, vagy ha szükséges, mérsékelni, fékezni lehet. Ki nem látja itt a nevelés föltétében az eszközt? A büntetés mint eszköz, aszerint amint a nevelő annak alkalmazásánál kellő, vagy nem kellő hangulatot mutat, ellenkező eredményre vihet: első esetben a gyermek magába tér, elismeri hibáját, a másodikban elkeseredik, makacscsá lesz. Melyiknek volt itt tehát hatása? Nemde a hangulatnak, a szellemnek? Nem világos-e, hogy itt a módszer eszköz volt? Így van ez minden nevelési eszközre nézve. – Különösen az eszköz és módszer azok, melyek annyira összeolvadnak, hogy az eszközt módszernek, a módszert eszköznek mondhatnók, mint Dupanloup tette, ki azon eszközt nevezi módszernek, mely legbiztosabban vezet célhoz. Curtman ¹⁾ a nevelés eszközeinek bizonyos szervezett sorozat és határozott elvek szerinti összeköttetését nevezi nevelési módszernek. Zerrenner módszer alatt bizonyos szabályokon nyugvó és bizonyos célra irányított eljárást ért.

Már csak ez is meggyőzhetné a feleket a vitázás meddősége és az engedékenység szükségességéről.

Részünkről a szélsőségek között vélünk foglalhatni helyet, ha e megdöntheti en igazsághoz ragaszkodunk: eszköz mindaz, mi célhoz vezet. Minthogy azonban a végcélhoz csak az egyes vagyis

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Päd. 5. Auflage, 1846. I. Th. §. 36.

²⁾ Zerreiiner, Grundsätze der Schulerziehung etc. 1833. S. 232.

al-, vagy közelebbi czélok által juthatni, milyenek például a testi nevelésnek, az érzékek művelésének, nyelvnek, értelemnek, vágyó tehetségnek sat. egyes czéljai: azért a legközelebbi czélokat a tágasb érteményben veendő eszközök közé sorozván vagyis meghagyván némileg czéloknak, nem szólunk rólok mint tulajdonképi eszközökről, csak a tulajdonképi vagyis szoros eszközöket vesszük figyelembe, melyek alatt a nevelési működésnek azon részeit értjük, melyek az egyes czélok s ezek által a főczél elérésére szolgálnak.

Ezen eszközök egy részről magában a növendékben vannak, mint erő, tehetség, ösztön, s z ü k s é g, vagy csak mint föltétezendő, mert az emberlányban alapuló lehetőség; másrésztől a nevelőben mint emberben és személyes műveltségénél fogva található.

Első tekintetben következő eszközökre találunk:

1) Az óvás vagy n e m l e g e s á p o l á s. A nevelésnek czélja, mint láttuk, minden előtt magából a növendék veleszületett tehetségéből levén megállapítandó, igen természetes, hogy a nevelés első tiszte csak az, miszerint a növendék ébredő és fejlődő életének szemlélője legyen, hagyja azt azzá lenni, ami lenni akar, ami lehet; semmi olyast se tukmáljon rá, ami lényével, eredeti természetével ellenkeznek. De ez már nem pusztá szenvedőleges szemlélés, hanem folytonos felügyelés, örködés, gondoskodás is. Mert az életnek már első pillanattól kezdve ellenséges elemekkel, akadályokkal kell küzdenie, melyek részint az útból eltávolítandók, részint távol tartandók, hogy a növendék a lehetőségéből a munkás-ság állapotára juthasson. A nevelő ezen gondoskodása mindjárt a születéssel kezdődik s a gyermeket mindentől megóvjá, mi testi, vagy szellemi fejlődésére kártékonyán hathatna. Ezt nemleges ápolás n a k mondhatjuk.

2) Valamint a legélénkebb láng is elalszik, mondja Baur, ¹⁾ ha olajának elégett részeit nem pótoljuk: úgy a természeti erőncle is annál több táplálékra van szüksége, minél egészségesebb. Hogy ez az anyagi világot illetőleg kézzel fogható, azt mindenki tudja; de áll ez a szellemi erőkre nézve is. Ezeknek is hasonlókép szükséges a hozzájuk illő tápanyag, melyből élnek, míg azt feldolgoz-

¹⁾ Baur, Encykl. d. ges. Erz. und Unt. v. K. Schraid etc. Gotha, II. B. S. 255.

zák; a gondolkodásnak például a természetet és történetet kell táplálékul nyújtanunk, az érző tehetségnek a vallást, erkölcsöt, művészetet, a képzelemnek képeket sat. Ha magunk nem gondoskodunk szükséges tápról: akkor két eset adhatja magát elé, t. i. az életerősebb tehetség maga keres magának tápot, amidőn aztán véletlen dolga, vajjon igazi táp-e az, vagy talán méreg; a kevésbé élénk, bátortalan nehézkes természetűek pedig, kik ügyefogyottságukban nem bírnak magukon segíteni, elpusztulnak, szerveik mintegy megrozsdásodnak. „A kellő táp hiányából származik – mondja Ziller – azon tény is, hogy ifjaink nem találván nemesebb érdeköknek megfelelő felüdülést, regényolvasásnak, kártyának, ivásnak adják át magukat, mi meggyilkolja mind a lelket, mind a testet.”¹⁾

A növendékkel veleszületnek ugyan a tehetségek; de azok némelyike csak későn és lassan, némelyike soha sem ébredne magától munkaságra; s így a növendék vagy épen nem, vagy csak hiányosan érné el rendeltetését: ahonnan a nevelésnek az a feladata is vagy on, hogy a szunnyadó tehetségekre ébresztőleg, serkentőleg is hasson, vagyis kezdeményezzen. Az is gyakori eset, hogy egyik-másik tehetség már fölébredt, de annak a működésre szintén nélkülözhetlen valamelyik életjele még nem mutatkozik: ezt a nevelés a már működő erő mint emeltyű által hozza mozgásba, például, hogy növendékét a munka iránti szeretetre ösztönözze, a becsületérzésre hivatkozik.

De maga a serkentés eszköze nem mindig vezet célhoz; mert jóllehet az erő, mely azt elfogadja, megvan, de a testiség, a nevelés céljának emez ellensége, ellenszegül. Itt már az ápolásnak fegyelembé, a serkentésnek kényszerbe kell átmennie.

Az életműködést mozgásba hozni nem elegendő; mert a gyermek fejlődésével az erkölcsi és szellemi feladatok mindinkább nagyobbodnak mind kül-, mind belterjileg; a gyermek fölületességre hajló természete pedig tágítani szeret magán: azért a serkentéshez gyakorlás leszen csatolandó, még pedig a szükség szerint vagy mint csupán folytatása a serkentésnek, de amely fokozatosan újabb, érdekesebb tárgyakat ad a tevékenységnek, vagy mint

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzieh. Unterricht. Leipzig. 1805. S. 346.

kényszer is. Mindezen eljárást igen legerőteljesebben az ápolásnak nevezhetjük.

3) Minthogy a gonoszra való hajlam az emberrel veleszületik, így nem csak gátokat vet eléje a nevelési működésnek, hanem egyenesen a végezel ellen szegül; a nevelés feladata pedig a végcélnak vagyis az ember megigazulásának, újjászületésének eszközlése: azért a nevelés nem várhat, míg az akarat majdan magától hajol a jóra, s fordul el a rosztól; míg a rendetlen kívánságokat a jónak tiszta ismerete, s értelmes belátása váltandja föl; mert ez csak oda vezetne, hogy az akarat a gonoszban mindinkább megerősödnék, a gonosz szokássá, s így második természeté válnék; hanem az a feladata, hogy a vágyak kielégítését megakadályozza, melyek ez által lassankint háttérbe szorúlnak, megsemmítetnek, s a jóra való akarat uralkodásra jut. Ezen eljárás már nem csak annak cselekvésére kényszeríti a gyermeket, amit tenni nem akar, hanem arra is, hogy hagyja el, amit szívesen megtenne.

Ezen kényszert nemleges fegyelem eszközének, s az előbbivel együttesen szoros értelmében nevelő fegyelemnek nevezhetni. –

Második tekintetben vagyis a nevelő személyiségéhez kötött eszközöket illetőleg:

a) Első helyen áll a nevelő személyisége. Nem hiába mondtuk a nevelést nagykorúak általi hatásnak: de csakugyan a nevelő személyisége egyik föltéte a nevelésnek. Oktatni, előbbre vinni valakit lehet írásban is, de nevelni csak közvetlen érintkezés által. A nevelő személyisége már maga is nevelőleg hat, pedig annál többet, minél nemesebb, minél tiszteletre méltóbb az. A még saját személyiséggé ki nem alakult gyermekre semmi nincs oly határozott, oly hatalmas befolyással, mint a nevére méltó nevelő; mert igen érzi, hogy ha valami akar lenni, minden előtt férfiúnak kell lennie; s minthogy a férfiú igazi nemes alakját nevelőjében hiszi maga előtt állani, azért akaratlanul is utánozza őt, s képzeleté, érzelmei, vágyai egész világával csügg rajta. Természetes, hogy csak azon nevelői személyiség hathat így, akinek a gyermekvilágot meghódító eme tulajdonságai nem mesterkéltek, nem kiszámítvák, hanem természetéből folyók. Aki ezeket csak gyakorlás útján sajátította el, mint egyik nélkülözhetetlen eszközt, az

szintén sok jót tehet, tudván, hogy a gyermek szeme, füle tükör, melyen át a nevelő képe az ő szívébe lefestődik és sok hibát elkerülhet; de mivel nagyobbára csak színészi szerepet visz messze marad amattól. A nevelő annál nagyobb hatást gyakorolhat, minél őszintébben nyilvánul személyisége. De hogy ezt tehesse, minden előtt erkölcsileg kialakult férfiúnak, jellemnek kell lennie; legyen olyan alakja, minőben Isten előtt megjelenni kíván; s aminek lennie kell a növendék kedvéért, legyen az minden előtt önmaga- és saját lelke üdvéért.

b) A gyermekre általában tudatosan és szándékosan ható második eszköz a nevelő személyiségében aszó, mely részint arra szolgál, hogy a gyermekkel az oktatásnak tárgyaira vonatkozó igazságokat közölje, de úgy, hogy ezek ne csupán szellemi birtokká legyenek, hanem a gyermek lelkét szabaddá tevő, azt belülről kifelé nevelő erővel is bírjanak, részint, hogy mint tekintélyen nyugvó szellemi hatalom a gyermek akarására közvetlen határozással hasson, legyen az parancs, tilalom, vagy fegyszó és útbagazítás. Ezen mozzanatok mind külön fogván illető helyeiken tárgyalatni, itt csak azt említjük, hogy az oktatás általános tárgyait: a természet, ember és Isten képezik. Első helyen áll a természet, mert az ember először is természeti lény s így az általános természetétől függ; saját életére nézve tehát csak úgy képes eligazodni helyesen, ha a természetétet, melynek az ő élete csak egy részét képezi, kellőleg ismeri. De az ember a fölül még emberi lény is és tagja az emberiségnek, ki magát a kívülre létező természettől határozottan megkülönbözteti: miből az következik, hogy az oktatás második tárgya az ember és emberélet ismerete. Végre e kettő fölött áll az Isten, kiben azok létök alapját bírják, kinek ismerete nélkül igazi emberéletet élni lehetetlen.

c) A harmadik a tett, részint mint szándékos elcselekvés vagyis példa, hogy a növendék azt utánozza, részint mint a növendék kedvéért kifejtett cselekvés, hova az elővigyázat, intézkedés, mindennemű odaadás és feláldozás, tehát név szerint az imádság és közbenjárás is tartozik, melyben a növendék nevelője szeretetét és bölcsességét tanulja ismerni és becsülni, mely az által, hogy az utat a nevelési célokra előkészíti, közvetlenül, de másrésről közvetve is nevel; részint mint együttes cselekvés a növendékkel

vagyis részvétel annak játékaiban, munkáiban és utazásában stb.; részint végre mint olyan cselekvés, melynek közvetlen tárgya maga a növendék, mely rovatban a testi életet föntartó s gyógyító és a tisztaságra vonatkozó eljárásokon kívül kiválóan a büntetést is sorozza.

d) E három eszköz hatása alatt a nevelő és növendék egyedül állottak; de van még egy negyedik, melynél az érintkezés már tágasabb kört nyer: a növendéket társaság nevelési hatásának tesz-szük ki; játszótársakkal jön össze, mi alkalmul szolgál neki egy részről a szívesség, összeférhetőség, egyetértés stb. érényeinek megismerése – és becsülésére, más részről egyik-másik hibás tulajdonságának tisztítása – és javítására.

Az itt elsorolt nevelési eszközöket különféleképp rendszerezik. Gräfe 1) ápolást, fegyelmet és tanítást különböztet meg. Az első alatt azon eszközöket érti, melyek a gyermek eredeti tehetségeit ébresztik és fejlesztik; a második alatt, melyek a meglevő rosszat elmozdítják s azt, mire a gyermeknek ösztöne, hajlama nincs, kényszer által létesítik; a harmadik alatt végre azokat, melyek a gyermeket belső igazságok kincsével látják el, mely képessé teszi őt arra, hogy jövőben önmagát ápolhassa és fegyelmezhesse. Egyébiránt Gräfe ezen eszközöket inkább a célokhoz számítja, Rokon ezzel többé-kevésbé Kant²⁾ és Schleiermacher³⁾ osztályozása is. Herbart⁴⁾ kormányra, tanításra s fegyelmeire osztja a nevelési eszközöket, melyeket ő alcéloknak nevez, s az elsőnek azt tűzi ki feladatul, hogy a gyermekeket ne azért foglalkodtassa, miszerint azok jövőjökre nézve valamit tanuljanak, hanem azért, hogy a felnőtteknek ne alkalmatlanok legyenek. Ennek tárgya tehát nem a gyermek jövője, hanem a felnőttek, mi nagyon elég ok arra, hogy az egész elvessük. Herbart a nevelést és tanítást oly lényegesen egynek tartja, hogy fogalma sincs nevelésről oktatás nélkül, s fordítva. – Igen sokan fogadták el Niemeier felosztását, melynél fogva az egész nevelési eljárás szoros érte-
menyben veendő nevelésre és tanításra ágazik. Mások,⁴⁾ mint többi közt Milde⁵⁾ az egész nevelési eljárást ápoló, képző,

¹⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik. 1845. II. Th. S. 107.

²⁾ Über Pädagogik, v. Rink. 1803, S. 5.

³⁾ Schleiermacher, Erziehungslehre, S. 681.

⁴⁾ Herbart, Allg. Päd. 1806. S. 17.

⁵⁾ Milde, Lehrbuch der allg. Erziehungskunde. 1811. I. Th. §. 39.

orvosló és önképzésre vezető nevelésre osztja, de a részeket nem tartja a nevelés valóságos nemeinek, hanem inkább csak egyes működéseinek vagy eszközeinek.

Szerintünk az e kérdés körüli szörszálhasogatás a nevelési működés terének elhomályosítására visz. Minden igényt kielégíteni egyik felosztás sem fog soha; leghelyesebb eljárás tehát az, mely az eszközöket az egyes tehetségek nevelésére nézve, amennyire csak lehet, együttesen kezeli s ez által a teendőket kellő világosságba helyezi s a gyakorlati eljárást könnyíti. Ez okból azt a felosztást tartjuk legjobbnak, mely szerint a nevelés egész tere általános és különös neveléstanra és tanítástanra ágazik.

Egyébiránt e kérdésre nézve utaljuk az olvasót a Schmid K. és mások által szerkesztett gothai encyclopaedia II. kötetének 254. és köv. lapjára. – Itt, mint a neveléstan általános részében, az eszközök csak általánosságban vannak felhozva, mint a nevelési működés egészére vonatkozók. Ezek aztán a szoros érteményű nevelés, és tanítás eszközeire oszlanak; az elsők ismét a testi nevelés és a szellemi nevelés vagyis az ismerő, érző és vágyó tehetség nevelésének eszközeire, mint azt a mű illető részeiben látni fogjuk.

62. §. A nevelés módszere.

Hogy a nevelés a kitűzött czélt elérhesse, nem elegendő annak tárgyát és eszközeit ismerni, hanem azt is kell tudni, miképen alkalmazandók az eszközök a tárgy és cél szerint. Ezen miképpennel a módszer foglalkozik.

Régente, mondja Curtman ¹⁾, egyszerűbb viszonyok közt, a nevelési eszközök rendezése és a nevelésre való tulajdonképi előkészület alig volt szükséges; mert ez magától jött, anélkül hogy a nevelőknek a büntetéseket kivéve tudatuk volt volna róla. De manap az előhaladt polgárisultság s a nevelés fokozódott nehézsége már világos tudatát kívánják annak: mi a cél és eszköz, mi az eszközök egymásutánja, mily ügyesség kívántatik arra, hogy a fejlődés akadályait elhárítsuk s a célhoz való jutást előmozdítsuk. Legtöbbet bír e tekintetben felmutatni a tanítás, mint amelynek eszközei könnyebben és világosabban láthatók s eredményei köz-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Päd. 5. Auflage, 1846. I. Th. S. 52.

vétlenül s közelről kiszámíthatók. A tanítás a nevelésnek legfelső foka, a czélokát és eszközöket illetőleg a legnagyobb különféleségben fordul elé, minél fogva benne a nevelési módszer is legkülönfélébb és legtökélyesebb. De a sajtóképi nevelés módszerének irodalmából csak keveset mutathat fel a történelem. Itt a hatás csak később termi meg gyümölcsét; mert a nevelési működés sok egyes szakának hatása gyakran a legkülönbözőbb irányba oszlik szét, úgy hogy elenyészni látszik nyomtalanul. Minden munkasági szaknak vagy befolyása a növendék következő képzési fokára; de gyakran megtörténik, hogy egészen más, mint aminő szándékunkban volt. Mindamellett is minden gondolkodó nevelőnek törekednie kell e részben is mennél biztosabb alapok után látni s tökélyesek hiányában legalább a közelítőleg biztosakat fölismerni és használni.

A módszer fogalma és lényege iránt igen eltérő nézetek uralkodnak. Braubach ¹⁾ helyes eljárásnak nevezi; Graser ²⁾ különbséget tesz a tanítási módszer és modor közt, az utóbbi alatt azt értvén, mikép lehet és kell az embert mint embert a számára kiszabott tárgyakban oktatni, az első alatt pedig, mikép kell a tanítást az egyének és fokozatos képzési folyamok szerint kiszámítani és módosítani. Stoy ³⁾ az eszközök tanát *methodologia* nak nevezi. Curtman az eszközöknek bizonyos szerves sorozat s határozott elvek szerinti elrendezését nevelési módszernek nevezis tartalmául azt tűzi ki, hogy jelelje ki: a) a rendet, mely szerint a nevelési működésnek egymásra következnie kell; b) a nevelés minden egyes fokának ki való föltételt; c) az eszközöket, melyek azoknak legjobban eleget tesznek. Ezen szoros nevelési módszertől megkülönbözteti a tanítási módszert, mely nem egyéb, mint a tantárgynak és taneszközöknek a gyermek lelkében és a közlendő tárgyban alapuló törvények szerinti megválasztása, összekötése ⁴⁾. Deinhardt ⁵⁾ a módszer, alatt a taneszközök alakját, feldolgozását érti, hogy azok céljoknak megfelelőjenek, és a módszer a czél és esz-

¹⁾ Braubach, Fundamentallehre der Päd. 1841. S. 170.

²⁾ Graser, Divinität, 1811. II. Th. S. 6.

³⁾ Stoy, Encyklopädie der Pädagogik. S. 30.

⁴⁾ Curtman, Lehrbuch der allg. Pädagogik, 1846, II. Th. §. 76.

⁵⁾ Deinhardt, Der Gymn.-Unterricht, 1837, S. 147.

közök egységének mondja. Hasonlóan nyilatkozik Kapp is ¹⁾. – Sokan módszer alatt annak egyes mozzanatait értették például a tanfolyamot, tanalakat; sőt vaszák, kik, lia a tárgyak rendét megváltoztatták, már új rendszer feltalálóiának képzelik magukat.

Úgy hisszük, e kérdésre nézve legkönnyebben eligazodhatni, ha kissé széttekintünk a gyakorlati életben. „Ha valamely rövidebb-hosszabb ideig tartó, de mindig több fokozatból álló munkaságnak bizonyos célú érnie, valamely művet létesítenie, bizonyos erkölcsi és szellemi minőségre szert tennie kell; ha ama munkaság határozott rendet, szabályt követ, mely a munkaság céljának megfelel; s ha épazért az ezen szabály szerinti eljárás minden tárgyra alkalmaztatik, vagyis mindannyiszor ismételtetik, valahányszor a cél elérendő; s ha még az eljárás szükséges egyenlőtlenségei is ama szabályon alapulnak: akkor ezen munkaságot módszerűnek, az általa követett szabályt pedig módszernek mondjuk. Az ily munkaságot okos, észszerű eljárásnak nevezzük, és helyesen. Mint ilyen ellentétét képezi: a) a szabálytalan eljárásnak, melyet a pillanat akarata határoz, s melyen az egyöntetűségnek, összefüggés- és következetességnek jelei nem láthatók; b) a következetes s így szabályos eljárás azon nemének, mely szabályát nem önmagától és önmagából ismeri s nem szabadon elismert elveknél fogva követi, hanem csak azért, mivel így szokás, vagy mivel parancsolják; c) végre a módszerű eljárás egészen más, mint a következetes és okokra, elvekre is hivatkozó, de még is oly eljárás, mely csak az egyesre illik, míg elveit vagy helyesebben mondva véleményeit semmi egyetemes érték, semmi tárgyilagossági észszerűség nem illeti – azaz a mód szer egészen más, mint a mo dor (manner); ez ízlés dolga, amazt meg tárgyilagosságánál fogva minden értelmes ember elsajátíthatja” ²⁾.

Ezen fogalom szerint mindazon emberi munkaságnál, melynek nem tisztán különös, egyes, hanem általánosabb célja vagon, tehát a munkaságnak a közéletben előforduló minden nemeinél lehet szó módszerről; a gazdának, erdésznek, gyárosnak, orvosnak, észszerű eljárása, a hadvezér taktikája– módszer; magának a gondolkodó festőnek, költőnek is van módszere. Mi a gyakorlati

¹⁾ Kapp, *Gymnasial-Pädagogik*, 1841. S. 52.

²⁾ Palmer, *Encykl. iL gcà. Erz. u. Unt v. K. IV. B. S. 694.*

élet által kijelelt eme meghatározáshoz ragaszkodván, a nevelés módszere alatt nem érthetünk egyebet, mint a nevelési eszközöknek a nevelés ez élj a felé elvek szerint irányzott szerves tervvé való összefűzését; nem egyebet, mint magát a nevelés mester s égét, amint azt fogantatósítjuk vagyis gyakoroljuk, az összes eljárást, nem csak a tanmódot, mintáz szokás ban van. Mert hiszen épen az az általános kérdés: mikép kelljen nevelni, melyek a kiindulási és célpontok, milyen erők és eszközök alkalmazandók, mely utón kell járni, mily társasági alakban működjék a nevelés, hogy célját, amennyire emberi erőtl függ, elérhesse. - Igen tágas tér, melyet ha valaki minden pontján be akar látni, azt csak úgy teheti, ha az összes nevelési eljárás minden részletére nézve elsorolja a miképe n t; mert, mint Curtman¹⁾ megjegyzi, van általános és van minden esetre nézve különös módszer. De ez annyi, mint egész neveléstan. — Ezt tekintve a módszer eszek (methodisták) azt tartják, hogy azon szabályok és alapelvek által, melyek az eljárást rendezik, vagy a módszer egyes részeinek eladása által már eléggé nyilatkoztak a módszer mivoltáról. Az igaz, csak hogy e módszert előbb az eljárás egyes részleteiből ki kell keresni; már pedig tudománynak rendszerrel kellvén bírnia, az áttekinthetés végett módszere is tisztán kijelendő, hogy azt aztán az eljárás minden részletein föl lehessen ismerni.

Így állván a dolog, mi is kijeleljük a főpontokat.

A módszernek a nevelés tárgya- és céljából kell kiindulnia és mindent oda visszavinnie. E tekintetből csak azon módszer lehet helyes, mely a nevelés tárgyat és célját alcéljaival együtt kellőleg ismeri. Neveléstanunk terve szerint e két első tárgyra nézve már a mú elején jön tisztába a nevelő; az egyes közelebbi célok kijelelése a külön részben fog történni, még pedig együttesen a nevelési működés egymásutánjával.

A módszerben négy mozzanatot különböztetünk meg, nevezetesen: a nevelés tervét, nevelési menetet, alakot és szellemet. Ezek általános, a nevelés egészére vonatkozó moz-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch, der allg. Paed. 5. Aufl. 1846. I. Th. §. 76.

zanatai a módszernek; amiért itt, az általános részben, csak általánosságban említetnek, bővebb méltatásuk a különös rész illető helyeire hagyatván.

Tudván azt, hogy a nevelési eszközök a növendéken kívül, vagy belül ugyan (tehetség, ösztön, szükség), de használatlanul léteznek, azoknak a módszer által a növendék lényébe kell átmenniök. De ez csak úgy történhetik, ha minden előtt a küleszközöket s azok minden részét s mozzanatát bizonyos rend- s egymásutánban a növendék közelébe viszsziük, a belsöket pedig szintilyen módon alkalmazásba hozzuk. Ezt a rendet megállapítani a módszer tervének feladata.

Sok függ ugyan a tervtől, de annak felállításával a czél még nincs elérve; arról is kell gondoskodni, mikép kelljen azt fogantatosítani. A nevelési menet, mint a szó mutatja, azt határozza meg, hogy mikép kell eljárunk a nevelési eszközöknek a tanulóba való átvitelében, vagy a tanulóban levöknök felhasználásában; másképen: a nevelési menet az eszközöknek a tanuló természetének megfelelő előállítás, a mód, melyben ez utón elindulunk s haladunk, hogy czélhoz érjünk. A tanterv külső rendezésén kívül tanmenet is szükséges, hogy az eszközök biztosan juthassanak a növendék lényébe.

A növendéknek azután a lényébe hatott eszközöket saját öntevékenysége által fel kell dolgoznia. Mi hogy megtörténhessék, a módszernek már most a nevelési eszközök menetén tnl azoknak feldolgozását is elő kell mozdítani; s ezt a nevelés helyes alakjának megválasztása által eszközölhetni.

A nevelési terv, menet és alak által a nevelés eszközei és tárgyai a növendék sajátjává lesznek ugyan, de a czél még nincs egészen kifejtve belölk. A növendéknek most az a feladata, hogy az önmunkásan szerettek által magát bel- és küléletében vezetgetni engedje, vagyis gondolatát, érzését s akaratát azok szerint irányozza, s ez külsöképen is meglássék. Ezt eszközölni a módszer szellemének feladata. Ez által fog a növendék indítatni és képesítetni a nevelési eszközök belsejébe hatni és annak elsajátítása által az eszközökkel összekötött czélt kifejteni s magában valósítani. A nevelési szellem, valamint minden eszköznel, úgy különösen a tantárgyaknál azon van, hogy a nyert ismeretet, belátást akkép lelke-

sítse, miszerint az az egész lelket áthassa s az igazhoz, jóhoz, széphez maradandólag fordítsa. De a nevelési szellem csak akkor lesz olyan, ha a nevelő maga is át van hatva az erény tiszteletétől; ha szent lelkesedés ömlik el egész valóján minden iránt, mi az Istenség dicsőségét, vagy a közjót illeti; ha szelleme tiszta mintaképpül szolgál növendékeinek.

A nevelési módszer ezen négy mozzanatának a nevelési működés minden részére vagyis minden növendékre, minden célra, minden fokra, minden eszközre ki kell vén terjednie, az általános értékű vagyis általános módszer. De ha tekintjük, hogy az eszközök, többiközt a tantárgyak igen sokfélék, s hogy nem mindegyik alkalmazható mindegyik növendékre és mindegyik közelebbi célra egyaránt; hogy a nevelést az egyén és ennek fokozatos képzési előhaladása szerint kell kiszámítani és módosítani: akkor az általános módszeren kívül különösetek is kell elismernünk. „Ha, mondja Curtman, általános nevelési módszert akarunk felállítani: azzal nem tervezhetünk egyebet, mint áttekintését adni a nevelési eszközöknek és elveknek, azon valószínűség szerint, melyben azok a természetes fejlődésnek megfelelőleg egymásra következnek. Erre nézve minden előtt az előzmény és állapot figyelendő meg, aztán a nevelési működés egyes fokai és az azoknál követendő alapelvek. De azért a módszer nem hasonlít orvosi rendelvényhez, melynek szabályszerű alkalmazása szükségkép eléidézi az előre megmondott hatást. A nevelés szellemi folyamat, melynek föltétei és fejlődései igen szabadok, és törvényei sokkal szövevényesebbek, semhogy mindenütt számos és gyakran meglepő eltérések ne volnának. A nevelő személyisége is nagy befolyással van rá. Nem csak minden tárgyra, növendékre és iskolakörre, hanem minden egyes esetre is más: más módszert kell megkülönböztetnünk, de amelynek lényeges ismérvei természetesen az általánosban feltalálhatók.”¹⁾ Ez okból Gräser négy főmódszert különböztet meg: az alsó és felső elemi, a reál és gymnasiumi módszert. Igaz, hogy ez csak a tanalakra vonatkozik, de ha csak egy mozzanata változik is a módszernek, az már a módszert is megváltoztatja. Az is igaz, hogy ez csak a tanmód szerre szól; de nem világos-e, miszerint a különböző iskolakörök-

¹⁾ Gurtman, Lehrbuch der alig. Päd. 1846. I. Th. §. 76.

nek nevelésmódja is különböző? Helyesen jegyzi meg Bernhardt: más módszer szerint tanítjuk a gyermeket (kiegészíthetjük: neveljük is), más módszer szerint az ifjút, ismét más szerint a nőt. Minden iskola valamint bizonyos czállal, úgy bizonyos módszerrel is bír mind a nevelést, mind a tanítást illetőleg.

Egy másik kérdés az, vajjon csak egy, vagy több helyes módszer is lehetséges-e. Feleletünk ez: Általános módszer csak egy van; de minthogy Rómába több út visz, azért a különös módszerre nézve azt tartjuk, amit Curtman, hogy t. i. nem csupán egy útja van a nevelőnek, de még is bizonyos adott körülmények közt egynek legjobbnak kell lenni.

IV. SZAKASZ

A nevelés főelve, ál-főelvek, téves irányok,

63. §. A nevelés főelve.

Főelv nélkül semmi tudomány, semmi művészet nem szü-
kölködhethén, a nevelésnek is kell ilyennel bírnia.

Az elv szó a latin szófejtés szerint (princípium, princeps) olyasmire mutat, mi valamely élet- vagy gondolkör fölött uralkodik, egységre, mely a különféléket összetartja, az egyes dolgokat meghatározza, valami elsőre, mind idejét, mind értékét és rangfokát tekintve. Ha ezt az emberi tudás elméleti részére alkalmazzuk: akkor az elv g o n d o l a t, melyből valamennyi más gondolatnak vagy közvetlenül származnia, vagy legalább melynek alája sorakoznia, melyhez alkalmazkodnia kell. Ha pedig gyakorlati ismeretek szervezendők: akkor az elv gondolat, tétel, mely valamennyi más gondolat főszabályát és általános mértékét tartalmazza, fő t ö r v é n y, mely más törvények próbakövét teszi. Elv nélkül semmi művészet és tudomány nem szükölködhethik. Valamint a teremtett világ nem c h a o s, hanem kosmos, mind egészében, mindegyedében összhangzás szerint rendezve: úgy a nevelés is csak úgy lehet tudomány, ha anyagában nem pusztá halmazt, hanem rendet, egységet szemlélhetni; ha minden nevelési műkö-

dés, minden tanítás, minden cél és eszköz, minden szabály, parancs és tilalom, szóval az egész nevelési eljárás egy tételben összpontosul vagyis szerves összefüggésben nyilatkozik. „A főelv amaz aetheri elemet képezi, mely a nevelésnek egy magasabb tájból világosságot, meleget és éltet ad, mely elem nélkül a nevelés hideg, holt és terméketlen lenne. A nevelés csak akkor valósíthatja meg eszméjét, ha ezen elem minden működését áthatja és megszellemi.”¹⁾ – Az elvtől megkülönböztetendő az elv tétel (maxima), mely fölületesen tekintve elvnek látszik ugyan, de még sem az; mert míg az elv egyetemes igazság, hasonlóan a mennyiségtani axiómához, addig a maxima csak arra szolgál, hogy egyes eljárásokat, egyes irányban rendezzen egységesen, de hatása nem terjed annyira, miszerint minden ismeretkör, például a neveléstan minden egyes tételének megoldására nyújtana kulcsot. Ugyanazon elvtételek nem használhatók minden körülmények között, miért köztök választást is lehet és kell tennünk; de amit egyszer elvnek fogadtunk el, az általános elismerést követel. Ehhez kell jutnia a nevelésnek is, ha egységes, biztos eljárást akar, ehhez a neveléstannak, hogy tudománynak, művészetnek nevezhessük.

Ennek előrebecsátása után lássuk a nevelés főelvét.

Ha a nevelésnek tárgya és célja vagyon, és ha ezen cél elérése bizonyos hatást vagyis eszközöket igényel; akkor a nevelés elvének is háromnak kell lenni, melyek közül az egyik a tárgyra, a második a c z é l r a, a harmadik az e s z k ö z ö k r e vonatkozik. A nevelésnek ugyanis ismernie kell tárgyát, hogy azt nevelhesse. Ez egyszerűen tapasztalás dolgának látszik lenni 5 megfigyeljük a gyermek életmenetét, Összehasonlítjuk mások tapasztalatait magunkéival s határozott nézetre jutunk. De a tapasztalás útján csak úgy érünk célra, ha szemünk éles és gyakorlott, hogy a szemünk előtt álló dolgokat megítélhessük; mérve szövel, tehát a tapasztalatinak ellenében eszményivel, a viszonylagosnak és esetékesnek ellenében általánossal kell már ellátva lennünk, azaz elvre vagyon szükségünk. Ezen elv különbsége szerint aztán a megfigyelés eredménye is különbözni fog. Ismernünk kell továbbá a célra, melyhez a gyermek vezetendő. Végre a mód is,

¹⁾ Gräfe, Allg. Paed. 184(3. II. S. 256.

mely szerint az ismert czél elérésére használandó eszközök kezelendők, szintén bizonyos alapelvnek vagyón alávetve, melyhez ha nem ragaszkodunk, a nevelési elmélet végrehajtásában épen nem boldogulhatunk. E három elvnek aztán, hogy a nevelés tudományos egységének, valamint a gyakorlati eljárás egységének igényei teljesen kielégítenek, egy főelvre kell visszavihetőnek lennie. E főelv nem lehet más, mint erkölcsi; mert a nevelésnek csak azt kell csinálni a növendékből, amit önmagából s amire önmagát kell nevelni; de ez nem egyéb mint az erkölcsi rendeltetés, melynek elérésétől függ végelemzésben minden emberi egyednek igazi értéke. De ezzel a kereszténység központjában találjuk magunkat. S helyesen! Mert az nem pusztán szabály, sem nem csupán legfelsőbb gyakorlati törvény, sem nem eszme, hanem maga a személyes Üdvözítő, maga a való főelv. Mint ilyen működik ő abban, mit Isten országának nevezünk; mint ilyen elve ő az erkölcstannak, s ilyennek ismerendő el a neveléstudományban is. – Benne a fönnebbi három elvet pontosan feltalálhatjuk. Ugyanis ha a görögök a bölcset, a zsidók az igazságot tartották az ember eszményének: akkor ez eszmény Krisztusban a legmagasztosabb alakban vagyón kifejezve, és pedig oly való, oly állagi módon, hogy a növendéknek nem csak hasonlónak, hanem egynek is kell lennie Krisztussal; mi annyit jelent, hogy Krisztus a növendékben alakot nyer, benne újra megtestesül. „Ez az igazi keresztény érzület – mondja Ziller -, mely előtt az erkölcsi méltóság, az emberiségnek emez isteni ös képe, mely egy úttal isteni képmás is, mint valósítandó példakép lebeg, s mely által a növendék, az embernek fia, Isten fiává leszen s a vallás-erkölcsi örök, általános becsü eszmény felé közeledik”¹⁾). Ha továbbá az ember mivoltát akarjuk ismerni, vagyis ha az anthropologiai elvet tekintjük: erre nézve is Krisztus az igazi elv. Az ő ártatlan, bűn nélküli emberi természetéről felismerjük a mi megromlott természetünket; megtestesülése, megváltási műve meggyőz bennünket arról, hogy természetünk tisztulását csak isteni kinyilatkoztatás, az Istenember általi megváltás eszközölhetette; s mivel Krisztus bűn nélküli emberségével az istenség volt egyesülve, ebben történeti, tényleges bizonyítékát bírjuk annak, hogy az ember természete képességgel

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vum erzieh. Unterricht. Leipzig, 1865. S. 24.

bír az Istenhez való emelkedésre, minél fogva minden egyedet felkarolni és Krisztusban napfényre jött nemes alakjának visszaszerzésében elősegíteni szükséges is, érdemes is. Ha végre az eszközök kezelésének módját tekintjük, arra nézve is mintául szolgál az Ur, midőn tanítványait és a népet oktatja. De legbölcsebb nevelő és tanító ő egyházában s az egyes emberek szívében.

Az Üdvözítő tehát a főfő-elv, melyből mindennek kiindulnia s amelyhez visszavitetnie kell a nevelésben. Ő a főszabályozó, ki nélkül a nevelés birkát ugyan elvtételekkel, melyek egyes esetekben irányadókul szolgálhatnak, de elvvel nem dicsekedhetik. – Szépen kifejti ezt Palmer is a gothai encyklopaedia II kötetének 289. s köv. lapjain.

64. §. Al-főelvek.

De nem minden nevelő egyez meg e főelvben. Sokan nem a kereszténységben, hanem az ezen kívüli emberben keresik azt; mások, jóllehet nevelési eljárásuk végelemzésben a felállítottuk elvre ismertet, nem fejezik azt ki kereken; valamennyinek pedig az a hibája, hogy a hármass elv egyikben sem található fel, hanem hol egy, hol kettő hiányzik belőlök.

Az embertani elvre nézve három szélsőség uralkodik. Az egyik szerint a növendékben csak jó létezik, melynél fogva abba nem kell semmi hagyományos igazságot, semmi kinyilatkoztatást bevinni, hanem mindent csak kifejteni sokratesi úton. A másik szélsőség a megromlott emberi természetben semmi jót nem talál, mi természetesen a nevelést lehetetlenné teszi. A harmadik, melynek képviselői leginkább H e r b a r t, B e n e k e, J a c o t o t, sem jónak, sem rossznak nem tartja a gyermeket, kiből szerintök csak az lesz, mit a nevelés csinál belőle. Hogy ezek helytelen elvek, azt a szabadságról és gonoszról írt cikkek eléggé kifejtették.

A nevelésmódot illetőleg még nem sokat mutathat föl az irodalom, mi általános értékkel bírna, legfőleg is tanítási alapszabályokkal s a nevelőben megkívántató tulajdonok leírásával találkozható. De annál nagyobb a különféleség, mely a nevelési cél tekintetéből felállított elvekben mutatkozik.

Itt 1-ször olyanokkal találkozunk, melyek csak bizonyos irányt, de nem biztos pontot is jelelnek ki a nevelési eljárásra néz-

ve. Ilyen ez: „A nevelés a felnőtteknek szándékos befolyása az ifjúságra, hogy ez a műveltség azon magasabb fokára emeltessék, melyen nevelői állanak”¹⁾ De ez csak irány, nem általános cél, nem eszme; mert nem csak a nevelő, hanem egész korszakok műveltségi foka is igen különbözvén, nem tudhatni, melyiket fogadjuk el általános értékűnek, aminőnek t. i. elvnek lennie kell. Ezt legfölcbb is a kasztrendszer fogadhatná el elvűi, mondja Palmer²⁾. – Hasonló Krause következő tétele: „Neveld a gyermeket úgy, hogy jobb legyen nevelőjénél!” Ez nem föltétlen cél, mert a gyermek jobb lehet nevelőjénél, de azért még messze az erénytől. Jobb ennél valamivel a következő: „Neveld a a gyermeket úgy, hogy önmagát nevelhesse”³⁾. Braubach ebben kimondja ugyan a tökélyesedés azaz a folytonos nevelés eszméjét, de hogy mire tökélyesedjék a gyermek, vagyis a célpontot nem tűzi ki. A következő tétel: „A nevelés nem egyéb, mint a gyermekben szunnyadó tehetségeknek ébresztése és kifejtése” határozatlan irányt fejez ki, és nem általános cél. Vannak ugyanis erők, melyeket csak a későbbi élet tusai ébresztenek és fejtenek ki, nem pedig a nevelő; továbbá, eltekintve attól, hogy gonosz tehetség is van a gyermekben, melyet épen nem szabad fejleszteni, kérdés: mily cél felé irányzandó a tehetségek fejlesztése? A philanthropicus iskola e tétele szintoly határozatlan, mint azok, melyek az emberi rendeltetést tűzik ki célul. A rendeltetés szó maga nem tűzi ki a célzt szabatosan, mert tágas volta miatt sokféle értelmezést tűr el.

2-szor. Vannak elvek, s ezek legnagyobb számúak, melyek a célzt határozottan kitűzik, de nem azt ia egyszersmind, vajjon a cél magában a növendékben létezik-e, vagy talán kivüle mint egy általános hatvány, melynek irányában ő csak eszköz és szolga, s melynek kezébe, mint Schleiermacher mondja, a nevelésnek őt egykor átszolgáltatnia kell. Ez pedig nagy különbséget tesz. Ezen elvek e szerint alanyiakra és tárgyiakra oszlanak. S mint-hogy valamennyi vagy az eszményi, vagy a reális világból van merítve, azért részint eszményiek, részint reálisok.

a) Az alanyiak eszményi részéhez tartozik a többi közt

¹⁾ Beneke, Erz. und Unterrichtslehre, 1842. I. B. 6-7.

²⁾ Encyklopaedie d. ges. Erz. u. Unt. Wesens, Gotha, v. Schmid etc. II. B. S. 291.

³⁾ Fundamentallehre der paedagogik. 1841. 54.

Jean Paul eszményi embere ¹⁾. Ilyen szerinte minden emberben vagy on s leginkább az erők teljében, az ifjúság korában jelentkeznek. – Hasonló ehhez Schwarz következő tétele: „Légy rajta, hogy minden egyedben az isteni ő s képet fölismerd; az egyed e képének valósággá kell lennie” ²⁾. De nevelési elvnek egyik sem fogadható el, mert annak minden egyedre egyaránt érvényesnek kell lennie, a fönnbbi két tétel pedig még az alanyi czállal sem elégszik meg, hanem azt még az egyedbe helyezi. – Nieme yer embersége ³⁾, mely alatt ő a 9. §-ben az ész és szabadság összhangzását érti, Rosenkranz embersége ⁴⁾, mint a szellemnek szükséges szabadság való sítása, és sok más eszményi alanyi elvek, minthogy határozatlan tartalmúak és sokféle értemény- és szel lemben vehetők, a neveléstudomány élére nem állíthatók; bár az itt felhozottakról meg kell engednünk, hogy csak a kifejezés alakjára nézve ütnek el a szabatosan körvonalzott nevelési fölvétől, lényegre vagyis a nevelési elméletre és gyakorlati eljárásra nézve pedig minden igényt kielégítnek.

A reál világból vett eszményi-alanyi elvek leginkább ezeket tűzik ki czélul: boldogság, egészség, mint azt a régiek nyomán (sana mens in corpore sano) Locke is elfogadta, erősség (Pestalozzi eszménye), szépség. Ide tartozik Rousseau természetisége is, melynél fogva a nevelés nem a természetnek a műveltséghez való segítése, hanem visszavezetés a műveltségből a természetbe, mint azt Herbart, Schwarz és mások helyesen megjegyzik azok ellen, kik az így ítéloket Rousseau nem értéséről szeretik vádolni. - Vannak, mint például Georgens, Deinhardt, kik korunk anyagi irányának hódolva a munkát tűzték ki a nevelésnek mind czéljaul, mind eszközéül. Ez nem is igényel czáfolást.

b) Ami a t á r g y i elveket illeti, ezek is eszményiek és reálisok.

Az eszményiek tárgyát eszményi hatalom képezi, melynek részére a növendék nevelendő. Ezek közt első helyen áll a pietisticus egyoldalú nevelés, mely a vallást a tudományyal, művészzel egyszóval mindennel, mit világinak mondunk, föltétlen el-

1) Jean Paul, *Levana*, Paris 1837. §. 24.

2) Schwarz, *Eerziehungslehre*, II. S. 331.

3) *Grundsätze d. Erz. u. des Unterrichtes*, 1834, I. Th. §. 7.

4) *System der Pädagogik*, §.13.

lentétbe helyezi. De ezen nevelési elv nem felel meg teljesen az ember rendeltetésének; mert igaz ugyan, hogy ezzel a végezel, a növendék saját személyes üdve, elérhető; de a keresztény szellem szerint a tisztán emberit nem szabad szem elől téveszteni, hanem az istenivel, a mulandót az örökkévalóval helyes viszonyba kell hozni. „Az olyan szent nevelés – mint Ziller jól megjegyzezi – az erényt és hitet árnyképekké, üres formákká szállítaná le. Az erénynek működni, hatnia kell. A helyes erénynek tért keli keresnie, melyen erejét gyakorolja.”¹⁾ Diesterweg²⁾ az igaznak, szépnek és jónak szolgálatában való önmunkásságot tűzi ki a nevelés főelveül. Ő maga is igen általánosnak vagyis tágasnak találja; de ez szerinte nem annyi, mint határozatlan. De kérdezzük: kifejezi-e a fönnebbi tétel a szépnek, igaznak, jónak fogalmát; ugyanegyet fog-e alatta érteni a régi görög, a humanista, a világosság barátja sat.? Mindegyik másképp, és csak kevesen fogják azt Diesterweg szellemében meghatározni. De ez Diesterveget nem hozza zavarba, mert azt mondja, hogy a jó, szép, igaz változékony s nem határozható meg minden időkre. – Többen a keresztény polgárisultságot tűzték ki főelvül. Ez, az igaz, a keresztény jelző által határozottabb tartalmú, de a civilisatio egész népekre, nem egyesekre vonatkozó működés, melyben tényleges részt venni nem mindenkinek lehet feladata; aztán a keresztény civilisatióra való művelés csak annyit tesz, mintha mondanók: a keresztény műveltségre való művelés, vagyis *i d e m p e r i d e m*. De azon alakban, mint az a Schwarz-Curtman-féle mű 5. kiadásában³⁾ áll körvonalozva, ezen elv teljesen kielégítő, így: A nevelés a növendék önálló képzésére (= tökélyesedés) való előkészítés, hogy az az adott viszonyokhoz és a keresztény civilisatio állásához képest leglehetőbb emberi tökélyre emelkedhessek. Ez egy a keresztény öntökélyesedéssel.

Ami végre a reál-tárgyi elveket illeti, ezek részint a világpolgár s ág r a való nevelésben található, mint például a p h i l a n t h r o p i s t á k n ál, kiknek elvét egyébiránt Kant is elfogadta⁴⁾,

1) Ziller, Grundlegung z. Lehre v. erziehenden Unterricht. Leipzig, 1865. S. 363.

2) Wegweiser, 1851. I. B. S. 6.

3) Lehrbuch der allg. Pädagogik. 1846. T. Th. T. 7.

4) Über Pädagogik, von Rink, S. 18.

részint ott, hol nemzetiséget tűznek ki főczélul, mint például a francziáknál, kik mind házi, mind iskolai nevelésökben minduntalan a nagy hadsereg, a nagy nemzet szókat hangoztatják, vagy végre az állami czélokra való nevelésnél, mint az Spartában történt, hol az egyediség egészen az államba veszett. – Mennyire hiányosak mind e tételek arra nézve, hogy azokat a nevelés főfelvetil elfogadjuk, azt az előzményekből első tekintetre megítélhetni.

Mivel azonban a nemzeti nevelésről, a legújabb irodalmi termékekből ítélve, még tanfelügyelőknek is embertani és történelmi vastag tudatlanságot eláruló s a logika legvilágosabb törvényeit is arczul csapdosó oly kezdetleges képzetök van, hogy azt kereken a képzelgés szörnyszülöttéihez kell soroznunk: azért szükségesül tűnik föl Fichte nemzeti nevelésének berlini beszédeiben kifejtett eszméjét, mint valamennyi enemű eszmék legmagasztosabbikát, ha csak vázlatban is méltatni.

Csak az egy Sparta volt az, mely a család szentélyébe nyúlt, az államot egyetlen nagy családdá változtatta s a nyilvános nevelést a szó teljes értelményében keresztülvitte, csupán azért, hogy állampolgárokat és harcosokat neveljen. De ezen cél a kereszténység szellemével és ama sokoldalú műveltséggel, melyet újabb polgárisultságunk igényel, sehogy sem egyeztethető meg. A keresztény életnézet szerint a nevelés legelsőben is a családot illeti és kötelezi, mint melynek kebelében legtermékenyebb talajra talál. Valamint Sparta, úgy Fichte nyilvános nevelésének eszménye is egyedül áll. Ez eszmény Pestalozzi nézeteinek, forró honszereteteknek, a spártai nevelés iránti előszeretetek és sajátos bölcséleti eszméknek összeolvasztásából keletkezett. Fichte, miután kimutatta, hogy az eddigi nevelés az emlék néhány szóval és beszéd-részszel s a képzelmet kevés halvány, bágyadt képpel megtöltötte ugyan, de az erkölcsi világrend iránt tettekben nyilvánuló forró szeretet érzelmét nem ápolta kellőleg, oly új nevelést tervezett, mely a növendék valódi életét legmélyebb gyökereinél fogván, azt szabályok szerint biztosan, csalhatlanul kialakítani s meghatározni képes. E nevelésnek a tiszta akaratot, tiszta erkölcsöt tűzi ki első feladatául, hogy az mélyen meggyökeresedvén, ne adjon helyt a későbbben jelentkező önzésnek. A tiszta erkölcs szolgálatában áll a szellemi műveltség is, melyre mint annak eszközére még előbb

törekszik a nevelés. Ha a növendék szelleme kellő fokra fejlődött: akkor oda lesz irányzandó, hogy oly társadalmi rendről alkosson magának képet, amilyenek az ész törvényei szerint lennie kell; a nevelésnek pedig legyen rá gondja, miszerint a növendék ezen rendet annyira megszeresse, hogy nagykorúságát elérendvén, lehetetlen legyen azt nem akarnia és teljes erejéből elé nem mozdítania. – De a növendéket a dolgok magasabb rendjébe, az érzék fölötti világrendbe, az Istennel való közvetlen érintkezésbe vagyis az igaz vallásba is be kell vezetni; ez tulajdonkép végső munkája az új nevelésnek.

Fichte csak a gondolkodás által érthető világot tartván valósággal létező igazi világnak, a növendéket is ebbe akarta belevezetni, még pedig úgy, hogy az belássa, miszerint csak a szellem eme világában lehet talaja élte gyökerének. Ezen szellem aztán közvetlenül magában foglalja: a magasabb honszeretetet, földi életének mint végtelennek felfogását, a hazát mint e végtelenség képviselőjét s a német haza iránti szeretetet mint egyikét szükséges alkatrészeinek. És e szeretetből önmagától áll elé a bátor honvéd, a békés, jogtisztelő polgár, sőt az egész ember minden részei szerint teljesen kialakul általa ideiglenes és örök céljainak lehető tökélyes eszközzésére.

Már ami ez új nevelés megvalósítását illeti, azt Fichte csak úgy tartá lehetségesnek, ha a gyermekeket a társadalom méteyes befolyásától elszigetelve és addig neveljük, míg a felnőttek egész romlottságát kellőleg meg nem utálták.

Elbámul az ember ez eszme nagyságán és magasztosságán, mint amely meghaladja mindazt, amit a nyilvános nevelésről a régiek gondoltak: mégis ki nem elégítve kell a német nemzeti nevelés eszméjének alkotójától megválnunk, bár a német nemzethez tartott beszédei magukban is kivívhatták részére a bölcsész és hazafi nevét. – Mellőzve azt, amit mások, de különösen Hegewisch Fichte eszményének megvalósítása ellen felhoz, itt csak Gräfe ¹⁾ szavaira utalunk: „Fichte eszménye csak árnykép, melynek nincs életcsirája; mert minden szellemisége mellett is hiányzik belőle az egyedül éltető szellem, a kereszténység szelleme. Amennyivel magasabb az új nevelés a köznapi nevelésnél: any-

¹⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, I. 500,

nyival magasabban áll a keresztény nevelés eszménye Fichte eszménye fölött. Valamint az ég csillagainak végtelen seregei elhalványulnak a nap sugarai ragyogásában: úgy halványul el Fichte növendékének bölcséleti vallásossága is az azt kísérő legtisztább erkölcsiségével, legvilágosabb ismeretével s legforróbb hazaszeretetével együtt a keresztény jámborság előtt, mely egyedül képes igazán nagy dolgokat művelni. A kereszténység a maga legmélyebb szelleménél fogva csupán a házi nevelést tekintheti minden nevelés alapjának: s Fichte eszménye a kereszténység legbensőbb lényegével ellenkezik. Nem Fichte bölcséleti gondolkodása, hanem csak a keresztények boldogító hite lehet az összes emberiség közbirtokává; nem a bölcséleti erkölctan, hanem csak Jézus vallásának isteni ereje képes az erényt erkölcsi szükséggé tenni; csak abból merít éltet s szellemet minden ismeret, csak annak talajában verhet az igazi honszeretet mély gyökeret, mert csak a kereszténység deríti föl igazán az államok és népek közti viszonyt; csak ott van igazi műveltség, hol az egyesek legszabadabb s legkülönbélebb mozgása abban bírja központját, aki forrása minden világosságnak, minden életnek.” – Így levén a dolog, ha még Fichte eszménye is csupán nemes lelkesültség szép álmának bizonyul be, akkor a mi hűhős újtóink enemű nyilatkozatai, főleg polyglott hazánk népeit tekintve, nem egyebek, mint vakmerő, hangzatos szólamokkal reformatori álnépszerűséget hajhászó szánalmas képzeletficzamodások,

65. §. A nevelés téves irányai.

a) A játszó, a lány és a túlszigorú, nevelés.

A nevelés téves irányai onnan erednek, hogy fogalmának egyes mozzanatait vagy épen nem, vagy nem eléggé méltányolják.

Ilyen mozzanat 1-ször az, melynél fogva a nevelés kiskorúaknak nevelése, kiket csak fokozatosan lehet önállóságra, nagykorúságra vezetni. Ezen mozzanat elhanyagolásából származik többiközt a játszva való nevelés, mely azt hiszi, hogy a gyermek ügyefogyottsága mindig jogos, s hogy ehhez a nevelőnek mindig le kell ereszkednie, ahelyet, hogy a növendéket lassankint tudatos kötelességszerű, férfias öntevékenységre érlelné,

magához emelné. „Óh mennyi mindenféle nyaláncságot raknak az ifjú elé, – mondja Herder – hogy őt a tanulás férfias útjáról leteljék és itt Kalypso vagy Armida kertjeibe vezessék. Mintha csak Saturnus arany százada tért volna vissza: minden magától nő; a tehetség minden ápolás és vetés nélkül tör elé a földből s kellemesen virágzik, mint egykor a kalász! A lángész és a szép lelkek oly gazdagon sarjadzanak mint valami tarka mákvetés. Míg virágzanak, addig nagyon is vidám a tekintetök; de ha egyszer a kopasz mákfej látszik, akkor csörgés hallik bent és tartalma csendes álmodot okoz másoknak. Se baj! mondják, hogy a fiú semmit sem tanul, és a házi fegyelem oly ritkán jár karöltve az iskolaival: a fiúnak jó feje van, majd megtanul annak idején mindent magától! Tanult és olvasott is már sokat, regényeket t. i. és a szellem édes aléltóságában elsusogott zefírkönnyű dalokat; mitöbb talán ő maga is csinált már ilyesfélét; s ha még egy új divatnyelvet, tánczot, vagy épen zenét tanul, Istenem kell-e több ennél! Igen, ő galantiórákra adta magát. De az édes versecskék annak idején szépen el fognak folyni, mint rózsákról a harmat, s természetesen el is fognak száradni, mint rózsákról a harmat, vagy férgeket költenek, melyek rendesen efféle édességgel szeretnek táplálkozni!– Ez mind a könnyű, szép módszerhez tartozik. Ez út igen széles ugyan, de veszélybe visz; a hasznavehetőség, méltóság, halhatlanság útja pedig keskeny, fáradságos.”¹⁾ A játéknak, nem is annyira a játéknak, mint inkább a játék és komoly foglalkozás közti elfoglaltságnak csak az első hét évben van helye, midőn háttározott külczélokot még nem érhetünk el, hanem csak azon vagyunk, hogy a gyermek tehetségei a külbenyomások által gyakoroltassanak, s egyedisége nyilatkozzék. Azonban e kor sem egészen játéknak kora; mert jóllehet kimért idő és rend szerinti gyakorlás természetellenes lenne, de a rend bélyegének már itt is föl kell ismerszenie; sőt akkor, midőn a gyermek a maga hajlamait meg tudja különböztetni a felnőttek akaratától s így abban egy fensőbb törvényre akad, a komoly irány is megkezdődik, mely abban áll, hogy a gyermeket a felnőttek akaratának tiszteletére szoktatjuk. „Az iskolába való lépéssel a tulajdonképi játéknak vége szakad, s a gyermek akaratát idő-és gyakorlási rendnek vet-

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. XIII. 21-24.

jük alá, hogy bizonyos célra képezhessük. Természetes, hogy a hirtelen átmenet itt is árt; miért a gyermeknek a komolyabb foglalkozást lehető könnyűvé kell tenni s fokankint vezetni őt nehezebbekre. Ha már egyszer oda sikerült vinni a dolgot, hogy a gyermek mindinkább tisztábban fölismeri célját: akkor lelkesedés szállja meg annak valósítása iránt, s hozzászokik a legnehezebb munkát is kedvvel teljesíteni. Így növekedik a gyermek, míg végre céljának tiszta tudatával bíró, komoly, kötelességű, a maga egyedi s az emberiség rendeltetésében fáradhatlanul öntevékeny férfiúvá érik. ¹⁾ A játszva való nevelés ezzel épen ellenkezőleg jár el: növendéke nem ismer kötelességeket, mert azokat a nevelés elengedi neki; de nem is képes az azokat teljesíteni, mert önkény, szórakozottság levén azon elemek, melyekben mozog, ereje elbénul, s ő tehetetlen, gyáva és könnyelmű lesz.

Rokon ezzel a lány nevelés, mely gyöngesége- és túlgöngyöcségnél fogva nem várhatván be, míg a gyermek ifjúvá s ez férfiúvá lesz, oly élvezet enged a kiskorúaknak, melyekre csak korosabbak jogosítvák. „Ezen eljárás a pályadíjt a cél elérése előtt nyújtja oda; minélfogva a növendék szárnyaszegetten, bénult erővel s csak későcskén jut célhoz, vagy nem is törekszik felé, és szerencse, ha valahogy mégis eléri.” ²⁾ Az önállóság, a nagykorúság ugyan megvan, de csak testileg, a szellem többnyire kiskorúságban marad s önműködése a keresztény tökélyesedés művében helytelen: tudákosság, kora öregség, a magasabb érdekek iránti fásultság szoktak e hibának szomorú eredményei lenni. A példák mindennapiak, s a szülők és nevelők mégsem okulnak; sőt épen korunk az, mely a majomszeretetet az undorodásig viszi, melyben a gyermekek parancsolnak, a szülők pedig engedelmeskednek. A játszó és lány neveléstől már azért sem várhatni sikert, mert meglazítja, sőt meg is szünteti annak egyik főfeltétét, a tekintély és tisztelet viszonyát.

De szintoly téves e tekintetben a túl szigorú nevelés is. Ez megfeledkezvén arról, hogy a növendéknek függetlensége is fejlődik, s hogy végre ifjúvá lesz, mindig a függés pórázán akarja

²⁾ Baur, Encykl. des ges. Erz. und Unterrichtswesons. von K. Schmid etc. Gotha. II. N. S. 265 6.

²⁾ Ugyanott, II. B. S. 266.

azt tartani; tekintélyét örök zsinórmértéknek tekintvén, a növendék hajlamainak és önműködésének semmi tért nem enged; mindent határozott szabályok feszes lánczaiba akar szorítani. Ez nagy hiba. „Mert ez által a gyöngébb természetű gyermekből minden önállás nélküli gép lesz; az erősebb természet pedig vagy erősebb daczban tör ki, vagy azt elfojtja ugyan, de ha egyszer felszabadult, annál féktelenebb lesz s a szabadság és rend közti összefüggésre ritkán fog újra találni.”¹⁾ Maradjon az engedelmisség; de ha a gyermek azért engedelmeskedik, mert az atya úgy akarja, akkor az ifjú engedelmissége az atyának tekintélylyel és szeretettel kapcsolt indokain alapuljon. Még az ifjabb gyermekeknek is kell olykor-olykor a szokottnál nagyobbka szabadságot adnunk, részint, hogy lássak, megérették-e már rá, részint, hogy saját kárukon okuljanak s így a vezetés és engedelmisség szükségességét belássák. A növendék úgy nevelendő, hogy lassankint maga legyen nevelője magának. Maga a természet is határt szabott a nevelésnek. Ha a növendék nevelőjét mind testi erejére, mind tehetségeinek fejlettségére nézve annyira megközelíti, hogy a különbség többé nem fölötte szembe ötlő, végét érte a közvetlen nevelés. Természetes, hogy itt a gyermekkortól a férfúsáig sok lépcső vagyis, melyeket a nevelőnek szigorúan meg kell tartani, ha növendékét igazi önállásra akarja vezetni. A nevelés egyik legfinomabb tapintata fölismerni az időt, melyben a gyeplőn tágítani s végre azt egészen elereszteni kell. Erre nem lehet határozott szabályokat alkotni, csak annyi bizonyos, hogy Isten bölcs intéz vényénél fogva az erkölcsi nevelés, mint amely egyaránt szükséges mindenkinek, korábban éri el az önállóság pontját, mint a szépészeti és értelmi.

b) A nevelési naturalismus, pelagianismus, intellectualismus és pietismus.

A nevelési működés egy másik mozzanatát a hatás tevén, azon nevelési irányok, melyek a hatás eszközeinek egyikét-másikát nem méltatják, szintén a tévesek közé tartoznak.

Ilyen 1) a természetelviség, naturalismus, melynek főelve a gyermeket a társadalomtól egészen elszigetelni s csupán a természetre bízva nevelni. Atyját s legfőbb képviselőjét Rous-

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. und Unt. Gotha, II. B. S. 266.

seauban találja, ki annak rendszerét 1762-ben „Emile, ou de l'éducation” című művében fejtette ki. A gyermek természetének kellő előismeretére támaszkodó nevelés igen jól tudja, hogy sem a nemleges, sem az igenleges eszközök nem elegendők annak czélszerű vezetésére, hanem ezeknek együttes alkalmazásán kívül fegyelemre is van szükség, mely a gyermeki természet némely életjeleit háttérbe szorítja, vagy egészen akadályozza, míg azt, minek egykor virágzását óhajtja, előbb nagy gonddal és hűséggel veteményezni kell. Az úgynevezett igenleges nevelés (positivizmus) a gyermeknek természetével mit sem törődve, elegendőnek tartja azt az élet fennálló formái szerint kialakítani s fejét a szokásos tananyaggal megrakni. Rousseaut leginkább ezen szélsőség észlelése ragadta rendszerének megállapítására, de amely szintén nem egyéb szélsőségnél. Ő a nevelésnek nagy fontosságot tulajdonít, de nem a társadalmi, hanem az azon kívüli vagyis természeti nevelésnek, melynek az a feladata volna, hogy a természettől ártatlan gyermeket az emberek mételyező befolyásától megóvja. Ki mondja ezt mindjárt I. könyve első soraiban, állítván, hogy minden jó, ami a Teremtő kezéből kijő, s minden elfajul az ember kezei között; hogy az embernek semmi sem tetszik úgy, amint azt a természet alkotta, maga az ember sem (Tout est bien, sortant des mains de l'Autetir; l'homme ne veut rien tel que l' a fait la nature, pas même l'homme.) 1) S hogy növendékét az emberek minden kártékony érintkezésétől megóvja, természetemberré nevelhesse, azt egészen elszigeteli. Világos, hogy ily nevelési rendszer a növendéknek csak állati részére, az érzéki jóllétre, lehet befolyással; de az ember tulajdonképi természete lényének nem testi, hanem szellemi felében rejlik, az pedig vég nélküli tökélyesedésre levén hivatva, ebbeli rendeltetését csak más szellemekkel való érintkezés vagyis társaság által eszközölheti, mely nélkül magasabb czélok, magasabb élet iránti érzeke föl nem ébred, s általában szellemi élet nem is képzelhető. Azért helyesen jegyzi meg Kant, hogy ember csak emberek által nevelhető, emberek által, kik szintén nevelvők. 2) Maga Hegel is mondja: „Az ember, természeténél fogva, nem az, aminek lennie kell. – A természeti állapot a nyersség,

1) Emile, a Paria, 1813. L. I. p. í).

2) Kant, über Päd. v. Fr. Kink, 1803. S. 7.

erőszak, igazságtalanság állapota. Ez állapotban az embernek engedelmességre kell tanulnia, mert akarata még nem értelmes; engedelmesség által jut az ember önállóságra.”¹⁾ Kölchey szerint az ember, egyedül gondolva, nem több a magános vad állatnál, mely élte fentartásaért zsákmányt keresve bolyong. Emberi ész és erő csak társaságban fejlődik ki.²⁾ Herder pedig így szól: „Senki sem lesz önmaga által emberré, hanem emberségének egész kialakulása a nevelés által összefügg szülőivel, tanítóival, barátaival és élte minden körülményeivel, tehát népével, őseivel, sőt az egész emberi nemmel, amennyiben az egyik-másik tagja által valamelyik szellemerejét érintette.”³⁾

Vannak ugyan, kik azt állítják, hogy Rousseau nevelésének nem a nyers természet volt célja, hogy sokan félre értették, s még többen szándékosan félre magyarázták: de ha így állana a dolog, kérdés, mikép értsük e szavait: Hogy ilyen ritka embert képezhessünk, mit kell tennünk? Kétséggkívül sokat, t. i. akadályoznunk kell, hogy valami tétessék (Pour former cet homme rare, qu' avons nous à faire? Beaucoup, sans doute, c'est d'empêcher, que rien ne soit fait).⁴⁾ Rousseau Emile-jének sok ócsárlója, de sok magasztalója is van. Annyi bizonyos, hogy a mű általában véve korszaktól alkot; mert elég helytelenséget tartalmaz ugyan, de a nevelés szelleme, mely rajta átvonul s azt lelkesíti, az iskolákat egészen új életre villanyozta s az újabb nevelési irodalomnak egyik főforrásul szolgál. Tévedései, túlzásai, a legközelebb álló elvekkel való visszaélése, a keresztény alap elvetése, a növendéknek elszigetelése mind oly dolgok, melyeket csak vak majmolói, de mélyebb gondolkodású nevelők nem írhatnak alá. Még Herbart⁵⁾ is azt jegyzi meg Rousseau ellen, hogy természetembert nevelni annyit tesz, mint minden kiállott bajok sorát elejétől kezdve ismételni; Schwarz pedig arról vádolja, hogy nem a magasztos, hanem a nyers természethez hívta vissza az embereket. – De a hiányokat leszámítva, nem igen van könyv a paedagogiai irodalomban, mely több gyakorlati útmutatást tartalmazna s győzőbb ékes szó-

¹⁾ Werke, XXVIII. 1840. S. 29. 60.

²⁾ Parainesis.

³⁾ Werke zur Phil. und Gesch. 1813. IV. 190.

⁴⁾ Rousseau, Emile, édition 1813. Liv. I. p. 18.

⁵⁾ Herbart's Schriften zur Päd. 1851. I. Th. 8.

lással ostromozná a nevelés megrögzött fonákságait. Tanulmányozása minden értelmes nevelőnek ajánlatos, csakhogy, ha kárát nem akarja vallani, kellően felkészülve közeledjék feléje; mert Rousseau Emile-je Niemeyer szerint is nevelői lángész terménye, oly tünemény, mely vakíthat és tévútra vezethet, de vidékeket is világít be, melyekbe közönséges szem csak ritkán hathat!). És Räu-mer szerint: „sokat tanulhatunk tőle; de ne engedjük át neki magunkat, mert bonyodalmas, fogárdos, tisztátalan, hiu emberrel van dolgunk, ki a vigyázatlant álbölcselete remekével, melyhez alig van hasonló, tévútra vezeti”¹⁾).

2. Nem csak a kinyilatkoztatás, hanem a gondos észlelés is mindenkit meggyőzhet arról, hogy az ember természete, magára hagyatva, nem képes rendeltetését elérni. Már ha valamely nevelés e keresztény alaptant nem méltatván, a megváltás művét a nevelésben fölöslegesnek tartja s megelégszik azzal, ha az ember természetének szabad fejlődését nem akadályozzák: akkor a naturalismus pelagianismusba ment át. Mily értéket kelljen ennek tulajdonítanunk, azt a szabadság és gonosz cikkei elég bőven földerítették; azért itt csak azt említjük, hogy a romlott emberiségnek, úgy mint az egyesek szívének élete csupán Jézustól jön; s csak azon nevelés, melynek föladata ezen új életet a növekedő ivadékkal közleni, az egyedül természetes, mert csak az képes az ember igazi természetét, az isteni képet, benne visszaállítani s ez által természeti életét megtisztítani és megdicsőíteni.

3. E téves iránynyal összefüggésben van az értelem-ív és a g i n t e l l e c t u a l i s m u s, mely a gyermeket természeténél fogva szintén jónak s az elmeművelést főfeladatnak tartja, azt állítván, hogy ebből minden más önkény keletkezik, s a szívhez is a fejen keresztül visz az út. E téves iránynak főapostola volt az emberbarátok (philanthropisták) atyja, Basedow János, ki Rousseau és Arnos Comenius elméletéből igen sokat magáévá tett s ami azoknál elmélet maradt volt, ő valószínűleg reménylette. De épen Rousseau az, ki Basedow egész rendszerét megdönti, midőn dicséretes következtetésében nyomatékosan megrója azon balgaságot, mely azt hiszi, hogy gyermekeknél okoskodással is

¹⁾ Niemeyer: Grundsätze etc. 1835. III. Theil, S. 592.

²⁾ Geschichte der Pädagogik, S. Aufl. II. B. S. 171.

lehet valamire menni. Csakhogy Basedow ezzel nem törődött s tervét, melynek egészen oda áldozta magát, a Dessauban 1774-ben létesített philanthropiai nevelő intézetben valósította. Nem sokra vihette; több volt a zaj, nagyobb a füst, mint a siker. Basedow Comenius nyomán szemléletre alapította nevelését. A classicus ókor tudománya szerinte már nem foglalja magában a képzés és tudás teljét és gazdagságát, sőt inkább a jelen kor túlhaladja a görögök és rómaiak világát. A nyelvtanulás csak szaktudomány, s a képzésre szolgáló tárgyak nem érzék fölöttiek, hanem reáliák. – Az emle gyakorlására kevés gondot fordított, minthogy az könnyen elbutíthatja a gyermeket. A vallást csak a legegyszerűbb vázlatokban akarta közleni s a felekezetességet kizárta. Az egészségre kiváló gondja volt. Emberszerető intézetében a komolyabb intés, vagy a szokásos büntetés természetesen zsarnokságnak tűnt volna fel: azért az nem is fordul elé, de persze csak elméletben, miután az ismert büntetések helyét mindenféle félszeg rendszabályok pótolják vala, melyek nem látszottak büntetéseknek lenni, tényleg pedig azok voltak, például: éles kefével való dörzsölés, faedényből való evés sat. Dicséretes következtelenség, mely kellőleg igazolja, miszerint a növendék vétke nem az ismeret hiányán, hanem az akaratságnak a megismert törvény elleni szegülésén nyugszik! – Ezt tekintve Ziller ezt mondja: „A különben szigorúan erkölcsös Kant is eltekintett az eudämonismus rugói fölött, midőn Basedow föllépését nagy örömmel üdvözlé. De ha szigorúan vesszük a dolgot, még a legegyszerűbb tanításnál sem szabad Basedow játékszereivel, nyalánkságaival, szóval a haszonlesés, önzés ébresztésével serkenteni a növendéket” 1).

A philanthropicus iskola terménye volt a hagyományos nevelésmód ellen föllépő elvont methodismus is, mely Pestalozzi tanítástanában komolyabb alakot nyert, de a francia Jacotot túlzásai alkalmából kellő értékre lett szállítva. Basedow azonban minden tévedési daczára is azon férfiak egyike, kiket az utókor hálával tartozik említeni, mert föllépése igen sok javításnak lett szülő anyja.

4. Valamint téves volt a két előbbi nevelési irány, úgy téves ezeknek ellenkezője is, a szenteskedés-elviség, pieti-

1) Ziller Grundlegung zur Lehre vom erz. Unt. 1865. S. 337,

smus, mely a theologiai empirismusnak egyik alakját teszi. „A theologiai empirismus azon hitelvől indul ki, hogy az emberi természet az első bűn következtében már eredetileg romlott, s így a gyermekben a gonoszt rendszeres szigorú fegyelem s vallási gyakorlatok mint fő nevelési eszközök által korán meg kell törni. De „a Megváltó nem csupán azért jött a világra, hogy ítéljen, hanem hogy azt boldoggá is tegye. E boldogság nem zárja ki a földi célokat vagyis a nevelés alcéljait; nem követeli a természeti élet elnyomását, megsemmisítését, hanem megtisztítását magasztosítását, megszentelését. A természeti életnek egy magasabb életre újjá kell születnie. Ezeknek daczára is könnyen felfogható, hogy némely aggodalmasabb kedély az emberi nem mély erkölcsi romlottsága miatt gyanúval telik el minden iránt, ami nem közvetlenül vonatkozik az ember végcéljára, s azt magában teljesen elfojtani törekszik. Ilyféle kedélyek voltak azok, melyekből a pietisticus nevelési rendszer sarjadzott”¹⁾). A pietisták atyja a halhatatlan Franke volt, a hálái árvaház alapítója. Nevelési és tanítási főelvei ezek: Minden nevelésnek végcélja Istennek eleven megismerése, az igazi kereszténység; mert csupán ez által fog Isten dicsősége az emberek közt előmozdítani. Csak a valódi jámbor ember jó polgára a társadalomnak. Tiszta jámborság nélkül minden tudomány, minden okosság, minden műveltség inkább ártalmas, mint hasznos. A tanításnál az állapot és a jövő hivatás szem előtt tartandó; de Isten és a kötelességek ismerete minden állapotban szükséges; minél fogva az iskoláknak is az legyen alapjuk, főelvek. A tudósokra nézve a régi nyelvek, de különösen a latin fődolog; de az auctorok közül némelyeket soha sem, másokat csak megválasztva és kivonatban kell olvasni az ifjúságnak. A pietisták intézetei, míg azok lelke, Franke, lebege fölöttük, virágzásnak örvendenek. Nem is tagadhatni, hogy czélszerűen voltak rendezve. De Franke halála után a jámborság mindinkább félszeg egyoldalúsággá fajult; a tulajdonképi classicus képzést elhanyagolák, a valódi jámborság helyét képmutatás foglalta el, s a rendszer dicsfénye eltűnt.

¹⁾ Baur, Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmidt etc. Gotha, II. B. 269.

c) A nevelési haszonelviség.

A nevelés fogalmának egy harmadik mozzanatát a nevelés ez élj a teszi, mely, mint már tudjuk, a keresztény tökélyesedés önálló eszközlésére való képesítés. E tökélyesedés nem csak ön-maga, hanem a társadalom, az egyház, az állam irányában is kötelessége az egyednek, mert az egyed önczélja a Teremtő által úgy vagyon kijelelve, hogy annak valósítása más czélokot is való-sítson, s általános értéke a kisebb-nagyobb egészre, melyhez tartozik, keresztényileg szólva Istenre és Isten országára is kiterjedjen. A keresztény tökély eszményét pedig Krisztus képezi. Már amely nevelés e céljt vagy nem egészen, vagy egyoldalúlag méltatja, az szintén téves irányban mozog. Ilyen a haszonelviség (utilitarismus).

A haszonelviség az embernek a keresztény tökélyesedésben befoglalt örök czélját, az észmenyiséget, szem elöl tévesztvén, ideiglenes, emberi czélokot tűz a nevelési munkásság elé. Ez a föl tétlen jónak helyére a viszonylagosan hasznost, a paedagogiai bölcseség helyére a czélszerűn kiidomító okosságot állítja, melynek legerősebb rugója nem egyéb, mint hiú, féltékenykedő, becsvágyó törekvés bizonyos külső eredményre. Hol istenek nincsenek, ott kísértetek uralkodnak. A haszonelviség egyébiránt nem csak a szoros veendő haszonelviségi nevelésnek, hanem több másnak is, például az anyagelviségnek, Rousseau és társai elszigetelési irányának s minden philanthropie LIS rendszernek is sajáttsága; mert valamennyi elzárja a növendék előtt az emberiség magasabb feladatait, s valamennyinek kényelmes állapot a feladata, melyben az egyes úgy, mint az egész, amint mondani szokták, jól érezze magát s érzéki igényeit kielégíthesse. A philanthropisták az egyed jóllétén kívül a világpolgárságot is zászlóikra tűzték ugyan; de annak gondolata, hogy az egyes magát az emberiségért s Istenért feláldozza, távul volt tőlök. Az Üdvözítőnek e szavait: „Aki éltét meg akarja tartani, elveszti azt; de aki éltét elveszti érettem, megtalálja azt” – nem akarták érteni. „Amit akartok, hogy az emberek cselekedjenek nektek, ti is cselekedjétek nekik” tanítja az Úr; de azt a philanthropismus barátai így értették: hasznoztatok az embereknek, hogy ők is hasznatokra legyenek. Vagyis neve-

lési törekvéseik súlypontját mindig a jóllét, eudaemonismus, képezte, vagy az epicurismusnak egyik magasabb foka, melynek célja nem kizárólagosan testi, hanem szellemi kény is. Ez utósónak barátai napjainkban aggasztó mérvben szaporodnak, mi annyival szomorítóbb, mivel a legtöbbször semmi fogalma sincs e rendszerről, mint rendszerről, hanem csak majmolják a felvilágosultak (?) szellemi kamaszságát; s míg az epicurismus legfelső fokán erkölcsi kény is található, addig az ily tömeg annak legalsó fokán csupán testi kénynek (hedonismus) él. – Az utilitarismus némi igazsággal is támogathatja rendszerét, de amely mégis csak színleges alapon nyugszik. S épen ezen csalóka volta kerít legtöbbeket hálójába. Miért nagyfontosságú dolog, hogy minden kezdő nevelő tisztába jöjjön annak érveire nézve. Ez okból megkísértjük azt röviden vázolni.

A jobb fajta utilitarismus barátai így okoskodnak. Bevalljuk, hogy az emberi társadalomban sok dolog másképp is lehetne. így például az ember munkáságát elő- s bal ítéletek és szenvedélyek vezérik; önállóságát a külkörülmények, a társadalmi szerkezet, uralkodó szokások, az elélhetés aggodalma minduntalan kísértik; lassankint beleéli magát a korszemlébe, beleilleszkedik annak mintájába, és szerencsés, ha ő is rabbá nem lett és a jó, szép, igaz iránti érzékét nem egészen vesztette el. Igaz ugyan, hogy időközönként hatalmas szózatok emelkednek a társadalmi bajok orvoslására / lángelmék támadnak, mint megannyi fényoszlopok a társadalom sivatagján; vezérek állanak elé, kik fegyverre lelkesítnek a bal ítéletek ellen, s a harc gyakran ki is tör. De mit tapasztalhatni naponként? Azt, hogy mindezzel semmire sem mehetni; mert a gonosz szellem legfőleg pillanatra van elűzve, s annál nagyobb hatalommal tér vissza. Talán jobb lett volna nem háborgatni őt. Az emberiség, egészben véve, minden időben ugyanaz marad, hasonlóan az őt környező természethez. Azért legjobban, ha az ember otthonosan érzi magát benne, ha a világot úgy veszi, amint van, nem törődve a bölcselők eszményeivel, melyek életét csak keserítik, sőt kiállhatlanná teszik, milyen például Kant emez elve: „A gyermekeket nem a jelen, hanem a jövőendő lehető

legjobb állapotra, az emberiség eszményére kell nevelni.”¹⁾

Ez okból a nevelésnek oda kell irányulnia, hogy a gyermek a társadalom hasznos tagja, de mellette boldog legyen s így életének örvendhessen. A gyermek ezen célja minden előtt azt parancsolja, hogy csupán arra ügyesítsük, aminek jövőendő állásában közvetlen hasznát veszi; ami erre nem szükséges, vagy mitöbb ami a gyermeknek árthatna, azzal ne gyötörjük. Kinek-kinek jövőendő állása határozza meg a neki adandó ismeretek mennyiségét. A sokoldalú, vagy magasabb képzés legtöbb esetben szenvedések forrásává válik. Ugyanis a társadalom gépezetében alig találni egy hajtó kereket is, mely az egészet mozgatná, s ez is gyakran akadályozva, vagy hajtva van; a legtöbb ember csak eszköz, melynek akaratát, jobb belátását érvényesíteni nem lehet. Nem valóságos tantálusi kin-e az aztán, ha valaki egész éltét az úgynevezett tisztább, magasabb ismereteknek szentelvén s magasabb látpontra emelkedvén, világosan belátja a jobbat, mit az ügyek kezelésében az emberiség jóllétére tenni lehetne: s ő, mivel nincs ereje, hatalma, semmit sem tehet, vagy ha megkísérti, áldozatul esik?! Nem boldogabb-e a korlátoltabb egyén, ki semmi nyomást nem érezvén, jó kedvvel teszi, háborítlanul élvezi az állapotához csatolt örömeiket? Ha a gyermeket úgy neveljük, hogy egykor társai fölött kitűnjék: ezzel csak boldogtalanságát alapítottuk meg; mert társaságban kellvén élnie, melyben az emberek egyenlők szeretnek lenni, dicsőségét csak társai szeretete– és örömeinek árán vásárolhatná meg; s így a társaság, mely igen sok élvet vala neki nyújtandó, rá nézve keserűség forrásává lesz. Az emberek úgy veendőők, amint vannak; de ők a folytonos leczkézést, mosást nem állhatják ki; s ha valaki valami szokatlan munkaság által kitűnik, azt a kényelmes nagy tömeg magára nézve megszegényítőnek tartja. Az emberek nem akarják magukat tökélyeseknek tartatni, s aki tökélyesebbnek akar látszani, azt, ha nyilván nem tehetik, legalább titkon kisebbítik, rágalmazzák, sőt gyakran üldözik is. Legokosabban tesz, ki gyermekét úgy neveli, hogy az az emberekkel minden körülmények között megférhessen. Legkönnyebben boldogul pedig az, kinek szíve nem igen érzékeny, s szemei a mások hibáit

¹⁾ Kant, Ueber Paedagogik, v. Rink, S. 17.

nem veszik észre, vagy aki azokra szemet huny; aki hallgatni tud, elnéző, türelmes s nem akar minden helytelenséget kiigazítani. Az emberek nem túrik, hogy valaki jobb legyen, vagy többet tegyen, mint ők: s így legokosabb velők békeségben élni.

De mit is nyer valaki abból, mit hasznos a világnak, ha olyasmit akar létesíteni, amire az emberiség még nem fogékony: minek folyam ellen úszni? S mire mentek akár az ó, akár az új kor boldogítói? Nem tagadhatni, hogy már sok javult fokunkint a világon, s hogy még sok fog javulni: de ezt is inkább a körülmények s gyakran olyan okok szülték, melyektől épen ellenkezőt lehet várni. Az emberiségért lelkesülők nem várhatják be, míg a mindent megérlelő idő a magvakat kikelti, hanem idő előtt, mesterségesen idézik elé a csírázást, melyből vagy semmi, vagy csak satnya és nem sokára elhaló törzs fejlődik. Elég példát mutat fel a történelem, mikép jártak azok, kik az emberiség örökös útjáról letérvén, azt minden nyomortól megszabadítani kívánák: vágy áldozataivá lettek lelkesültségöknek, vagy pályájokat kedveszegetten, hálátlan-
ság- és félreismeréssel végezték. Mindezek eléggé bizonyítják, hogy ha boldogságot óhajtunk, a világot úgy kell venni, amint van; hogy annak fonákságaiba is bele kell nyugodnunk és gyermekeinket ezen elvek szerint nevelnünk.

d) Érvek az eszményiség mellett,

Íme ez a haszonelviség okoskodása. Velős kivonatban olvashatni ezt Niemeyer I. Kötetének 373-380. lapján; de még inkább látható ez *W i e l a n d A g a t h o n j á b a n*, melyben az eudaemonismust valló Hippi a s az eszményekért lelkesülő ifjú Agathont a maga világnézetének szó és tett által megnyerni törekszik. Különösen érdekes az I. Rész 6. Fejezete, melyben Hippias az ifjú elveit megczáfolni igyekszik, s a IV. rész befejező fejezete, mely a négy évi utazásából Tarentumba tért Agathon világnézetét írja le.

A haszonelviség okoskodása első tekintetre könnyen gondolkodóba ejtené az embert; de mi közelebről akarunk nézni szemébe.

Ha az emberi nem műveltségének történetét, többiközt például *J e n i s e h „G e i s t u n d C h a r a k t e r d e s a c h z e h n t e n J a h r h u n d e r t s ”* vagy Herder „*Ideen zu einer Geschichte der Menschheit*” (Werke II-VII.) és „*Briefe zur Betorde-*

rung der Humanität” (Werke XT, XII.) művelt olvassuk: azonnal szembe ötlük, hogy minden kornak más sajátága, mind-egyiknek saját előnyei s hiányai voltak; hogy a világ mindig óhajtotta a jobbat s ahhoz nem csak közeledett, hanem e is jutott. Maga a visszaesés is csak egyes népek– s törzsekre nézve volt végzeteljes, míg az egésznek hasznára történt. „Az emberi életben a születést mindig fájdalmak előzik meg; s valamely bűnnek kiirtására gyakran annak szemtelen, látszatos diadala a legbiztosabb eszköz;”¹⁾ s így a látszó visszalépések, hanyatlások is a haladásnak mozzanatai. Minden korszak a megelőző által lett előkészítve: miért a jelen világ sem tarthat igényt maradandóságra; ez is le fog tűnni, hogy jobbnak adjon helyet. Tény az is, hogy e változásokat, az emberiség javításának, nemesítésének munkáját emberek eszközlik; mert még ott is, hol a Gondviselés közvetlenül intézkedik, emberi erők szolgálnak eszközül. – Szépen ecseteli ezt Kölcsey is, nemzetünk *emez* angyalszelíd bölcse: „Tekints az egészre, s lehetetlen meg nem vallanod, mikép a világ népei közt ezerjő látszik ugyan csirájában megfojtva, ezer küzdő pályája közepén elsüllyesztve sat. – mégis a műveltség nagyobb-nagyobb terjedését, az erkölcsök szelídülését, az ismeretek közönségesedését, múlt századokat a jelen korról összehasonlítva, nagy tömegben szemléljük. Vesd össze az időt, midőn Idomeneus saját gyermekét megáldozni gondatlan fogadása miatt magát kénytelennek hívé; az időt, midőn a spártai nép Karthago szövetségét csak úgy fogadá el, hogy az templomait embervérrel többé ne fertőztesse; s ismét az időt, melyben a kereszténység isteni alapítója ellenségeinket szeretni tanított. S nem látod-e e három lépcsőn keresztül az óriási emelkedést? Való, hogy az emberek az *isteni* tanító szavait közönségesen meg nem tartották; való, hogy időről időre borzasztó jele-
 netek gyakran tűnnek föl: és mégis oda jutottunk, hol a rabszolgaság eltörlése, az ember becsének általános megismerése s ezredek óta fennálló kasztok összeolvadása kivihetetlennek többé nem látszik, s ugyanazon emberfaj közt, mely valaha embert áldozott, gladiátorait egymást gyilkolni gyönyörködve nézte, a rabszolgává tett embert barmainál kevésbé kímélte s több efféle. Ezek s az ilyenek jelei, mikép a népek tanítói gyakori veszélyeik mellett is

¹⁾ Braubach, Funtamentallehre etc. 100.

nem hiába szórták a magot. Gyökeret vert az, s az ismeretek témérdek massájával egybe forrva többé ki nem írtathatik.” Parainesis. „Mindig megifjodva lép elé az emberiség nemtője – mondja Herder – s tovább vonni nemzeteken, nemzedékeken és nemzetiségeken keresztül.” ¹⁾

Mikor fog az emberiség, egészben véve, tökélyesebb létre jutni: az az isteni gondviselés dolga, mely az emberiség nevelését önmagának tartotta fel; de a főkelt szellem a tökélyesedés kötelességéről maga az emberi természet által levén meggyőződve, arra nem is gondol, legfőlebb is annyiban, amennyiben a történelem világánál némi sejtelmet szerezhet a jövőről, hanem fáradhatlanul törekszik előtte lebegő eszménye felé. Lelkesedése nem fog lanckadni, még kevésbé megtörni; mert láthatja, hogy a legparányibb kezdet gyakran csodálatos eredményeknek volt magva; hogy egyes emberek egész országokat kiemelték vadságukból, mind anyagilag, mind erkölcsileg, s kitartó szívós munkásság győzelmet aratott a gonoszon, melyet kiirthatlannak hisznek vala. De a világ folyása más oldalról arról is meggyőzi őt, hogy minden változhatlan törvények szerint ér céljához; hogy az isteni bölcsesség minden dolgoknak kijelelte virágzásuk, érésök s gyümölcsözésük idejét; de melyet az ember, mint Isten céljainak eszköze, nem tudhat; neki elegendő azon tudat, hogy Im napszámosként munkálkodók vala az Úr kertjében, s hogy a gyümölcsözés óhajtott ideje előbb-utóbb elérkezik. „A bölcs késő öregségében is elülteti a fát, noha hasznával maga nem élhet; de érti, miképen az rendes időre megnő s unakáját gyümölcsössel enyhíti. Ő tudja, miért kell várni; s ki várás után sok jót nyert, az munkálni a jövő korért sem rest. – A választottak sokfélék, egyik választva lőn, hogy elvettessék, mint a mag, jövő aratás reménye végett elrothadandó; másik, hogy érett kalászként tűnjék föl, idejét töltve sarló alá jutandó. Ily rothadásra szánt mag volt a két Gracchus, ily sarló alá jutott kalász Juliig. – És bár küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatunk ki: de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főcélja nem is ez vala, nem nézünk vissza átokkal a pályára, mely ha nekünk tövist hozott is, nemünknek most, vagy jövőben virágot és gyümölcsöt teremhet.” Így Kölcsey Parainesisében.

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. IV. 199.

De ha így áll a dolog, nem botorság-e azt hinni, hogy az emberiség szakadatlanul ugyanazon körben mozog; hogy mindig hasonló marad magához, s hogy így a gyermeket csak a folyó világ számára kell nevelnünk? Sőt inkább nem ellenkezőről győz-e meg bennünket a történelem? Nem egy jobb, szebb élet felé kell-e sóvárgó szemekkel tekintenünk, más szóval: nem tökélyesedés-e feladatunk? Ha nem: akkor a tökélyesülhetés, az emberi természetnek más földi lények fölötti eme legfönségesebb fölénye sem való; de ezt, mint kézzel foghatót, csak senkinek sem fog jutni eszébe tagadni? Épen ezen fölény, melyben a halhatlanság virágának reménye is rejlik, dönti meg az egész haszonelviség okoskodását; mert ha az embernek mindig ugyanazon műveltségi fokon kellene maradnia, akkor ő hasonlóan az állatokhoz e műveltségi fokához arányos, tehát céljának elérhetésére tökélyesen fejlett szervezettel jönne világra; tudna mindent, amire szüksége van, s így a nevelés fölöslegessé is válnék. Hogy sok ember nem lesz azzá, ami lehetne, azt bizonyítja, miszerint az általok elérhető tökély szabad akaratnak és önmunkásságnak, nem, mint az állatnál, csupán az ösztön szükségképi működésének lehet kifolyása. Igaz ugyan, hogy a tökélyesedést némely külviszonyok sok emberre nézve igen megnehezítik, annak mindenoldalú valószínűsítését lehetetlenné teszik: de az is igaz, amit Kant mond, hogy a tökélyesedés bizonyos mértékben minden emberre nézve valószínűsíthető. Az is igaz, hogy ha az alcélokat, minő az ismeretgyűjtés, művészet, politikai befolyás s több ilyen, nem mindenki érheti el; de a tökélyesedés eszményére, a Krisztus élete s tanítása által oly fenséges egyszerűséggel szemléltetett keresztény erkölcsiségre, a még oly egyszerű ember is föl-emelkedhetik. S ha valaki igazán egyesül Krisztussal, bírni fogja azt, ami való, igaz, jogos, tiszteletes, tiszta, kedves, bírni fogja a felebaráti szeretetet; mik oly tulajdonok, melyek mind az egyedboldoggá teszik, mind a társadalomra nézve hasznosak, jól-lehet birtokosuk sem írni, sem olvasni nem tud. – „Tudjuk, hogy a világ boldogságának hathatós előmozdítása nem mindenkinek jutott osztályrészül; s hogy némely rendkívüli tehetség a külförül-mények nyomása miatt semmire sem mehet, vagy meg is semmisül: de ez mind nem jogosít fel bennünket arra, hogy a tehetségek általános fejlesztését károsnak tartsuk’, vagy hogy azt a magasabb osz-

tályok, vagy jobb tehetségek kiváltságának tekintsük. Mert minden egyednek természetéből folyó kötelessége a tökélyesedés, először önmagára, másodsor az egészre nézve; miből önkényt következik, hogy a tehetségek általános fejlesztésére, mint a tökélyesedés alapjára, mindenkinek joga és kötelessége van. A fejlődés első éveiben ki is tudná meghatározni, melyik gyermekben van azon erő, mely egykor az emberi társaságra nagyobb befolyással lesz?”¹⁾ Aztán csak bizonyos osztályok gyermekei volnának hivatva enemű befolyásra? Nem látunk-e akárhányat épen ezen osztályokból, kik legkedvezőbb körülmények daczára is alant maradnak, míg a szalmakunyhó gyermeke üstökösként jelenik meg az erkölcs és szellem láthatárán? „Kinek a közönségesen, a mindennapin fölülemelkedni erő nem jutott: az kitetsző helyre ne álljon. Hazát és emberiséget csak jelesek boldogíthatnak, s e célra a munkálás kötelessége alól nem vétetik ki más, mint a természettől tehetség nélkül hagyott szerencsétlen. Ha bámulatos művet írni, fontos ütközetet nyerni, phidisi szobrot állítani, országos alkotmányt alapítani sat. nem mindentől telik: de elveit, érzéseit minden megtisztíthatja, magát erény követésére minden szoktathatja, hasznos ismereteket minden gyűjthet”²⁾. A tökélyesedés elve nem követeli az úgynevezett magasabb, finomabb nevelést, a nyelvek-, művészetek– s tudományokban való képzést, hanem igenis a gyermek tehetségeinek általános és összhangzó művelését; hogy így, lépjen az bármelyik életpályára, alapot nyerjen a maga és az emberiség tökélyesedésének önálló munkálására. A tehetségek művelésének eme fokára mindenkinek egyaránt van joga, úgy hogy e tekintetben teljes egyenlőség uralkodik a palota s a gunyhó gyermeke közt.

De tegyük fel, hogy azon gyermek, kinek tehetségeit fejlesztés helyett elhanyagolták, boldogabbnak érzi magát az emberek között; s hogy így lehető legtöbb oldalú magasabb nevelés még a tehetősebb felső osztályoknak is ártalmas: kérdés, ki legyen a jobb létnek megállapítója, melyet mindenki óhajt, s melynek lehetőségét már csak azzal is mindenki bevallja, hogy a maga körében minduntalan javításokat teszen? Bizonyára, ha a nevelés nem ébreszti és nem fejleszti a tehetségeket; ha megszűnünk az ifjú nem-

1) Niemeyer, Grundsatz der Erziehung und des Unt, 1834. I. Th. S. 384.

2) Kölcsei, Parainesis,

zedékek elé bizonyos eszményt tartani, melyhez törekednie, vagyis mely szerint tökélyesednie kelljen; ha nem emeljük azon tudatra, hogy a tévedés, butaság és gonosz ezer és ezerféle nemei ellen az igaznak, jónak és szépnek győzelmét lehet és kell kivívni: akkor a már is lábra kapott eudaemonismus legdurvább foka leszen majd életszabálya mindenkinek, s nem sokára teljes felbomlás következik be; mert kiki csak azon töri majd fejét, hogy a maga alantias érdekeit, ha mindjárt embertársainak s az egésznek kárával, mitöbb végpusztulásával is kielégíthesse. Mit is törődnek másnak sorsával, ki a maga én-jét tűzi ki központul?! Helyesen mondja Kölcsey: „Nincs nagyobb bolondság, mit magát a teremtés központjánakgondolni, s mindent, ami nem egyedül érette tétetett, megvetni.” Parainesis.

A haszonelviség emberei szánandóknak tartják azok sorsát, kik a világjavítás, mint ők mondják, eszményi álmának adják át magukat; mert a különben is oly rövid éltöket megrövidítik, azt kinok szakadatlan lánczává teszik s végelemzésben éltöket is veszítik, mert nem élnek semmit, míg mások a világ tényleges állapotához alkalmazkodván elégedetten élvezik napjaikat. De hogy e szánakozás igen eltévesztette tárgyát, nem nehéz belátni. „Ki az emberiség nemesebb céljaiért lelkesül, az az erényért, haza- és emberiségért olthatlan lánggal égni megszokta. E lelkesültség a szerencse minden változásai közt gazdag táplálékot nyújt lelkének. O nagyon jól tudja, mikép a legszentebb nevek vagy megtapodtatnak, vagy gonosz célok eltakarására álarcz gyanánt használtatnak. E látmány fájdalmat okoz keblednek, annál kínosabbat, minél tisztábban megőrzended szíved érzéseit: de vigyáznod kell, nehogy miatta az emberi nem iránt gyűlölettel visseltessél, vagy kísértetbe jőj az erkölcsiség ideálját, mit a bölcsek erénynek neveznek, valami képzeménynek tartani. Gondold meg, hogy soha sem volt, legalább igen ritkán volt ember, ki erkölcsi sülyedése legalsó lépcsőjén is a rény szeretetre méltó voltát, ha csak pillanatra is, ha csak kétségbeesés érzelmeivel is, meg nem ismerte; s mindenek fölött soha sem volt és soha sem leszen ember, ki szíve és lelke tisztaságát, üldözés és veszély között is ég áldásának nem tartotta, ki magát balsorsban is boldogabbnak nem hitte volna a szerencsében tündöklő gonosznál. Örömedben és keserveid között szüntelen szere-

tettel viseltessél az emberiséghez, melynek kebeléből az erény magvai még soha ki nem száradtak. Bizodalmadat az emberek iránt tisztán megőrizheted akkor is, ha az érdemet üldöztetni s a lelkes fáradozót céljától elűtetni látandod.” Kölcseynk az igazi bölcsesség egyik legszebb vonását jellemző eme szavaihoz tartván magát a magasabb hivatású férfiú, az emberiséget minden fonákságai mellett is szeretettel fogja Ölelni, mert ez minden nemes szívnek elengedhetlen föltéte. A legnagyobb méltányossággal ítéli meg a maga körött levő embereket és dolgokat, s nem kell búskórságba esnie; örvendhet a meglevő jónak, de lelke egész teljével csügghet egy szebb jövő reményteljes képén. A fonákságokba nem fog beleilleszkedni, hanem hol csak szerét ejtheti, irtoztatja a rosztat s terjeszti a jót. Az emberi tökélyesedés küzdéssel jár. „Küzdés az élet – mondja Kölcseynk. – Ez igazságot még azok is érzik, kik a mindennapiság nagy országútján a sokaság közt egy napról másra megrögzött formák határvonalain belül bolyonganak, anélkül hogy szemeiket fölemelnék s tekinteteiket új szokatlan pálya felé röpöntenék. Mi nem fog még történni azzal, ki a sokaságot elhagyván, kevesektől járt útra tér, vagy egészen új pályát nyitni készül! Minden ily törekedés ezer meg ezer ellenséget támaszt. De nem kell általa elrettenned; ellenség és ellenkezés nélkül a természetben semmi sincs. Elveted a gabonát, s mennyi veszély nem vár arra a kikelés pillanatától fogva aratás idejéig; s fognád-e azért az évenkinti vetést elmellőzni? A nemes küzdő elébe vetett akadályok sokszor s legtöbbször épen neki szolgálnak: mint Heraklesről mondja a mythos, kit a zsarnok veszteni akarván, halálos merényekre küldött ki, veszély helyett Örök dicsőséget hozókra. Meggyőzött akadály mindig a tett becsét neveli; s a pór nép zajgó kiabálása, legyen az melletted, vagy ellened, mindig megvetésre méltó.” Ki mondhatja boldogtalannak már csak egy gépésznek is küzdelmét, ki pénzt, időt áldoz, magányt, szegénységet szenved s gyakran a tömeg gúnykaczajának teszi ki magát, csak hogy talál-mányát valósíthassa. Azt hiszitek, a jövő nyereség reménye volt állhatatosságának rugója? Csalódtok! Arra a valódi mű szorgalom utójára gondol. Az eszme, mely egész lelkét elfoglalja, kárpótolja őt, s nincs pénz, mely terve valósítása fölötti örömeivel fölérne. Kísértsétek meg, vajjon az igazi művész, kinek pillanatra sem

hagy nyugtot eszméibe, ki azért a legvégső szükségre kész jutni, fogna-e cserélni az úgynevezett szerencsefiaival. Bizonyára, ha repkény helyett tövist nyújtanak is neki, ő marad, aki vala; mert, mint Herder mondja¹⁾, annál tisztább, csendesebb, istenibb lesz rejtett, megpróbáltabb erénye. Az ő eszménye kiapadhatlan kéjforrás, melyről embereknek, kik csupán az érzéki világban tengenek, sejtelmök sincs! Az érzékiségért rajongó, ki kincsre, rangra és tiszteletre törekszik, hogy az élet élvserlegét bőven és kényelmesen szörpölgethesse, szegény ördögnek szokta nevezni s magas számalma tárgyául teszi a művészet és tudomány isteneinek kegyeltjét. De a művészet és tudomány fölkentje nem irigyli e rajongók boldogságát, nem kérdezősködik az ő ingerszereik után; szemei éjjel-nappal eszményén merengnek, mely egész lényét annyira elfoglalja, hogy minden másról, még az életre szükségéről is megfeledkezik. S mégis, ha ő az érzéki élvről való lemondásban nem csak áldozatot nem lát, sőt inkább annak reményében, hogy az ember neme-sebb természetének s legmagasabb erejének nyilatkozatára kijelelt terén elő fog haladni, a legnagyobb erőfeszítésekre is lelkesedéssel s legtisztább örömmel vállalkozik: nem ő-e az igazán boldog, ki a világ előtt eltakart beléletében semmi kedvetlenséget, undort és bánatot nem érez; vagy talán az érzékiség rabja az, kit mindezek gyötörnek, kinek élete fegfölebb is csak az emberiségre nézve minden nyom nélkül elenyésző tűnékeny fény volt? Boldogság-e az, ha az érzékiség rajongója fölbredvén mámorából, sem erkölcsi tudatában, sem értelmében semmi olyast nem lel, mi vigaszt volna képes nyújtani?

Világos tény, hogy létünk magasztosabb érzelmeire nagy befolyása vagyon a képzelemnek. Milliók azok száma, kik éltök legboldogabb óráit azon édes álmoknak köszönhetik, melyekben egy szebb jövőre nézve ringatódznak vala, de amelyek soha sem teljesültek. Ezen álmok pedig legnagyobb részben csupán küljöllétre, múltékony tervekre vonatkoznak. Nyomjátok el a képzeletet, a költészetet a keblekben, építsetek mindent az értelemre: s az embert a természet adta édenből ez élet tövises földjére üzitek ki s a kitépelt remény helyébe az emberiség iránti bizalmatlanság s kétely növényét ültetitek szívetekbe!

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. und Geach. 1813. II 3¼

S ha már a pusztán érzéki élv felé kitekintő képzelet is gyönyört teremt: mennyivel boldogítóbb az, melynek tárgyát nem teljesületlenül maradó csalóka remények képezik, hanem egy jobb világ, melynek létesíthetése semmi kétséget nem szenved. Már maga az eszmével való foglalkozás is tiszta, magasztos örömmel képezi forrását: hát még az eszmének valószínűsítésére törekvő munkaság! „Ha már egy gépész eszméje is kárpótlásul szolgálhat a mindennapi élvezetért; ha egy művész éltét adja művészetéért: mily magasztos lehet a lelkesültség, mely az örökké igaznak, jónak, szépségnek terjesztésében, egy szebb, jobb világnak létesítésében leli egyedüli kiej örömet; mely szabad, felvilágosult, tiszta, bölcséleti, hősi szellemmel párosulva az emberiséget a sokféle, különösen pedig erkölcsi nyomortól megszabadítani buzgólkodik! Talán biztosan mondhatnók, hogy az így lelkesült szellemek, tervök teljesülésének előérzetében, a valósággá leendő isteni országnak sejtelmében, hol csak igazság és erény uralkodik, oly magasztosán boldog állapotban érzik magukat, hogy azt semmivel, mit fejedelmek és népek ajánlhatnak, még koronával sem cserélnék föl, épen azért, mert az ország, melyben ők buzgólkodnak, nem e világból való. Az ő boldogságuk akarataikban és munkásságukban rejlik. Nem fejezhetni ki, mondják ők, mennyi jót eszközölt a maga tanítványaival egy Solon, Numa, Pythagoras, Sokrates, Zeno, hogy ne említsük az isteni Nazarenust, ki a kis Júdeában mintegy elrejtve járt, mindenkitől elhagyatva kínzás és gúny közt keresztalált szenvedett, s kinek hátrahagyott igéje a világot megváltoztatta. Mert az igazán bölcséleti szellem vagyis a megfontoló, átható, és az örök törvények szerint akaró ész a föld sava volt mindig.”¹⁾ „Gondolj Newtonra! mondja Herder. Mennyit tett csak ő maga az egészért! Mily roppant magasra emelte nemét! Mikép kellene szólnom, ha fel akarnám sorolni azok érdemeit, kik oszlopaikat, sarkait képezik századunknak?!”²⁾ – S ez mind a szent lelkesedés műve!

Ezen tiszta lelkesülés az igazért, jóért és szépért eltüreti a főkelt szellemekkel a félreismerést, keserítést és bántalmazást is, melyekkel azok illetik, kik nem tudják, mit cselekesznek; kedvök, bátorságuk ezek daczára sem lankad. íme ilyen az eszményért lel-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Th. S. 390-392.

²⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. II. 350-3,

kesülő szellemek világa! Ez az igazért, szépért, jóért szakadatlan áldozatra kész tiszta szellemi lelkesültség boldogsága! Többre akarjátok-e becsülni a gyáva göröngyhöz tapadtnak sorsát?

Ne szánakozzatok tehát rajtok, hanem magatokon. Nekik még a szenvedések is örömet hoznak; midőn benneteket a külviszonyok szerencséje hordoz, fölemel s földig sújt. Halljátok csak nemzetünk egyik bölcsét, mit mond Parainesise elején. „Aki életében sokat érzett és gondolkodott: oly kincset gyűjthetett magának, mely az élet minden szakában, a szerencse minden változásai közt gazdag táplálékot nyújt lelkének. A mindig– szerencséiben élő ily saját bírtokot szerezni rá nem ér. Isten a szenvedőnek engedé a vigasztalást: az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni. Hála neki, hogy életet sem hagyá szenvedések nélkül lefolyni! Keserűek valának azok: és mégis általok tanultam az emberiség becsét érteni, való nagyságot hiu ragyogványtól megkülönböztetni, bal szerencse tekintetét nyugodtan tűrni, kevés híveimhez kölcsönös hűséggel csalódnai s mindenek fölött érezni: miképen szenvedés és kebelszaggató áldozat tulajdon örömet hoz leikeinknek és sorsunkon fölülelmedni megtanít. Ki csak társasági multságokban óhajt ragyogni, vagy épen tudatlanok által akarja magát bámultatni, az könnyű módon elérheti célját, de értelmeseiktől megvettetik. Aki azonban fönnérzést nyere sorsától, ki magasbra törekvő társaságban, a szép és jó példáit jókor szemlélhette: annak kötelessége úgy élni, hogy a mindennapiság keskeny köréből kiléphessen.”

De aki e körből hivatásszerűen kilép, azért nem szakít a világgal, tudván Kanttal, hogy az igazért, jó– és szépért való lelkesülés nem ellenkezik a való világgal. 1) Az eszményi világ alatt tehát nem ért a természettel ellenkező holmi agyrémekeket, melyek a fennálló s részben az ész legméltóbb vívmányain alapuló viszonyok teljes, vagy erőszakos felfogatására céloznak; sem nem veti meg azon jókat, melyeket az őt megelőző pályahősök éltök feláldozásával készítettek a jelen világ számára, sőt ezeket hálával s biztosítékul fogadja, hogy neki is sikerülhet a meglevő jót még magasabb fokra emelni s a rosztat, hanem megsemmisíteni, legalább enyhíteni. „Nem minden, mi általában jó és szép, illik minden vi-

¹⁾ Kant, Kritik der reinen Vernunft, Riga. 1781. S. 567-583.

szonyra, s nem lehet mindent valósítani. Csak az igazság keresése az, mi nem függ viszonyoktól; azt keresnünk kell, mert tárgyilag véve legfőbb, legszentebb javát teszi az emberiségnek, alanyilag tekintve pedig nélküle semmi jó sincsen az emberen; keresnünk kell, nem törődve azzal, vajjon hasznos-e, vagy ártalmas, vagy nem szenved-e miatta a jó szív. Csak annak lehozatalában, alkalmazása– s elterjesztésében fogunk a bölcseségtől tanácsot kérni, s pedig csupán magáért az igazságért, nem azon közönyösség szépitgetéseért, melynél fogva legtöbbször úgy hagyják a dolgokat folyni, amint folynak.”¹⁾

Mindezek után kérdezzük: nem lealacsonyító-e az emberre, különösen keresztény emberre nézve a porban fetrengni, a földön csúszni akkor, midőn még a pogány költő is ezt énekli: *O s h o m i n i s u b l i m e d é d i t , c o e l u m q u e t u e r i , P r o u a c u m s p e c i e n t c e t e r a a n i m a l i a t e r r a m ! ?* Fogamzott-e emberben valaha oly nagyszerű, az emberiség egész létének elintézését magában foglaló gondolat, minő az Úr imájának, ezen isteni remekműnek, eme kérelme: *J ö j ö n e l a t e o r s z á g o d ! ?* S ezen ország eljövételére közre működni nem a legboldogítóbb feladat-e, mely embernek juthatott osztályrészül? Az Úr imájának csak a kenyérről szóló kérelmére legyen-e függesztve szemünk? – Valóban, szentes magasztos dolog az eszményi vagyis egy jobb, szebb világért lelkesülni s annak létesítésében fáradni a nul működni!

Azért a nevelés sem teheti boldogabbá a növendéket, mint ha szívét és lelkét ezen eszményre fogékonnyá teszi; nem tünékeny, szeszélyektől függő érzéki élvezek, hanem elválhatlan örömek tiszta forrása leszen az számára. Nem mindenkinek hivatása nagyobb körben működni; de hogy az emberiség tökélyesedhessék, arra mindenkinek meg kell tenni a magáét. S épen az a nevelésnek feladata, hogy mindenki annyit tegyen, amennyit erejénél fogva tenni, képes. így fog Isten országa mindinkább terjedni közöttünk. „Nem üres szóvirág,– mondja Niemyer – amit a szellemdús Wagner állít: „A boldog állapotot, mely homályos távolban vár az emberiségre, lelkesedve tekintü növendékünk s boldogságát leli abban, hogy az emberiségnek kezet nyújthat az ígélet földének elfoglalá-

¹⁾ Diesterweg, Wegweiser, 1850. I.B. S. 273.

sara. Nem gondol azzal, hogy ő ez arany időt talán nem éri meg; jól tudja, hogy az, mi neki emberiség, nem halhat meg. Az ő emberisége még akkor is fönmarad, ha ő már nincs többé, s amit ő emberien cselekedett, az élni fog az emberiség javára.”¹⁾ „Vallás, nyelv, művészet, tudomány, maguk a kormányok is nem ékesíthetik magukat szebb koronával, mint az emberség, az emberi lelkek erkölcsi tovább-képzésének pálmaágával. Testünk a sír porával egyesül s nevünk is mihamar eltűnik mint árnyék: csak Isten szava által élhetünk tovább névtelen hatással is mieink lelkéiben.”²⁾ Annál nagyobb gond fordítandó az ifjúság eszményi nevelésére, minél nagyobb mérvben kezd terjedni a haszonelviség, mely nézetünk szerint keserű leczke leszen az emberiségre s a jobb irányt fogja megállapítani. „Jelenleg – mondja Ziller – közel áll azon veszély, hogy az emberiség az ösztönökbe és a dologtalanság bűntenyésztő fertőibe téved, midőn durva vágyainak kielégítésére a legkörmönfontabb, legmesterkétebb ingerszereket gondolja ki s használja.”⁵⁾

e) A nevelési Individualismus, humanismus és socialismus.

A nevelés fogalmának negyedik mozzanata az, mely szerint az egyed mind maga, mind a társadalom tökélyesedésének eszközölhetésére nevelendő. Ez ellen következő nevelési irányzatok vétének:

Az egyedelviség, mely csak növendéke egyedi jogait ismeri el, melyeket a társadalom szerinte igen megcsonkít, különféle igazságtalanságot követvén el a természeténél fogva ártatlan, tiszta gyermeki lelken. De ez irány megfeledkezik arról, hogy az ember a veleszületett tehetségeknél fogva társadalomra vagyon utalva; hogy a társaságtól számtalan jót vévén, ő is tartozik annak adni, Kölcseyként (Parainesis) oly igazságos viszonzás az, mely épen igazságos volta miatt kötelességgé válik. Méltatlanság is lenne a maga énjét a lét központjául tolni föl, vagyis magát a társaságtól elszigetelni, akkor, midőn a társaságnak mint egésznek szintén

¹⁾ Wagner, Philosophie der Erziehungskunst: Niemeyer, Grundsätze etc. I. Th. S. 31)9.

²⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. IV. 11)7.

³⁾ Ziller, Grundlegung, zur Lehre vom erziehenden Unterricht, Leipzig. 1865.

elég oka van panaszkodni az egyesekre. Egyébiránt az elszigeteltség gyakorlatban még nem kísértetett meg: próbálják meg az illetők s agyrémeiket maguk fogják bevallani.

Ennek ellentéte a nevelési socialismus, mely a növendékben egyediséget, szabadságot nem, csak eszközt ismer, melynek az egész, t. i. az állam, vagy nép rendelkezésére kell állania, mint azt az ó korban látjuk. Ha az egyedélviség a főnnálló intézmények teljes fel forgatására tör: az már nevelési r a d i c a l i s m u s. Ha ezen felforgató szellem a keresztény vallási intézvényekre irányul s az ember rendeltetését a természeti élet igényeinek kielégítésére szorítja: akkor ez pogány radicalismus, mely inkább a könnyebben s büntetés félelme nélkül ostromolható egyház ellen tör. „E fajta rajongók szem elől tévesztik, hogy a világ jelen tisztesebb alakja nem a pogány classicismus, hanem a keresztény szellem által magasztosított classicismusnak műve; minél fogva a kereszténység isteni szellemét, mint gyöngéden ápoló dajkájokat, szeretniök kellene; elég vakok annak be nem látására, miszerint az ó alaktökély csak a kereszténység istenileg tiszta s megszentelő erejü elvével összeköttetésben képes valódi műveltségre vezetni, mint az eléggé kézzelfoghatólag kitünik abból, hogy a keresztény polgárisultság napról napra magasabb tökélyre emelkedik, míg ellenben az ó kor műveltsége, önmagában, még a legképzettebb görögöket sem óvta meg az enyészettől. Jól meg kellene ezt gondolniok azoknak, kik a nevelést az egyháztól el akarnák szakítani, azt világiasítani, a tanodákba a vallási közönyt bevinni. Az iskolának és egyháznak nem szabad egymást kizárniok, hanem eleven viszonyhatásban élniök. Nevelésre nézve sincs másban üdv, mint Krisztusban”¹⁾). Ki mást vall, föl világos ultnak hiszi magát; de csak szánandó korlátoltságát, tévedését árulja el, melynek fogása nagyokat, merészeket mondani, hogy bámulják – a szellemileg szegény tömeg s a hozzá hasonló nyeglék.

Egyik szelídebb neme a pogány radicalismusnak az ész vallás, mely a kinyilatkoztatást megveti s Isten, gondviselés, szabadság, halhatlanság jelszókkal bögyeszkedik. Elég legyen csak annyit vetnünk ellene, hogy e fogalmak a mostani tisztult alakjokat a

¹⁾ Baur, Eucykl. de.s get.; Era. und Unt. v. K. Schuiicl- etc. Gotha, II. B. S. 272.

kinyilatkoztatásnak köszönhetik, mely nélkül még most is köd ülne rajtuk.

Téves irány végre az egyoldalú Idealismus azaz a ferde humanismus is, mely csak nem régen hagyott fel abbéli nevelési eljárásával, hogy a növendéknek a classions nyelvek segítségével kizárólagosan alaki, eszményi képzést adjon, a tiszta emberinek kifejtését czélozza. A mostani világ, mondja, eltávozott a tiszta emberiség eszméjétől, s így az ó korba kell azt vezetni, mely nem csak közelebb állott ez eszméhez, hanem benne is élt. Tagadhatlan, hogy ezen eszményi, emberségi (ideális, humanisticus) empirismus örökbecsű kútfoket tartalmaz nem csak a gyakorlati, hanem az elméleti nevelésre nézve is; de oly nevelési irányt, mely legkevésbé sem veszi tekintetbe a gyakorlati életet, épen nem helyeselhetni. Amely nevelés az Isten országának valósítására irányzandó törekvés ébresztését és fejlesztését tűzte ki főczéljául, az azon isteni törvényt is ösmeri, melynél fogva az egyed nem pusztán önmagáért, hanem az egészért is létezik, mint annak nem holt, hanem élő tagja.

f) A nevelési anyagelviség.

Ezen téves irányok mellett megemlítjük röviden az anyagelv is ég et is. Ennél irányról szó nem is lehet; mert valamint az Összefüggő gondolkodás által rendezett emberi életet, úgy a nevelést is lehetetlenné teszi. Az anyagelviség mindent anyagi elemek véletlen egyesüléséből származtatván, nem bír semmi alapelvekkel, következésképp nem is nevelhet, ha csak a növendék czélszerű táplálását nem veszi annak, melyből az anyagelemek kellő kicserélődésének, s ha az anyagelviség következetes akar maradni, helyes szellemi tevékenységnek is kellene fejlődnie. Ez agyrémet illetőleg azonban a 6-dik §-re utalunk, mely azt kellőleg méltatja, s itt csak azon dicséretes következetlenséget említjük, melynél fogva még a legszélsőbb anyagász is szelíd, jámbor gyermekeket óhajt; s ha kérdezik, akarja-e gyermekeit a maga nézetei szerint neveltetni, kereken ellenmond; jele hogy sejti, miszerint nézetei a gyakorlatban nem érvényesíthetők.

V. SZAKASZ.

A nevelés általános elvei.

66. §. A nevelésnek természetszerűnek kell lenni.

A 63-ik §-ben megállapítottuk a főelvet, melyből a nevelési tárgy, a czélok és eszközök hármasságának kiindulnia s melyhez visszavihetőnek lennie kell. Itt most már azon elvekről akarunk szólni, melyek, ha a főelvnek *eleget* akarunk tenni, a nevelési tevékenység minden ágában szorosán szem előtt tartandók. Némelyek ezen elveket szabályoknak nevezik; de a szabály szó még az *elvet* is szűkebb levén, a nevelés minden részletére alkalmazható és alkalmazandó igazságot nem fejezi ki szabatosan. Mások *törvényeknek* nevezik. Ez ellen nincs kifogásunk. Mi a *főtörvényt* főelvnek mondván, azon törvényeket, melyek a *főtörvényre* visszavihetők, egyszerűen *elveknek* nevezzük.

Némelyek egész halmazát írják össze az elveknek; de azok nem elvek, hanem csak egyes esetekre, vagy legfőlegb a nevelés egyik-másik ágára vonatkozó szabályok, melyeket, ha már az elv elnevezést megtartjuk, legalább különös elveknek kellene nevezni. Mi gondos vizsgálat és összevetés után a nevelési elv fogalmának kellékeit csak a következő hat pontban találjuk: a) a nevelésnek természetszerűnek, b) általánosnak, c) az egyediséghez alkalmazottnak, d) összehangzónak, e) fokozatosnak, f) az általános és különös célra nézve *célszerűnek* kell lenni. – Kivéven az utósót, melyről már a 50. §-ban szóltunk, mindegyikről külön fogunk szólni. E cikk az első elvet tárgyalja.

Az ember mind testi, mind lelki tehetségeinek kifejlődése és kiképzése örök, természeti törvényeknek van alávetve, melyeken nem változtathat semmi mesterség. E törvények határozzák meg a nevelés módját, eszközeit; s minden törekvés más mint ezen az utón akarni nevelni az embert sikertelen, vagy éppen ellenkező eredményű. Valamint a kertész a növényt csak ennek természeté-

vei egyező módon növesztheti, úgy a nevelőnek sem lehet az embercsemetével másképp bánnia, mint ahogy azt tehetségeinek természete parancsolja! Ellenkezzük a természettel – mondja Diesterweg!) – akadályozhatjuk részben, vagy egészben törekvéseit némely esetekben; parancsolhatjuk, hogy azok ne legyenek: ez mind nem segít; ők nem szűnnek meg; ha elnyomatnak, ismét elétörnek, s csak az ő segítségével, az ő szolgálatukban remélhetni szerencsés eredményt. Nem a természet ellen, csak vele, az abban rejlő erővel, képes az orvos is egészséget fentartani, betegséget gyógyítani; s a természet az orvos ellenkező, ártalmas szereit daczára is sokszor maga gyógyítja meg a beteget, jeléül annak, hogy a mesterség és tudomány csak karöltve a természettel tehet valamit, de ellene semmit. Amit a mesterség természet nélkül látszik létesíteni, az is az ő műve. A gépészet csodálatos művei csak úgy támadnak, hogy a természet erőit fel tudjuk használni. Az ember nem lesz nagygyá, ha a természet ellen küzd; neveti ez az ő szeszélyeit; csak ha a természethez hű, lehet nagygyá; mert az mindent tehet, amit akar, és semmit sem akar, amit nem tehet, törvényei változhatlanok. A legtöbb rász és gonosz a világon onnan van, hogy az emberek nem tisztelik a természetet. A nevelés gyakran azért nem sikerül, mert természetellenes. A természet örök harcot ví az ellen, mi vele ellenkezik; s a természetellenes bánásmód megölhet ugyan egyeseket, de az emberiség nem ölhető meg; mindenik új szülöttel mint phoenix újra föléled a bántalmazott természet s folytatja a harcot, míg végre *győz, mint egyetlenegy* legyőzhetlen hatalom a földön. Elő- és bal ítéletek, babona, tévely, csalás, tudatlanság s más pokoli hatalmak harcolhatnak az értelmiség ellen: hasztalan erőlködés! – az értelmiség elő fog törni. Lebilincselhetitek kényuri törvényekkel az akaratot, a bálványozás ezerféle nemeivel, rabszolgasággal stb.: – egy éj jő, s az mint valami haragos vulkán, mint töltéseket megszagató tengeri vihar tör ki. Jaj annak, ki a hatalommal visszaélve a népek és emberiség természetét félre érti! Azért hallgassuk meg a természet szavát, kövessük azt mindenben, kövessük különösen a nevelésben, térjünk hozzá vissza, ha talán már eltértünk volna tőle, mert csak így remélhetni sikert.

¹⁾ Diesterweg, Wegweiser, IV. Aufl. 1850. I. B. S. 204.

Ha nincs bizalmunk az emberi természet iránt, nevelésünk sem lesz természetes és szerencsés. Minden nevelés, mely más valami mint természeti utón történik, rász. „Ön nem sejti, mondja Fichte, hogy mindaz kicsi bennünk, amit nem a természet tesz, maga az erkölcsiség magasztossága is, míg szükséggé, altera natura-vá nem lett bennünk, eltörpül az emberi kezek közt. „

Ne értsük azonban félre a nevelésben való természetszerűséget. Nem Rousseau természeti neveléséről van itt szó, hanem arról, hogy a nevelés mint mesterség a természet által kijelelt fejlődési törvények szerint intézze munkálkodását. A természetszerű nevelés a természetnek segítségére jó, nem hogy a természeten kívül álló új eszközökkel valami újat teremtsen, hanem hogy azt útjában tovább vezesse, a természettől megkezdett művet bevégezze. A természetes nevelés tehát a természetben nyilatkozó eszméből, a természet akaratóból indul ki s a szerint intézi munkásságát. De ha a nevelés mesterségének tovább kell vinnie az embert, mint azt a magára hagyott természet tenné: akkor a nevelésnek a természet vállain vagyis természetszerűen fölemelkednie, máskép a természetesen túlmennie, a természetet nem csak másolnia, hanem utánoznia s olyformán fölül is múltnia kell, mint Raphael szelleme fölülmúlja művelt. Ezt értjük mi a nevelés mesterségének természetszerűsége alatt.

Hogy a nevelő természetszerűleg járhasson el, törekednie kell az ember természetének, összes testi és szellemi tehetségeinek alapos ismeretére jutni, főleg a fejlődés különböző szakait illetőleg. Minél jobban ismeri a természetet, annál czélszerűbben fogja megválaszthatni a fejlődési fokozat igényelte eszközöket. Ezen ismeretre következő utakon juthat el: 1) tanulmányozza szorgalmasan az embertant, kiválóan oly munkákból, melyekben a testi és szellemi tehetségek fejlődésének, javulása- és romlásának forrásai, tényezői szemléletileg vannak eléadva; 2) forogjon mennél többet gyermekek körében, hogy gondos, nyugodt észleléseket tevéen, bő tapasztalást szerezhessen; 3) emlékezzék gyakran vissza saját fejlődése menetére, annak okai-, eszközei- és akadályaira; hasonlítsa azokat össze mind a maga későbbi és mostani gondolkodás- és érzésmódjával, mind a körötte levő gyermekekével; 4) gondolkodjék nevelési munkássága sikerének, vagy sikertelen-

ségének okairól; 5) észlelje más nevelők eljárás módját; 6) kísérelje figyelemmel a magára hagyott természet fejlődését is. Ha a nevelő ezen utakat kellőleg felhasználja: lassankint meg fog ismerkedni a gyermek természetével, felfogja az egyes tüneteket, melyeket különben nem értett volna, elkerül sok hibát s eljárását végre természetszerűvé teszi.

67. §. A nevelésnek általánosnak kell lenni.

Az ember fogalmát sem a test, sem a lélek egyedül, sem ezeknek néhány tehetsége nem teszi ki, hanem mindazon tehetségek összege, melyek lényegileg valamennyi emberben egyenlők. Az ember tehát nem egyik-másik, hanem valamennyi tehetséggel felruházva születik; csak is a mérték különböző, mely szerint a tehetségek adományozvák. Azok elkülönítése is csak képzeletünkben történik: valósággal pedig csak egy, de különböző működésben nyilatkozó tehetséget ismerünk. Ezek szerint a célnak is, mely az emberiség s így minden egyed elé ki van tűzve, e tehetségekkel arányosnak vagyis mindenkire nézve azonosnak kell lennie. De ha e cél tekintetéből az embernek nevelésre van szüksége, akkor önkényt következik, hogy az emberi tehetségek művelésének általánosnak vagyis minden tehetségre terjedőnek kell lennie. Nem szabad tehát egy tehetséget sem műveletlenül hagyni, vagy egyiket a másiknak rovására képezni, egyiket a másiknak feláldozni. A tehetségek között szoros kapocs vagyon, úgy hogy kár nélkül egyiket sem lehet magára hagyni. „Ki ne ismerné a test és szellem közti szoros viszonyt vagy az ész, szív és akarat viszonyható befolyását egymásra? Az érzékiség anyagot, a képzelet élénkséget, az értelem alaposságot, az ész világosságot nyújt a fogalmaknak. Mit ér a legerősebb, legegészségesebb test, ha nincs művelt szellem, mely azt fölhasználhatná? Mit a szellemi műveltség a test betegsége mellett? Lehet valakinek élénk képzelete, igen hű emlékezete; de mire megy ezzel, ha ítélő tehetsége gyenge? Mit ér a tiszta ismeret, tiszta érzelem nélkül, az érzelem akarat nélkül; hova visz az akarat, ha nincs ész, mely azt szabályozza?”¹⁾ Lesz-e valakiből igazi művész, ha gépies ügyességben még oly sokra vitte, de ízlését elhanyagolta? Mit ér a legna-

¹⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya, I. K. 6. l.

gyobb ismerethalmaz, ha nincs értelem, mely azt rendszerbe öntse és alkalmazni tudja?

Ha valaki azt mondja, hogy az egyes életpályák nem szükséglik valamennyi, hanem csak némely tehetségnek képzettségét; így például az orvosnak nem szükséges a képzelő erő nagy kifejlése, a földművelőnek az értelem magasabb műveltsége: annak azt feleljük, hogy a tehetségek általános, összhangzó képzése alatt nem értjük az ismeretek és ügyesség egyenlőségét. Egy földművelőnek értelme csak oly művelt lehet, mint az orvosé, vagy törvénytudósé, ámbár az azt kifejtő ismeret nagyon is különböző. - Nagy hiba, ha valaki nem az egész embert, hanem csak a polgári élet szakemberét tartja szemelőtt; mert ha eltekintünk is attól, hogy az embernövelésnek végcélja jóval magasabb a társadalmi szakéletnél, éppen ezen élet utasít bennünket a gyermeknek lehetőleg több oldalú kiképzésére, minthogy nem tudhatni, micsoda életviszonyok várnak rá. „Neveld őt, mondja Herder, minden állásra, minden viszontagságra, minden zivatarra, mely érheti!”¹⁾ „Ugyan vegyétek – mondja Rousseau – minden előtt az embert tekintetbe, s ne azt, ami nem. Nem látjátok-e be, hogy midőn kizárólag egy állásra nevelitek őt, ez által minden más állásra hasznavehetlenné, s ha a sorsnak tetszik, szerencsétlenné, boldogtalanná teszitek? Van-e valami nevétségesebb, mint a koldusbotra jutott nagy úr, kit születése minden előítéletei kísérnek nyomorában? Mi lehet lealázóbb, mint a gazdagnak elszegényedése, ki jól emlékszik ama semmibe-vételre, lenézésre, melylyel a szegényeket illetik, s ki most az emberiség legalsóbb osztályában látja magát? Biztok a dolgok jelen állásában, rendjében s nem gondoljátok meg, hogy az elkerülhetlen felforgatásoknak vagyon kitéve, melyeket előre látnotok époly lehetetlen, mint megelőzni azokat, melyek talán már gyermekeiteket fogják érni? A nagy emberből törpe, a dúsgazdagból koldus, a fejedelemből jobbágy leszen: a sors eme csapásai talán oly ritkák, hogy ti kivételre számíthattok? Mindent megdönthet ember, mit ember alkotott. Nincs eltörölhetién bélyeg, csak az, melyet a természet nyomott az emberre; s az nem alkot sem fejedelmeket, sem nagy urakat, sem gazdagokat. Mihez fogjon már most alacson állásában ama szatrapa, kit csak magas

¹⁾ Herder, Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. II. 354.

állásra neveltetek? Mihez a szegénynyé lett vámszedő, ki csak pénzből tanult élni? Mivé lesz a mindenétől megfosztott büszke erőtlenség, mely nem tudja önmagának hasznát venni? Boldog, ki állásáról lemondani bír s a sorsnak daczára ember marad. Dicsőítse, aki akarja, a fejedelmet, ki legyőzetvén, bőszként trónja romjai alá temeti magát: nekem meg kell őt vetnem, mert látom, hogy léte a koronától függ, s hogy ő semmi, ha nem király. Aki a koronát elveszíteni s nyugottan nélkülözni bírja: az koronája fölött lebeg s fölszáll az emberség állására, melyet oly kevesen bírnak teljesen betölteni, legyőzi sorsát, daczol azzal, senkinek sem tartozik, csak önmagának, s ha egyebet önmagánál felmutatni nem is tud, akkor is még mindig valami, még mindig nem semmi. Igen, én százszor jobban tiszteltem Syrakusa királyát, ki Korinthusban tanítóskodott s Macedonia fejedelmét, ki Rómában írkokoskodott, mint egy szerencsétlen Tarquiniust, ki, ha nem uralkodik, nem tudja, hova legyen!”¹⁾

Azt is ellenvetik, hogy az összes tehetségeknek művelése csak közönséges, mindennapi embereket állít elé, minthogy mind a növendék, mind a nevelő ereje több felé oszlik s így gyengül; elletben a csupán egy kiváló tehetségre irányzott működés lángészt nevelhet. De ezen ellenvetés ne aggaszsa a nevelőt, mondja Milde²⁾, mert ha valamely tehetségnek magasabb képzettségét szabad volna egy másiknak árán megszerezni, akkor szabad lenne a gyermeket szemétől megfosztanunk, hogy érző tehetsége, mely a vakság által sokat nyer, erősödjék. – Nem egy jeles férfiura találunk a történelemben, kinek esze, szíve, akarata egyaránt volt műveive; s ha voltak, kik csak egy szakban jeleskedtek, ha például természettudósokat látunk, kik szemlélődésre képtelenek, ha a mennyiségtudós soha sem volt egyszermind nagy költő: akkor az épen az egyoldalú képzés eredményekép veendő.

Vannak nevelők, kik az ember eredeti romlottságának, az erény- és tökélynek ferde fogalma által azon hibás nézetre tévedtek, mintha a nevelésnek inkább egyes tehetségek kiirtására, mint valamennyinek kellő ébresztésére s irányzására kellene céloznia, minek következtében az érzékiséget egészen kiirtandónak, a sza-

1)Rousseau, Émile, 1813 Liv. III. p. 68-70.

2)Milde Lehrbuch d. alig. Erziehungslamde. 1811. I. Theil, §. 17.

badság, önállás ösztönét, a becsvágyat elnyomandónak, a vizsgá-
lódást megsemmisítendőnek vélik. De e nézetnek, nem mondjuk,
téves, hanem egyenesen vétkes volta már csak abból is kitetszik,
hogy a gyermekbe a bölcs Teremtő jóságos keze által oltott te-
hetségeket ki akarván irtani, magát a Teremtő fölé helyezi. Nincs
tehetség, melylyel visszaélés ne történhetnék: de azért a lehetőség
nem jogosít fel egyik-másik tehetség kiirtására, hanem csak gon-
dos ápolására kötelez; mert a figyelmes észlelő könnyen beláthatja,
miszerint nincs tehetség, melyet czélszerűtlennek, az egészhez nem
tartozónak s rendeltetésünk eszközlésére mellőzhetőnek tarthat-
nánk. Nem szabad tehát az emberi természet belsejébe erőszakkal
belenyúlni; mert ez annyit jelentene, mint a teremtés főséges
méregyenét elékteleníteni, a többi tehetség hatását, munkását
gyengíteni, ez által az ember rendeltetését akadályozni s méltóság-
gát lealacsonyítani, mi természetesen szomorú következményekkel
jár. „A nevelés folyamatában – mondja Ziller – mindig az egész
ember tűnjék elé; s ha cselekszik is, mint egész ember cseleked-
jék, mint az Pythagorasról, Sokrates-, Fichte, Wolf Fer. Ágost
ról van följegyezve, kikben egy volt a gondolat és tett, elmélet és
gyakorlat.”¹⁾ – De egész embert csak az összes tehetségek mű-
velése által nevelhetni.

Minden egyoldalú képzésnek, mondja Milde,¹⁾ szomorú
következményei vannak az egészre; csak az általános vagyis va-
lamennyi tehetségre terjeszkedő képzés vezet a nevelés céljához,
Sajnos, hogy e részben tömérdek a hiba. Sok növendéknek csak
emléjét művelik s az értelmet elhanyagolják; ezek sokat tudnak,
de mivel gondolkodásuk fejletlen, gyakorlatlan, tudományukkal
mire sem mehetnek. Más nevelők fordítva tesznek: az emléket elha-
nyagolják s csupán az értelmet képezik; ezeknek növendékei so-
kat okoskodnak, keveset tudnak, mindenről ítélnék, de ők maguk
semmit sem bírnak létre hozni, mert nincs hozzávaló anyaguk. De
amit általában el szoktak hanyagolni, az leginkább az akarat ne-
velése. Ismeretszerzésre semmi költséget, fáradságot nem kiméi-
nek, e célra a legügyesebb tanítókat választják, a külillem sza-
bályait szigorú pontossággal követelik, de az ember igazi belérté-
kének, jellemének fejlesztésére semmi gondot nem fordítanak, azt

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre von erzieh. Unterricht, Leipzig 1865 S. 410

a véletlenre bízzák, mintha önmagában is képződnek. Innen nem csodálkozhatni, ha annyi sok a fél s oly kevés az egész ember. A nevelés eme ferde iránya meg is szokta aztán magát későbbi években bősülni s de bár a dolog mindennapi, az értetlen szülők és hívatlan nevelők mégsem okulnak.

68. §. A nevelésnek az egyediséghez alkalmazottnak kell lenni.

Az egyediség alatt az embernek természet adta azon sajátosságát értjük, melynél fogva ő másoktól különbözik; azonsajátosságát pedig, mely szerint ő magát önczélnek ismeri s mint ilyen magát másoktól megkülönböztetni s azok ellenében erkölcsi szabadságát föntartani képes, személyiségnek nevezzük.

Az egyediség csak ott tarthat igényt érvényre, hol a személyiségjoga el van ismerve; mert hogy az ember a maga egyedi sajátága szerint élhessen, előbb önállónak kell lennie. Ez okból a kereszténység előtti pogány népeknél hiába keresünk egyediségi jogot. A görögök és ezek mintájára a rómaiak már tekintetbevetették az egyediséget; de csak kevés író ajánlja azt határozottan a nevelőknek. Elméletben Aristoteles, Cicero és Quintilianus, a gyakorlatban pedig Sokrates érdemelték ki e téren a koszorút. De nem lehet tagadni, hogy az egyediség jogai és kötelmei a művelt ókor által nem lettek teljes érvényre emelve: mutatja ezt az általános rabszolgaság, mutatja Sparta kormányformája, mely a szabad polgár egyediségét is elnyelte, de mutatja maga Athene is, melynek szabadabb alkotmánya alatt az egyéni szabadság szabadossággá, féktelenséggé fajult. Nem is lehet az másképp ott, hol az egyediséget nem Istentől származottnak s nem bizonyos meghatározott munkaságra rendeltnek tartják az emberiség nagy szervezetében, hanem hol az csupán az állam fogalmából származik le s csak is nemzeti államcélra vonatkozik.

De a kereszténység e tekintetben is újjá alakította az emberiséget, kellő viszonyt állapítván meg az általános törvény és az egyediség között s azt a nőnemre is kiterjesztvén.

Tudván ezt a nevére méltó nevelő, a gyermekeket sem egyenlő tehetségekkel megáldottaknak, sem pedig egyenlő eszközökkel nevelendőknél nem fogja tartani, hanem becsülni fogja az Isten

adta egyediséget. – Ami először is a testet illeti, a tapasztalatai fölött gondolkodó nevelő tudni fogja, hogy a testi nevelés körül felmerülő sok hiba főleg azért történik, mert a különben helyes általános törvényeket egyaránt alkalmazzák minden növendéknél, semmi tekintettel nem lévén azok természetére, korára, életmódjára, a hely- s időre; pedig, mint azt Szilasy ¹⁾ helyesen megjegyzi, ami egy gyermeknek legkevesebbé sem káros, az a másíknak ártalmas, ami ennek fölösleges, a másíknak szükséges lehet. Például a szabadban élő, sokat mozgó s ennek következtében erősebb emésztési rendszernek örvendő falusi gyermek könnyen elviseli a nehezebb étkeket, milyenek a hüvelyesek: míg a már születésénél fogva gyöngébb, a zárt szobai léghez kötött városi gyermek, kinek emésztési szerveire a szigorúbb szellemi foglalkozás is háborítólag hat, azokat vagy épen nem, vagy csak nehezen élvezheti. A könnyű ruhát egyenletes, rendes mérsékelt éghajlat alatt nagyon ajánlhatni; de ahol az időjárás igen változékony, ott az veszélyes lenne. Igen sok dolog veszedelmére lehet a gyermeknek, melyek az ifjúnak, vagy még inkább a férfíúnak megengedhetők, sőt szükségesek is; például, vegyük csak az ételt és italt: itt a szülők gondatlansága és tudatlansága majd mindent megenged a gyermeknek, pedig a szentírás is szívökre köti a nevelés ezen egyik elvét: kisdednek tejet és férfíúnak kenyeret! Így tesznek a szellemi táplálékkal is; ebből is annyit erőszakolnak a gyermekbe, mint amennyit csak férfíú bír el; minek következménye aztán a szellemi tompultság mellett testi csenevészlet. Nem szabad tehát a testi nevelés általános szabályait a növendékek egyediségére való tekintet nélkül alkalmazni.

De áll e törvény a szellemi nevelésre nézve is. Senkinek sincs joga más szellem személyes valóságának szentélyét romboló kézzel megtámadni vagyis egyediségét kiirtani s azt a magáé szerint akarni kialakítani. A nevelőnek épen ellenkező a kötelessége, az t. i. hogy az egyediséget szent tisztelettel ápolja és érvényre segítse, Nem aminek ő magát tartja, vagy ami ő, nem az a föltétlen, közönséges isteni igazság, mely szerint minden igazságnak s minden embernek idomulnia kell; ő, mint minden egyes ember, csak egy sugár az isteni napban, egy tag az emberiség szervezetében: azért

¹⁾ Szilasy, A Nevelés Tudománya, I. K. 49. 1.

óvakodni fog Isten s az emberiség ellen vétkezni az által, hogy saját alanyiségát emeli érvényre, növendéke egyediségére való tekintet nélkül. – Hogy a nevelő nem alakíthat növendékéből mindent, amit akar, az legkevesbbé se verje le; mert hiszen az akarat, mely a növendéknek életpályát tűzött ki, magasabb a nevelőénél isteni! Fönségesebb cél int feléje, mintsem az, hogy a növendéket a maga műveltségének álláspontjára emelje”.¹⁾ Ne akarjon tehát a nevelő mindegyik növendékéből tudóst csinálni, vagy minden tehetséget ugyanazon eszközökkel művelni. Amelyiknek szelleme gyöngye, de teste izmos, ne erőszakolja szellemi pályára, mert kárba vesz ideje és fáradsága, hanem képezze az iparra, melyet számára egyedisége kijelelt; a szellemileg megáldottat ellenben, ahelyett hogy az időt és erőt más irányra pazarolná, vonzza a szellemi tér tété. Csak annak, amire Istentől utalva van, élhet az ember teljes lelkéből, s csak ha így élhet, igazán az, ami. „Ha valaki oly életpályát választott, – mondja Schmidt K. – melyre egyediségi erőinél fogva képtelen: az csak élettelen gép szerepére lesz kárhóztatva s a kötelességeket, melyekkel az emberiségnek tartozik, nem teljesíti; így önmagával is meghasonlik, és sorsa boldogtalanság. Aki pedig oly pályához van kötve, melyen erejét ki nem fejlesztheti, az egész életében Prometheus kínjait kénytelen szenvedni, az égbe szeretne röpdülni s a föld silány rögéhez van lánzolva; miért pályáját elhanyagolja, kedvetlenül dolgozik, –élte pályája tévesztve vau”.²⁾ – „Emberré – mondja Lavater – arra kényszeríteni akarni, hogy úgy gondolkodjék és érezzon, mint én, annyit tesz, mint a sasra a csiga lassúságát, a csigára a sas sebességet akarni rátukmálni. Az almafától nem várhatni körtét, a szőlőtől!! almát: mindenkinek maradni kell annak, ami. Ha hegedű vagy, furolyahangot akarsz adni? Ha trombita vagy, dobhangot akarsz tanulni?”³⁾ Akinek nyelvajándék jutott osztályrészsül, az tanuljon nyelveket; de ne kívánjuk, hogy például a menyenyiségtanban hasonló könnyúséggel haladjon. Egyik-másik növendék szép tehetséggel lehet megáldva, de bizonyos irányban mégis gyöngének bizonyul az be. Van, aki minden tudományos tanul-

1)Baur, Beneke után, Encykl, d. g. Erz. und Unt. Gotha, II. B. S. 678,

2)Buch der Erziehung. S. 501.

3)Lavater, Physiognomik von Sollinger, Wien, 1829. I. Th. 120-178.

mányra igen képes s mellette csekély gyakorlati észnek örvendhet, és viszont; némelyik kitűnő előmenetelt tehet például a nyelvekben, de a természettudományokban épen nem boldogulhat; míg a másik mélyen hathat a nyelvtanba, de a nyelvet jól beszélni soha sem fogja. Ne ítéljük el e miatt mindjárt az ifjút; különösen pedig óvakodjunk olyan felserdült növendéket elítélni egyes tantárgyakban mutatott csekélyebb előmenetele miatt, kinek jelleme szép reményre jogosít; mert a szép jellem csekélyebb ismeret mellett is áldásosabb az emberiségre, mint a hitvány jellemmel párosult még oly nagy tudomány.

De fájdalom, nem egy nevelő követ el e tekintetben hibát. „A tanárok közül épen a legbuzgóbbakkal történik meg könnyen, hogy a maguk tantárgyát mint legfontosabbat minden más előtt érvényesíteni akarják: a nyelvész csupa nyelvészeket, a mennyiség-tanár csupa mennyiség tudósokat akar képezni. Mind a gymnasiumnak, mind a reál iskolának több figyelemre kellene méltatnia az egyediséget, s akkor nem történnék annyi visszasság a tanulók jövőjét illetőleg, mint amennyi naponként történik a közjó nem csekély kárával. Hogy csak egy példát említsünk: nem egy ifjú van, kik a gymnasiumban csak kegyelemkenyéren tengnek, csak hamupipőkéknek tartatnak, s mihelyt az egyetemhez, vagy műtanodához kerülnek, hol alkalmuk van egyediségök például mennyiség-tani tehetségeit kitüntetni, legott elébe vágnak az egyoldalú nyelvképzés kegyenczének”¹⁾). Helyesen mondja J. Paul: „Az egyediségi szellemet jobban kimélnők és becsülnők, lia az mindenkiben oly hatalommal lépne föl, mint a lángészben! Ha a középszerű tehetség megtöretik, mit várhatni itt egyebet mint örökös tébolygást önmagában s önmaga körül, fél utánzást, egy más idegen lényen tengődő férget, szolgáját minden közel parancsnak? Ha egyszer az embert kiragadták egyediségéből: akkor belvilágának összetartó súlypontja mozgékonyvá lett és tébolyog benne idestova, ingadozást ingadozás ér”²⁾).

A nevelői eljárásnak a gyermekek egyediségét fölismereni képtelen, vagy azzal nem törődő ezen egyoldalúsága sehol sem szül

1) Baur. Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmied etc. Gotha, II. B. S. «HO.

2) Jean Paul, Levana, Pariü 1867. §. 29.

annyi rosztat, mint a nyilvános tanintézetekben. „Hányszor nem lehet szomorúan tapasztalni, mint teszi tönkre egyes tanítványait az egyediséget nem ismerő, bár különben kötelességű tanár; mint rombolja szét egyikben-másikban a legreményteljesb életcsirát, mint tereli téves irányba a legnemesebb ösztönt! Csak egyes SZÍVÓS természetek tartják meg ily nevelés mellett is rugékonyságukat s általánosan eszélyesen és sikerrel ellen az egyediségre vetett bilincseknek; de mások széttörvén azokat, ez által épen azon veszélybe rohannak, melytől bölcs vezetés megóvta volna őket. Nem egy durvább kihágástól lehetne a tanoncokat megóvni, ha azok egyediségek igényelték bánásmódban részesülnének. S ha egyik-másik tanár nem bír tanítványaival boldogulni, midőn mások könnyen vezetnek azokat, akkor legalább ismerje be, hogy annak egyik oka, legalább felényire ő maga.”¹⁾

Az egyediség tiltja, hogy a természet különböző alakjait egy mintába ontsuk, minden gyermeket egy kaptára verjünk. Az alakok különbözhetnek egymástól, csak a legfőbb, az emberi, valószínűleg bennük; az utak több felé ágazhatnak, de a cél csak egy. „A növendék az egyediségének meg nem felelő nevelés alatt – mondja Ziller úgy néz ki, mint az olyan elcsúfított ház, melyet nem eredeti stílus szerint újíttak meg. A növendék valóságos szellemi nyomorék”²⁾. Igen jól tudják ezt a jezsuiták, s tudták már az eldoradói Paraguay alapítói is, kikről így ír Chateaubriand: „Mihelyt a gyermek hét éves lett, tehetségeinek, jelleme- s kedélyének kifürkészésére fordíták figyelmüket. Ha mesterségre volt alkalmas: akkor a Reductio műhelyeiben alkalmazták és pedig abban, melyhez legtöbb hajlama s kedve volt; akik a földművelést szerették inkább, ültetvényesek lettek; a szellemdúsakat pedig egyediségeknek megfelelő szellemi pályára nevelték pythagorasi módon.”³⁾

De ha az egyedi tehetségek Isten adományai; ha annak, kinek nincs, a nevelés sem adhat: akkor a nevelőnek nem csak nem kell, de nem is lehet törődnie a gyermek fejlesztésével, mert nincs mit fejlesztenie; ahol nincs, ott ne k e r e s s, mondja a közmondás. E véleményt már az 49. §. is megczáfolja, mely szerint az

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Theil, S. 513.

²⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. S. 440

³⁾ Genie du Christianisme. P. II L. IV. Ch. V..

emberi erők nem kifejlett erők, hanem csak csirái, lehetőségei a fejlődésnek, a melyeket tehát, bárminők és bármelyek is, fejleszteni, nevelni kell. Nem szabad tehát a nevelőnek kényelmesnek, vagy közönyösnek lennie az egyedi erők nevelésében sem; sőt inkább ama tény megfontolása, hogy azok Isten adományai, lelkiismeretes buzgóságra serkentse, miszerint növendékének egyedi tehetségeit leghívebben ápolja, fejleszse, hogy az Istentől kijelölt hivatását s ebben boldogságát lelje s így az emberiség közjává erőihez aránylag leghasznosabban működhessék. Tudni kell, hogy minden embernek ki van jelezve saját hivatása, s hogy az egyediség az, melyben azt Isten kijelelte. Azt se vélje a nevelő, mintha az egyedi erők végkép változhatlanok volnának; mintha tehát a nevelés semmit sem adhatna, semmit sem vehetne el: sőt igen is fogja tapasztalni, hogy vannak esetek, midőn a nevelőnek mesterségesen kell pótolni és könnyíteni azt, amit a természet bizonyos tekintetben elmulasztott, vagy megnehezített. A testről ezt mindenki kézzelfoghatólag tudja; de a lélekkel is így áll a dolog. Ugyanis az érző, emlékező s képzelő erő mennyire nem erősödik és tökélyesedik gyakorlás által! Aztán azt is tudjuk, hogy az erők-nél nem egyszer bizonyos eredeti aránytalanság mutatkozik; hogy azok viszonylatban vannak egymással és erősítik, vagy elnyomják egymást rokonságuk, vagy ellentétük szerint: itt is elég tenni valója van a nevelőnek, hogy azok között, például a képzelő erő és értelem közt az egyiknek mérséklése, a másiknak erősítése által jobb viszonyt hozzon létre; azt, ami a mértéket úgyis túlhaladta, nem fogja nagyon táplálni; a képzeletszegény fejet nem fogja folytonosan elvont igazságokkal, nyelvtani finomságokkal, a tüzes képzelmet rajongásra vezethető tárgyakkal foglalkodtatni.

Nehéz, az igaz, már csak egy növendék egyediségéhez is alkalmazkodni: mennyiszor nehezebb tehát egy egész gyermekseretet külön sajátosságai szerint vezetni! De a nevére méltó nevelő, ki nem csak képességgel, hanem kötelesség-érzettel is bír, nem tartja azt lehetetlennek, annyival inkább, mert meg van győződve az isteni segélyről, mely munkáját kíséri. E munkának, hogy sikere lehessen, szeretettel kell párosulva lennie, mely szeretet nem a magáét keresi, a gondos ápolásra nem a növendék és nevelő tehetségei közti rokonságból s vonzalomból indul ki; hanem amely va-

lamennyi különféle tehetségcsiráknak, melyeket Isten a serdülő nemzedékbe ültetett, teljes szívéből örvend és azokat teljes odaadással fejleszti az egésznek javára. Ezen az Istenre való vonatkozás által megszentelt szeretet képes lesz aztán a különféle egyediségek irányában követendő üdvös fegyelmi eljárást is eltalálni: s csak is ily fegyelem képezheti a növendékeket szeretetre méltókká a szó magasabb értelmében. Mert az sem a féktelen alanyi önkénynél, sem ott nem található, hol az egyediségi sajátság elvont szabályok uralma alatt mozdulni, fej leni képtelen, hanem igenis ott, hol az egyediséget a szeretet fegyelme az isteni akaratnak saját akaratába való fogadására szoktatá, mi az egyediségi életet magasabb életté szenteli. És a nevelő, ki a növendéket a maga egyediségében szereti, nem csak tekintélyre, hanem viszonszeretetre is tesz szert, mi egyik föltéte a nevelés sikerének.

Mindez csak általános ujjmutatás. Hogy mikép kell egyes esetekben alkalmazkodni az egyediséghez, azt a különös részben fogjuk tárgyalni.

De ha a nevelés az egyediséghez alkalmazandó, akkor önkényt következik, hogy a nevelőnek az egyediséget gondosan vizsgálnia, kismernie kell. Mert csak akkor választhatja meg az eszközöket; csak akkor fogja tudni, hogy egy családnak, egy iskolának gyermekei nem nevelhetők egy módon, nem ítéltetők meg ugyanazon mérték szerint; hogy az egyesnél sikerrel alkalmazott eszközt nem tarthatni általánosnak; az, ami bizonyos körülmények között ártalmasnak bizonyult be, nem vetendő el végképen. Ugyanegy eszköz különböző egyedeknél különböző hatást szál: a dicséret például az egyiket lelkesíti, ösztönzi, a másikat hanyagabbá teszi; erre a félelem, arra a remény hat sat. Még két ember sincs egészen egyenlő: tehát két teljesen egyenlő nevelési eljárás sem lehet. Mennyivel inkább áll ez egy gyermekszeregre nézve. A nevelés annál tökélyesebb, minél jobban egyezik a növendék egyedi tehetségeivel.

69. §. A nevelésnek a nemi egyediségre is kell tekintettel lennie.

Láttuk a 43. §-ben, hogy az embernek nemi egyedisége is különböző mind testileg, mind szellemileg. E különbség szerint az

általános emberi fejlődés és így a nevelés törvényei is bizonyos módosulást szenvednek. Így például, ha a testi nevelést tekintjük, a nőnek nem kell annyi és oly tápláló eledel, mint a férfinak, mert már természeténél fogva is nyugalmasabb életre vagy utalva, és az anyagváltozás nála nem oly gyors. A férfi az erősebb munka által több tápanyagot veszít: azért többet és táplálóbbat igényel. Hogy azonban a test- és nedvkat, az egészség és más körülmények itt is módosítóig hatnak, az magától is értődik, mivel a nő ugyanis igen ingerlékeny, azért neki a fűszeres ételek és italok nem valók, mit saját természete is mutat, mert rend szerint idegenkedik tőlök. Ez leginkább nehézkes állapotában nyilvánul, midőn minden fűszeres eledel- s italtól óvakodnia kell. A férfi ruhája könnyebb lehet, mint a nőé, mivel légzése erősebb s több meleget fejt ki, s a nő egész szervezete gyöngébb s érzékenyebb. Mivel a magzatnak az anyaméhben szabad fejlődésre van szüksége: azért ha a férfi kevesebb veszélylyel szorítja is derekát, a nőnek azt méhgyümölese kára nélkül tennie nem szabad; tehát mellfűzöt s általában bármily szorító ruhát viselnie mind magára, mind gyermekére nézve veszélyes. Így van a dolog egyéb részeire nézve is a testi nevelésnek.

Hasonló különbség mutatkozáván a szellemi tehetségeknél is, a szellemi nevelés általános szabályainak is módosulniok kell. A férfi rendeltetése ki a szabadba törtetni, az egyház- és államban önálló, független tag szerepét vinni; a nőé a család csendes körében mély érzelemmel szelíd napként melegíteni, övéinek boldogságán működni. – S mindez nem az emberek műve, mint sokan hiszik, kik a nő állapotát lealázónak tartják, hanem magáé a természeté; a nőnek állapota nem a társadalmi s társaséleti viszonyból fejlett, hanem a viszonyok fejlettek a nő természetéből. Természetellenes erőlködés tehát, midőn a nőnem a nyilvános ügyek vezetésével akarják megbízni. E természeténél fogva más nevelést igényel a férfi, mást a nő. A férfinál a gondolkodás és vágyás rendszerére fordítandó a főfigyelem, természetesen nem úgy értve a dolgot, mintha az érzés rendszere elhanyagolható s így a tehetségek összhangzatlansága megengedhető volna: látni fogjuk alább, hogy éppen az érzelem az, mi a gondolkodásnak és akaratnak nagy, igazi szép és erkölcsi tartalmat kölcsönöz. A háromegy tehetségnek a férfinál úgy kell

fejlődnie, hogy az a természeti s szellemi világ törvényeit ne csak megismerje, hanem mint nagykorú s szilárd jellem ezen törvények szerint éljen és működjék is. A nőnél ellenben az érzelevilágra fektetendő a fősúly, különösen a hitre, reményre, eszménységre, istenérzelemre, továbbá a család- és gyermekszeretetre, ragaszkodásra. A nő főtápanyagát a vallás és erkölcs képezi, aztán a művészet, de nem mély törvényeikben, hanem befejezett szép alakjaikkal s alkataikban. Szabadságra törekszik a férfi, erkölcsiségre az asszony, mondja Göthe (Tassóban). Ezen pontokat a nevelésnek gondosan szem előtt kell tartania, ha biztosan akar haladni. Egyébiránt e tárgyról a különös neveléstanban még többször lesz szó alkalmilag, tüzetesen pedig a nemi egyediség szerinti nevelésnél.

70. §. A nevelésnek összhangzónak kell lenni

Midőn az egyediségre tekintettel akarunk lenni: óvakodnunk kell azt úgy érteni, mintha ez egyedüli figyelmünket érdemelné, még pedig úgy, hogy valamely tehetséget túlnyomólag képezzünk. Nem ez, hanem az általános emberi a főcél; nem szabad egyes sarjat, vagy ágat a főtörzsszel, egyik tagot valamennyi tag központjával fölcserélni. A törzsnek az Isten képére való hasonlóságnak kell lennie, melyet semmi egyedi erőnek elnyomni nem szabad, sőt inkább melynek mindenik, a leghatalmasabb úgy, mint a leggyöngébb alárendelve van, s melyből életnedvét szíja nagysága s erejéhez aránylag. Nevelni kell az egyediséget, de nem elszigetelten, hanem mint olyat, melyben az emberiség általános eszménye sajátlagos módon van jelen. Az egész test-szellemi szervezet összhangzatosan nevelendő, minden egyes ember mint egész, de mindenik az ő saját központjából, melyet valamely kiváló tehetség kijelelt; akinek például nyelvteljesége vagyon, annak ez leszen központja, de mindig az általános eszményre alapítva. Csak az összes erőkre kiterjedő s azok egyensúlyát szem elől nem tévesztő eljárás nevelhet egészséges embereket. Ha az izomrendszert túlnyomólag jobban ápoljuk mint a velőt, a testi életet sokkal jobban mint a szellemet: akkor nincs fris, egészséges növés, hanem csali kinövés. Mit ér a legjobb akarat, ha a vezető ész tévelyeg? Mit a legélénkebb érzelem, ha az akarat ellenkező irányt vett? A képzelet élénksége, a szemlélődő ész élessége, az érzelem mélysége,

önmagukban véve, kívánatos tulajdonok: de kártékonyak lesznek, ha a velők kapcsolatban levő erők arányosan nem műveltetnek; mert az egyik erőnek aránytalan ápolása s az abból származó túlsúly háborítja, akadályozza a többinek működését. Tapasztalhatni ezt oly egyéneken, kiknek emléjét az értelem elhomályosításával gyakorolták; tapasztalhatni olyanokon, kik képzeletöket, mivel mindig a magasabb eszmélődés elvont eszméivel foglalkoznak vala, többé-kevésbé eltompították. Ilyeneknél egyes irányban nem csekély ügyességet találhatni; de ezen egyoldalúság nem csak bámulást, hanem gyakran szánakozást is gerjeszt.

Az összhangzás figyelembe kívánja továbbá vétetni, hogy a természet az erők között bizonyos rangfokozatot, alárendeltségi viszonyt állapított meg, melynek felforgatása az egész szellemi életet felforgatja. „A nevelő tudni fogja, hogy vezetni kell az alsóbbakat, miszerint a felsőknek támaszul szolgáljanak: (letudni fogja azt is, hogy époly kevéssé szabad a fensőbbeket a többinek rovására túlfeszíteni, mivel ez tompulásra, életrövidítésre viszen, mi a Teremtő tervével ellenkezik. S ha talán egyes embernek az élet tartamának rovására túlfeszített szellemi művelése sikerültnek volna is mondható, az egész emberiségnek ilyenén művelése minden bizonynyal mind Isten bölcseségével, mind az emberiség javával ellenkeznék. – A test rendeltetése szolgálati, melyet annál tökélyesebben teljesít, minél pontosabban követi az ész utasításait. De a testnek is megvan a maga joga. Test által nyilatkozván a lélek, ha annak fentartását elmulasztanók, akkor a lélek földi élete meg rövidülne; ha pedig elhanyagolnék, akkor a lélek működése szenvedne. A test ápolásának van bizonyos legkevesebbje (minimum), melyen alul mind ő maga, mind a lélek szenved, és legtöbbje, melyen túl a lélek élete fenyegetve van.”¹⁾ A test és szellem összhangzatos nevelése ellen fel szokták hozni, hogy magasabb szellemi műveltség ritkán párosul testi erővel és ügyességgel. De e w tüneményt, amennyiben való, igen könnyen megmagyarázhatjuk magunknak, ha szokásos egyoldalú, részint czélszerűtlen nevelési eljárásunkra gondolunk. Vagy korán, vagy mohón kezdjük a szellemi művelést s ez által elerőtlenítjük a testet, vagy elfeledkezvén arról, hogy a testi nevelés szintén fontos, azt teljesen elhanyagol-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Paed. 1846. IL Th. §. 2.

juk. De fokozat van aztán a test egyes erői közt is. – A szellemi tehetségek hármassága közt ugyan nincs alárendeltségi viszony, amennyiben az ész valamennyi fölött áll; de ezen felosztáson belül mégis rangfokozatban vannak egymásra nézve, amint t. i. a tökélyesedés végcéljához közelebb, vagy attól távolabb állanak. Értékek tehát nem erejüktől, hanem azon készségtől függ, melyet az ész szolgálatában mutatnak. S így a nevelés összehangzatossága azt kívánja, hogy ezen erőket ne csak kifejtsük, hanem az ész parancsa alá vagyis erényre vezessük. „S ebben a jó nevelő a kereszténységnek az igazi emberségről való nézetét találja kifejezve a pogány nézet ellenében, mely midőn az emberben nem csak természeti, hanem szent okfőt is ismer el, ez által az egyediségek képzésének mintájául keresztény képzési eszményt állít föl, mely eszményben az Istentől adott tehetségek az ember földi s égicéljának helyes aránya szerint, összehangzatosan rendezve tűnnek föl.”¹⁾

Ha valakitől, úgy bizonyosan Isokratestól sokat tanulhat a hivatással bíró nevelő. Már pedig e kitűnő tanító Theopompus tanítványánál zablát, Ephorsnál pedig sarkantyút használt; az elsőt t. i., ki kifejezésében merész vala, visszatartotta, a másikat, mint félénket s gyöngé tehetségűt, ébresztgette, ösztönözte; az egyiknek annyit adott, a másiktól meg annyit vett, hogy mindegyik tehetségeivel arányos, összehangzó műveltségre jutott.

71. §. A nevelésnek fokozatosnak kell lennie.

A fokozatosság törvénye tágas érteményben véve tulajdonképp a legtöbb nevelési törvényt magában foglalja, úgy hogy azt főtörvényül állíthatnók fel; mert aki a nevelés fokozatát, egymásutánját ismerni akarja, annak a nevelési eljárás majdnem egész terét ismernie kell. De itt nem szólunk róla oly tágas érteményben. „Minden, mit a természet létre hoz, kis kezdettel bír, melyből csak fokokint emelkedik faja legmagasabb tökélyére. Az ember is alá van vetve a természet ezen általános törvényének; ő is csak egy gyöngé csirából ered, melyet a férfi és nő szerető egyesülése az anyamellbe helyezett, hol titokteljes módon fejlődik, s

¹⁾ Flashar, Encykl. des ges. Erz. u. ml. Unt. v. K. Schmid etc. Gotha I. B. S. 164.

ha ideje megérkezett, elhagyja sötét lakát s a világosság és szeretet befolyása alatt tökélyesebb és tökélyesebb állapotra érik. Ezen érés nem egyszerre történik, hanem csak fokozatosan leliet a gyermek emberré.”¹⁾

A természetben nincs ugrás. *Natura non agit per saltum* (Baco). Valamint a növény és állat fejlődése határozott időhöz és pontos fokozathoz van kötve: úgy az ember sem lesz egyszerre az, amivé lehet és lennie kell. Az egyes és valamennyi tehetségnek fejlődési folyama a kiindulási ponttól kezdve a végpontig, vagy a végpont felé való irányában fokozatosan, hézagtalanul, megszakítás nélkül, minden közbe eső fokokon át történik, hamindjárt azok nem is jelelhetők ki mindig. Nem mindenik lehetőség kezd ugyanazon időben s ugyanazon mérvben fejlődni. Némielyik föltétezi a másiknak bizonyos fejlődési fokát s csak akkor indul meg; így például az értelem nevelése a szemléző lehetőség, képzelet s emle bizonyos fokú fejlettségét igényli.

A gyermek 7-ik évéig a tengélet bír túlsúlylyal. A tcstszervezet még gyöngé, a csontok erősödni kezdenek, az izmok és idegek a külhatások irányában munkásak lesznek s ez által erős fejlődésnek indulnak. Ezen okoknál fogva a tudat első korában leginkább az érzéklés vagyis az érzéki szemlélés fejlík ki, rája a képzelő és emlékező lehetőség; minek következménye élénk, csapongó érzés, s ha már fejlődésnek indult, érzelem is; az ösztönök és hajlamok erősek és gyakran változók.

Midőn a gyermek a gyermekkorból, 7-10-dik évig, a serdülő korba megy át: még mindig az első korszak testi és szellemi működése az uralkodó, csakhogy most már sokat nyer erélyben,

A serdülő korban, 10-14 évig, a testszervezet erősebb, szilárdabb lesz; az idegek teljesen kifejlődnek s gyorsan és erélyesen működnek; a lélek vissza kezd hatni önmagára s belvilágának alkotásához fog. Az előbbi tehetségek további fejlődése, fokozódása mellett fejleni kezd az ítélet is, de csak a tapasztalati tárgyaktól elvontan, behozó, elemező utón, melyről letérnie veszedelmes, A serdülő növendék érzelemvilágában a hiúság mellett az önbecs vörös vonalként húzódik végig: vágyai határozottabbak, erősebbek

¹⁾ Gräfe. Alls. Pädagogik, I. S. 104.

s gyakran szabadosságra, kitörésre hajlandók; tetteje nagyobb, bátrabb, sőt merész is.

A 13. évtől kezdve 18-ig az alaptehetségek fejlődése oly magasra fokozódik, mint fokozódott a serdülőben a gyermekkorhoz képest; csakhogy itt az erélyesség mindinkább bensőbb lesz; az ítélő tehetség nem csak tapasztalati, hanem elvont tárgyakkal is foglalkozik, még pedig a lehozás, szerkesztés útján is.

A 18-24. évig vagyis a tulajdonképi ifjúkorban a testszervezet már teljesen kifejlik: a kül- és belszemlézés folytonos küzdelmet visz, míg végre a képzelem fölülkerekedik; minek következménye, hogy az értelem még nem tiszta, nem központosított, az ítélet még nem biztos, az elme még nem lát messze, hanem fölületes, az érzelem világ nyugtalan, kalandozó, az akarat erős, szenvedélyes, de a kivitelben könnyen megtörik: a lélek működésének érzékszellemi köre kezd uralkodni. –

Ezekből beláthatni, hogy a test meghatározott, kiszámított időszakokat tart fejlődésében; hogy semmi sem jelentkezik előbb, mint mikor azt az egésznek előnye kívánja. Épen úgy ébrednek és fejlődnek fokonként, bizonyos időben s meghatározott egymásutánban a szellemi tehetségek is; az ismerő tehetség egyes részei, az érzelmek, az egyes lelkiületek az előttök levőknek bizonyos fejlettségi fokát tetézik föl, s így a korábbiak a későbbieknek alapját képezik. De ha így áll a dolog, akkor a nevelésnek ezen fejlődési folyamathoz szigorúan ragaszkodnia kell. Ennél fogva a fejlődést csak támogatnia, előmozdítania szabad, de megelőzésétől és erőltetésétől őrizkedjék, mert az mindig veszedelemmel jár. A természet nem gyors, idő előtti, hanem lassú, fokozatos, de éppazért tökéletes éérésre; törekszik. Amely nevelő e törvényt nem tiszteli, lehet, hogy működése csudának fog némely értetlenek előtt fölűnni, mint amely igen gyors és fényes eredményt mutathat fid; de csakhamar beláthatni, hogy a gyermek e kora fényt tehetségeinek eltompulása-, vagy elkorcsosodásával fizette. „Pedig épen korunk vádolható azon mohóságról, mely a gyermekbe mindenfélét egyszerre betömni akar, abból mindent idő előtt kifejteni, a természet bölcs menetével, intelmeivel nem törődve gyors, kora érést eszközölni, mind szellemi, mind erkölcsi tekintetben. Kampe szerint az ilyes nevelés csak üvegházi gyümölcsöket teremhet, mert

az időnyerés a gyümölcs jóságának rovására történik. Az ily nevelésnél a képzés ugyan gyors, de nem alapos, nem maradandó, mivel a vetett magnak nincs ideje meggyökeresedni.”¹⁾ Hogy sok nevelő épen nem boldogulhat növendékeivel, vagy ha célhoz jut is, azt csak kínos erőlködéssel teheti: annak egyik oka az, hogy nem veszi figyelembe a növendékeknek természet kijelelte fejlődési egymásutánját, Mikép is lehetne a kisdedeket úgy vezetni, mint a serdülteket, ezeket úgy, mint az ifjakat? Nem kábaság-e azt kívánni, hogy a gyermek úgy fogja fel, érezze s ítélje meg a dolgokat, mint a felnőttek, kiknek szemei hosszú gyakorlás által megedződtek; hogy az tessék, vagy ne tessék neki, ami nekünk? A gyermeknek egészen más hajlamai, vágyai, nézetei vannak, mint a felnőtteknek; amit ezek föl sem vesznek, az a gyermekeknek nehezőkre esik; ami a férfiúnak fölösleges, az a gyermeknek szükséges; ami annak nem ártalmas, ennek ártalmára lehet sat, – Ugyanegy dolgot sem a test, sem a szellem nem képes minden időben elviselni. „Mindenki tapasztalásból tudja, hogy csecsemőnek nem adhatjuk a gyermekek eledelét, vagy ezeknek a felnőttekét; de az ébredő szellemnek sem nyújthatunk olyan tápot, mint a már többé-kevesebbé, vagy teljesen fejlettnek. Máskép bánom a kisdeddal, máskép a gyermekkel, ismét máskép a serdülővel és ifjúval; mert egy ugyanazon eszköz különböző korban alkalmazva különböző, sőt ellenkező eredményt szülhet. A gyermeknek parancsolok, az ifjúnak törvényt szabok, a férfiúnak tanácsolok. A gyermekkel tréfálhatok, az ifjú iránt barátságos, a férfiú iránt bizalmas lehetek.”²⁾ Ha e rendet megfordítom: akkor nevetőségessé teszem magamat, vagy kárt okozok a növendékben; például ha ifjaknak úgy adom elé a tárgyat, mintha gyermekek ülnének előttem, vagy ha ifjak irányában olyan fegyelmi eljárást követnék, mint gyermekek irányában.

Ezeket tudva következő eljárást követünk a különböző fokozatokon:

Születés után jó ideig csak testi nevelésére van gondom a gyermeknek, mely leginkább rend- s tisztaságban nyilatkozik; de mivel a test fejlődésébe lassankint már a szellem nyilatkozata is

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erziehungskunde. 1811. I. Th, §. 30.

²⁾ Szilasy, A Nevelés Tudománya, I. K. 8. 1.

kezd vegyülni: azért a nevelő ezt sem hagyja figyelmetlenül, hanem ápolni, izgatni s a túlizgatottság- s kimerüléstől óvni fogja, például a látás, hallás, mosolygás kísérleteinél. Amivel ilyenkor a szellem kialakulására leginkább hathat, az a vidám, barátságos bánásmód és a mérséklés.

A gyermekkor első szakában, mondja Curtman, ¹⁾ már többet tehet a nevelés. A gyermek állani, futni, beszélni akar s az értelmes emberek körébe lép. Mindezekben izgatólag, támogatókig s irányzólag fog hatni a nevelés. Ilyenkor már az erkölcsi csírák is gondos ápolás alá vétetnek: a gyermek megkülönböztetni tanulja mások birtokát magáétól, az ártalmas dolgokat a hasznosaktól, a tilost a megengedettől, vagyis engedelmeskedni tanul, nem ugyan elvektől, hanem a felnőttek tekintélyétől vezetve. Kisebb büntetések is indokolvák már, például a haragos tekintet, roszaló szó s olykor-olykor testi kényszerítés is. Minthogy a gyermek testi ápolása a harmadik év vége felé mindinkább függetlenebb lesz a nevelő segítségétől, s minthogy öntudata is hovatovább gyarapodván, gyakran saját erejére támaszkodhatik, s így nem mindig van a nevelő közelében: azért ilyenkor már szabálynak, oktatásnak és számonkérésnek is van helye, nehogy a nevelő távolléte rendtelenségre használtassék, vagyis óvszerekről kell gondoskodni. – E kor legalkalmasabb a kis növendék egyediségének észlelésére; mert őszintesége és bizalma ugyan még épségben van, de a nevelő akaratától már többször eltéretet. Most a gyermek el-elhagyván a szülői házat, emberek közé jut; a nevelő örökös vezetése megszűnik. Ez okból a gyermek még gondosabb figyelmet érdemel, mint azelőtt; mert a példák ingerök és újságuk által igen élénk benyomást tesznek rá. Ilyenkor a nevelő a gyermek munkásságát sem akadályozni, sem tágítani nem fogja túlzólag, tapasztalatai- és nézeteiről pedig gyakran beszélgetni fog vele, hogy azokat a gyermek lelke kellőleg feldolgozhassa s lassankint önfelügyeléshez szokják. Természetes, hogy ez még mindig nem elvekre, hanem a nevelő akaratára támaszkodik.

A 3. évtől a 6-7-ik évig a gyermek tehetségeinek arányos munkássági tért kell szereznünk. Rendezett játék munkára szoktatja a gyermeket. Szemléleti körét már mesterségesen is lehet

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Päd. 1846. I. Th. §. 76.

szélesíteni, például elémutatott tárgyak, képek s elbeszélések által. A társaság általi növelésre is megérett már a gyermek, s ideje, hogy arra ügyesítsék is. A fejlődés e szakában sikerrel alkalmazhatók a dicséret s más örömozó nevelési eszközök, mert az önbecs érzelmének elfajulásától még nem tarthatni. A birtok ösztöne is most szabályozandó; tanuljon a gyermek adni, de kímélni és gazdálkodni is. A józan testi büntetés néha szükségesnek fog bizonyulni, de a bezárás e korszakban majd mindig ártalmas. Serdülő és ifjú korában a növendék az iskolához tartozik. Fődolga a tanulás. De azért az anyagi foglalkozástól s az élet különféle feladataitól nem kell őt végkép elvonni, mert ez egyoldalságra vezet. Ez a szoktatás és elszoktatás időszaka, mert abban már elég téves irány nyilvánul, a könnyelműség, pajkosság, engedetlenség, hazugság ilyenkor nem ritkaság, melyek ellen érelyes eszközök szükségesek; a rendszeretet, a pontosság csak kevés növendéknél található, de kedvet, kitartást, főleg a fiukban, könnyen idézhetni elé, mert minden iránt érdeklődnek, mindenem örömmel csüggnék, ami új, és megkísértik rajta erejüket, csakhogy a szabatosság és ernyedetlenség, melyek valamely tervnek kivitelére nélkülözhetlenek, még hiányzanak. Segítsen a nevelő, s így az ifjú ismereteken kívül jellemre is fog szert tehetni.

VI. SZAKASZ.

Az egyediség kiösmérése.

72. §. Az egyediség kiösmérésének útjai.

Az egyediséghez való alkalmazkodás el vét csak úgy lehetvén érvényesíteni, ha az egyediséget ismerjük, ennek kiösmérésére pedig több nehéz út vezetvén, e terjedelmes mozzanatnak egész szakaszt kell szentelnünk. A növendékek egyediségének kiösmérése egyik legnehezebb, de nem megoldhatlan feladata a nevelőnek. Ha kellő előismereteket, önképzési hajlamot s atyai szeretetet hozott magával nagyfontosságú pályájára; ha e szerint az egyediség kiösmérésének forrásait s eszközeit megismerni s buz-

gón felhasználni tudja s akarja: akkor valamint általában sok cl-háríthatlannak látszó akadályt, úgy azon aggodalmat is le fogja győzni, melyet lelkiismeretes nevelő létére az egyediség kiösmérésének kérdése körül érez. A növendék egyediségének kiösmérésére vezető utak következők: 1) a test- és nedvkat megfigyelése; 2) az ábrázattan (physiognomica); 3) mások ítélete a növendékről, 4) a növendék összes szó- és tettbeli nyilatkozatainak a nevelő általi megfigyelése. Mindezekről a dolog fontosságához képest külön fogunk szólni.

73. §. Az egyediség kiösmérésének általános szabályai.

Minden előtt kötelességének ismerje a nevelő az ember testi és lelki tulajdonságainak általános ismeretét megszerezni, és pedig mind elméletileg jó szakművek szorgalmas tanulmányozása által, mind gyakorlatilag. „Legyen finom, kitartó észlelő tehetsége, gya» korlott szeme, megingathatlan nyugalma és szabadsága szellemének. De ha mindezek megvannak is, még ne tartsa magát biztosnak a nevelő. Gyakran épen lehetetlen kellő Ítéletet mondani a gj^ermekről. Képzeljük csak, mennyi ismeret, tapasztalás, mily finom észlelő tehetség kívánatik arra, hogy a gyermek bíbelődéseiből ereje nagyságát, az ő aprólékos működésének csekélyke eredményeiből a lángészt, hibáiból nagy szellemnek jeleit kivegyük!”¹⁾ Gyakran csak akkor vesszük észre a tehetségeket, ha már teljes erejükben nyilvánultak, amikor aztán a megismerés rendcsen késő. Az is gyakori eset, hogy a szülő, vagy nevelő el van fogulva a megítélendő gyermek iránt; mi természetesen egészen más színben tünteti fel a gyermeket, mint a szív nyugalma. Hányszor nem vesszünk hamis mérvesszöt, hányszor nem ítélünk egyoldalulag, megcsalatra külszín, esetékes, vakító nyilatkozatai által a gyermeknek! „Gyermeket kiismerni – mondja Rousseau²⁾ - nehéz dolog. Egyik pillanatban lángésznek, másokban ostobának mondanátok őt. Talán mind a két esetben tévedtek: a gyermek gyermek!” És Arndt: „Fiúkból, kiktől sokat várnak vala, semmi sem lett; mások, kiktől semmit sem reménylének, sokra vitték.

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erziehungskunde, 1811. I. Th. §. 144.

²⁾ Rousseau, Emile, a Paris, 1813, Liv. II. p. 151.

Nehéz a gyermekekről előre meghatározni, mire lesznek képesek; legalább azoknak, kik azt meg akarják határozni, igen éles szemőknek kell lenniök. A jelek könnyen rászednek bennünket”¹⁾. Kiki tapasztalhatja,– mondja Niemeier – hogy a kultümenények gyakran annyira hasonlítanak egymáshoz, miszerint még a legélesebb szem sem képes azokat megkülönböztetni, s mégis különböző okokból származhatnak és származnak is; így például a kisedded könnyeit nem csak fájdalom, hanem öröm is sajtolhatja ki, és a mosolyt nem egyszer görcsök, hascsikarás idézik elé; amidőn aztán a gyöngéd szülő és az észlelő nevelő igen csalódik”.²⁾

Gyakran megtörténik, hogy a gyermek egészen másképp fejlődik, mint azt az első jelenségeknél fogva vártuk: az együgyűnek látszó egyszerre fölébred szunnyadásából, s szellemi világának zárja mint valami varázsütésre lepattan; ellenben a nyílteszű rögtön megállapodik, sőt visszahanyatlik. Akárhány esetet tudnánk felhozni, hogy a csökönyös, önfejű gyermek, anélkül hogy a nevelésnek nagy része volt volna benne, szerénynyé, engedékenynyé lett; hogy a gyermek és ifjú, kit tanárai ostobának, majdnem bárgúnak ítélenek vala, a társadalmi életben túlszárnyalta a jeleseket. Semmiben sincs annyi csalódás, annyi tévedés, még pedig gyakran a gyermek jövőjére, sőt egész családokra nézve végzeteljes tévedés, mint a nevelőknél a gyermekek és ifjak tehetségeinek megítélésében. Még a tapasztalt és hivatással bíró leglelküimeretesebb tanár is elég tévedésnek van itt kitéve: mit mondjunk oly kezdő tanítókról, kiknek sem akaratjuk, sem elméleti és gyakorlati neveléstudományuk nincsen! Az okos nevelő óvatos, mérsékelt és gondos lesz a növendékek tehetségeinek megítélésében; mert különben borzasztó gazdálkodást vihet véghez a haza legdrágább veteményes kertjében. Óvakodni fog néhány percznyi vizsgálat után, vagy csak külső tekintetre ítéletet mondani s a lángész, tökfey s hasonló kifejezésekkel, melyeket sok nevelő oly bőségesen s könnyedén használ, csínján fog bánni. Ha nem volna a dolognak igen komoly s boszantó oldala: fölötte nevetségesnek kellene mondanunk azon gyakori jelenséget, melynél fogva oly tanárok, kiknek agyában egy szikra lélektudomány sincs, egy

¹⁾ Arndt, Fragmente über Menschenbiklung, II. Th. S. 119,

²⁾ Niemeier, Grundsätze etc, 1834, I. Th. S. 477,

óra alatt több száz növendéket parancsán hangon gyöngé kitűnő sat. szókkal képesek jellemezni. Az ily nevelőknek legfőbb is csak némi sejtelmök van a növendékek egyedi sajátosságairól, minél fogva minduntalan csalódás veszélyében forognak.

Mindezeket tisztán kell tudni és szem előtt tartani a nevelőnek, ha az egyediségi sajátosságok vizsgálására indul, csak ily szándékkal remélhetvén, hogy tévedéseinek száma mennél kisebb legyen.

Egy hibára, melylyel még némely jelesebb nevelőknél is találkozunk, már itt látjuk szükségesnek figyelmeztetni az észlelés útjára induló nevelőt. Vannak ugyanis, akik a növendéket mindjárt születése után, sőt már előtte is vizsgálatuk tárgyául teszik és minden arra vonatkozó testi, szellemi és erkölcsi tünetényt természetbúvár hangyaszorgalmával följegyeznek. E jegyzetekből aztán a gyermekfejlődés általános törvényeire akarnak következtetni. így hogy csak egy példát hozunk fel, Niemeyer Schwarz neveléstanából *agy* háromhetes kisdetről következőket idéz: „A harmadik hét végén a kisded szeme okosabbnak látszott, s észre vette a beszélő anyát (?) *Úgy* tetszett, hogy néha hall is! Ez határozottan figyelemre mutatott. Szemét erősen egy tárgyra tartá szegezve, mintha valamire hallgatott volna!”¹⁾ „Megvallom, mondja erre Niemeyer, hogy e tényekről mind magam, mind mások tapasztalatai nyomán kétkedem; de még inkább kétségbe vonom az azokból vont következtetést, melynél fogva e jelek a gyermek kitűnő gondolkodó tehetségére mutatnának.” Ugyanott áll továbbá: „Minthogy a kisdedet már tizedik napjától kezdve meglehetősen hideg vízzel mosdadják vala: azért már nem idegenkedett a hidegtől, kivévn, hogy néha rövid sírásra fakadt.” Ezt engedelmességre magyarázták, holott nem volt egyéb mint a test edzett volta. „A negyedik hétben – folytatja – mosolygott a kisded, midőn az anya barátságosan szemébe tekintett.” Ebben meg a szeretet világos jeleit vélték látni, jöllehet az arczelvonás épúgy lehetett fájdalomnak, mint örömmek kifejezése. – Az ily vizsgálódás tévedésbe vezet. A gyermek tulajdonságaira már születés előtt következtetni akarni legtöbb nevelő szerint képzelődésnek megjárja, de komolyan nem vehetni. A születés utáni első években pedig csak igen keveset lehet mondani a szellemi tehetségekről, valamivel többet a test erőiről; mert a

¹⁾ Schwarz. Erziehungslehre, 1804. II. 347.

jelek ezen korban még sokkal ingatagabbak, semhogy azokra építeni lehessen. A fejlődés későbbi éveiben azonban a jelek mindinkább kidomborulnak, úgy hogy a gyakorlott nevelői szem a külsőről a belsőre többet képes következtetni. Legelőször is a szemén át pillanthatja meg a gyermeknek szellemét és ezt erősebbnek, vagy gyöngébbnek tarthatja, a szerint, amint a szem több, vagy kevesebb tűzzel tekint a világba; később, midőn az eszmék hangokba öltözködnek, világosabban tűnik ki, vajjon a kedvezőbb, vagy mostohább megáldottakhoz tartozik-e a gyermek. Ilyenkor már erkölcsi és társas életi tulajdonait is elleshetni némileg, különösen, ha engedelmségét és engedetlenséget, a külviszonyokhoz való alkalmazkodásának minőségét s kedélyhangulatának azok befolyása általi változtat figyelemmel kísérjük.

Ha így sok gyermeknek fejlődési menetét lépésről lépésre követtük: akkor bizonyos ügyességre, érzékre s tapintatra tehetünk szert, melyeknek birtokában gyéribben fogunk tévedni, mint mások. De csak is ennyire, nem többre juthatunk általok.

74. §. A test- és nedváltakok észlelése.

A test- és nedváltakok szokott jellemrajzait részint lélektani tankönyvekben, részint szakművekben, részint jellemrajzokban fogja találni a nevelő. De azok még korántsem merítik ki a dolgot, hanem csak előiskolául szolgálnak; sokkal többet tesz az emberi természetnek a gyakorlati életben való tanulmányozása; valamint jó regények s színdarabok is jó szolgálatot tesznek. Ez utósókra nézve azonban óvakodást kell ajánlanunk, különösen a fiatalabb, hevesebb nevelőknek; mert sok író inkább a felnőtt embert tette szemlélése tárgyául, mint a gyermeket, s így az általok rajzolt gyermekvilág nem egyszer költött, mely aztán a tapasztalatlan nevelőt tévedésekbe ejtheti. Sok ilyen tévedésnek elejét lehetne venni, ha a tanítók kissé többet törődnének a növendékek nevelésével. „A nevelő intézetekben -jegyzik meg Niemeyer – nem lehet érdekesebb tárgya a tanári értekezleteknek, mint az egyes növendékek jellemrajzának összeállítása s az avval megegyező nevelési eljárás fölötti eszmecsere. Maguk a bal fogások is tanulságdúsak lennének a jövőre nézve. De hányan veszik komolyan nagyfontosságú hiva-

tásukat!?”¹⁾ A legtöbbre nézve kín a tanári értekezlet s csak is legfőlebb a mulaszthatlan gépies, anyagi ügyek elintézése végett húzzák ki türelmetlenül az ülést. – Egyébiránt a nedváltakok észlelését össze fogjuk kötni az ember szó- és tettebeli szellemi és erkölcsi nyilatkozatainak észlelésével s az ábrázatizmével.

75. §. Az ábrázatisme (physiognomika) fogalma, lehetősége, szüksége.

Ábrázatisme alatt azon tudományt értjük, mely az ember belsejét külsejéről megismerni tanítja.

Már lehet-e ezt a neveléstanban és mennyire érvényesíteni, azt megvitatni a jelen cikk feladata,

A természetben semmi sem ismétlődik, hanem minden, még a legegyszerűbb anyag is eredetiséggel és saját jellemző külalakkal bír, mely azt a vele egyfajú hasonló egyedektől megkülönbözteti. „Már ha minden egyes körtének, minden almának saját jellemző külseje vagy, melynél fogva mindentől, hasonmásától is különbözik: – mondja az újabb ábrázatisme szerzője, Lavater – csak a legszebb, legnemesebb, a legtöbb étellel bír, a legszámosabb részekből összetett lény, a föld ura, ne dicsekednék ilyenekkel?! Aki tagadni akarná, önmagát czáfólná meg; mert nincs egy ember sem, sőt alig van élő lény, mely az ábrázatisméből tudva, vagy nem tudva ne értene valamit, mely a külsőről a belsőre, az érzéken keresztül az érzék alá nem eshetőre ne következtetne. Van az embernek is valami eredeti sajátsága testi alakjában, mely mindjárt az első érintkezésnél leköti figyelmünket s a belsőnek önkénytelen megítélésére indít. „A természet minden külalakja belső működésének kinyomata” – mondja Herder.⁴⁾ Aki soha sem hallott physiognomikáról, mégis úgy tartja, hogy az ábrázat alakjáról, vonásai-, mozdulatairól a belsőt leolvashatni. Már csak ezen hallgatag megegyezés általánossága is elegendő bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a dolog külsején, felületén annak benső tulajdonsága is meglátszik;”³⁾ következésképp, hogy erre vonatkozó ítéleteinknek,

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Theil. S. 506.

²⁾ Werke zur Philosophie und Geschichte, 1813. III. 151,

³⁾ Lavater, Physiognomik. Wien, v. Sollinger, 1829. I. Band. 20-21. És IV, B. S. 111-113.

jóllehet csalódások ellen nem biztosítvák, mégis van némi való (reál) alapjuk. Meg volt erről már a régi kor is győződve, mint azt többi közt Aristoteles Physiognomikája és Adamantins Physiognomieorum ad Constantinum Lib. II című műve mutatja. Quintilianus pedig így szól: Dominatur maxime vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc submissi sumus. Hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus. Hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plura intelligimus. Hic est saepe pro omnibus verbis. Lavater felhozza Sulzer, Wolf, Geliert, Herder nyilatkozatait tana mellett, sőt a szent Írással is támogatja azt, utalván Salamon és Jézus Sirák fia mondataira.¹⁾

Az újabb korban több mű jelent meg az irodalom e terén; de Lavatert illeti az érdem, hogy a már feledékenységbe ment, vagy metoposcopia- és chiromantiával fölcserélt s kigúnyolt physiognomika iránti érdek ismét fölébredt. Az ő művét a gondolkodó és elfogulatlan Nicolai Ferencz, ki maga is sokat foglalkozók vala e tárgygyal, valamennyi között legjobbnak találta.

Hogy az ábrázatisme alappal bír, s hogy minden embernek hasznos, azt Lavater műve²⁾ I. Kötetének IX. és X. cikkeiben megmutatni és a hét főellenvetést, melyekké] az ábrázatistémét rágalalmazni, hiába valónak, nevetségesnek, hiúnak, veszedelmesnek szokták bélyegezni, a XVI. és XVII. cikkben megczáfolni törekszik; de nem levén terünk messzére terjeszkedni, csak ezen egy mondatát idézzük: „Kevés ábrázatistemei ismeretemet és érzékemet nem csak minden nap kimond h a t l a n u l h a s z n o s n a k, h a n e m, m o n d h a t o m, m a j d n e m n é l k ü l ö z h e t l e n n e k t a p a s z t a l o m. Ábrázatistemei érzékem nélkül ezer akadályokba ütközni életem pályáján, de amelyeket így szerencsésen kikerülök.”³⁾ Aki az ember eme homályos állapotára nagyobb világosságot tudna vetni és azt rendszerbe, szabályokba is öntené, nem csekély szolgálatára lenne a nevelésnek. Nem egy jeles tanfőúr van, ki ábrázatisteme tanulmányozása nélkül is meglehetősen betekint növendékei bel-

¹⁾ Lavater, Physiognomik, Wien, v. Sullinger, 1829. I. B. 27-37.

²⁾ Lavater, Physiognomik. Wien v. Sullinger, 1829. I. B. §. VIII,

³⁾ Lavater, I. B. S. 56.

világába: hátha még való alappal bíró physiognomikai ismereteket szerezhetne, mily jelentékenyen fogna nevelési tévedéseinek száma apadni, mennyire könnyítne minden munkáján! Ez okból aki nevelési pályára adja magát, ne mulassza el az ábrázattant se, legalább főbb vonásaiban tanulmányozni; ez is tágítani fogja észlelési láthatárát.

76. §. Az ábrázatismeai észlelés szabályai.

Az ábrázatismeai észlelésben következőkhöz tartsa magát a nevelő:

1-ször. Aki arczismeai észleléseket akar tenni, annak minden előtt kellő tulajdonságokkal kell felruházva lennie. Lavater ezeket tüzetesen ismerteti, de elég legyen csak eme néhány sorát felhozunk: „Valamint minden embernek van tehetsége rajzolásra, szónoklat- és költészetre, de tizedik rajzol, szónokol és költ jól: úgy van a dolog az ábrázatismeával is. Az ábrázatismeásznak legyen jól kialakult, helyesen szervezett teste, finom észlelő tehetsége, éles elméje, élénk képzelete, kitűnő élcztehetsége, emberismerete; ismerjen néhány művészetet, különösen rajzot, bírjon erős s mégis szelid vidám, ártatlan, emberszerető és indulatoktól ment szívvel. Aki önmaga nem gondolkodik nemesen, aki nem képes magasztos és fönséges érzelmekre; aki nem fogékony nagy tettekre: az bizonyára nem fogja megérteni a nemes gondolkodás kifejezését, az előtt rejtve maradnak a magasztos erényeket jelelő vonások.”¹⁾

2-ször. Ily tulajdonságokkal felruházva a nevelő hozzáfoghat az ábrázatismeai elméleti és gyakorlati tanulmányozásához. Az elméleti tanulmányozás céljából legjobb Lavater nagy művét tanulmányozni, még pedig Carusnak azt élettanilag megállapító művével. Jó szolgálatot tesznek a rajz, festészet, szobrászat nagy mestereinek emberi alakjai, úgy az árnyképek is, melyekről Lavater (II. B. S. 13, 43-65.) bőven értekezik.

Nem fog ártani Lavater (II. 13. S. 32). eszményi ábrázattát ide iktatni, hogy azt a nevelő kísérleteiben szemé előtt tarthassa. „Ha – mondja Lavater – valamely alakban az alább következő vonásokra találsz; ha azok mindegyike igen jól s élesen van kife-

¹⁾ Lavater, Physiognomik, 1829. von Sollinger, I. B, S. 81-89.

jezve s arányos egészszé olvad össze: meg lehetsz róla győződve, hogy majdnem ember fölötti alakra találtál.” E vonások következők: a) az ábrázat három főrészének, úgymint az orrnak, homloknak és állnak meglepően egyenlő hosszúsága; b) a vízirányos vonalban végződő homlok s majdnem vízirányosan fekvő, össze nem olvadó, erős és szembe ötlő szemöld; c) kék, vagy világosbarna, néhány lépésről feketének látszó szem, melynek felső szemhéja a szem csillagát negyed- vagy ötödrésznyire elfödi; d) széleshátú, majdnem párhuzamos s közepén kissé mégis emelkedett orr; e) egészben véve arányosan fekvő száj, melynek felső ajka s központja gyöngén lefelé süpped, s melynek alsó ajka nem vastagabb és nem szélesebb a felsőnél; f) kerek, előre szökő áll; g) rövid, sötétbarna, göndör haj. De e legutolsó legkevésbé fontos.

A gyakorlati tanulmányozás tárgyait leginkább a növendékek képezik; de mielőtt még valamit értene a tanító az ábrázatismehez, nagyon czélszerű leginkább középkorú és öreg személyeken tenni észleléseit. Elejénte csak igen élesen jelzett és ellentétes alakokat vegyen észlelése tárgyául. Saját személyünket a tükör mindig rendelkezésünkre állítván, azt is szorgalmasan és részrehajlatlanul kell tanulmányoznunk, nem csak azért, hogy ábrázatismeie ügyességre tegyünk szert, hanem azért is, hogy az „Ismerd meg magadat!” igazságra törekedvén, javulhassunk. – Egyébiránt a tanulmányozás útjait illetőleg utalunk Lavater III. Kötetének XII. és XIII. Szakaszaira.

3-ször. Gyakorlati eljárásában ne egyes tagokból és jelekből, hanem valamennyinek összeségéből induljon ki; kapcsolja össze szorosán a physiognomiát, pathognomiát, ha a külhéjon keresztül a maghoz jutni óhajt. Így utal Lavater II. Kötetének 8., 9. és 97. lapjain.

4-szer. Ha a nevelő, mondja Niemeyer, ¹⁾ sok gyermek és ifjút tett szemlélete tárgyául és meglelt embereken s a rajz által is gyakorolta ábrázatismeie látását: akkor kísértse meg növendékeit észre vett tehetségeik és jellemök szerint bizonyos osztályokba sorozni, még pedig a legellentétesebbekbe, például a legtehetségesebbek és legkorlátoltabbak és legeggyűgyűebbek, a nyíltszívűek és ravaszak sat. osztályaiba. Ha már most gondosan megfigyeli,

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. Halk. I. Th. S. 431

mily ábrázatismeai hasonlóság mutatkozik minden egyes osztályon: észre fogja venni, hogy a beltermészet nem nyomódik ki ugyan mindig határozottan az ember külsején; de igenis, hogy bizonyos hasonlóságok újra meg újra ismétlődnek, melyek tehát alapját s mintegy abc-jét képezik az ábrázatismeai olvasásnak. Ilyen gyakorlatok nagy fontossággal bírnak a nevelőre nézve; mert eltekintve az ábrázatismeai tanulmánytól, lassankint megszerzik azon ügyességet, melynél fogva a nevelő növendékeinek tehetségeit s jellemét nem csak, mint azelőtt, homályosan érezni vagyis sejteni, hanem még árnyalataikban is világosabban látni, sőt megkülönböztető szavakkal megjelelni képes.

5-ször. Ilyen előgyakorlatok után kísértse meg a nevelő minden újoncz növendékét nyugott kedélylyel ábrázatismeileg megítélni, ez ítéletet koronkint ismételni s gondosan följegyezni, hogy láthassa, mennyiben találta el a valót. így tapintata, érzéke hovatovább biztosabb lesz. – Csakhogy a pillanatot, melyben ítéletet hoz növendékei fölött, nagyon ellesse, mert különben tévedésbe esik. Midőn a gyermekek fesztelenül, szabadon mozognak és elfogulatlanok; midőn félelem, vágy, öröm, remény tetszvágy foglalja el keblöket, szóval, mint Lavater utal, 1) mindenféle állapotában kell észlelnünk az egyént, kit észlelésünk tárgyául tűztünk ki.

6-szor. Midőn azt mondjuk, hogy az erény megszépíti, a bűn pedig elrútítja a külsőt: a szép és rút alatt nem azt kell érteni a nevelőnek, amit rend szerint annak vesznek. Mert mikép is változhatnának meg azon alapvonások, melyek a test szilárd részeiből jönnek ki, vagy mikép válnék a ragyás arcz simává? Azt előbb mondhatni, hogy a bűn az arczot eltorzítja: de az erkölcsi szépség nem csupán a szemben, vagy egyes vonásokban, hanem az egész arcznak kifejezésében keresendő; az erkölcsi- szép arcz minden részeiben nemes, összhangzó, szelíd, nyugott. Ettől jól megkülönböztetendő egy másik szépség. Vannak t. i. gyermekek, kik igen felőtli, szép, mondhatni gyönyörű arczczal bírnak, melyen virágzó szín, élénk szemek ragyognak; emellett igen kedves hangjok s behízelgő modoruk van. Az ilyenek rendesen ifjának, öregének megnyerik szívét, sőt sok nevelőnek is kegyenczeiké lesznek. Pedig a gyakorlott ábrázatizmész az ilyen szabályosoknak nézett arczo-

¹⁾ Lavater, Physiognomik, 1829. von Sollinger, Wien, II. B. S. 10.

kon gyakran olyasmit lát, mi komoly aggodalmat kelt; ellenben egy másikon, melyet rútnak tártnak vala, kellemmel találkozik, mely őt önkénytelen vonzza. – Ez okból a nevelőnek sok gyakorlásra van szüksége, hogy a valódi szépet és rútat biztosan fölismerhesse. Ezt egyébiránt csak megemlítjük s utalunk Lavater műve I. Kötetének XX, Szakaszára, hol e mozzanat minden oldalról meg van vitatva.

7-szer. Ne feledje a nevelő, mire Schmid K. figyelmeztet ¹⁾, hogy t. i. az ábrázatisme általános törvényei az ember különböző kora szerint különbözők, hogy ennél fogva alkalmazásuknak is kor szerintinek kell lennie. Az ábrázatismésznek tehát mindezen árnyalatokat jól kell ismernie, nehogy azt, ami csak egy bizonyos korhoz illő, valamely egyediség különös sajátosságának jeléül vegye. Például, mint Cams mondja, a nagy fej és kicsi, tompa orr a gyermekkor általános tulajdona, de nagy hiba lenne e jeleknek oly sajátosságokat tulajdonítani, mint ha azok valamely kifejlett egyénen kerülnek elé. Az első gyermekkorban minden csak nő és lesz, s a részek közt még nincs arány; ami az egyedi szellemről némi életjelt ad, az a szem színe s alakja, a fül szabása s a száj és áll közti viszony. A gyermekkor második szakában fölismerhetni már, bár nein tisztán, a test- és nedvkatot, amint az a fejen, mellen, törzsön, végtagokon, az arcz vonásain és a hajon mutatkozik. Az ifjúság első éveiben az egyediség ábrázatisme jelei már szabatosabb alakot öltenek, míg a második korszak s a férfúkor évein át teljesen kidomborulvák s végre az aggkorban az egyediséget megcsontosulva láttatják.

8 szór. Óvakodjék a nevelő az ábrázatismeinek kelleténél több értéket tulajdonítani; mert hiszen az még mindig töredékeket, kísérleteket s föltéteket képez, melyeknek használása tehát nagy tapintatot igényel; messze vagyunk még itt általános, kimerítő rendszertől, s legfőlebb is annyira juthatni, hogy aki az ábrázatisme tanulmányozza s tanulmányát okosan használni tudja, annak veleszületett ábrázatisme érzéke helyesebbé s körültekintőbbé lesz. Szívlelje meg a nevelő azt, mit Lavater a physiognomiai tanulmányozás nehézségeiről s az ábrázatismész tulajdonságairól műve I. Kötetének VII, XII., XIII. és XIV. Szakasaiban mond. Ez ovakodás különösen a szoros érteményben veendő ábrázatisme é-

¹⁾ Buch der Erziehung K. Schmidt, S. 521.

tendő. A test külseje természeti adomány levén, melynek ilyen, vagy olyan voltáról a növendék nem teliét, fölötté hibázna a nevelő, ha növendéke előtt kíméletlenül kimondaná ábrázatismeí véleményét; vagy ha azt a szülőkkel, nevelőtársakkal s ismerősökkel közölné, akik ennek következtében vagy előítélettel s bizalmatlansággal viseltetnének a gyermek iránt, vagy ítéletünket helytelennek, igazságtalannak tekintének, mint olyat, mely a külső által kelletténél tovább engedte magát ragadtatni. Máskép áll a dolog a pathognomikai eljárásra nézve; itt már bátrabb lehet a nevelő; minthogy az indulatok és szenvedélyek inkább a szabad akarat körébe tartoznak; s ha valamely növendék szenvedélyek rabjává lett, tükröt lehet elébe tartani, hogy lássa, mennyire rútítják el azok ábrázatát is; vagy ha valamelyik megtért, biztatólag észre vétethetni vele, miszerint belső megneemesedését külseje is visszatükrözi. De azért itt is, mint mindenütt, fődolog az, hogy a nevelőnek a gyermekek iránt oda adó szeretettel viseltető emberséges szíve legyen: s ez majd kijeleli az ábrázatismeí ítéletnek is az ő netovábbját.

77. §. Az ábrázatisme általában.

Azok kedveért, kik L a v a t e r nagy művéhez, vagy annak Sollinger által 1829-ben nyomott négy kötetből álló kivonatos kiadásához, vagy Carushoz nem férnek, szükségesnek látszik a fönnebbi általános szabályokhoz az ábrázatisme néhány pontját, amint az Lavater által teremtve s Carus által élettanilag megállapítva vagyon, legalább néhány vonásban hozzácsatolni; nem azért, mintha mindent aláírnánk, hanem hogy némi érdekeltséget ébreszszünk ezen a nevelői világban oly nagy zajt ütött tan iránt, melyről minden valamire való nevelőnek tudomással kell bírnia. Carus szerint az ember teste rendes állapotban 125-130 fontot nyom. Ha e tömeg és súly nagyobbodik, de úgy, hogy az állomány és arány minősége marad: akkor ez inkább férfi; lia pedig kisebbedik, asszonyi jellemre mutat. De ezen nagyobbodás- és kisebbedésnek határa vagyon; mert az igen nagy testalkattal rendszeren csekély szellem szokott jární, kivévn, ha aránylag a velő és különösen a fej alkata is hatalmas; a nagyon kicsi testben pedig az akaratereály többnyire hiányzik. Ami a kövérséget illeti, az ha alig észre vehető

fokon áll, bizonyos jó érzetet ömleszt el mind a testi, mind a szellemi életen; de ha feltűnően emelkedett, akkor általában bizonyos nehézkességnek, lomhaságnak, lassúságnak, szóval testiségnek szolgál jelképül. E jelenségnek oka azon körülményben rejlik, hogy a zsiradék az életfolyamra szükséges szervek, különösen az izmok és idegek közé lerakodván, azoknak működését nehezíti. A taplós és sok zsiradékkal bíró testben ritkán találni magasra törő szellemet. Minél kisebb a zsirképződmény: annál szabadabban teljesíthetik hivatásukat az életszervek: következésképp annál nagyobb könnyűséget, mozgékonyt s magasabb érteményben szellemiséget találunk a természeténél (nem nyomornál, vagy bűnénél) fogva sovány emberben. – Erős, izmos, csontos testszervezet lelki erőre, határozott jellemre, gyöngye csontalkat csekély erélyre, kedélylágyságra s inkább érzékenységre, mint éles szellemre mutat.

Ez a testnek mint egésznek vonatkozik jelvisméjére, lássuk néhány részében is.

78. §. Az ábrázatisme különösen, I. A törzs és a végtagok.

Ami először a törzs öt illeti, ez a légzés szerveit tartalmazó mellre és az emésztési szerveket takaró hasra oszlik. Minél tökélyesebben fejlett az első: annál több életre s szellemi jelentőségre mutat; ha pedig a mell és váll szűk, a csípő tája meg széles és teljesebb, akkor a férfinak egyediségi természete lágyabb s az asszonyi jelleg felé hajló. Legszabályosabb szervezet az, melynél a mell, a föl- és altest egyenlően hosszú s lehetőleg tökélyes egyensúlyban van.

A nyak áll a törzs idegrostjaiból, a lég- és étcsőből. Hátsó részében a gerinczvelő, elül pedig a tenyészeti szervek foglalnak helyet: miért is az első inkább a szellemi, a második pedig inkább a testi életre nézve bír jelentőséggel. A férfit rövid, erős, az asszonyt finom, sugár, a gyermeket hengerded nyak jellemzi. A nyak tartásának nem csekély fontossága vagyon az ábrázattanban. Mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy az előre hajtott nyak rendszerint ostobaság-, képmutatás- és csalással, az oldalt hajló ostoba-

ság- és ledérséggel, a nagyon is egyenest, feszesen álló pedig szemtelenség- vagy konoksággal szokott járni.

A szabad, domború mell szabad, nyílt szellemet, a horpadt és összeszorult bátortalan ziháló szívet, a húsos, kövér pedig nagyfokú érzékiséget jelent.

A hátnak egyenes, erős, nyugott állása határozottságra, biztosságra mutat, a púpos hátnál, mely rendesen túlemelkedett mellet, szabálytalan légzés- és szívveréssel s a rút alak miatti lehangoltsággal párosul, szeszélyt, gúnyt s bizalmatlanságot találunk; a görbedt hát pedig hízelgő, szolgálai léleknek jelképe.

A szerfölött terjedelmes has mindig kedvetlen jelve a szellemi tehetségeknek; s ha ennek daczára is élénkebb szellemi tehetség mutatkozik, az a velő kitűnő alkatában alapul s az elmének csak is könnyebb virágai körül szállingoz, milyenek az élez, nedély, emle, zenetehetség sat; de az eszmék gazdaságát, a tudomány mélyét csak rendkívül kedvező viszonyok közt éri el.

Az ágyék és keresztcsont nagyobb terjedtsége asszonyi testnek tulajdona.

A kéz szenvtani tekintetben következőleg nyilatkozik: ajtatos érzelmeknél összekulcsolódik, csudálkozásnál a fej fölött összszezsapódik, ingerült állapotban hadonáz, haragban ökölbe szorul, ijedségben elnyújtódik. – A lábnak is megvan a maga szenvtana: a gondolkodó ember járása lassú és kimért, az indulatosé, izgatotté gyors és változó, a szomorúságé és fájdalomé lassú, szakadozott sat. – Herder az emberi testnek az állatokétól különböző egyenes állásában az északéesség jelét látja. ¹⁾

II. A fej.

A) Az ábrázat.

A fejen először is az ábrázat ötlík szemünkbe. Ennek felsőbb, vagy alsóbb jellegét a lejdei Kamper Péter által feltalált arcz-szeg határozza meg, mely úgy támad, ha a felső álcsont legkiállóbb szélétől a homlok legkitűnőbb részéig s onnan a hallj árat nyílásának alapjáig egyenes vonalt húzunk. A görög eszményi szobroknál e szeg 90-100°, ezen fölül vízagyra, 75° körül bár-

¹⁾ Werke z. Phil. u. Gesch. 1813. III. 146-173.

gyúságra találunk. A kaukázsi faj arcz-szege 80-90° között áll, a négeré és kalmuké 70°, az orangutangé 58°, más majomfajoké 50-42°, a kutyáé 40°, a juhé és lúdé 10°. – A valódi szép arcz kerületet képez, melynek hossza mintegy harmaddal meghaladja a szélességet, s melynek gyúpontjai a szem és száj; a kerek arcz rendesen ostobaságnak jelképe. Az egész ábrázat három részre: a h o m l o k-, o r r- és s z á j t á j r a oszlik; az elsön az értelem honol, a második, mely a szemcsonttól és füttől kezdve a felső állkapocsig terjed, az érzelem világot, a harmadik pedig, a fõlsõ és alsó állcsont körül, az áthasonítás szerveit s az anyagi Önzést tükrözi vissza. Már amint eme három táj közöl ez, vagy az tűnik ki jobban, aszerint fog az általa jelvezett szellemi tehetség is kitűnni.

B) A homloktáj.

Az egyediség szellemi munkássága, mint sok más jelekben, úgy a homlokbőrön is érzékelteti magát. Ha t. i. valamely szellemi működés gyakran ismétlődik: az annak kíséretében járó ránczok végre megállandósulnak s azon szellemi működésnek maradandó jelei lesznek. A tapasztalás c tekintetben következőkrõl tesz tanúságot: az erõsen ránczolt homlok gondolkodó s aggodalmakban szenvedõ emberre mutat; aki fölleges homlokát lehúzva tartja, az vagy szomorú dolgokon, vagy merész csínyeken töri fejét; a föl-felé irányuló ránczok haragos egyénre, a rézsútosak, fõleg ha egy-közüen állanak, szegény, ferdenézetű, bizalmatlan egyénre mutatnak; az egyközű, szabályos s nem igen mély ránczok igen csekély kivétellel csak értelmes, becsületes emberek homlokán láthatók; a fõlsõ részében felõtlenül, különösen ránczolt, alul pedig ráncz nélküli homlokon majd mindig ostobaság ül; végre a mélyen összevisszaásott ránczok nyers, kuszált s nehezen idomítható jellemet árulnak el. Egyébiránt ennek, valamint a tej más részeinek is észlelése tekintetébõl Lavater III. Kötetének VITT. Szakaszára utalunk.

C) Az orrtáj.

Ami az orr táj legfelsõbb részét, a szemet, illeti, az tükre az érzelemvilágnak. Jelvisméje következõ. A szempilla hosszú nyílása, melynél sok szemfehér látható, epedõ, érzékeny egyediségnek

a jelve; a nem hosszában, hanem fölfelé nyílt szempilla inkább az állatoknál s rendesen epés nedvkat s nagy tetterő társágában kerül elé; a szempilla nyilasának kicsisége általában gyöngeséget aluszékonyságot s szellemtelenséget árul el. A hosszú sötét szemzőr erőt, ellenben a világos, ritka és rövid többnyire gyöngeséget ad a szemnek. A szemöld határvonalkép áll a fej, velő és érzék tája közt. Minél fönnebb áll a szemöld: annál messzebb nyúlik be az érzéktáj a szellemébe, és fordítva, minél mélyebbre süllyed, annál több tért foglal el a szellem az érzéktájon. A vidám, nyílt egyéneket jól képzett, magasabb, íves, a mély gondolkodásúakat mély, egyenes vonalú, a hideg vérűeket magas, befelé fordult, a nyugtalan, indulatos jellemeket pedig girbe-görbe szemöld jellemzi. A szemfehér s az ideghártya közt szorosabb viszony levén, ha amaz tiszta, világos, az idegéletet is olyannak tarthatjuk; ha pedig mocskos, homályos, sárgásfehér: akkor az idegélet sem virágzó. A szemfény ilyen, vagy olyan voltának szervéleti okaira kiterjeszkedni nem látván szükségesnek, csak jelveit közöljük röviden. A kék szemfény leginkább gyermekek- és nőknél s általában gyöngébb, élénkebb természetűeknél, a b a r n a pedig az epéseknél kerül elé. De legjelentősebbek a szem tekintetének jelvei, mert azok biztosan mutatnak a lélek életére. Az egy pontban összeponosult pillantatok éles elmét, az egyközűleg futók gondolkodást, a központkivüliek szórakozottságot, az egyenest futók, vagy a pillogok szellemgyöngeséget és a zavartak, egymástól távozók ostobaságot jelentenek. Ide iktatjuk még Lindem annak (Lehre von Menschen) tapasztalás által igen is igazolt következő sorait: ájtatos érzelmeknél fölfelé pillant a szem, kíváncsiságnál és bámulatnál előre, mély gondolkodás- és szórakozottságnál merev, ravaszságnál összehúzódik, örömnél fénylik, lelkesültség- és szerelemnél lángol, haragban vadul ideoda forog s szikrázik, keserűség- és fájdalomban zavaros, a szégyen lesüti, a vétkesség tudata s a hamisság nyugtalaná teszi, ijedtségnél merően néz, kívánság- és bámulásnál kitágul.

Az orr alakjáról Lavater észleletei s Carusnak azokra vonatkozó szervéleti bizonyítéka szerint szintén sokat lehet következtetni az erkölcsi és szellemi életre. Az olyan orr, mely tövénél horgas, parancsoló jellemekre mutat; amelynek háta széles, legyen az egyébiránt egyenes, vagy görbe, mindig rendkivüli szellemtehet-

ségeket sejtet. Az igen lefelé ereszkedett orr oly egyéneknél található, kik soha sem igazán jók, igazán vidámak, vagy nemesek és nagyok; hanem akik röghöz tapadnak, elzárkóznak, hidegek, nem közlékenyek, vagy mélék, vagy lépkórosak. Erős orr fokozott vérrendszerről s élénk szellemről tanúskodik, a hegyes fogárdosságról, csel- és gyúnyról; a hegyezett sovány orr a kedély világ aszályára mutat. A hegyesen fölfelé hajlott hetykeségről, a fitos kíváncsiságról, az egyenes erőről, a behajlott belső életmunkásságról és gúny orról, a ferde rágalomról, a vörös dobzódásról tanúskodik. A kis orr, hova a tompa, pisze, kifordult orrokat is számitják, többé-kevesebb tökéletlen szellemi fejlettségre mutat, mint azt a négereken is tapasztalhatni; de kivétel van, ha azt a fejnek szerencsésebb alkata kedvezőbbé teszi, mi által a kedélyvilág élénkebbé lesz. A hosszúkás orr általában értelmes, vizsgálódó, teremtő, finom szellemmel jár együtt; a sasorr inkább hatalmas akarakterőre, mint kitűnőbb gondolkodásra mutat. Az aránytalanul vastag orr, különösen a húsos, rendszeren az érzékiség uralmát jelenti; de ha kedvező fejalkattal van kapcsolva, akkor az érzékiség hatalma csökken, s az arczon bizonyos vidám kedély ömlik el. A nagy lyukakat láttató pisze orr pöffeszkedő, üres, hiú lelkületnek jelképe. Éles gyakorlati észszel bíró férfiak nem ritkán erős, széles s kissé hasított hegyű orral bírnak; de ha ez tökéletlen fej alkattal van kapcsolva, rendszeren nyerseségre mutat. A minden felötlő jel nélküli orr jó, nemes, értelmes jellemeknél is eléjőhet ugyan, de nagyoknál soha sem.

D) A szájtaj.

A s z áj rendeltetése a légzés, beszéd, a tápszerek megőrlése s azoknak a gyomorba való szállítása. Már mivel az ember testi alkrésze oly nagyon szoros viszonyban áll a lelkiével, kiki át fogja látni, hogy a száj főnjeiét cél okra szolgáló szerveinek arány sértő alkata nem kedvező jelvéül szolgál a lelki életnek. Lavater szerint minden aránytalanság a felső és alsó ajak közt kedvezetlen állapotnak jele. A felső ajak inkább szellemi életre, az alsó inkább emésztési rendszerre mutat. Amely egyénnél az alsó ajak ós fogsor igen kiáll, ott ostobaság, nyersesség, gazság és fösვნყség, vagy a különböző árnyalatok szerint azoknak egyike, vagy másika szemléhető. Húsos ajkak anyagiságra, élesen metszettek fösვნყségre,

kemények kemény, puhák puha, gyöngé jellemre mutatnak. A száj kinyílása figyelmet, kíváncsiságot s csudálkozást, erős lecsukódása pedig mély gondolkodást jelent. Gondolkodásnál lehúzzuk, nyugott állapotban pedig leeresztjük felső ajkunkat. A haragos, féltékeny és fősvény ember ajkait a fogak felé összeszorítja, a gúnnyolódó az alsó ajkat kissé előre és feltolja.

Ami a szóhangot illeti, ez által is többféle lelki sajátságra ismerhetni; de arra nagyon figyelni kell, vajjon a hangjelen minősége nem valamely betegségnek kifolyása-e; mert nem egyszer történik, hogy az eredetileg erős, csengő hang, sokszor hirtelen is megromlik, gyöngé, tompa, rekedt lesz, amikor aztán ezen jelvekhez illő szellemi s erkölcsi tulajdonságokra következtetni épen nem szabad. Az eredeti hang jelvisméjét illetőleg álljanak itt röviden a következők. Erős hang erőteljes férfiura ismertet, a gyöngé, finom pedig, főleg, ha kissé nehézkes légzéssel jár, gyöngeségnek, félelemnek, ravaszságnak jele; a tiszta és hajlékony hang ildomos és éleseszű emberre, a hatalmas, ha nincs benne keménység és nyereség, eszes és óvatos emberre, végre a reszkető, bizonytalan hang félénkségre mutat. A magas és erős hangban erős, bátor, vakmerő emberre találunk, a nyers, rikácsoló hangban nehézkes szellemre s gyöngé ítéletre. A terjes, de szelíd hang békeszerető, kissé félénk és önfejű emberre, a szelíd s mellette mély hang szelíd, békés jellemre, éleslátású, átható szellemre, a kezdetben mély, de magasan végződő hang pedig haragos, heves, kevély, merész lélekre mutat. Azon finom hang, mely a fölhívásnál fölemelkedik, haragos, vakmerő, ügyes, ravasz, gonosz, irigy egyénre ismertet. Vannak, kik gyöngédebb, asszonyiasabb természetet akarván színlelni, ajkait összehúzogatják, fintorgatják és susognak: ez tetszvágyat, csalást és észhiányt árul el.

Ami az állat illeti, erről Lavater így nyilatkozik: Kiálló áll mindig valami igenlegest, hátra álló mindig valami tagadót jelent. – Éles bemetszéseket az áll közepén csak hideg, eszes embereknél találtam, de csak ott, hol az arczon különben semmi ellenmondó nem volt. Hegyes áll finom cselszövénynek, a húsos, kettős áll többnyire jóllétnek a jelve. A szögletes áll ritkán látható máson, mint okos, szilárd emberen. A lapos áll hideg, száraz kebelre, a kicsi félénkségre, gödröcskével ellátott kerek áll jóságra,

a hosszú, hegyes és nagyon kiálló hűtlenségre, árulásra, kemény jellemre a közepén kissé hátra hajlott, vagy ránczos pedig okosságra mutat.

Az arcz (Wangen) jelvisméje Cams szerint következő: A tulkövér arez kevés szellemi fürgeséget, a tulsovány gyöngeséget, de erős izmok és idegek mellett erőt jelent. Finomabb alkata- és szövetéről finomabb érzelemvilágra, durvábbról több nyerseségre következtethetni. Hogy az arcz színe mikép változik az indulatok és szenvedélyek rohamainál, azt kiki tapasztalja.

Végre a fülről is kell valamit mondanunk. Erre nézve az ábrázatisme azt mondja, hogy a félénk, erőtlen állatoknak nagy, az erélyesebbeknek pedig kis fülök van. Az igen nagy fül, különösen, ha felső része terpedt, az emberre nézve sem kedvező jel, de nem kedvező az igen kicsi sem.

E) A haj.

A hajnak szintén megvan a maga jelvisméje. Itt általános szabályul áll, hogy hosszú, finom, világos haj a gyermek- és nővilágot, a sötét, erős, rövid haj pedig a férfiakat jellemzi; miből arra szabad következtetnünk, hogy ha a férfi nőnemet, a nő pedig férfienemet jellemző hajjal bír, akkor a férfi nőies, a nő pedig férfias természetű. Természetes, hogy ez csak általánosságban van mondva, s számtalan árnyalatok és módosító körülmények kerülnek itt elé, melyeket tekintetbe kell venni. Az erős haj például általában szilárd, kemény jellemnek a jellege; de szintúgy lehet az hősnek, mint nyers, vad baromi egyénnek tulajdona, amint t. i. fensőbb, vagy alsóbb szellemmel, tiszta, vagy sivár kebellet párosul. Carus élettani tekintetben ezeket mondja a hajról: Világos, tiszta, finom haj mindig gyöngé, finom, izgékony, vagy inkább ijedékeny, szenvedőleges szervezetre mutat; fekete göndör haját finombőrű, velős fejen soha nem láthatni; a rövid, kemény, göndör, fekete hajnál legkisebb, a szöszvilágos finomnál legnagyobb izgékonyosság mutatkozik, A gazemberek jellemzésében kevés világos, de igenis sötétbarna s legtöbb fekete hajjal és világos szemöldökkel találkozunk. A szőke haj általában vérmes nedvvalkatot sejtet, a vörös egészen jó, vagy egészen gonosz embert jellemez.

79. A koponyaismei észlelés.

I. A koponyaismei észlelés fogalma, értéke a neveléstanban.

A koponya és velő alakjának vizsgálása már a legrégebb kor tudósainak és nevelőinek is volt foglalkozási tárgya. Régen egyet értettek abban, hogy a velő az idegrendszernek s így az egész testi szervezetnek központját képezi, melyből a test minden részeibe idegek finom ágai futnak ki; hogy tehát elfogadva a test és szellem közti viszonyhatás elvét, a velőnek kell azon főszervnek lenni, melyet a lélek szellemi működésének eszközlésére használ. Ezt nem csak az emberi velőnek az állatokéit aránylag nagyban fölülmúló nagysága (a legnagyobb ökörnek és lónak veleje 2 fontot nyom, az elefánté 9-et, az emberé 3-at), hanem a szellemi működés azon állapotjai által is igazolva látták, melyekbe azt a velő elhanyagolása, sérelme, betegsége ejti. Lassankint rájöttek, hogy a fajok és nemzetek egyik megkülönböztető jellege a fej alkata, s hogy e szerint jellemök is különböző. Ugyanezt vették észre egyes embe-
reken is. Végre a koponya nagyságát, a kiálló és lapos homlokot, a kiálló, vagy horpadt hátsó fej et is jellemzőnek találták. De mindez csak kezdet vala.

Mi e tekintetben általános figyelmet gerjesztett, mi az egész tudós és nevelői világban legnagyobb zajt ütött és bővebb agytani kutatásokra lelkesített, az Gall rendszere volt. Dr. Gall született a bádeni Tiefbrounban, 1757. marc. 9-én; meghalt Parisban, 1828-ban, aug. 22-kén. – 1796 óta Bécsben a koponyatan rendszeréről előadásokat tart vala, honnan, valamint Németországból, Parisba menekült, s bár 1814-ben ott is letiltották volt, a kopónyatant élte végéig védte. Gálinak igen ügyes munkatársa volt Spurzkeim. Ez a koponyatant Amerikában, Skóthonban, Angliában terjesztette. Újabb korban a koponyatant különösen Combe György és testvére András tökélyesítette Angliában. Érdekesekek Schmidt Károly anthropologiai levelei is, úgy Scheve Gusztáv phrenologiai katekizmusa. Maga Gall sokáig vonakodék tanát nyomtatásban kiadni, de végre engedvén, azt két nevezetesebb miiben közre bocsátotta (*Anatomie et Physiologie du Systeme nerveux en général, et du cerveau en particulier*, a Paris, 1810-1819. – *Sur les fonctions du cerveau et sarcelles de chacune de ses parties*, a Paris,

1822). Annál többet adtak ki azonban tanítványai részint újságokban és röpiratokban, részint különös művekben.

A koponyatan eme lendületével nem egy nevelő mohón fogván a dolgot, többet reménylett a koponyatantól az egyediség kiismerésére nézve, mint minden egyébtől; s ennél fogva fenhangon nyilvánult azon nézet, hogy a koponyatant a nevelő első tanulmányai közé számítsa. – Niemyer (I. K. 495. 1.) azt mondja és helyesen, hogy Gall tana oly föltevéseket is állít föl, melyek a tapasztalati tudomány körén kívül esnek; de mivel a nevelőnek semmi iránt sem szabad közönnyel viseltetnie, ami a külső és belső ember kiismerésére vonatkozik, azért nem tartjuk egészen hálátlan munkának azon agytanárok észleleteinek eredményét dióhéjba szorítva megismertetni, kik az anyagászok elvétől távol a velőt a szellem szervének tartják és a lélek s test közti viszonytáásra építenek. Némi tájékozásul szolgálhatnak azok is a gondolkodó nevelőknek.

II. A koponyaisme alaptételei.

A koponyaisme alaptételei Gall vizsgálódásain alapulnak.

Gall a velőt nem fölülről lefelé, mint addigelé tevék vala a boncztanárok, hanem a gerincvelőtől fölfelé vizsgálta. E vizsgálatnak következő eredményei lettek:

1-ször. A velő központja a testi szervezetnek s így központi szerve a szellemnek is. Számtalan bizonyítékot hoznak fel az agytanárok e tény mellett; nem egy esettel törekszenek kideríteni, hogy az ember velejében nyugott állapotban szabályos érverés, szellemi izgatottságnál pedig a vérnek rohamos feltolulása s az érverés gyorsasága, hevesége észlelhető; hogy álomban a velő lelohad, fölébredésnél megtelik vérrel s földagad; hogy a nyitott velő nyomása öntudatlan állapotot idéz elé sat.

2-szor. A velő nem valami pépnemű állomány, hanem szövedék, és pedig nem egy, nem elválaszthatlan szerv, hanem egységgé alakult sokság, a gerincvelőből fölemelkedő csupa egyes idegrostoknak összessége, melyek egyes erősebb, vagy gyöngébb, nagyobb vagy kisebb csomókra oszlanak. A velő e szerint valamennyi szellemi szervet magában foglalja ugyan; de azért az egyes szellemi működésnél nem az egész velő, hanem csak az illető egyes cso-

mók vétetnek igénybe, melyek e czélból bizonyos működésre époly fogékonyak s épúgy szerkesztvék, mint a látidegek a látásra, a hallidegek a hallásra sat. A szellemnek tehát egyes működéseire külön szervei vannak; így például a látás csak is a látidegek által történhetik, a látidegek pedig csupán a látást eszközölhetik s nem a hallást és szaglást is egyszersmind. E mellett tanúskodik ama különbség, mely az alsóbb és felsőbb rendű állatoknak, úgy ezeknek és az embernek veleje közt, nem különben a gyermeké és felnőtté, a férfié és asszonyé, a négeré és kaukázusi fajé közt létezik, mind nagyságára, mind az egyes részek arányára, mind az ezekkel párhuzamos irányú szellemi sajátságokra nézve.

3-szor. Minél tökélyesebben vannak kifejlődve a szervek: annál tökélyesebb szellemi tehetségekre kell következtetni. A szerv tökélyesebb fejlettsége pedig először annak nagyságáról, másodsor minőségéről ismerhető meg. Úgy tetszik, mond Cuvier, hogy mindig bizonyos viszony létezik az állatok tehetségei s a velő különböző részeinek arányai között. Szintúgy látszik értelmiségök is viszonylani a velő fél tekéinek fejlettségi fokához s azok különböző hézagaihoz. Sőt azt is észlelhetni, hogy a velő bizonyos részei az állatok valamennyi osztályában azok különös sajátságaival arányos nagyságot érnek el. Cuvier emez észlelését azon ténynyel igazolja, hogy a gyermeknek a test többi részéhez aránylag nagy feje mellett is kisebb veleje vagyon, mint a felnőttnek, s hogy e szerint különbözik szelleme is; továbbá, hogy az éleslátású állatoknak nagy látidegeik, az elefánt fölötte érzékeny ormányának pedig nagyobb érzésidegei vannak, mint ugyanazon szerv valamennyi izomidege. Igen tévednénk azonban, mondják a phrenologok, ha e nagyságnak föltétlen értéket tulajdonítánk; sőt inkább erősen kell hangsúlyoznunk, hogy annak csak az egyébként egyenlő körülmények közt van érteménye. Mert igaz ugyan, miszerint az ugyanazon anyagból készült két oszlop közül a vastagabbnak nagyobb ereje van; de az is igaz, hogy a jobb anyagból készült oszlop csekélyebb vastagsága mellett is erősebb lehet, mint a vastagabb, de roszabb anyagból készült; épen úgy a kisebb izomrendszerrel, de erősebb csontalkattal s igen fejlett idegekkel bíró ember erősebb egy másiknál, kinek csontjai vékonyak s idegei lomhák. Hasonlóképen a buta ökor veleje nagyobb ugyan az ügyes uszkárénál; de ennek

szerkezete sokkal kitűnőbb. Nem elegendő tehát a velőnek s egyes csomóinak egyedül nagyságát megfigyelnünk, midőn az egyes lelki tehetségek szerveinek erejét mérlegeljük, hanem a minőséget is számba kell venni. De annyi mégis bizonyos, hogy a feltűnően kicsi velő, ha legjobb minőségű is, nem lehet igen kitűnő szellem-erőnek szerve: azon felnőtt ember, kinek veleje nem tesz ki 14 hüvelyknyi területet, bárgyú.

4-szer. Számtalan bonczolásra hivatkozva Gall és tanítványai fényképen állítják, hogy a koponya belfelülete egyenközű a velő felületével, mint azt a koponyának a velőével egyenközű emelkedései és mélyedései igazolják. Az is bizonyos, hogy a koponya fölfelülete a belsővel szintén egyközű. De ha ez így van, akkor a koponya alakja mind egészben, mind egyes részeiben véve nagy mértékben a velő alakja szerint idomult; s így a koponyáról a velő milyenségét, valamint egészben, úgy egyes csomóiban is meg lehet ismerni. Mivel azonban e csomók nem egyebek, mint az egyes szellemi működések saját szervei: azért Gall ezeknek fölismerésére törekedett. E czélból igen sok kísérletet tett élő és holt embereken s állatokon; tehetségeiket, ügyességeiket, hajlamaikat összehasonlította koponyáik alkatával és szorgalmasan észlelé azon hatást, melylyel a velő különböző részeinek megsértése a szellemi működésre nagyon. Kísérletei közben igen feltűnt neki, hogy, midőn ugyanazon szellemi működés által egyenlően kitűnő több fejet összehasonlított, mindeniknél ugyanazon a ponton emelkedéseket lát. Ebből indulva más és más szellemi tehetségek fölismérésére halada s végre hosszas kísérletei nyomán azt állította, hogy az egyes szellemi tehetségek a koponya bizonyos részeinek emelkedettsége által fölismerhetők; hogy ezen emelkedettség fokáról a megfelelő szellemi munkaság fokára biztosan, vagy legalább igen valószínűen következtethetni. Eddig mindig csak három fő-irányát különböztették volt meg a lélek nyilatkozatának; de Gall mintegy 30 ágra osztotta a főtehetségeket, melyek mai napig 38-ra szaporodtanak. Ő minden egyes tehetségnek kijelelte helyét. Ezen helyekre következő hat elv szerint következtetett: a) ha valamely képesség nem egy időben jelentkezik a többivel, vagy munkássága kisebbedik, ernyed; mint azt például a nemi ösztönnél látjuk, mely szervével együtt későbbben fejlik ki, mint mások; b)

ha valamely tehetség s az ennek megfelelő szerv gyakrabban, erősebben működik, mint más tehetségek, s ha az ezeknek megfelelő szervek szintén fejletlenebbek amannál; mint azt például oly nagy szobrásznál tapasztalhatni, kinek semmi érzéke nincs a zene iránt, vagy oly jeles költőnél, ki semmire sem mehet a mennyiségtanban; e) ha csak egy tehetség munkás, a többi valamennyi tétlen, és ehhez aránylag csak egy szerv vagyon kifejlődve. Példa rá, hogy vannak egyének, kik azt sem látják be jóformán, hogy kétszer kettő négy, s általában igen korlátolt fejűek, mégis egy bizonyos irányban jeleskedhetnek is; d) ha a szellemi betegségekben csak egy tehetség szenved kiválóan, vagy ha csak egyik gyógyul meg, szintén lehet következtetni a tehetségek különféleségére. Például, hány eset nines, hogy sokan csak egy bizonyos tehetségre pl. vallási érzelmre, kevélységre nézve örültek, míg mások majd minden tekintetben azok, s mégis bizonyos tárgyban, például némelyek a zenében, igen ügyes oktatást képesek adni; e) ha az ugyanegyfajú állatok két neménél valamely tulajdonság, képesség nem egyenlő, s ennek megfelelőleg ama képesség szervei is egyenlőtlenek. A kiesinyek iránti szeretet szerve az állatok legtöbb fajánál erősebben van kifejlődve a nőnél, mint a hímnél; az éneklő madaraknál a hím énekszerve fejlettebb a nőtényénél, mely nem tud úgy énekelni; f) ha valamely tulajdonság s az ennek megfelelő szerv mindig bizonyos állatfajnál található, míg más fajoknál hiányzik, mint azt sok madárfajnál, kutyánál, lónál stb. tapasztalhatni, melyeknek sem ösztönük, sem szervek nincsen például építésre, míg másoknál e tekintetben rendkívüli ügyesség s fejlett szerv észlelhető.

III. A koponyaisme mellett s ellen felhozni szokott érvek.

A boncz- és élettannak több jeles művelője magasztalólag nyilatkozott Gall kutatásainak eredményéről, s nevelési szempontból is nagy reményeket kötöttek hozzá. Hufel and Gall felolvasásairól ezeket mondja: „Magam is nagy érdekléssel és élvezettel hallgattam az érdeemes férfiú új tanát s teljesen meg vagyok győződve, hogy ő a század legnevezetesebb tüneményei közé tartozik, s tana a legfontosabb s legmerészebb haladás a természetvizsgálás országában. Hasonló érteményben nyilatkozik Ouvier, Oarus, Scheve is és mások. De bár a koponyatan sok helyen, különö-

sen Skóthonban, Angliában, Éjszakamerikában s részben Franciaországban nagy méltatásban részesül, mégis nagyszámú ellenvélemények is vannak. Szükséges tehát a legfőbbeket tájékoztatás végett közölnünk.

1-ször. Berarda és Montégre, Gálinak eme két tüzes ellensége, azt hozza fel, hogy a velő lényegében egy s így szervekre nem osztható. De erre az agytanárok azt mondják, hogy az agy két fél tekéből, az agy- és agyacsból, a szürke és fehéres anyagból áll; számos rajta a csavarodás, barázda, szóval különféle alakzatokat képez. Mire valók volnának azon ama különféle alakzatok, ha azoknak működésökre nézve ugyanegy feladatuk volna? Azt is emlegetik, hogy az egyes szervek közt nem lehet szemmel látható határokat vonni, s így azok működésének sem tulajdoníthatni körvonalzott kört. De ez az agytanárok szerint semmit sem czáfol. Mert a természetben az átmenetek mindig fokozatosak: a kéz a karhoz, ez a vállhoz csatlakozik sat., anélkül hogy ezen egyes testrészek közt szoros határokat volnánk képesek vonni. Annál kevésbbé kívánhatni azt a sokszorta kisebb velőrészekre nézve. De nem is szükséges, mert hiszen az önkényes és önkény tel en mozgás és érzés idegei is burokban vannak, de a boncztanárok mégsem képesek azokat olyképen elválasztani, hogy azok különkülön működési körét is meghatároznák; de azért ebből korántsem következik, hogy emez idegszálaknak nincs külön feladatuk.

2-ször. Állítják, hogy a koponya fölületének emelkedettségét nem csupán a velő kiterjesztő ereje okozza; mert tapasztalhatni, miszerint betegség szülte kinövések, nagyobbodások és alképződmények is vannak a fejen, melyek a koponya kül- és bel-fölületének egyközűségére zavarólag hatnak; hogy némely koponya fölületén benyomások láthatók s nem a felsőn is egyszersmind; hogy továbbá öregség által a velő térfogata kisebbedik, s a belső fölület lesülyed, míg a felső marad. Könnyen tévedésbe ejtheti az észlelőt, mondják, azon körülmény is, hogy valamely jelentékenyen fejlett szerv emelkedése a szomszéd szerv területére is átcsap s így annak viszonylagos fekvésében eltérést okoz. Végre, hogy megmutassák, mennyire nem lehet az agyismében bízni, gúnyosan felhozzák, hogy maga Gall is, az agyisme alapítója, Scott Wal-

ter mellszobrában mathematicusra, egy híres gépészében pedig költőre ismert.

De mindezen ellenvetéseket könnyen megdönthetőknek tartják a phrenologok. Ami az elsőt illeti, e benyomások, melyeket mirigyek és véredények okoznak, szerintök oly jelentéktelenek, hogy a szervnek megítélését épen nem zavarhatják. A figyelmes észlelő ezen belső benyomásokon kívül azt is fogja észre venni, hogy az egyes csontok kötéseinél vagy összenövéseinél a koponya nem egyenlően vastag. Mindezen kötések kisebb-nagyobb emelkedéseket képeznek, de amelyeket könnyen fölismerni arról, hogy szélességök alig egyujjnyi, míg a szerveké kétujjnyi. Vannak végre csontkinövések, de melyek a szervektől hegyes, szögletes, szabálytalan alakjuk által szintén könnyen megkülönböztethetők. Mindezek azonban, valamint a többi felhozott ellenvetés legfőlebb is intésül szolgálnak arra, hogy az agytani észlelések ne támaszkodjanak vakon a koponyának csupán külsejére, hanem vegyék tekintetbe az egészségi állapotot és kort is, úgyszintén a test- és nedv-alkatot, a szerveknek viszonylagos befolyását egymásra, a nevelés hatását, a társadalmi állapotot, a mennyiség mellett a minőséget is. – Ami Gallt illeti, ha nem találta volna is cl Scott mellszobráról annak tehetségét, az csak arra mutat, hogy ő is csak úttörő volt még e téren, a phrenologia csak bölcsőjében. Aztán nem valószínű, sőt nem bizonyos-e, hogy a szobrász, ki az agyismét talán nevééről sem ismeré, nemigen törődött s nem is törődhetett a szervek vésésével? Aztán a szobor, ha még oly tökélyes is, csak szobor, mert az észlelésnek bizonyos tehetség valamennyi jelveit és minden körülményt kell számba vennie. Hogy a koponyaisme még mindig bölcsőjében van s még sok vizsgálatot, nagy tökélyesítést igényel, s hogy csak igen kevés ember alkalmas ebbeli észlelésekre: az tagadhatlan; de hát nem úgy vagyunk-e, mondják, a többi tudománnyal is, s mivel így vagyunk, elveszük-e azért az egész tudományt? Hány ember van, ki a lelki tehetségeket másféle észlelések nyomán megítélni bírja? Legtöbben nem csak a finomabb árnyalatokat, de még a főtehetségek vonásait sem bírják fölismerni, s mondjuk-e azért, hogy a lelket az ő nyilatkozataiból fölismerni nem lehet?

Az tagadhatlan, hogy igen ügyes észlelő tehetség kívántatik

az egyes szervek fölismerésére, de különösen arra, miszerint a betegség szülte, vagy esetleges kinövéseket természetes emelkedvényeknek ne nézzük s valamely igen fejlett szerv emelkedvényének más területre való átcsapását biztosan felismerhessük s valamennyi körülményt számba tudjunk venni. Nem kisebb ügyességet kivan az agynak kor szerinti megítélése is. Ugyanis a gyermekkor első éveiben a fej a test tömegéhez aránylag igen nagy; de azért hiba lenne e nagyságról a szellemi tehetségek nagyságára következtetni; amiről itt, de csak hozzávetőleg és általánosságban ítélni szabad, az legfőleg a fej gömbölyű, vagy hosszúkás, keskeny, vagy széles alakja. E korban a gondolkodó és érző tehetség még fejletlen, de annál munkásabbak az állati ösztönök, a neminek kivételével. A második korszakban a fej még mindig aránytalan nagyságú; de akkor már mégis megtudhatni, vajjon növendékünk a szerencsésebb, vagy mostohább szellemi tehetségűekhez tartozik-e, s mely főtehetség által fog leginkább kitűnhetni. Természetes, hogy ezen Ítéletnek az egész szervezet megfigyelésén kell alapulnia. Az ifjúkorral *vége* egészen kialakul a fej, s annak végével valamennyi szellemi tehetség teljes munkásságban vagon; a megfelelő szervek is annyira kialakultak már, amennyire az illető egyediségben kialakulniok lehetett. Ötvenedik év körül egymásik tehetség veszteni kezd erejéből, s öreg korban a velő általában apad, de aminek a koponyán csak igen ritkán vannak nyomai. Ezek mind oly körülmények, melyek nem csekély nehézségeket gördítenek az észlelés elé.

3-szor. Sokkal nyomósabb azon ellenvetés, mely szerint a koponyatan rendszere minden józan boncz- és élettannal, valamint az észleges lélektannal is homlokegyenest ellenkezik; hogy az agytani elvek álltával nincs szellem, nincs szellemi egység, lelki szabadság, s hogy ennél fogva a szellemi s erkölcsi nevelés fölösleges, haszontalan. Gall tanítványai az anyagelviségtől való emefélelmet következőleg igyekszenek eloszlatni. Eszünk ágában sincs anyagelviségtől tartani, melyet e tan állítólag terjeszteni képes. Ha nem anyagelviség, hogy a szellem az egész test szervezetét eszközül használja s nyilatkozataiban az anyaghoz van kötve; ha nem anyagelviség, amit sok lélektanai elfogad, hogy a lélek maga alakítja ki testi burkát az anyaméhben: ak-

kor csakúgy nem anyagelviség az, ha mondjuk, hogy a lélek egyes nyilatkozataira külön testrészeket vagyis szerveket használ. Csak akkor hódolnánk az anyagelviségnek, ha a testszervezetet a lélekkel s következőképp a test egyes szerveit a lélek egyes tehetségeivel azonosítnók: de mi megkülönböztetjük a tehetségeket, az erőket a szervektől. És ebben mondják a phrenologok, az igazán, alaposan művelt férfin megnyugthatik; nem téved az anyagi szervezet és szellemi működés közti viszonyoknak fürkészésére, tudván, hogy a természet belsejének ezen legmélyebb mélye túl van az emberi ismeret korlátain; hogy hiúk voltak minden enemű kísérletek s azok maradnak mindaddig, míg Isten a titok fátyolát föl nem lebbenti. – A szellemi egység pedig a lélek több rendbeli tehetsége mellett is létezhetik, mint létezik a test egysége, bár annak része több. Ha ez nem áll, akkor a lélektanának régi iskoláját épen úgy illeti a fönnbbi vád, mint emezt, mert az is tanítja a lelki tehetségek többféleségét. – Az emberi szabad akaratot illetőleg pedig csak azt jegyezzük meg, hogy az emberrel veleszületett vagyis eredeti szervek némelyikének és az ezekkel járó szellemi tehetségek fejlettebb, kitünőbb volta a működés módjának csak lehetőségére mutat, de nem szükségességre is. Egyiknek kisebb, másoknak nagyobb erejébe kerül az erény gyakorlása; de az emberrel veleszületett isteni szózat, a lelkiismeret, az egyedi tehetségek mindegyikének kijeleli működése hátaírait, s Isten mindenkinek ad annyi erőt, amennyire szüksége van, hogy az igaznak, jónak, szépnek valóíítása által rendeltetését elérhesse, mert az ajándékok az apostol szerint mind ugyanazon szellem szerint vannak adományozva. Rövidlátásnak kell tehát azon ellenvetést bélyegeznünk, mintha a koponyatan végzetelviségre (fatalismus) vezetne. Ha nem tartjuk, amint nem is tarthatjuk fatalismusnak azt, hogy egyik ember több, másik kevesebb tehetséggel jó a világra: akkor az sem vezethet végzetelviségre, ha e tehetségeket a test és lélek közti viszonyhatás elvénél fogva külsőleg fölismerni törekszünk. Végre a nevelésre nézve megjegyzik, hogy az ember tehetségeit újakká teremteni ugyan nem lehet, mert azok Isten ajándékai, de ébreszteni, fejleszteni, irányozni, nevelni igen. És e tény az agyismének érintkezési pontját képezi a neveléssel, mely utóbbi eszerint nemcsak nem fölösleges,

de elkerülhetlenül szükséges is, mert éppen a nevelésnek feladata hogy a kevésbé kedvező szervezetnek ellene működjék, a kedvezőt, szerencsésebbet pedig még jobban emelje, s így a jónak tehetségeit annyira képezze, miszerint a gonosznak ösztönei kellő korlátok között maradjanak, el ne hatalmasodjanak. „Bánjatok az emberrel okosan s csudálkozni fogtok, mi lehet és mi lesz belőle; – mondja Lavater a világ által elítélt emberről – adjatok neki más irányt, más tárgyakat, és csudadolgotat fog véghez vinni.”¹⁾

80. §. A szülők és gyermekek közti hasonlóság.

A közvetlen észlelés módját illetőleg figyelemre méltó az is, amit Lavater²⁾ ábrázattanában a szülők és gyermekek hasonlóságáról mond. Valamennyi észleleteit ugyan nem fogadhatjuk el; de vannak, melyeknek helyességéről a tapasztalás mindenkit meggyőzhet. Hogy vannak családi ábrázatok, nedvalkatok, jellemek, az tagadhatlan; hogy a gyermekek és szülők ábrázati hasonlósága a belső hasonlóságra jelentőséggel bír, azt is igazolja a tapasztalás. A szülők nedvalkata és jelleme szintén átszarmazik a gyermekekre, még pedig gyakran oly mértékben, hogy a legkisebb mozzanatokban is nyilvánul, sokszor azonban csak a második, vagy harmadik ivadéknál tűnik elé; mely körülmény egészen megdönti azon véleményt, mintha e jelenség nem átszarmazás, hanem pusztán példa általi megszokás, nevelés folyománya volna. Ezen megmagyarázhatlan, de tagadhatlan tény annyiból igen fontos a nevelőre nézve, hogy a tehetséget teljes fejlettsége- és fejlődésében szemlélheti s ez által észlelő tehetségét igen ügyesítheti. Ha valamelyik növendék egyik-másik jellemvonása aggodalomra szolgáltatna okot, s látná, hogy ugyanaz az atyában, vagy anyában is megvolt, de időjárával megnevesedett: akkor tudni fogja e körülményt kellőleg méltatni, nevelési eljárását ehhez alkalmazni, s nyugott lehet; ha pedig a szülőknél észlelt rász tulajdonokat a gyermekek is észre veszi, rajtalesz, hogy a rosztat elfojtsa, a bizonytalant jó irányba terelje. Csakhogy, természetesen, a nevelőre nézve igen nagy bajjal jár a szülők ifjú kori s jelen lelkületének biztos kiösmérése, részint mert sok nevelő a legtöbb szülővel nincs,

1) Lavater, Physiognomik, II. B. S. 3.

2) Lavater, Physiognomik. Wien 1829. v. Sollinger, III. B. S. 50-61.

nem is lehet közelebb ismeretségben, részint, mert a szülők nem ismerik, következésképp nem írhatják le önmagukat, s ha igen, nem őszinték, és gyermekeik iránt, kikkel magukat össze kellene hasonlítaniok, elfogultak. Ha a szülők az „ismerd meg magad!” elvnek felfognák fontosságát, és azt gyakorlatilag is érvényre emelnék: bizonyára mind maguk áldásosán tudnának hatni magzatjaik jellemére, mind a nevelőknek gyermekeik jellemének fény- és árnyoldalaira nézve kellő tájékozással szolgálnának; de így, ritka esetet kivéven, nem marad egyéb hátra a nevelőnek, mint ellesni azon alkalmakat, midőn a szülő alkalmas hangulatában egyet-mást elejt, mi jelenje és múltja világára fényt vet, s gyermekei megítélésében is támpontul szolgálhat.

De lássunk röviden néhányat Lavater észzeletei közül.

Az atya jószívűsége többnyire átszáll a gyermekekre is, mondja az éles észlelő. Ennek igazságáról mindenki meggyőződhetik, ki a családi jellemeket figyelemmel kíséri. Csakhogy ez az anyákról is áll, mert e tulajdonságot tőlök is öröklik a magzatok. A fiúk, úgy látszik, a jó apától inkább az erkölcsi s az okos anyától inkább az értelmi jelleget öröklik. A lányok inkább az anya szép jellemére ütnek. Ha a gyermekek évről évre nagyobb hasonlóságot mutatnak szülőikre: akkor arról is biztosak lehetünk, hogy e hasonlóság a jellemen is meglátszik. Ha a gyermek ábrázata a szülőké közt ingadoz: akkor az többnyire végre azon szülő alakjához hajlik, amelyik iránt a gyermek nagyobb szeretettel viseltetik, s amelyiknek nevelési befolyása túlnyomóbb. – Elégszer megtörténik, hogy az éles apai, vagy anyai jelleg a gyermekekben egészen eltűnik; de annál élesebben körvonalozva jelenik meg aztán az unokákban. Vannak bizonyos ábrázatok, melyek sok ivadékon át főtartják magukat, míg mások csakhamar eltűnnek; ilyenek a nagy és kisedd ábrázatok. – Ami a test- és nedvkatokat illeti, ezek közül legkönnyebben átszarmazik a vidor nedvkat s ezzel a könnyelműség, úgy hogy kiirtása nagy időt és gondot igényel. A tüzes nedvkat, ha mind a két szülőtől származott, gyakran század alatt sem mérsékelhető. A mélaság szintén könnyen átszáll a gyermekekre, de a hideg nedvkat már nehezebben.

Az ide vonatkozó észzeletek közül csak azokat hoztuk fel, melyek a nevelőnek kiindulási pontul szolgálhatnak kísérleti út-

jára. De azért ezek sem dicsekedhetnek mennyiségnyi bizonyossággal; általános értékeket ugyan elfogadhatjuk, de számos árnyalataikat, melyek az értéket különféleképp módosítják, szintén számba kell vennünk, mi nem könnyű feladat.

81. §. Az egyediségnek mások általi megfigyelése.

A mondottak közvetlen módjára vonatkoznak az észlelésnek; de a közvetett vagyis a szülők, testvérek, rokonok házi barátok, előbbi nevelők, nevelőtársak, játszó és iskolatársak általi észlelésnek is jó hasznát vehetni. A mások észlelését azonban nem szabad vakon elfogadnunk nevelési eljárásunk szabályozójául, hanem vizsgáljuk azt meg figyelemmel s csak saját észleleteink egybevetése után jeleljük ki illető helyét. A gyermek fölötti ítélet ugyanis egy részről az általa tett benyomástól, más részről a benyomás elfogadásának nemétől vagyis az ítélőnek természetétől függ; de ezt sokan nem veszik tekintetbe, s így ugyanazon gyermekről egészen ellenkező ítéleteket hallhatni. Ha már most ezen ítéleteknek hasznát akarja venni a nevelő: szükséges, hogy azokat előbb kellő értékökre tudja szállítani, különben tévedésbe esik.

Ami különösen 1-ször a szülőket illeti, ezeknek előszeretete nem szokta a gyermekek hibáit észre venni, mások gyermekeinek tagadhatlan fölényeit pedig szigorúan megítéli, kisebbiti, vagy legalább árnyékba helyezi. „E hibából még a legértelmesebb szülők sem bontakoznak ki egészen, ha nem szokják meg más független, sőt ellenséges személyeknek ítéletét is tekintetbe venni. A legtöbb szülőnek részre hajlónak kellene tartania gyermekei fölötti ítéletét, hogy hajlandó lehessen azokat kijavítani. Bal Ítélet lenne azonban mindent, mit a szülők mondanak, előszeretetből, előítélethől eredtetnünk; mert elegendő találatnak olyanok, kik a gyermekek hibáit, amellet, hogy azokat szeretetök és becsületök érdekében a világ előtt takargatni törekednek, annak helyén és idején őszintén föltárják s javításuk céljából jó tanácsot kérnek s azt föl is használják.” 1) „Aztán soha sem szabad felednünk, hogy a gyermek természetének fejlődési folyamata a szülők örökös szeméi előtt járt le, kik keletkezésének, növekedése– s érésének szakadatlan tanúi valának; kik előtt tehát a gyermek a maga egészében, úgy mint

1) Curtman, I. Th. S. 177.

legkisebb részeiben is, leleplezve, elevenen áll: míg más, különösen csak futólag észlelőknek szemei hibás oldalán szoktak a növendéknek megakadni, kiknek ítélete tehát, hacsak a jó oldalt is észre nem veszik, mindig hibás marad.”¹⁾ Ha emberileg akarunk érezni, soha sem szabad szárazan, hidegen Ítélnünk a gyermek fölött, mintha keblünkben az emberiség iránti szeretet tüze egészen kihamvadott volna; hanem gondoljuk bele magunkat a szülők, különösen a gyöngéden szerető s gyermekeért éltét is oda áldozó anya helyzetébe; rokonszenvezzünk bizonyos mértékben azok érzelmevilágával s ne mérlegeljünk mindent minden kímélet nélkül, csupán a szigorú igazság mértékével, tudván, hogy summum ius summa iniuria; s akkor a szülők boldogságát s a gyermekek jövőjét nem kockáztatjuk szükségtelenül s lelkiismeretünknek nyugalmat szerzünk. Ezt főleg a fiatal tanítók szívleljék meg, kiknek képzettsége inkább humanisticus, mint h u m a n u s, úgyszintén a nőtlenek és gyermektelenül elaggottak, kik közül sokan, részint mert nem ismerik, részint mert keblök fásult, sivár, a szülők érzelmevilágát semmibe sem veszik.

A hivatással bíró s ügyes nevelő kellő értékekre fogja tudni szállítani a szülők Ítéleteit is. Sokszor épen azok helytelensége adja kezébe a kulcsot a gyermek egyediségének ajtajához. Aztán a növendék korábbi sajátságainak elbeszéléséből is szedhet adatokat a maga észleleteihez és az ezek összevetésére építendő ítéletéhez, mely adatok talán egészen más eredményre fogják vezetni, mint ahogy a szülők óhajtották; különösen, ha kellőleg egybeveti, mit mond az apa, mit az anya, vagy ha nevelési érdekeltségre s egészséges ítéletre nézve meglehetősen egyeznének, többet ad az anya szavára, ki többet van a gyermekkel, következőkép finomabb, helyesebb, mélyebb észleletekkel is szolgálhat.

2-szor. Elfogulatlanabb Ítéletet várhatni a gyermekek körében élő más egyénektől; mert ezek szerethetik ugyan a gyermekeket, de nem majomszeretettel, mint sok gyöngé szülő; s irántok a gyermekek közlékenyebbek, őszintébbek, mint a szülők, kivált a szigorúak iránt; a rosszabbak is kevésbé titkolják el előtök hibáikat. E tekintetben legmegbízhatóbb a testvérek ítélete, különö-

¹⁾ Niemeyer, I. Th. S. 58.

sen azoké, kik korra nézve nem messze állanak egymástól s így jobban rokonszenveznek.

Ezek után a család igazi barátjainak s jó rokona-
inak ítélete méltó figyelemre, ha az egészségesnek bizonyul, nem
különböztetve a cselédeké is, különösen a régieké, kik mintegy a
család tagjainak tekinthetők. Hogy azonban itt is található rész-
rehabilitáció; hogy tehát itt sem kell mindent jó pénzül vennünk,
hanem az ítéleteket vizsgálat alá vonnunk, az magában is értődik.

Ami a korábbi nevelőket illeti, ezeknek ítélete óvatossá-
got igényel; mert sokszor megtörténik, hogy a nevelő igen is
kiemeli növendékét, de csak azért, hogy eltakarja saját nevelői
ügyetlenségét, vagy ha állásától hibái miatt kellett megválnia, a
gyermeket rossz színben tünteti elé, így akarván magát mind rajta,
mind a szülőkön megbőszülni. Előbb bizonyosságra kell jutnunk
az előbbi nevelő hivatása-, jelleme- s egészséges ítéletére nézve,
s csak azután lehet meghatároznunk, mennyiben fogadható el an-
nak Ítélete nevelési működésünknek kiinduló pontjául. Ha ez nem
lehetséges, akkor a volt nevelő nyilatkozatát följegyezzük ugyan,
de azzal egyelőre mit sem törődve csupán saját észleléseinkre tá-
maszkodunk. – Ahol a gyerekekről több nevelő ítél, például a
magán-növendékben, vagy a közép-tanodákban, ott az ítéletek igen
elágazók, sokszor homlokegyenest ellenkezők is szoktak lenni.
Igazságtalanok volnánk, ha azt mondanánk, hogy ez mindenütt így
van; de annyi bizonyos, hogy elég tanintézet van, hol a növendé-
kek fölötti ítélet igazi tarkabarkaságot tüntet föl. E jelenség min-
dig árnyékot vet a tanítói testület szellemi s erkölcsi világára, s
a tanoda, melyben e jelenet állandóvá lett, általában csak félmun-
kát teliét, következképp a céljának is csak feleútjára érhet, míg
az egyes növendékek szellemi és erkölcsi világában valóságos ga-
rázdálkodást vihet véghez. A hivatása fontosságának tudatával
bíró nevelőre nézve nem lehet nagyobb kín, mint ily tanodánál
működni, mert semmi sem kedvetlenít el annyira a fáradságos ta-
nári pályán, semmi sem okoz annyi harcot, mint éppen e leverő
jelenség. Ha az okok után tudakozódunk: a tapasztalás a nevelői
hivatás hiányával, a csekély műveltséggel, de különösen azzal fe-
lel, hogy némely tanárnak sem elméleti, sem gyakorlati nevelés-
tudománya nincsen, mely körülményeknél fogva tehát sem tehet-

sége, sem kedve az egyes növendékek egyediségével törődni; ő legfőlebb is tanít, ahogy úgy, napszámos módjára; de nevelésről, kivált öntudatosan intézett nevelésről nála szó sem lehet. Mint ítélik el aztán ily nevelők sokszor a legjobb növendéket, mint osztják igazságtalanul a jutalmat a megrovásra méltóknak s a büntetést a bünteleneknek, elképzelve! Ily nevelőknek egymást keresztező, de közös érdekeltségök eseteiben megegyező ítéleteikre semmit sem kell adnunk; legfőlebb is följegyezzük azokat, hogy tapasztalatainkkal egybe vethessük s mások hibáiból is tanulságot meríthessünk. „Ha azon nevelő, kinek közvetlenül van átadva a a gyermek, akinek tehát legtöbb befolyása vagyon a gyermek szellemi s erkölcsi mivoltának megítélésére, szintén a főnnebbi osztályhoz tartozik: akkor az legkevesebb hitelt érdemel, egyrésztől azért, mivel a gyermeknek több érdeke van őt csalódásban tartani, más résztől azért, mivel ha a gyermek hibás, különösen, ha a hiba egy részt a főnevelő tapintatlanságának is rovandó fel, ezt a főnevelő kétszeresen érzi, minthogy általa képzelt nevelési ügyességének hitelét véli kockáztatva lenni a társak előtt s így a gyermeket rosszabbnak festi, mint amilyen. De ha a nevelők, vagy legalább azok nagyobb része megérdemlik nevüket, akkor ítéleteiket nem hagyhatjuk figyelem nélkül; például, ha valamely gyermeket valamennyien őszintének, vagy alattomosnak, makacsnak, vagy engedelmesnek, szerénynek, vagy szemtelennek mondanak, s csak a főnevelő nincs megelégedve a gyermekkel, akkor igen valószínű, hogy nevelési eljárása többé-kevesebbé hibás volt, s ilyenkor legjobb kissé várakoznunk az ítélettel.”¹⁾

Az igen természetes, hogy a korra nézve nem igen különböző tanuló- és játszó társak jobban és pontosabban ismerik egymás fény- és árnyoldalait, mint a szülők és nevelők, mert ezek előtt tartózkodók szoktak lenni, sőt tettetik is magukat; de egymás előtt nincs, vagy legalább csak elvéve van okuk titkolódnia, úgy hogy gyakran azt is föllebbentik, mit mindenki előtt rejtve szeretnének tartani, különösen pedig játék közben szoktak nyíltak lenni. Innen van, hogy társuk tulajdonságait oly pontosan eltalálják a növendékek, hogy a szülő, vagy nevelő által félre ismert társuknak igazságot szolgálatnak, mint azt magunk is tapasztaltuk. A tanul ó-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Theil, S. 510.

és játszótársaknak egymás fölötti Ítéletére is kell tehát tekintettel lennünk. Kelleténél többet azonban ne építsünk rá, tudván, hogy már a gyermek keblében is vannak indulatok; hogy a rokon- és ellenszenv az emberrel veleszületik; hogy végre a gyermek rendszeren nem igen vonzódik a szelíd, szerény, türelmes, komoly társ-hoz, hanem inkább a szilajhoz, zajoshoz, makranczoshoz, pajkos-hoz, mert e tulajdonokban némi erőt, bátorságot lát, ezeket pedig minden gyermek sokra becsüli. Itt is, mint másutt, az ítélet alap-jára kell visszamennünk s megvizsgálunk, elfogult-e az, vagy elfogulatlan.

82. §. A növendék összes szó- és tettebeli nyilatkozatainak megfigyelése.

A fönnebbi cikkekben láttuk, mikép lehet az egyediséget a külsőről fölismerni; láttuk, mennyire vehető figyelembe mások nyilatkozata is a növendék egyediségét illetőleg; láttuk, hogy a nevelőnek ezen utat sem szabad egészen kísérletlenül hagyma; mert az kellő tanulmányozás- és gyakorlásra fektetve s mindig bizonyos tartózkodással és óvakodással használva, szintén tehet némi szolgálatot a növendék egyediségének kiösmerésére nézve. De többet ér ennél, ha a nevelő növendéke tehetségeinek nyilatkozatait figyeli meg gondosan, azokat más növendékekkel összehasonlítja s mások ítéletét is számba veszi. Ezt az utat se véljük azonban egészen biztosnak. Biztosabb a többenél, az igaz, de azért erre nézve is áll az, hogy a nevelő, hasonlóan a gyakorló orvoshoz, igen gyakran csak homályban tapogatózik; aki tehát kétes esetekben csak kísérleteket tehet, még pedig óvatossággal, s merész gyógymódot csak is a legritkább veszélyes esetben alkalmazhat. Mert föl is tevén, hogy finom észlelési tehetsége jól meg tudja különböztetni azt, ami a pillanatnak, vagy kornak hangulata a gyermekben, attól, ami egyenesen jelleméből származik, sok embernél ezen jellemző vonások csak későbbben tűnnek elé; sok tehetség éveken át szunnyadásban marad, míg végre váratlanul fölébred s fejlődésnek indul. Nehéz meghatározni, mi lakik tulajdonképen az emberben, s mi lesz belőle, ha fejlődésének út-ját nem állják, Itt sem szabad tehát a nevelőnek az óvatosság

szabályait szem elől téveszteni, midőn észleleteinek gyakorlati hasznát akarja venni.

Észleléseiben, 1-ször, az észlelés tárgyára kell figyelemmel lennie. Mi ezt illeti, az észlelésnek nem egyes jellemvonásra, hanem az egész egyediségre kell kiterjeszkednie. Így, ha csak azt tudjuk, hogy a növendék érzékeny, vagy heves, pajkos, elzárkózó, hanyag sat., akkor még csak azt tudjuk a növendéken, amit a gyakorlatlan szem is észre vesz, de ha a növendéket ismerni akarjuk, akkor az is kitudandó, micsoda alapjok vagyon e tulajdonságoknak, s mi hatásuk az egész test-szellemi rendszerre: vajjon az érzékenység az érzelem gyöngesége-e, vagy csupán értelmi gyöngeség, vagy önhittség, képzelgés; vajjon a heveség a nedvkat hevesége-e, mely mindenütt elétűnik, vagy talán csak akkor vet lobbot, ha az önzést megtámadják, s vad indulatok féköket veszítik; vajjon a pajkosság gonosz hajlamokkal van-e kapcsolatban, vagy talán csak finom észlelő szellemre, élczre s élénk képzeletre mutat; a hanyagság csak némely, vagy valamennyi munkáságnál mutatkozik ~e; az elzárkózás nem roskedvűségből s a nevelő iránti bizalom elvesztéséből, gonoszságból származtatható-e, vagy talán az egész jellemben alapszik; vajjon az elzárkózás nem az egész kedélyvilágon látható-e, kedves indulatoknál úgy, mint nem-kedveseknél, s így nem oly egyediségre mutat-e, mely a nyílt, közlékeny egyediségnek ellentéte ugyan, de azért nem gonosz? „Csak, ha az egészre, az összeségre terjed, lehet sikeres az észlelés; ellenkező esetben gyakran tévedésbe ejt s igazágtalan lesz a növendék iránt. Például, mivel a felnőtt ember könnyen megfélekedezik arról, hogy ő is gondtalan, vidám gyermek volt egykor, mivel többnyire mindent általános czélok szerint mérlegel, könnyen megtörténik, hogy a gyermek vidám, elfogulatlan, nyílt természetét hetyke szemtelenségnek, természeti ügyefogyottságát hanyagságnak, az élénkséget könnyelműségnek, az önállás fejlődését bűnös önfejűségnek nézi, sat.”¹⁾

2-szor. Nem kevesebb figyelmet igényel a mód is, mely szerint az észlelés intézendő. Itt minden előtt az szükséges, hogy az észlelendő gyermeknek elég szabadsága legyen, mert csak akkor tárja fel belsejét. „Sem a túlszigorú nevelés, mely a gyermek

¹⁾ Encyklopaedie des get., Erz. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, I. B. S. 561

sajátságait erőszakosan elnyomja, sem a túlgondosság, mely csak az ártalmasnak eltávolításáig terjed s a gyermek belvilágának fölnyílását akadályozza, sem az argusi szem, mely gyanúval kíséri a gyermek minden mozdulatát, nem vezet itt célhoz; mert ezek által a gyermek tartózkodó, elzárkózó, képmutató lesz, megszokja csak szemre mutatni jó tulajdonságokat s igazi bel világát ügyesen eltakarja. „!) Midőn a gyermek lelke fesztelen; midőn kívülről semmi nyomást nem érez, hanem szabadon mozoghat; midőn sejtelve sincs arról, hogy figyelnek rá: akkor nyílnak meg a lelki világ ajtai.

A kellő szabadság körében mozgó növendéket aztán ne csak akkor ítéljük meg, midőn valami hibát követett el, \ agy magát valami által kitüntette, mert ezen ítélet nem lenne biztos; hanem annak minden cselekvését folytonos, de szereteten alapuló pártatlan figyelemmel kísérjük. E célból jól megfigyeljük, mikép viseli magát a növendék rendesen, ha öröm, vagy szomorúság éri, ha egyedül, vagy másokkal játszik (*Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt. Quintilianus I. 3.*); micsoda alakot ölt, ha valamely célt saját erejéből, vagy adománykép akar elérni; lelkes-e ilyenkor, vagy gyáva; továbbá mily benyomást tesznek rá ezen, vagy azon tárgyak; mi érdekli és nem érdekli őt; micsoda foglalkozást szeret leginkább, s mi jellege van ennek, úgy társalkodásának s beszélgetéseinek; milyen elbeszéléseket szeret leginkább hallgatni, s ezeknek melyik pontjai keltenek benne kedves, vagy kellemetlen érzelmeket sat.

Hogy ezen észleléseknél a kor is számba veendő, az magától is érthető; de nem lesz fölösleges különösen is figyelmeztetni a nevelőt azon korra, mely az ifjúság testi érettségét közvetlen megelőzi. E korban az ifjúnál és leánynál, főleg az erkölcsös és vallásos érzületűnél, szokatlan harcz fejlődik a szellem s erkölcsiség között, melynek jelentőségét a tapasztalatlan nevelő nem értvén, hibás állást foglalhat ellenében. „Szabályul tartandó – mondja Niemeyer -, hogy ilyen jelenetekre nem kell sokat építeni, mert azok oly válságos, küzdelmes állapotnak nyilatkozatai, melyben az ifjú nem tudván, mit akar, s mi hibázik neki, gyakran igazi jellemétől elütő jelenetet mutat, de amely a természet megüledtével

1) Baur, Encyk. des ges. Erz. und Unt. von K. Schmid etc. Gotha, I. B. 563.

elmúlik. A küzdelem végeredményét azonban nagy gondossággal kell megfigyelnünk. Ugyanis e kor tulajdonképpen az, melyben az ifjú egyedisége körvonalzódik, nevezetesen: a test gyorsabb fejlődésnek indul a szellem némely tehetsége megerősödik, némelyike alászáll, sőt majdnem megsemmisül, míg egy harmadik, mely eddig mintegy bimbóban szunnyadva maradt, hirtelen kinyílik; egyik ifjúnak, vagy leánykának csudált szellemi élessége rögtön eltűnik, helyét közepszerűség, sőt olykor tompaság foglalván el, míg a hanyagnak, ostobának, elzárkózónak látszó gyermekből erőteljes szellemű ifjú áll elő.”¹⁾ „A leányka, ha valamikor, úgy bizonyára most kíván különös kíméletet, mert állapotának félreismerése egész életére terjedő nyavalyákat okozhat neki mind testileg, mind lelkileg.”²⁾ De erről bővebben szólunk a nőnem nevelésénél.

„Az egyediség megfigyelésének egyik módja még az is, hogy az egyik tehetséget a másikból ítéljük meg; mert a tehetségek nem elszigetelvék, hanem összefüggésben s egymásra hatással vannak.”³⁾

Az itt felhozott észlelési módokon kívül van még egy, melyet némely szülő és nevelő használni szokott, de amelyet részünkről csak azért hozunk föl, hogy a nevelőt annak veszedelmes voltára figyelmeztessük. E mód a hallgatóság. Hogy az észlelés ezen eszköze minden esetre kétélű fegyver, eléggé mutatja már neve is, mint amelyhez az alattomoság, ravaszság némi fogalma is vagyon csatolva. Aki hallgatózik, az a növendék hibáira észrevétlenül kíván rájönni, és pedig oly szándékkal, hogy annak valami kellemetlenséget okozzon. Tudván ezt a növendék, bizalmatlan szemességre kéiiyszerítetik azon nevelő iránt, ki magát kémszerepre alacsonította, s a nevelő elveszti azt, mi a nevelés sikerének egyik leglényegesebb föltétele, – a növendék bizalmát, szeretetét, melyeknek helyét aztán bizalmatlanság, ellenszenv, sőt megvetés és gyűlölet is foglalja el. Talál a szemes nevelő elegendő más eszközöket a fegyelem fentartására, anélkül hogy tekintélyét veszélyeztesse. „Csak egy eset adhatja magát elé, melyben hallgatózáshoz is folyamodhatik, s ez a tanodának bomlásban levő fegyelmi állapota.

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze der Erziehung und des Unt. 1834. I. Th. S 517.

²⁾ Flaschar, Encyld. des ges. Erz. und Unt. v. K. öchmid etc. Gotha, IV. B. S. 534.

³⁾ Milde, Lehrbuch der allg. Erziehungskunde. 1811. I. Th. S. 34.

Ilyenkor, hogy a fegyelem visszaállítása tekintetéből bizonyos kihágást kitudhassunk, hallgatózáshoz is nyúlhatunk; például, ha kártyázás- vagy ivásról vádolt ifjak tettöket tagadnák, szabad öket kihallgatnunk, nem hogy ezzel elvonuljunk, hanem, hogy az ifjakat tetten érjük. Ilyen eset az is, ha a tanító és tanítványok között úgyszólván harczállapot fejlődött ki. Természetes, hogy ez esetben az érdeklött tanítónak nem szabad hallgatóznia, mert ha rajtkapnák, még rosszabbá tenné a dolgot, úgy tűnven föl a tanoncoknak, mint egyenrangú ellenfelök, ki személyes boszújának ki-elégítésére hitvány cselhez folyamodik. De bárki legyen a hallgatózó, finom tapintattal kell bírnia, nehogy a növendékek a hallgatózást észre vegyék. Aki nem biztos arról, hogy személyisége minden gyanút, minden kellemetlen mellékgondolatot távul tart a növendékektől, az hagyjon békét a hallgatózásnak.”¹⁾

¹⁾ Baur, Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, I. B. S. 564-65,

VII. SZAKASZ.

A nevelő személyisége.

83. §. A nevelő személyiségének fontossága.

A kereszténység előtti korban nem lévén értelménye a személyiségi jognak, nem csudálhatni, ha a történelemben a nevelő személyiségének fontosságáról kevés összefüggőt és csak némileg is kimerítőt olvashatunk. Ugyanis, ahol a személyiséget el nem ismerünk, ott a nevelésnek csak az a feladata, hogy a növendéket bizonyos hagyományos szokások és törvények tiszteletére, bizonyos egyezményes képzettségre segítse, amint azt a születés, rang, osztály s kor kijellette, de a személyiségnek a nyers állapotból való kiszabadítására, erősítése– és megszentelésére nem gondolhat. Ezen *egyezményes* képzésre azonban néhol nagy gond van fordítva, s nagy felelősséggel jár; így például a perzsáknál a gyermeknek 7-dik évéig elkövetett minden vétségét a szülőknek számítják be, azon túl pedig a 15-dig évig a vétségeknek legalább feleért a szülők tartoznak felelni. A síniaiak az előkelő gyermekek hibáiért a nevelőt büntetik. A görögöknél az egyediség dús fejlődést ért ugyan, de a személyiség becse mégsem jutott kellő érvényre; a nevelés a szülői házra, a nyilvános életre volt bízva, mert a gyermek mellé állított rabszolga, a paedagogus, nem tekinthető nevelőnek, úgy a különféle ismeretek, művészetek tanítói sem. Az egy Sokrates az, kinek személyiségében mind a tanító, mind a nevelő mintaképét szemlélhetni, de hogy a nevelő ama platói vonásait későbbi időben kiegészítették és tovább fejlesztették volna, annak nincsen nyoma, jóllehet a stoikusok általában igen sokat követelének a tanítóktól, s Plutarchus a gyermekek neveléséről irván, a nevelők választására nézve nagy gondot, óvatosságot ajánl. ¹⁾ Ami a rómaiakat illeti, ezek a nevelő személyiségének igen fontos befolyást tulajdonítottak, mint az eléggé kiderül már csak Juvenalis eme mondatából is: *Maxima puero debetur reverentia.* Quitilianus ²⁾ a nevelő

1)C. 7.

2)Inst. or. II. 2, 3, S.

minden lényeges tulajdonságát elsorolja, bár némelyeket inkább csak érint; s ezen mondatában: *Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum*” a családi élet szentélyére mutat, melyből a nevelési feladatnak illetően felfogása sarjadzott; mutatja a szülők természetes kötelességét gyermekeik legelső vagyis házi nevelésére, valamint a későbbinek a nevelővel való összhangzatos közreműködésére nézve; mutatja a nevelő egyik főkellékét, a mindent eszközöző gyermekszeretetet. – Az ó szövetségi nevelés isteni nevelés levén, az, mit a zsidók tulajdonképi neveléséről írhatni, nem nagy tért foglal el. A próféták iskolái nem a kiskorúakra, hanem általában az egész nép nevelésére vonatkoztak. A szent könyv igen bő nevelési anyagot tartalmaz, mi a zsidó nép nevelési eszméleteinek kora ébredtéről tanúskodik; de mindamellet is az ó szövetség neveléstanáról ugyanaz áll, mi annak hittanáról, hogy t. i. tulajdonképi oktatás alakjában igen keveset nyújt, hanem a történelmi eseményekben, az intézvények- és életjelenetekben annál dúsabb forrását adja a nevelési elveknek s szabályoknak; mert hiszen maga az egész ó szövetségi kinyilatkoztatás sem egyéb, mint egy nagyszerű isteni nevelés, egy nézpont, melynek Izrael egész történelmi folyamatát alárendelni köteles (Móz. V. K. 8. 5.). Miért helyesen jegyzi meg Rosenkranz¹⁾, hogy az ó szövetség a legérdekesebb nevelési mozzanatokkal s jellemek örök példaképeivel van telve s így a nevelési bölcseségnek igazi kincsányájául szolgál. Midőn Mózes megparancsolja, hogy a szülők gyermekeiket az isteni parancsok megtartására vezessék; midőn Dávid kimondja, hogy az apák bűnei gyermekeiken s ezek által boszulják meg magukat: nem világosan tűnik-e itt elé az oktatás, példaadás s általában a nevelés kötelessége?

Bekövetkezvén az idők telje s az ige testté levén, a nevelő személyisége Jézusnak példája által illő helyére lett emelve. Az ige megtestesülésének főfeladata ugyanis tulajdonképen nevelési feladat, nevelési a legkitűnőbb érteményben: megszabadítani, megváltani az embert az önző és a mulandókra irányult romlott akaratának uralmától, hogy Istenével egyesülhessen. De ezzel a nevelési cél a személyiség legbensőbb lényegébe lett helyezve, függetlenül a nem-, kor-, nép-, szóval minden külviszonytól. Ezen cél

¹⁾ Die Pädagogik als System. 1848. S. 192.

elérésére már most nem elegendő az egyezményes képzés, tanítás, melyeknek t. i. csak külső célok lehetnek feladataik; hanem-szükséges, hogy az, ki másnak belső megszabadulására közre működni akar, minden előtt ő maga lett legyen szabaddá, vagyis a keresztény nevelésben a nevelő személyiségérc nagy súly van fektetve. Maga Jézus is nem csak, vagy kiválólag tanításánál, hanem Összes személyiségénél fogva volt isteni nevelő. Ő tanításának a legszen-
tebb élet világító és élesztő példáival adott nyomatékot, s egyszerű szavai csudálatos erővel folytak, melyet semmi művészet nem adhat, „mert hatalmasan beszél vala, és nem mint az Írástudók.”¹⁾ A szeretet az, mi itt hatást szült. S ha szent Pál e szeretetről azt mondja, hogy nélküle minden emberi tudomány semmi, világos, hogy valamint minden embernek, úgy különösen a nevelőnek szeretettel kell bírni. De ez a nevelő személyiségének fontosságáról tanúskodik.

Meg is volt arról századokon keresztül győződve a nevelői világ, hogy a nevelőnek előbb magának kell azzá lennie, amire növendékeit segíteni akarja. Csak a legközelebbi században, midőn a módszerújítás viszketege annyi fejet foglalkodtat vala, kezdtek sokan a tanítási módszer kifejtése mellett a nevelő személyes tulajdonságairól, jelleméről megfeledkezni, elegendőnek, sőt mindent eszközlőnek tartván a világismeretet, a tanítási képességet. De lassankint a jobb nézet foglalt helyet. Locke igen erősen hangsúlyozza a nevelő példaadásának erkölcsi befolyását, kijelentvén, hogy a nélkül minden nevelési törekvések terméketlenek; s Rousseau szerint lehetetlen a gyermeket jól nevelni, ha a nevelő maga nem nevelt, s a nevelő buzgalma előbb pótolhatja a rátermettséget, mint ez amazt. Maga Basedow is hiába fáradozék a nevelő személyiségének befolyását semmire sem méltató elvont módszerének terjesztésében; s Pestalozzi módszerének gépezete is csakúgy siker nélkül maradt volna, mint a többi módszerészé, lia nincs az ő szeretetteljes személyisége s mély erkölcsi, vallásos érzekne, mely lyel a gyermekvilágot nemes kebléhez szorítá, de a melyet elmélete felállításánál szem elől tévesztett. Visszahatást idéztek elé c törekvések, annyira hogy Salzman ily nyilatkozatra ragadtatok: Növendéke minden hibájának, vétségének okát saját kebelében

¹⁾ Máté 7, 29.

keresse a nevelő! Hamann pedig a nevelő legfőbb eszményét következő szavakba foglalja: Becsületes tanítónak Istenhez és önmagához kell iskolába járnia, ha hivatalának bölcsességét gyakorolni óhajtja; követnie kell őt, úgy mint magát a természetben s a szent Írásban és ezek által saját lelkünkben kinyilatkoztatja. S egy másik helyen azt mondja, hogy hasztalan minden nevelési alapszabály, ha, amint a közéletben mondják, nem vagyunk boldogjai a gyermekeknek, ha nem szeretjük azokat, anélkül hogy tudnók, miért. Herder a nevelő személyiségét illetőleg Juvenalis idéztük mondatára utalja a nevelőt. Így nyilatkozik Schleiermacher is s az újabb kor minden valamire való nevelője.

84. §. Ki legyen nevelő?

Tisztán állván előttünk a nevelő személyiségének fontossága, most már az a kérdés támadhat: ki legyen nevelő? – Hogy a nevelői szerep a nagykorúakat kötelezi, azt a nevelés fogalmának meghatározásánál láttuk. Főnséges egy gondolat oly társadalom, melyben minden nagykorúnak befolyása vagy a kiskorúak személyiségének óhajtott kialakítására; melyben a kiskorú tisztelettel viseltetik a nagykorúak iránt, mint kiknek nevelői fáradozmaikért hálával tartozik! Ily viszony létezett is egykor a spártai és más dór államokban, hol minden nagykorúnak nem csak joga, hanem kötelessége is volt a növendékek fejlődési menetét őrszemmel kísérni s a hibások ellenében a törvény szigorát bárhol is atyai hatalommal alkalmazni. De korunkban a felnőttek legkevésbé sem törődnek mások gyermekeivel; sőt egyik a másiknak legindokoltabb s legjobb hizemű beavatkozását sem tűri s a ferde irányba tévedt gyermeket mentegeti, szépítgeti. Ilyenek lévén társadalmi viszonyaink, mivel a nagykorúak legnagyobb része nem csak nem törődik, de nem értvén hozzá nem is törődhetik a neveléssel, az csak egyes nagykorúakat illet, részint mint természetes, részint mint vállalt kötelesség.

Itt legelső helyen állanak a szülők, kik a természet s Isten törvénye szerint gyermekeiknek legelső nevelőik. „Ti atyák, – mondja szent Pál – neveljétek gyermekeiteket!” A gyermek legyöngébb korában különösen az anyának van leghathatósabb be-

folyása annak fejlődésére. „Minél jobban ébredesz a kiseded lelki élete: annál jobban fejlődik ki az anya és kiseded közti szellemi közösség is, mely eddig csak a testi táplálás közössége volt. Senki sem érti úgy a kisededet, mint édes anyja, senkit sem ért úgy a kiseded, mint édes anyját; s ezért a szeretet legbensőbb viszonya, a szellemi adás-vevésnek ama titokteljes viszonyhatása fejlődik ki köztök, melyben a kiseded a szeretet, bizalom, engedelmesség, hála legelső ártatlan életét éli, melyből jövőben erkölcsiségének minden virágai kifejlődhetnek.”¹⁾ Az asszonyi s különösen az édes anyai befolyást semmi sem pótolhatja. De a kiseded szellemének növekedtével az apai tekintélynek is hozzá kell szegődnie a neveléshez; mert az anya szeretete könnyen puha és elpuhító, csupán természeti gyöngédséggé fajul.

Ha a gyermek már annyira fejlődött, hogy a nevelés tanítási irányt is vehet, ideje, hogy a szülők szaknevelő után lássanak. Első tekintetre úgy tetszhetik, hogy jó lenne, ha a további nevelést is a szülők intézhetnék; de erre a soknemű elfoglaltság miatt nem érnek rá, s ha ráérnének is, nincs képességök; aztán a helyes nevelésre igen sok kívántatik az ismeretek anyagát és módszert illetőleg, mit csekély kivétellel csak azok bírnak, kik egyenesen a nevelői pályának szentelik éltöket; végre a szülők a természeti líajlam és megszokás szemüvegén ítélvén meg gyermekeiket, a nevelési munkáságnál sokkal több tévedésbe esnének, mint egy harmadik, kit szoros természeti viszony nem köt a növendékhez. Ez okból a serdülő gyermekek nevelését arra vállalkozó külön személyeknek adják át, még pedig vagy a szülői háznál, vagy nyilvános tanodákban.

Ezzel a sajátképi hivatásos nevelők kérdésére jutottunk. Itt csak általában fogunk szólni a nevelőről, nem tekintve azt, házi, vagy nyilvános, szoros érteményben veendő nevelő-e, vagy tanító. – Minthogy a nevelőt sem szoros természeti viszony nem kapcsolja a növendékhez, sem nevelési munkáságában nem segíti ilyen: kérdés: lehet-e valakinek elég beloka arra, hogy nevelői állásra vállalkozzék; ama természeti viszony hiányában megfelelhet-e a nevelői derékség előfeltételnek; különösen elegendő-e a nevelői tehetség a vállalt hivatás sikeres gyakorlására; milyen igények tel-

¹⁾ Baur, Encykl. d. ges. Erzieh. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, II. B. S. 230.

jesítendő, hogy valaki természeti nevelői tehetségét szabad erkölcsi munkásság által kiképezze, annak természeti hiányait eltávolítsa, vagy pótolja: Vagyis, tudván, ki legyen a nevelő, eme második fontosabb kérdés marad megfejtendő: Milyennek kell lenni a nevelőnek?

85. §. A nevelő kellékei.

I. A keresztény nagykorúság.

Ha a nevelőnek tulajdonságait általánosságban akarnók meghatározni: ezt kellene mondanunk: légy növendékeidre nézve az, mi a derék szülő gyermekeire nézve. De minthogy itt meg a derék szülő mintaképét kellene adnunk, azért legczélszerűbb, ha a nevelő kellékeit a nevelés fogalmából származtatjuk le.

A nevelést tudománynak, művészetnek, mesterségnek mondtuk. De mit tapasztalunk ezeknél? Azt, hogy akármelyikre adja magát valaki, csak úgy fog boldogulhatni, ha az ahhoz szükségkép megkívánt tehetségekkel és tulajdonságokkal föl vagyon ruházva: a nevelés nehéz, göröngyös pályájára vállalkozók működését is tehát csak akkor követi az óhajtott foganat és áldás, ha bennök a siker föltétét képző tulajdonságok feltalálhatók. E tulajdonságok két rendbeliek; szellemiek és testiek. Lássuk azokat egyenkint.

A nevelés fogalmából következik, hogy a nevelő legelső tulajdonsága a keresztény nagykorúság. Nagykorúnak kell lenni a nevelőnek nem csak természeti, hanem erkölcsi érteményben is, s mint ilyen a társadalmi életet független lényként ismerje. Való, hogy a nagykorúság nem határozott korhoz vagyon csatolva; egyik előbb, másik későbbben, harmadik soha sem érik meg: de a tapasztalás mégis bizonyossá teszi, miszerint az érettségre (de nem a teljes kiforrásra is!) legalább 20-25 év szükséges. S ezen tény az élet egyéb hivatásainál előbb hagyható ki a számításból, de a nevelés pályáján gondosabb méltatást igényel; mert tapasztalhatni nem egy esetből, hogy egyes fiatal tanítók sikerrel taníthatnak ugyan egyes tantárgyakat, de tanításuk csak is tanítás marad, s annak nevelési mozzanata vagy egészen mellőzve, vagy hiányosan alkalmazva, vagy épen rombolással összekötve vagyon; csak el-

vétve találhatók, kik korán fogván hivatásuk elméleti tanulmányozásához s az öregebbek példáinak észleléséhez, képesek volnának a nevelési feladatot egész terjedelmében megoldani, hiányozván nekik mind a sajátképi nevelési czélok megállapítására szükséges körültekintő megfontolás, mind a czélok eszközeinek megismerése, megválasztása és nyugott, következetes kezelése körüli kellő biztosság. – De az még mind csak hagyján, ha ama rombolásra tekintünk, melyet az erkölcsi nagykorúságnak hiánya a növendékek lelkében sztil. Több illető helyen érintettük már e tárgyat: azért legyen elegendő itt csak röviden említeni, amit Baur mond: „Nevelésnél sincs másban üdv, mint Krisztusba n! A nevelőnek minden előtt a maga önző, alantias akaratát egy fensőbb isteni törvénynek alárendelni kell tanulnia; az isteni törvénynek mind magában, mind másokban s így az egészben való valószínűsítésétől áthatva lennie, a tökélyesedés művén önállóan és vállalt kötelességénél fogva kitűnőleg működni; s ha a nevelésnek végczélja a növendéket keresztény nagykorúságra segíteni, minden előtt a nevelőnek kell keresztényileg nagykorúnak lennie, a Megváltóval hit és szeretet által egyesülnie, vallásosán erkölcsösnek lennie.”¹⁾ Ez lebegjen mindig szeme előtt, nehogy azokhoz számíttassék, kik semmi nagyra, semmi magasztosra nem bírván lelkesülni s a közönséges élet prózájából soha ki nem emelkedvén, hideg észszel csak a földi előnyt tudják becsülni s hivatalukban fejős tehenet látnak, mely közben legyen mondva, bizony a legsoványabb. Sajnálандók, de még inkább sajnálандó a közügy, melyet önző céljaikra használni nem irtóznak.

Szomorú kilátás a nemzet jövőjére nézve, hogy nevelésügyünk nem egy ily kiskorú nevelőt mutathat fel, kiben semmi, nem csak vallásos, de köznapi erkölcsiség sincs! Csak is az ilyenén férgek dulakodásainak láttára gerjedhetett az élesbelátású Ney Ferencz ama nemes haragra, melynek a Tanodái Lapok 1866-diki évfolyamában adott kifejezést, s melynek tárgyunkhoz illő egyik részét közleni igen üdvösnek látjuk. „És most két sötét alakhoz értünk. Ezek az erkölcsstelenség és vallástalanság Mit, ily két tünemény a nevelés körében!? Gondolható-e, hogy ily férgek is rágódjanak a legnemesebb élet gyökerén? S lehetséges-e,

¹⁾ Encyld. d. ges. Erz. u. Unterrichtsw. v. K. Schmid Gotha, II. B. 233.

hogy csak egy pillanatig is megtúrje az örködők szeme oly pályán, melynek éppen legfőbb feladata erkölcsiséget és vallásosságot gyökereztetni és terjeszteni? Ezt az örködő szem, sőt maga a nagy tömeg azon szerencsétlen egyéne sem túrné meg, ki maga sem bír erkölccsel s vallással. De azért vet magára e titokban dúló két szörnyeteg oly palástot, azért takarózik azzal oly gondosan, hogy egyhamar észre ne vegyék őt magát, rá ne ismerhessen se az örködő szem, se az avatlan, együgyű ember. E palást: a képmutatás. Igen, sem az erkölcstelen, sem a vallástalan a viláért sem akarná sejtetni a világgal az ő valódi minőségét; elég, hogy tudják és őt azért alkalmilag meg is jutalmazták – a hasonszőrű czimborák. Ezek aztán ajánlgatják, dicséretik, emelik, pártolják őt. Talán erkölcstelenségeért, vallástalanságaért? Óh nem! Sokkal több eszök van, semhogy ily módon őt is, magukat is pelengérré tegyék. Egészen más téren keresnek hatáskört titkos szövetségi működésöknek. Tudományát, ismereteit, ügyességét, finom bánásmódját, olvasottságát s tudná az ég, mi mindenféle szép tulajdonságait tolják előtérbe, csak hogy eltakarják azt a férget, mely lelke belsejében rágódik.

S ő maga mit tesz a bűn fertőjében fetregő? Mindenféle szép címmel, megannyi hímes takaróval igyekszik elvonni a közfigyelmet belsejének rútságáról. Simaság, szívesség, elfogulatlan derűtség, megnyerő udvariasság, behízelt nyájasság, egeket verő szólamok, bő tapasztalatot hazudó közhelyek, könnyedén oda vetett észrevételek, gyémánthegeket láttató Ígéretok, – ezek azon külső fegyverek, melyekkel a szív redőibe tekinteni nem szokott nagy közönséget meghódítani törekszik. S itt meg nem állapodik. A nép boldogítását emlegeti, az erkölcsi világ nagyszerűségét pengeti, a haza üdvére hivatkozik, a háttérben hajnalodó jövőre mutat, a hemzsegő hibák, visszaélések színpadjáról lerántja a takaró függönyt: csak hogy magáról más felé irányozza a kíváncsi sokaság szemét. – Ah, ez derék ember, jeles ember! – hangzik minden felől; és senki sem veszi észre a méregcsöppeket, melyeket helylyel-közzel a fiatalság szívébe öntöget.

De a fát gyümölcseről lehet megismerni. Az erkölcstelen nem elégszik meg saját aljasságával, hanem mennél többeket igyekszik bűvös körébe vonni, bizonyos levén benne, hogy annál biztosabb

lesz helyzete, annál nagyobb védőinek, támogatóinak száma, minél többet bír nézeteinek, az ő gyakorlati elveinek (?) megnyerni. Csön-desen, észrevétlenül kiveti a csábítás hálóját, s kit egyszer bele-édesgetett, egykönnyen ki nem bocsátja. Kártya, pohár, ledér társaság – mily csábító vonzerővel bír ez sokakra! S a mentegető jelige? Hisz annak, ki annyit fárad, csak élveznie is kell valamit! – S ha az erkölcstelen csak hasonczélú társait boldogítná e káló-zásban, azt lehetne rá mondani: zsák megtalálja foltját; de mikor ily mephistói lélek saját növendékeit is belecsalja a lélekgyilkoló há-lóba – mit mondjunk akkor? Vagy tán ez nem történt meg soha? Százféle alakban! – De ne firtassuk tovább ez undorító tárgyat. Annyi bizonyos, hogy ezen kísérorjéről, a csábításról, a podvás fa e rothadt gyümölcseről, rá lehet ismerni az erkölcstelenre.

De terem e fán egy másik is, – a boszúvágy. Ha oly sze-rencsétlen voltál, hogy az erkölcstelen nevelő vétkes törekvéseit felfödözöd sikerült: bizonyos lehetsz benne, hogy boszúvágyát fölkelte magad ellen; s ő üldözni fog téged minden módon, min-den alkalommal, ártani fog, ahol árthat, gyalázni, ahol lehet. De elég e kellemetlen féregről. Fordítsuk másfelé figyelmünket.

Fejét magasán, büszkén körülhordozó, mindent kegyúrias közönnyel bíráló és fitymáló, másokra szánakozó pislantással s hunyorítással tekintő egyéniség áll előtted. Nagyokat mond s még nagyobbakat sejtet. Mindazon, min mások még kegyelettel csüg-gnek, mit mások még hisznek, ő rég túltette magát. Ő mosolyogja a tömeg együgyűséget s magasról tekint le az alatt nyüzsgő nép képzelgő gyöngeségére. Ő kibontakozott minden kötelékből, mely őt a föld e nyomorú rögéhez köthetné; ő felszállt a világos látás Jégövébe, – a tudás, a tudomány szárnyain! Szóval, ő emanci-pálta magát az embert lealázó vallás nyügeiből! De ha valami világi érdek, valami haszon vadászata oly körökbe fűzi, hol tu-dalma szerint még tartanak valamit a vallásra, a hitre, az egélyre, ott mindjárt oly szelídke bárány bőrét olti fel, mintha csak most tette volna le kezéből a buzgón tanulmányozott kátét. Készségesen és némi könnyűséggel veszi nyelve és tolla hegyére Isten nevét, kit titokban nevet; beszél és ír hitről, vallásról, szentségről, erényről melyeket meghitt köreiben élczekkel torzít el; vallomásokat, ige-retteket tesz, melyeknek öntudata ellenmond, melyeket szívében

kikaczag; nyilvános cselekményekhez is alkalmazza magát a nyilvános kényszer hatása alatt, melyeket lelke kigúnyol, de óvatosan vigyáz, hogy ilyféleken a balul magyarázható (szerinte balul magyarázható) értetlenség rajta ne kapja. Azonban itt is meglátszanak a fának roszul rejtett gyümölcsei, a tagadás szellemének eredményei. A kényszerűség vonalán túl hajszálnyira sem bocsátkozik; szavain, tettein az önkénytelenségnek semmi nyoma. Vagy hallasz-e ajkairól melegebb, felbuzdító szót a vallás, az egyház érdekei, szokásai, szabályai mellett? Vagy veszen-e részt a szoros, a rab-szolgásterű kötelességen túl bármely a vallást, a hitet dicsőítő tényben? Vagy szabadult-e ki valaha csak egy fillér is erszénye sötét öbléből valamely vallási cél támogatására? Soha! – íme, gyümölcseikről megismeritek őket! S ily fásult, ily mirigyos, ily rothadékos lények, kik kezöket kinyújtják a Legmagasabb ostromlására, míg lábok a posvány süppedékein ingadoz, – ily veszedelmes férgek még a nevelés szentélyébe is tolakodnak? Vajha érintetlen maradna az emberiség kertjének e szent földje minden ily gyászos csúszó-mászó lépéseitől! Csak egyetlen egy is mennyi kárt okozhat, mennyi átkot hinthet el a fiatal keblekbe! Maga a közöny, a hidegség, a roszul palástolt s épazért észre vehető kényszerűség példája fagyasztó vihar gyanánt vonul végig a fiatal lelkeken. Ily férgek kiirtása a szükségesek legfőbbike! „

Igazán nagykorú, keresztény, magyar nevelőnek fájdalmas felszólalása ez a nemzeti csemetéinket pusztító férgek ellen. Bárha volnának, kik ezt megszívlelnék s a pályát, melyen hazánk romlására működnek, oda hagynák! Bárha az intézetek vezetői ne hunynának szemet az ily férgek borzasztó dulakodására! Bárha minden erkölcstelen és vallástalan egyén belátná, hogy legundokabb árulást követ el Isten, ember és a haza ellen, midőn nevelési pályára lép! Vak nem vezethet világtalant, kiskorú nem nevelhet nagykorúvá: de az erkölcstelen és vallástalan ember vak és kiskorú. Amely szülők ily szörnyeteg iskolájába járatják gyermekeiket, vérző szívvel kiálthatják Herderrel: „Város és haza kezeit emeli hozzád, óh iskola, te ifjú kedélynek, ifjú erkölcsnek s érületnek ültetménye! Ha te elpusztultál, úgy minden elpusztult, mert a haza tőled vár jobb polgárokat. Ha te az egyháznak elvadult gallyakat adsz: ki fogja a kemény vén ágakat meg-

hajthatni? Ha te az osztályoknak, akadémiáknak, szó- és bírói székeknek ludakat adsz: mit hallhatunk majd tőlök egyebet lúdszibajnál? Ha már benned kezdődnek a vallástalanság és szabadosság elvei, a biblia s a jó példák megvetése: ki fogja és ki lesz képes azokat kipusztítani? Hova nem fognak annak szemtelen gallyai s gyökerei a világ vad földjén elterjedni?! Összetett kézzel könyörög tehát a haza s követeli tőled, óh iskola, rád bízott csemetéit és virágait.”¹⁾

II. A gyermekszeretet.

A nevelő második tulajdonsága a gyermekek iránti oda áldozó szeretet, mint egyik főerénye. Ugyanis kiki saját tapasztalásából meggyőződhetik arról, hogy az ember saját erejéből nem képes igazi életet élni; hanem arra a Megváltó által nyújtott isteni életnek, szabadító erőnek magunkba fogadása is szükséges. Ezt eleven, élő hitnek nevezzük. De ez annyit jelent, mint saját önző én-ünket Istennek oda adni, akaratunkat Isten akarata alá rendelni, szóval: Istent szeretni. E szeretet a teremtett világban Isten nyilvánkoztatására s ennek minden részében örök, isteni törvényeinek uralkodására ismervén, a tünemények különféleségét nem valami zúrhalmaznak tartja, hanem valamint a természeti, úgy az erkölcsi világban is mindig a lényegre függesztvén szemét, az egyes tárgyak között a legremekebb művészi összefüggésre, összhangzásra talál, melynél fogva mindegyiknek ki lett mutatva kellő helye, hogy az egésznek szolgáljon. Így levén lelkesülve a hívő szeretet s a szerető hit, amellet hogy a Teremtőt minden fölött szereti, szereti egyszersmind annak teremtményét is, nem magáért, hanem a Teremtőért, kit műveiben is kereshet, feltalálhat és szerethet. De melyik teremtmény iránt viseltethetnék az ember nagyobb vonzalommal, szeretettel, mint Istennek saját képmása, az ember iránt?

Így levén a dolog, a nevére méltó nevelő oda áldozó szeretettel fogja ölelni növendékét, mint a teremtés koronáját, melyről az Istenség megbecsülhetlen értékű képmása sugárzik feléje, de amelyet neki meg kell tisztítani, hogy eredeti fényében tündökölhessenek; nem fogja feledni, hogy ahol csak emberi

¹⁾ Herder, Werke, 1814. XIII. 11.

lélek vagy, ott isteni mag is létezik, melyet egyediségi természete szerinti kifejlődésében kertészi gonddal segítnie s így az isteni törvényt ezen mag egyedisége szerint valósítnia kell; hogy így a legparányibb magocska is megérdemli a faradságot, és hogy épen az ügyefogyottak igénylik leginkább szeretetteljes ápolásukat. „Szeretni kell tudni a tanítónak, mondja Schmidt K., különben nem lehet tanító; mert aki az önszeretetet ki nem irthatja magából, az nem képes a tanítósággal járó sokféle lemondást, önmegtágadást gyakorolni. Legyen fejében még oly tömege a tudományoknak; legyen bármily széles neveléstani ismerete: de líli szeretete nincs, mind hasztalan! Tanítványai bizalom helyett félelemmel közelednek feléje s ösztönszerűleg visszaborzadnak tőle» s ő nem tanító. Akit szeretet nem lelkesít, az menjen földet túrni, legyen pinczér, vagy vállalkozzék más valami jövedelmes üzletre, de isteni munkára, isteni hivatalra, a gyermeknevelésre, ne adja fejét; mert nem ért hozzá, mert savanyúbb lenne az neki, mint a cséplés, és mert az iskolában is szeretet helyett csépet tartana kezében. „ 1) A gyermekeket szeretetre kell vezetni; de valamint vak vakot nem vezethet, úgy szeretetet sem adhat az, kinek az nincs, tüzet csak tűz éleszt, a jég dermeszt. „Szeretet nélkül – mondja Stoy – csak Danbnak iskolai napszámosa s Herdernek iskolai nyomoréka leszen a tanító.”²⁾ – „És ezen szeretetre – folytatja tovább Schmidt – fölötte nagy szükségünk van, kivált napjainkban, midőn a bálványozás és kárhóztatás, a velünk nem egy követ fűvök rágalmazása és üldözése napi renden van. Nem hiszitek, barátim? Ti úgy vélték, a mi korunk felvilágosodott, át- meg átraüvelt, következőkép szelíd és türelmes? Óh ez amaz önzés, melynél fogva minden kor azt hiszi magáról, hogy ő a legjobb. A zsidók Jézus idejében azt mondák: „Éltünk volna csak mi a próféták idejében, mi nem köveztük volna meg őket.” S ők felfeszítették Krisztust! Teszünk-e mi mást s nem-e épen azt, csak hogy más név és arc alatt?” És a 13. lapon: „Aki nevelő akar lenni, annak el kell telve lennie az Isten, az emberiség iránti szeretettől.” A jeles Overberg ezt mondja a nevelőről: Pótolnom kell mindazon szülők helyét, kik gyermekeiket iskolámba küldik, lelki atyjok tar-

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 10.

²⁾ Stoy, Encyclopaedic der Pädagogik S. 1,

tozom lenni mindazoknak, kik rám bíztatnak, a szülőknek gyermekeik nevelésére segédkezet tartozom nyújtani és tehetségem szerint iparkodnom kell pótolni mindazon hiányokat, melyeket a szülők gyermekeik oktatása és fegyelmezése körül tudva, vagy tudatlanul elkövetnek: mily atyai szívvel, mily atyai gondoskodással kell tehát irántok viseltetnem! „Szeretet nélkül lehet köze lebbi czélokra nézve sikeres oktatást, gondos és szigorú fegyelmet gondolni; de a nevelés főfeladatát, a gyermeki szív meghatását, a szeretet fölgerjesztését, mely nélkül minden tudományunk csak pengő érez, az, ki maga is szeretet nélkül szűkölködik, soha sem fogja elérhetni.”¹⁾ A nevelés sikerének egyik főfeltétet, a gyermekek bizalmát, csak szeretet képes megnyerni. Szerencsétlen azon nevelő, de szerencsétlenebbek annak növendékei, ki nem csak örömet nem talál a gyermekek társaságában, hanem unatkozva, sőt undorodva és visszataszító idegenkedéssel jelen meg közöttük! Nem fog az ily nevelőnek szája soha sem a növendékekben bizalmat, bátorságot, kedvet ébresztő szavakra megnyílni, sem szíve atyai gyöngéd érzelmekre azok iránt lágyulni. Nehéz, igen nehéz a nevelés munkája; a nevelőnek magáról mintegy meg kell feledkeznie s úgyszólván csak a gyermekekért élnie. De ily szeretetre legközelebb csak a szülői szív képes; s ennek csak egy pótléka vagyon: Isten és felebarát iránti szeretet, amint azt a kereszténység rajzolja. E keresztény szeretet a nevelésben csak határozottabb alakot ölt s gyermekszeretetté leszen, a nevelő gyermekbarát lesz s mintaképét a kisdedeket megáldó Jézusban látja. E nemes, önmagát elfeledő szeretet képes csak a nevelés rögzös pályáját járhatóvá tenni, annak sok keserűségét megédesíteni a a világ gyakori hálátlanságaért égi kárpótlást nyújtani.

Ha a nevelő szeretettel viseltetik növendékei iránt: akkor nem fogja a gyöngéket magától eltaszítani, hanem törekedni fog, mint azt kötelessége parancsolja, mindegyikét annyira vinni, amennyire egyedisége engedi; akkor távul lesz tőle úgy cselekedni, mint sokan szoktak, kik az ártatlan szívű, nemes jellemre jogosító s így a társadalomnak a szépeszű, de erkölcstelen, jellemtelen ifjúnál sokszorta nagyobb javára leendett növendéket, az iskolai külrendtartás paragraphusi chablon-jához az érző kebelnek irtózást

¹⁾ Die Gelehrten-tSchulen, v. Klump. S, 285.

okozó vaksággal s közönnyel ragaszkodván, az intézetekből kizárják, élte pályáját ketté vágják, őt magát erkölcsi nyomorra, övéit mély gyászra kárhoztatják, csak azért, mert valamelyik tárgyban nem tett kellő előmenetelt, vagy mert hibát követett el, melyet talán leginkább a tanár nevelői ügyetlensége okozott, s mely miatt ő lett volna az iskola szentélyéből, hova nem való, kiutasítandó. Szeresd tantárgyaidat és növendékeidet – mondja Wolf – de ahol összeütközés támad, ott ezeket szeresd jobban!

III. A hivatalszeretet.

„Aki a gyermeket úgy szereti, mint a nagykorának szeretnie kell, hogy t. i. egyik se veszsen el, hanem mindnyája érje el az igazi életet: az rendesen a nevelési hivatalt is szeretni fogja, mi harmadik tulajdonsága a nevelőnek. De itt nem az iskolatartás hajlamát akarjuk érteni, melylyel elegen bírnak, anélkül hogy az igazi hivatást is szeretnék, s mely rendesen csak gépi munka; sem ama tanítási viszketeget s hiúságot nem értjük, mely egyik-másik tárgynak eredménydús előadásában keresi kielégítését; hanem értjük ama szorosan nevelési tevékenységet, melynek törekvése a minden gyermekben rejlő eszményi embert szabaddá tenni. (Jean Paul, §. 24). Ezen eszménynél fogva a nevelő, ki a maga akaratát Isten akaratának alávetette, lelke egész erejéből azon törekszik, hogy közelebb hozza azon állapotot, melyben az isteni törvény fog uralkodni, az egyesekben úgy, mint az egészben.”¹⁾ Ezen állapotnak képe az ő nevelési eszménye. Ezen eszmény magva minden gyermekben megvagyon, s azt kifejlődésre segíteni az igazi nevelői hivatás, mint azt Kant e szavaiban kifejezi: „A gyermekek nem a jelen, hanem egy jövő, lehetőleg jobb állapotra nevelendők.”²⁾ És Braubach: „Nevelőnek lenni az emberiség javulásának emelő gondolata nélkül a legnyomorultabb kézi mesterség.”³⁾ Ez eszmény nélkül nevelősködni nem lehet, nem szabad. S mégis mit tapasztalunk? Azt, hogy igen nagy azon nevelők száma, kik hivatás nélkül léptek pályájokra. Okát a nagykorúság hiányában találjuk; mert a nagykorúnak hívó szeretete vagon, s ez, mint I. alatt láttuk, kimutatja mindenkinek ama különleges he-

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, II. B. S. 235-236.

²⁾ Ueber Pädagogik. 1803. S. 17.

³⁾ Fundamentallehre der Pädagogik. 1841. S. 100.

lyet, mely az egészben egyedisége számára kijelelve vagyon; s ha ezt fölismerete, ezen fölismerésből akaratot s erőt is fog meríthetni helyének kellő betöltésére és szeretetére. Sok nevelő kiskorúságban tengődván, elmulasztja hajlamát vizsgálni, Istennek hívását megérteni: miért munkálkodásának nincs sikere sem magára, sem másokra nézve.

Aki hajlam nélkül s talán csak azért lépett a nevelői pályára, mert könnyíteni hisz sorsán, az eltévesztette földi rendeltetését s a fonákul választott hivatal kötelességeit fonákul is fogja teljesíteni, s a reménylett jobb sors helyett elégedetlenség férge lesz osztályrésze. Aranyhegyeket építettél talán nevelői állomásodra? Valóban, rosszabb helyen nem kereshetted volna szerencsédet; mert fölcsigázott reményeid soha sem teljesülnek, s boldogtalan leszesz. Csak igen elvétve található állomás, melyen a nevelő tisztességes anyagi életet élhet, vagy talán egy kis vagyonkára is szert tehet. Mindamellett is van akárhány nyerészkedő a nevelési pályán is. S bár a nevelői pálya igen terhes, vannak elegenden, kik azt lépcsőül használják magasabb állásokra. Ezek sem bírnak hivatással; nem is teszik maguknak terhessé a pályát, rövidebb végét fogják a dolognak, de azért az egész világot betöltik lármájokkal, bérenezül fogadják a cselszövényt, igen értenek hozzá mások fáradságainak gyümölcsét leszedni, mások vállain emelkedni s így cím-, rang- s magasabb állásra vergődni. Az ilyenek a nyerészkedés és nagyraugrás férgei, nem a hivatásos nevelők közt foglalnak helyet. – Epen a nevelői hivatal levén az, melylyel a legtöbb teher és kellemetlenség jár, legnagyobb türelmet és alázatosságot kíván arra, hogy elviselhessük, ne csak össze ne rogyjunk alatta, hanem lehangoltság nélkül, ernyedetlenül munkálkodjunk. Senki sincs annyi éretlen, hamis megítélésnek, gonosz rágalmazásnak kitéve, senkinek sem jutott oly erős testi és szellemi munka, senkinek kedélye nem hanyattatik viharosabban a sok felé irányuló törekvés sikerének szakadatlan hullámaitól, a külvilág senkit sem nyomnak jobban, mint a tanítót! Hol találjon mindezek ellenében menhelyet, egykedvűséget, nyugalmat, vigaszt, ha nem hivatása tudatában? Midőn a világ részéről hálátlansággal találkozik; ha különösen a szülők méltánytalan követelései és hálátlansága elkeserítik: csak a hivatás, az ifjúság iránti bibliai szeretet, csak a jövőendő

nemzedékek üdvét munkáló hajlam képes őt vigasztalni, a kellemtlenségeknek közepette szívderültségét megőrizni. Az elüljárók községek és saját tisztársai általi bántalmazások esetében mi fogja őt elégedetlenség, türelmetlenség, elkeseredés, bizalmatlanság, aggodalmak, embergyűlölet ellen óvni, ha nem nagyszerű hivatásának tudata? Sokat, igen sokat képes a derék nevelő tűrni. Mert tudja, hogy iskoláink reményre építvék; hogy az egész világ hangoztatja, miszerint mindenkin segíteni kell, a segítség pedig legelőször is a nevelő által eszközölhető. Ő tapasztalja, hogy az emberiségre most már nem egészen illenek rá Horatius eme szavai: „Aetas parentum p e i o r avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiore”;¹⁾ tudja, hogy az emberiség a romlottság, reménytelenség fertőjéből kiszabadulóban van, s egy jobb jövő reménye s a szeretet zászlója leng a haladás pályáján, s a gonosz is, mely most magasan hordja fejét, a tisztítózás szükségességének belátására fog vezetni. Ha meggondolja, hogy e szebb jövőnek reménye nem kis mértékben az ő nevelési buzgóságához van kötve: bizonyosan sokat fog tudni tűrni.

Hányszor nem merül ki a nevelő hivatásának nehézségei között; hányszor nem kedvetleníti őt el tanítványainak pajkossága, könnyelműsége, hanyagsága, nyersége! S ha mindent megtett, mi nevelői ügyességétől kitelt, s mégis fönmarad a keserűség: hol találjon menedéket másutt, mint éjjen a türelemben, a Jézustól tanult szelídségben? De lesz-e türelme, lesz-e szelíd, ha nem fogja fel és nem szereti a gyermeket és hivatását? Midőn munkájának látszatos sikertelensége, sőt talán a növendékek elfajulása csüggedéssel fenyegeti: mi fogja keserűségét enyhíteni, buzgóságának fõntartására ösztönözni, ha nem csupán hivatásának, kötelességeinek érzete, mely a becsületes embernek új erõt nyújt? O nem fogja elveszteni kedvét, mert tudja, hogy ő csak vet, de az áldás fölülrõl jó; ő ernyedetlenül szánt, vet, gyomlál, tisztogat, öntözget s bízik, hogy a mag szem, habár nem is mindenütt és mindenik, kicsirázik és gyümölcsöt terem. Megemlékszik arról, mit Ziller ²⁾ is említ, hogy t. i. ebben az eredeti rossz magvának is van része. S ott is, hol semmi remény nincs, az ügyefogyott és tompa elmék-

¹⁾ Horatius Od. III. 6.

²⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzieh, Unterricht. Leipzig 1865. S. 386.

nél, reményleni és túrni tanul isteni mesterétől. Ha valami nem sikerül úgy, amint várhatta; ha valami rosszul foly a legjobb akarat és legnagyobb buzgóság mellett is: az ő élénksége s vidámsága kitart, nem a külső eredményért, hanem Isten dicsőségeért.”¹⁾

Anyagi helyzete is próbára teszi a nevelő béketűrését és aláztatát. Igaz ugyan, hogy a szellem több, mint a test; igaz, miszerint az ember végczélja túl terjed a látható világ határain; igaz, hogy az igazi ember legmagasztosabb örömét a szellem kielégítésében leli; — „s aki a belső törvénynek híve, ki a szebb világgal, melynek szépsége igézőleg ragyog feléje, e g y g y é forrni s azt tanítása e p é i d á j a által t e r j e s z t e n i törekszik, az nem kivan bért ezen erényért, hanem mint nagy művész jár, az isteni eszménnyel keblében, gyöngébb kortársai s azok idomtalan művei közt:”²⁾ de a földnek, a föld javainak, mégis van, ha nem is a legnagyobb becsök és fontosságuk. Mert egy részről az élet fentartására nélkülözhetlenek, más részről a szellemi javaknak eszközeiül, emeltyüi- s föltételül szolgálnak. A földi javak bizonyos mértéke, ha nem is általában, de többnyire föltéte a földi jóllétnek, annyira, hogy csak az egészen egyedül, árván álló egyének képesek sokat nélkülözni; de aki nem csak magáról, hanem övéiről is tartozik gondoskodni, az szellemileg s igen gyakran erkölcsileg is elcsenevész, ha folyton nehéz gondok járnia alatt kénytelen tetgetni életét. De hogy a nevelők csekély kivétellel nem csak önképzési szereiket nem szerezhetik meg csekély jövedelmeikből, hanem a szó teljes értelmében sokat nélkülöznek is s övéik jövője miatt örökös aggodalomban élnek, azt ezer és ezer példa bizonyítja. Magunk is tudnánk több szívszaggató eseményt felhozni nem csak kis falvakra, pusztákra, hanem igen terjedelmes városokra is mutatni, melyeknek tanítói igazi tengéletre vannak kárhozthatva. Ha már most a nevelő nem érti h i v a t á s á n a k nagyszerűségét, fönségét; ha nem lebeg előtte szüntelen annak eszménye; ha nincs türelme s alázatos szíve: hogyan fog ő még a szükségesekről is lemondani, nyomorának közepette is vidám szívvel működni?

¹⁾ Wilmar, Schulreden. S. 117.

²⁾ Berliener Monatschrift, 1791. S. 485

IV. A műveltség.

Ismervén a nevelő választott hivatását s tudván, hogy nincs tudomány, nincs művészet, melyre bizonyos előkészület vagyis tanulmányozás ne kívántatnék, rajtalesz, miszerint magát pályájára kellőleg előkészítse, vagyis az annak gyakorlására igényelt műveltséget megszerezze. Már hogy melyik e nevelői műveltség, azt a keresztény nagykorúság, a keresztény tökélyesedés fogalma eléggé meghatározza, midőn mindenkinek szívére köti, hogy az isteni törvényt mind magában, mind másokban ereje szerint valószínűsíteni törekedjék. A keresztényt, kinek élő hite, élő jámborsága vagyon, nem kell féltetni, hogy magát művelni nem fogja; előtte áll eszményének intelme: Legyetek tökélyesek, mint mennyei Atyátok az égben tökélyes! Tudván, hogy a hit, a jámborság cselekedetek nélkül holt, mindenütt, hol Isten dicsősége, embertársai java forog kérdésben, cselekedni fog s rajtalesz, hogy az ezen cselekvésre szükséges eszközöket birtokába ejthesse. S így csakugyan nem sokat mondunk, ha azt mondjuk, hogy azon nevelő, ki keresztényileg nagykorú, igazán művelt férfin is egyszersmind. „A kereszténység elve a világ sarkát képezi, – mondja Hegel – mert ezen forog. Eddig s innen megy a történelem. A keresztény vallás az igazság vallása, mert benne a fogalom ugyanaz a valósággal (realitas).¹⁾ „Azért a tudományosan műveit keresztény, annál inkább a nevelő, a kereszténység szilárd alapjára áll; abban találja a valódi humánus műveltséget, abban a tudományos titkok végnyitját.”²⁾ A nevelő, mint azt Jeau Paul is követeli, egészen hivatásának fog élni, minden erejét, minden örömet, minden pillanatát tudományának, mesterségének szenteli s más tárgyakkal leginkább azért foglalkozik, hogy azt erősítse, kedvesebbé színeze. Áthatva tudományának és művészetének nagy becsétől, méltóságától, semmit sem fog foglalkozásai közt szentebbnek tartani, mint annak megfelelni. Elengedhetlen kötelességének tartja ismereteinek tárát olvasás és még több gondolkodás által folytonosan gyarapítani, hivatalos működését fontolgatással, bírálattal kísérni, tapasztalataiból szabályokat levonni,

¹⁾ Werke, Berlin, 1837. IX. 331.

²⁾ Baur, Encykl. d. ges. Erz. u. d. Unt. von K. Schmitz etc. Gotha, II. B. S. 235.

melyek szerint növendékei szellemét mind egészben, mind egyediségök szerint legtermészetesebb, legalaposabb s legkellemesebb módon mozgásba hozhatja, serkentheti s a célzott fejlődésre segítheti.

De hogy ezt tehesse, szükséges, hogy az összes tudományok körét legalább azon mértékben, mely szaktanulmányozás alapjául, a fiatalság szellemi s erkölcsi gymnastikájául szolgál, kellőleg tanulmányozta legyen; mert e nélkül általános műveltségre nem tarthat igényt s növendékei többoldalúságára nem törekedhetik, a tantárgyak közti szoros összefüggést és megtartandó egymásutánt, az összpontosítást, minden egyes tantárgynak helyét, mértékét, idejét más tárgyakra való kölcsönös hatását nem értheti; következtetés-kép tanításának semmi nevelési iránya nem lesz; sőt saját szak-tárgyának tanítása is inkább csak r á s z o k t a t á s n a k (Abrichten) illik be, minthogy a tárgyaknak szerves egészet kell tenniök, de amelyből ő csak a maga tárgyát látja. „Ami különösen a szak-tanítókat illeti, egyiknek sem szabad egészen idegennek lenni valamely ágában az ifjúság tananyagának; mindeniknek ismerni kell az egészet, legalább főbb vonalaiban, hogy az összefüggést, az össztervet tisztán láthassa s működését a szerint intézhesse. Azért nem szükséges neki általános műkedvelésre törekednie. Mindenik nevelőnek legyen a maga határolt tere, de kell, hogy a többi tantárgyat is tanulmányozta legyen.” Így Ziller. 1).

Az általános műveltség alapjának ezen legkevesebbjét (minimum) középtanodák nevelőire akarjuk értetni, de nagyon óhajtanok, hogy azt a néptanítók se nélkülözzék; mert helyesen ítélt Herbarfc, midőn mondja, hogy a gondolkört csak az művelheti, ki az emberi gondolkodás egész mezejét bejárta. A szoros érteményben veendő nevelői képességre nézve nincs az államnak biztossága, mert az a benső emberre, a jellemre, személyiségre vonatkozik, s itt csakugyan csalódik is sokszor; de hogy az iskolai tudományok ismeretének tömege és teljessége, valamint azok módszere egy tanítóban se hiányozzék, arra nézve már több ellenőrzést gyakorolhat. Azonban tapasztaljuk, hogy itt is igen sok még a hiány.

De a keresztény nevelő azt is felfogja, hogy az általános műveltség és jó akarat még nem elegendő valamely hivatal sikeres

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. S. 183.

gyakorlására; hanem ezenfölül a hivatal szaktanulmányozása is szükséges: azért a neveléstudományt tüzetesen s lankadatlan buzgalommal fogja tanulmányozni. Ő ennek szükségességéről megvan győződve; mert tudja, hogy ha a csupa tapasztalás és szemlélődés eltalálhatná is a nevelés helyes módját, az hosszabb időbe és gondolkodásba kerülne, és a kísérletek sok gyermeknek romlásával lennének összekötve. Vakmerőség is volna annyira elbizakodni, hogy az előttünk letűnt nemzedékek tapasztalatait fitymáljuk, vagy azt, minek kialakításán századok, sőt ezredek bölcsei fáradozának, gyökeresen átalakíthassuk. Ő visszaborzad az oly fajta nevelőktől, kik minden neveléstudományi készütség nélkül állanak oda a legjelesebb mesterség gyakorlására akkor, midőn még a vargainasnak is több éven át tanulni, fölszabadulni, vándorolni és remekelni kell; visszaborzad, mert tapasztalja, hogy igen nagy azon szellemi s erkölcsi nyomorékok száma, kik az ily kontárkodó, garázdálkodó mesterek kezéből kerülnek ki; mert látja a dülást, melyet a nevelés eme férgei a nemzettest fájának gyöngye gyökerein tesznek, melyek a törzs izmosítására rendelvek; de még inkább borzad vissza olyanoktól, kik általában semminemű készütséget nem hoztak tanári pályájokra, sem az önképzéssel, a tapasztalt öregebb tanártársak utasításával s így a hiányoknak lassankinti pótlásával nem törődnek, hanem csak a suttomban szerzett jó állomás jövedelmét húzogatják, holott a közügynek tett szolgálatuk ingyen is drága lenne. Vége ott az iskolai fegyelemnek, vége a gyermekek szellemi haladásának, vége sokakra nézve még a jellemnek is, ahol a tanító nem bírja kellőleg tárgyát, vagy ahol nincsen neveléstudományi képzettség. A neveléstudományból fogja látni a nevelő, ki az, kit neki nevelni kell, mivé és hogyan kell azt azzá nevelnie. Ebből tanulja meg, mit cselekszik e célra a természet, mit az isteni kegyelem, mit a nevelő buzgósága, melyek az akadályok és az azok elhárítására szükséges eszközök. – „Hol nevelési tanításról van szó, – mondja Ziller – ott a tudomány, a szakképzettség nem pótolhatja a neveléstudományi hiányokat. Senki sem lehet jó tanító, ha nem jó nevelő is egyszersmind. A nevelési tanításban valamely tantárgy csak annyiban bír értékkel, amennyiben

azon tervünkbe beleillik, melynél fogva a növendéket erényes emberré s bensejét a Krisztus-eszmény szerint kialakítani akarjuk.”¹⁾ De hogy tüzetesebben lássuk, minőnek nem kell a nevelőnek e tekintetben lennie, ide iktatjuk kivonatosan Ney nevelésügyi férgeinek egy másik párját: a tudatlanságot és nyegleséget. Találkoznak emberek, kik számot nem vetve önmagukkal és értelmi tőkéjükkel, kik számba nem véve az okozható kár mennyiségét és súlyát, könnyelműen, készületlenül vállalkoznak nevelői állomások elfoglalására, s elfoglalván azokat, éveken át ugyanazon könnyelműség- és készületlenséggel folytatják dolgukat, hogy ne mondjam, mesterségöket; könnyelműen és lelkiösméretlenül üzük hosszú idők során a szemfényvesztő üzletet. Elfoglalják a helyet belső hivatás, rátermettség nélkül, – szükségből, szorultságból, – elfoglalva tartják kényelemből, hiúságból, vagy más mellékérből. Tetszik nekik a cím, az állás, a jövedelem; vagy bizonyos körülmények közt tetszik nekik a jó élelem, a kiszolgáltatás, az úrias környezet. Arra, hogy magukat tovább képezzék, nem gondolnak: csak a napi szakmány igényeit látszassanak úgy ahogy kielégíteni. Az ismerethiányt külső simasággal, a tudományt hízelgéssel, az elvszerűséget szolgálai alázkodással vélik pótolhatni. S csudálatos, nekik ez néha pompásan sikerül! Mindenütt, épen úgy a nyilvános, mint a magántereken találtatnak gyöngé, gyarló, lélektanilag meddő főnökök, elüljárók, kik előtt egyegy ügyes bók, egyegy hízelgő magasztalás, egyegy finomul alkalmazott ravasz fogás többet nyom bármi alapos tudománynál, bármi lelkiösmeretes jellem-önállóságnál. S ha sikerül valakinek ily gyarlóságot úgynevezett szerencsés pillanatokban körülhálózni: akár egész életére biztosítottnak érezheti magát állomásában. Észrevétlenül belopódzik s hintázó társul szegődik hozzá a restség, vagy ha úgy tetszik, a kényelmesség szeretete; s ő él napról napra, évről évre, él mint hal a vízben, könnyedén, gond nélkül, de hidegen is, mint a hal, minden melegebb érzés nélkül szent feladata körül, minden gondolat, terv, határozott cél nélkül, minden biztos irány nélkül, ideoda sikkadva, ideoda libegve – mint hal a vízben. Minden igyekezete csak arra pontosul össze, hogy hiányait lehetőleg takarja, tudatlanságát külső mázzal befedje, másoknak, kiktől sorsa függ,

¹⁾ Ziller, Grundlegung 7., Lilire v. erzieh. Unterricht. Leipzig, 1856. S. 20-21.

lehetőleg kedvében járjon, ekkép a magának olyannyira kedves állomást továbbra is biztosítandó.

S mi lesz ily lelketlen ámitás mellett a növendékekből? Sajnálendő növendék, ki ily kezekre kerültél!

Elfordítván szemünket ezen talán inkább szánandó, mint kárhozató képtől, csakhamar egy másik, sokkal mozgékonyabb, fürgebb egyéniséggel találkozunk. Ha az előbbi a fáján élődő lajhárt juttatá eszünkbe: itt az ugráló, viczkádozó majom hasonmását szemlélhetjük. Ez tud minden t, ez ért mindenhez: azért belekotytyan mindenbe. Felhasznál minden alkalmat, hogy magát tudósul fitogtassa, megragad minden tárgyat, hogy rajta nyelvét, vagy karmát köszörülje. Azonban van annyi esze, hogy megválogatja közönségét; nem köt ki minden emberrel, de ha gondolja, hogy valakinek feje lágyára tapinthatott, azt aztán negédesen fogja diadal-szekere elé: lármáz, beszél, hadonáz, ömlik szájából véka számra a szó, kérkedik, szájkodik, bizonyítványokra hivatkozik. Ő járt mindenütt, látott mindent, tapasztalt vég nélkül. S hogy e szegény állomáson akadt, hogy itt meghúzza magát: tartsa szerencséjének e család, e város; mert ő csak ezeket választotta ki mint olyanokat, kik megérdemlik, hogy általa boldogíttassanak. Ha találtatik, ki vele versenyezhet, ki ugyanazon szakban mellette pályázni merész: el vele! A gyalázás, a szidalom, a rágalmasz fegyvere mindig készen áll, s ő soha sem jó zavarba az iránt, mikép ártson valakinek, mikép kisebbiten valakit. Ha tudománya, ügyessége ellen hiába harcol, jellemét támadja meg. Tud apró, titkos dolgokat, rejtélyszerű történetkéket, melyeket csak négyszemközt lehet elmondani. Czélozgat sejtetget, találódit játszik, fölkelti a kétely szörnyeit, feltámasztja a gyanú óriásait, köpenyt terjeszt a múlt dolgokra, meg ismét szellőzteti a burkony egyik csúcsát, hogy véletlenül átsurranjon a letűnt gyarlóságból a jelen észleleti körébe: s csatája nyerve van. Ki ne ismerne itt rá a nyeglére? A nyegle gondoskodik róla, hogy nyegleségét egyhamar föl ne fődözhessek, s ha felfödözik is, maguk azok piruljanak leginkább titkolt szegyenökben, hogy oly sokáig hagyják magukat orruknál fogva vezetetni. Számit a bárgyú tömegre, az értetlen és értelmetlen sokaságra, az egyesek gyöngé perceire, az első benyomás szülte elfogultságra, melylyel néha különben kitűnő egyéneket is leverhetni

lábaikról. S ha végre felsül, ha teljes meztelenségében áll az ő fejének üressége, szívének meddőség-e: akkor még– ő fordul szánó raosolylyal a közönség felé s elkiáltja magát, hogy ő az üldözés vértanúja; mert íme neki minden tudománya, ügyessége, tapasztalata mellett is a rósza akarata diadalkaczaja közt vesznie, vagy legalább elvonulnia kell – más boldogabb vidékre, hol ismét rászedhet egy falka – birkát, darab időig. Óh vajha a nyegleségnek ne sikerülne oly bőven gyűjteni áldozatait a nevelés és tanítás terén! Mily szánakozásra méltók azon növendékek, mondja Szilassy, ¹⁾ kiknek legszebb tehetségei a nevelők gondatlansága, vagy ügyefogyottsága miatt örökre eltemetnek.

V. A nevelői tekintély.

A nevelő személyiségének benyomása leglényegesebb biztosítéka levén a nevelői működésnek, a nevelő személyiségének tekintélyesnek kell lenni. „Semmi sem nevel jobban, mint egy derék férfiúnak jelenléte; nem kell neki tanítani és prédikálni, az ő csendes, nyugott otléte napként melegít.” ²⁾ Ilyen tekintélyes személyisége csak azon nevelőnek lehet, ki a nevelői működése előtt lebegő eszményt mindig maga előtt tartja és a szerint él; aki maga legpontosabban teljesíti azt, mit növendékeinek ajánl. „Amely nevelő csak szóval tanít és nem példájával is, az a siker egyik leg-hathatósabb segédeszköze nélkül szűkölködik; mert nem levén őszinte és igaz, a növendékek szükséges bizalmát nem nyerheti meg. A gyermekek igen éles szemmel bírván, könnyen észre veszik a nevelő tettei és szavai közti különbséget; micsoda hatása lehetne tehát az ő üres beszédeinek; nem hazugnak, színeskedőnek s így megvetésre méltónak találnák-e őt növendékei; nem a legveszedelmesebb példát adná-e nekik? S ha el bírná is takarni gyöngegségét, pótolhatja-e ez ama titokszerű hatalmas benyomást, mely a tisztajellemű nevelőnek összes működését állandóan kíséri.” ³⁾ Nevelőre nézve nincs veszélyesebb valami, mint a mesterkéltség.

Csak látni kell az oly gyermekereget, mely előtt a nevelő lel-

¹⁾ Szilassy. A Nevelés Tudománya. I. K. 12. 1.

²⁾ Wagner, Philosophie der Erziehungskunst. S. 68.

³⁾ Baur, Encykl. des ges. Erz. und Unt. von K. Schirrid etc. Gotha, II. B. S. 238.

kesítő példája mozog, s csudálkozni fogunk, mily vidáman, mily szórakozottság nélküli fürgeséggel, munkaszeretettel törekedik ki ki előre. „Longum iter per praecepta, – mondja Seneca -breve et eífieax per exempla.” Az igazán nagykora nevelőnek szellemi érettsége gondolatainak világosságot, elveinek határozottságot ad, s az által a növendékek föltétlen bizalomra ösztönöztetnek. Az emberi élet legmagasabb céljaira irányuló törekvése egész lényét oly szelid komolysággal hatja át, hogy az ifjúságot ellenállhatlanul tiszteletre kényszeríti, könnyelműségét, pajkosságát, önzését korlátok közé szorítja s oly nyugott biztossággal és okos következetességgel vezeti a legegyszerűbb, de helyesen választott eszközök segítségével a kitűzött cél felé, hogy egyik növendéknek sem jut eszébe nevelői működését zavarni, vagy akadályozni akarni. Ott is, hol szigor alkalmazandó, nem kell félnie attól, hogy keménység-, vagy kegyetlenségről fogják vádolni; mert mindegyik tanítvány tudja, hogy a szigor nem az őket szerető nevelő önfejlésében, hanem magasabb törvényekben bírja okát, melyeket a nevelő összes működése által megszentelve látnak, melyek alá tehát megnyugvással kell magukat vetniök. A büntetés, melyet ki kell szabnia, semmi jelét sem mutatja az indulatosságnak; különben nem a sértett törvény elégtételének, hanem személyes sértés boszújának tekintenék. De hideg közöny sem fog ülni a büntető nevelő arczán; mert hiszen maga is fájdalmasan érzi a büntetést, mint annak jelét, hogy még messze vannak az óhajtott céltól; és ha ezt a növendékek is érzik, a büntetésben a nevelő szeretetének és hivatala iránti hűségének, igazságosságá- s lelkiismeretének tanúbizonyságára fognak ismerni, míg az érdemlett büntetés elmaradása gyöngeségre mutatna. Napjainkban igen sok tanár bűnösen laza fegyelmet tart, féltvén álnépszerűségét. A derék nevelő nem törődik a népszerűséggel, hanem Stoy eme szavaihoz tartja magát: „A családok, iskolák, valamint egész államok virágzásának föltéte az ifjúság szigorú fegyelme.”¹⁾ De a derék nevelőnek még a büntetésnél is tisztességes és tiszteletet parancsoló magaviselete vagyon; beszéde ment mindennemű trágár kifejezésektől, alacson tréfa-, gúny- és névadogatástól; mert mindenütt előtte lebeg az isteni mester szelidkomoly fönséges alakja. Az ily személyiség hatása dől le-

¹⁾ Stoy, über Hausund Schulpolitzei. S. 11,

hetetlen magát elvonni a növendéknek? Ha a nevelő valamely költészeti remeket, vagy szent írási történetet a legbensőbb megindulással olvas: hangja többet hat, mint bármely kimerítő magyarázat; tekintete mélyebben esik a növendékek szívébe s hathatósabban int és büntet, mint a szó; komoly szava jobban fáj, mint másnak botja, s az, ami ő, többet eszközöl, mint amint mond.

És a növendék nem is idegenkedik az ily tekintélytől, sőt a legártatlanabb bizalommal hajol meg előtte, örömmel engedi magát általa vezetetni; mert hiszen minden gyermek, kit hiányos, vagy ferde nevelés nem rontott még meg végképen, egészen természetesen, szükségesnek érzi a felnőttektől való függését, hát még az olyantól, kit feláldozó szeretettel lát minden nap maga felé közeledni, kinek szellemi és erkölcsi gyarapodását köszönheti, kiben a benső ember szellemi és erkölcsi fenségét, túlsúlyát érezheti, szóval a derék férfin mintaképét szemlélheti, kit utánozni, kihez hasonlónak lenni már természeti vágya is készíti.

VI. A nevelői rátermettség.

Az eddigi tulajdonságok egyenesen az igazi keresztény nagykorúság fogalmából következnek s így azon általános szellemi és erkölcsi alapra mutatnak, melyen minden nevelői működésnek nyugodnia kell, ha célzott akar; de vannak még a nevelésnek oly tulajdonságai is, melyek különösen a nevelői adományra vonatkoznak s nem mindenkinek lehetnek sajátjai,

A nevelői tekintély korántsem rejlik abban, hogy magunkat a növendékek fölé elérhetlen magasságba helyezzük s külső méltóságunkat féltékenyen őrizzük; nem csak jól megfér a tekintéllyel, sőt kötelessége is a nevelőnek, amennyire a nevelés célja parancsolja, szabad mozgást engedni a növendékeknek, azok nézeteihez, hajlamai- és szükségéihez szeretetteljesen leereszkedni, nem ugyan azért, hogy gyermek legyen a gyermekkel, hanem hogy azt lassankint magához emelje. Ezen leereszkedés a keresztény nagykorúsággal járó szeretetnek minden esetre elmaradhattál) kísérelője; de az még nem ad képességet arra, hogy a gyermekhez okosan, igazán, leereszkedjünk: ez különös természeti adománytól, a nevelői rátermettségtől (talentum) függ, melyre nézve sokat tehet a tanulmányozás és gyakorlás is, de nagyobbára csak

természeti ajándék marad, minek világos példája, hogy vannak tisztességes, erényes, szelíd, művelt egyéniségek, kik a gyermekkel való bánásmódban igen ügyetlenek, a gyermekek vonzalmát, bizalmát megnyerni nem értik, velők semmire sem mehetnek, jóllehet a legtisztább szeretet vezeti őket. Maga Kant is, ki nevelés-tani felolvasásaival eléggé bebizonyította, hogy igen jól ismeri a czélszerű nevelés becsét, feladatát és kezelésmódját, nyíltan bevallja, miszerint ő az általa felállított nevelési eljárás mesterségét soha sem sajátíthatta volna el.

A rátermettség alatt általában az emberi tevékenység egy, vagy több ágára nézve veleszületett kiváló szellemi tehetséget értjük. A nevelési rátermettség a gyakorlati, és pedig az erkölcsi-gyakorlati talentumok közé tartozik, melyeknek feladatuk az erkölcsi szabadság mezején az örök törvények szerint s a szellemeiét legfensőbb céljának valószínűsítésére működni; míg a mi gyakorlati talentum a külső élet ügyeinek, viszonyainak az azokat föltétező törvények és szabályok szerinti kialakításával foglal közik. Ehhez képest a nevelői rátermettség kiváló képességgel bír önmagából mintegy kilépni, a növendékre hatni, annak nézeteit, hajlamait, érdekeit, életének minden mozzanatait megismerni s ezek szerint arra kellően hatni; tanítása könnyű, nevelése a célra való vonatkozást mindig eltalálja, nem csak általában az egészre, hanem az egyesekre nézve is, mert ismeri mindegyiknek egyediségét, magát abba könnyen beleképzeli s könnyen fölismeri az utat, melyen kiki a maga módja szerint legbiztosabban vezethető célhoz; s nevelése sikeres is, mert a feltalált utakat és eszközöket erélyesen használja.

Szent Pál a korinthusiakhoz írt I. Levelének 12. Részében a püspöki hivatás legnélkülözhetlenebb alapjául: a t a n í t á s, a kormányzás s a lelkek megkülönböztetésének ajándékát jeleli ki; Esaias könyvének 11. Készében a szellemi ajándékokhoz: a bölcseség és értelmet, a tanácsot, erőt, az Úr megismerését és félelmét számítja. Már ha a főnnebb mondottakat röviden akarjuk kifejezni, jobb alakot ezeknél nem találhatunk rá; mert a nevelői rátermettség nem szükölködhetik a Szentlélek ezen ajándékai nélkül. A nevelőnek is szükséges az Isten által kijelölt cél felé irányuló bölcseség, az egyedisége-

ket és viszonyokat helyesen méltató értelem, az eszközöket és utakat fölismerő tanács s végre, mi a nevelés összes működésének alapját képezi, az Úr megismerése és félelme. S ha valakinek természeti nevelői tehetsége vagyis rátermettsége a Szentlélek imez ajándékai által meg van szentelve, annak működését bő áldás fogja kísérni.

VII. A nevelői tapintat.

A nevére méltó nevelőnek végre jó tapintattal is kell bírnia. Első tekintetre ez egynek látszik a nevelői rátermettséggel; de a különbséget már csak azon egy jelleg is eléggé bizonyítja, hogy a rátermettség veleszületik az emberrel, a tapintat pedig szintén természeti tehetségen nyugvó, de gyakorlás által szerzett ügyessége az embernek.

A tapintatot következőleg véljük legjobban meghatározhatni: a tapintat az érzés természeti finomságán nyugvó és tapasztalás, gyakorlás által kiművelt ügyesség, mely a másokkal való érintkezésben minden egyes és különösen kétes esetekre a legillőbb, legczélszerűbb eljárást közvetlenül és biztosan fölismerni és teljesíteni képes.

E szerint a tapintat szintén természeti tehetség, mert hiszen a mások személyes sajátsága és minden egyes helyzet különössége iránti érzék nélkül senki sem fog tapintattal bírni; de azért nem egy a rátermettséggel, mert okvetlenül tapasztalás- és gyakorlásra szorul. Ha a történetíró nem bizonyos közönség, például ifjúság, vagy nép számára szerkeszti történetét, hanem csak tárgyilagos tényállást ír le: arról nem mondhatni, hogy tapintatosan jár el, hanem ellenkező esetben igen. Miből az látszik, hogy a tapintat fogalma a másokkal való érintkezés és az azok iránt köteles tekintet mozzanatát is tartalmazza. Végre a tapintat leginkább kétes esetekben, tehát ott tűnik ki, hol az általános szabály megszűnik útmutató lenni, mi által a nevelés kiválóan művészetté lesz. Miből még az derül ki, hogy a tapintat a *rátermettséget* föltétezi. S olyan kétes esetek igen gyakran adják elé magukat a nevelői működésnél, különösen azon körülménynél fogva, hogy a kiskorú növendékeket fokonkint kell nagykorúságra vezetni. Ha

a vezetés nem tapintattal történik, sok rossz következményt von maga után.

Tájékoztatóul jó lesz néhány példát felhoznunk. Amely nevelő növendékei közt gyermekesen viseli magát, vagy minden szabadabb mozgást szigorú rendőri fegyellemmel elnyomván másik szélsőségbe esik, az tapintatlanul cselekszik; de ha a gyermeki kornak, sajátságának, egyediségnek tiszteletben tartása mellett a főnnebb rajzoltuk tekintélyt gyakorolja, akkor tapintata van. Ha valaki, mint az napjainkban vajmi gyakran történik, a gyermeket szabadon eresztí, vagy az ifjút mindig gyermeki kiskorúságban tartja: az veszedelmes tapintatlanságot, ellenkező eset tapintatot mutat. Tapintatlanság valamely növendéket oly módon dicsérni, hogy az a megdicsértet hiúvá tegye, egy másiknak pedig teljes leverettséget okozzon, gyűlölséget, irigységet támaszson a megdicsért ellen: a tapintatos nevelő dicsérése és feddése kötelesség teljesítésére serkent. Anyag nélküli alaki szellemképzés époly tapintatlanság lenne, mint az emlének gépi megtömése; akinek nevelői tapintata van, az a tárgyat úgy tudja kezelni, hogy általa a szellem gyakoroltatik. A tapintatlan nevelő nem választja meg kor s egyediség szerint az anyagot: a tapintatos ellenben jól tudja, hogy mindenben a korhoz s egyedi sajátságokhoz kell alkalmazkodni sat.

VIII. A nevelő testi kellékei.

Tekintvén azt, hogy a nevelés fárasztó és a testi erőket könnyen kimerítő foglalkozás, tekintvén, hogy a nevelőnek a gyermekek testi egészségéről, ereje- s ügyességéről is gondoskodnia kell: a nevelőben a szellemieken kívül bizonyos testi tulajdon ságok a t is kell keresnünk.

Legelőször is egészségesnek kell lennie, nem csak azért, hogy hivatalát mindig pontosan betölthesse, hanem azért is, mert a beteges ember elveszti a nevelés sikerét minden tekintetben előmozdító lelki vidorságát, élénkségét s könnyen komorrá lesz, mi fölötté nagy hiány. Ez okból a nevelőnek igen szükséges legalább olyanféle egészségtan tanulmányozása, minőt 12 év előtt a civilizátorok a tanítóképezdékből több más szükséges tárgygyal együtt kiküszöböltek. Törekedjék a nevelő a szellemnek uralmára a test

fölött, s egészségét könnyebben megőrizheti s egy úttal növendékeinek előpéldányul szolgál. Legyen a nevelőnek arányos testalkata, ment minden felőtli hibától, biztos, keresetlen járása, egyenes testállása, helyes, illedelmes, de azért férfiúhoz illő komoly és minden imelyítő hajlongási ürességtől ment viselete, mely mintául szolgálhat növendékeinek. Legyen továbbá éles szeme, finomhallású füle, erős melle, elég erős, szabadon gördülő, tisztacsengésű hangja, ment a szótagok elharapásától, a szók hamis kiejtésétől, a hadaró gyorsaság- és nehézkes nyújtástól, akadozás- és szükségtelen ismétlésektől, hebegés-, hamis hangsúlyozástól, érzelemhiánytól, nyersségtől úgy, mint susogó édelgéstől és negédléstől. Miért szükségesek ezen testi tulajdonságok, okát nem kell keresni, mert kézzel fogható. Ugyanis képzeljünk magunknak egy rövidlátású, félszemű, hibáshallású, hebegve, dadogva beszélő, púposhátú nevelőt, nagyszámú, többnyire csintalan, nevetlen gyermekek közt: mennyi visszaélésre, pajkosságra, rendetlenség- és gúnyra nem szolgál az nekik alkalmul! Minden esetre igen könnyíti a nevelő minden munkásságát, ha külalakra nézve is mintául szolgálhat növendékeinek.

Íme ezek a tulajdonságok, melyek a derék nevelőt díszítik.

De fájdalom! épen a nevelői pálya az, melynek kellékeit ritkán veszik számba, melyen boldog, boldogtalan remekelhet, anélkül hogy arra legkisebb természeti hajlama volna, vagy legalább ebbeli hiányait, amennyire lehet, pótolni törekednék; a nevelésügy az, melyhez a leggyámoltalanabb is illetékesnek hiszi magát hozzászólhatni, holott ez a legnagyobb mesterség. Az emberiség szebb jövődjéje van a nevelők kezébe letéve: ideje volna már, hogy ezt a világ megészlelje, megszívlelje s a nevelésre, mint az emberiség nem legutósó, hanem legelső és legszentebb ügyére, legelső gondot fordítson.

86. §. Mennyire terjed a nevelő felelőssége?

Ha valamely növendék a fönnebbi tulajdonságokkal felruházott nevelő vezetése alatt áll: azt hihetnők, hogy a nevelés óhajtott eredménye bizonyosan be fog következni. Fájdalom! nem úgy van a dolog; mert a nevelő nem egyedüli forrása a sikernek, kívülé még sok más körülménytől is függ az, annyira, hogy gyakran a

legnemesebb családból, a leggondosabb nevelés alól gonosz, vagy legalább minden tekintetben gyöngé emberek kerülnek ki, míg némely jeles ember minden nevelés nélkül lett azzá, ami. Fontos, mert a nevelő lelkiismeretére megnyugtató dolog tehát megállapítani, mennyire terjed a nevelő felelőssége a sikert illetően. „Ami a nevelés sikerét legjobban előmozdítja, vagy gyakran akadályozza, sőt lehetetleníti, az különösen a) a gyermekek tehetségeinek minősége, b) azoknak szabad önműködése c) a külső körülmények.”¹⁾ Lássuk röviden mindenkét.

e) A növendék tehetségeinek minősége. A 38. §-ben láttuk, hogy egyik embernek több, másinak kevesebb, ennek ez, másinak az a tehetség van adományozva a Teremtőtől: a nevelés tehát nem csak az általános-emberi, hanem a különös egyedi tehetségek korlátai közé is vagyon szorítva; ahonnan a nevelés mestersége csak azt fejlesztheti, művelheti, vagy fordítva, ferde működéssel zavarhatja, elronthatja, aminek magvát a természet a növendékbe lerakta; ahol nincs mag, ott csírázás, virágzás, gyümölcsözés sem várható; amely növendék feje gyöngé, annak szellemét a világ legnagyobb nevelője sem fogja azon fokra emelni, melyet a dúsan megáldott csekély segítség mellett is könnyen elér. Igaz, hogy gondos ápolás és kedvező időjárás mellett a legtöbb növény vidáman tenyészhet, s azok nélkül a legtöbb elvesz; de hogy egyik-másik saját gyöngesége miatt vesz el, vagy marad el, annale nem a kertész az oka, mert ő nem képes a magot tetszés szerinti nagyságra, erő- és tartósságra fejleszteni. Épen úgy a leggondosabb és legbölcsebb nevelő sem művelheti minden növendékét annyira, amennyire óhajtaná; a határ ki van jelezve, azon túl nem mehet. – Természetes, hogy itt csak hivatott nevelőről van szó s nem olyanról, ki ügyetlenségét és buzgósága hiányát a növendék állítólagos gyöngé tehetségével szokta takargatni, mint azt napjainkban, fájdalom! igen gyakran teszik. Az ily nevelő mindig felelős a csekély sikerért, vagy a növendék elcsenevészéseért, mert tehetségeit árván hagyta, vagy czélelleszen képezte.

b) A növendékek szabad ön munkásság a. Vannak még most is nevelők, kik azt állítják, hogy a gyermek lelke olyan

¹⁾ Szilasy A Nevelés Tudománya. I. K. 11. 1.

anyagféle valami, melyből azt faraghatni, ami tetszik, vagyis hogy a nevelés mindent tehet, a nevelés mindenható. Mennyire kelljen ez állítás értékét leszállítani: azt az akarat szabadságáról és a nevelés fogalmáról szóló cikkekből eléggé láthatni; azért itt csak röviden fejezzük ki a tapasztalás és eszmélkedés igazolta azon meggyőződésünket, hogy a nevelés minden esetre igen sokat tehet, de mindent nem. „A fáról ugyan előre megmondhatni, micsoda gyümölcse leszen; de embert, ki ezt az ember erkölcsi és szellemi jövőjéről is biztosan elmondotta volna, még nem értünk.”¹⁾ Ha pedig még azt is állítjuk, hogy a növendékek tehetségeiből tettségünk szerint angyalt, vagy ördögöt alakíthatunk: akkor teremtő erővel dicsekszünk, mert ott is aratunk, hol nincs mag; akkor az ember lelke műtani törvényeknek vakon hódoló gép; szabadságról, erkölcsiség- és érdemről szó sem lehet. Ki elég botor azt tartani, hogy minden, mi az emberben történik, kívülről jó, s nem belülről is, vagyis hogy az ember nem önmunkás? S ha megengednők is, miszerint az önmunkásság első lökése kívülről jó: kívülről jön-e a munkásságnak tartóssága s iránya is? Nem ösztönöztetik-e önmunkásságra belsők is? En fejleszthetem, irányozhatom a növendék tehetségeit, oktathatom, serkenthetem őt, segítségérc lehetek útjában; de nem kényszeríthetem, hogy azt akarja, ami lehet, és aminek lennie kötelessége: ez szabad választásától, önmunkásságtól füg g.

E pontra nézve csak annyiban terheli felelősség a nevelőt, amennyiben a növendék szabad önmunkásságát téves irányba terelhető körülményeket előre látni, visszatartani, vagy megváltoztatni tartozik, legyenek azok akár kívüle, akár önmagában, s amennyiben minden lehető el kell követnie, hogy a növendék szabad elhatározását előmozdítsa és erősítse. S ezen munkássága annál nagyobb érdemre számíthat, minél gyöngébb a növendék tehetsége; minél nagyobbak az akadályok, minél kedvezetlenebbek a külkörülmények, s minél kevesebbet működött közre a növendék benső ösztöne. Ha a nevelő mindent megtett, amit csak tennie kellett és lehetett: akkor a siker csekélysege nem számítható be neki.

c) A külkörülmények. A nevelőt csak akkor lehetne a nevelés sikerének nagyobb részére nézve felelőssé tenni, ha a tár-

¹⁾ Szilagy. A Nevelte Tudománya. I. K, 11. I,

sadalom minden viszonya a nevelés céljai s elvei szerint volna szervezve; de ilyen állapot csak eszmében létezik, valóságban pedig számtalan a kedvező és nehezítő, segítő és a nevelési fáradság gyümölcseit megsemmisítő körülmény. Ha ezeket nem vesszük kellő figyelembe: könnyen történhetik, amint történik is elégszer, hogy a nevelőnek számíttják be azt, ami egészen hatáskörén kívül esik.

A gyermeket nem egyedül a nevelő neveli; hanem a gyermek születése órájától fogva, sőt már azelőtt is szakadatlanul más emberek befolyásának vagyón kitéve, mely a nevelő törekvéseit elő mozdíthatja, de el is pusztíthatja, még pedig olykor-olykor egy csapással, mint midőn a kertész több évi fáradságát egyetlen évi fagy teszi tönkre. A szülői ház és a tanoda, ha még oly czélszerűen szervezett is, nem számíthat biztos sikerre; mert az élet a maga sokszerű körülményei-, befolyásai-, viszonyai- és eseményeivel egyike a nevelés legfőbb tényezőinek; az ösztönök alatt nyögő, indulatos és szenvedélyes társadalom viharos tengerhez hasonlít, melyen annyi a veszélyes zátony, szikla, örvény, oly sok a dülő elem, hogy csak eléggé ügyes kormányos kerülheti ki a hajótörést, a kisebb-nagyobb sérülést pedig vajmi kevesen! Oly számosak a példák, melyek szabadon, büntetés félelme nélkül, mitőbb a felvilágosultság czége alatt dúlnak szerte az erkölcsi világban, hogy szorul az emberszerető kebel, midőn minden nyomon egy-egy botránykőbe ütközik az ártatlanság. Ez vihette Rousseaut is ama szélsőségre, hogy növendékét egészen elkülönözze a társaságtól. A bűn szabadon arczátlanul jár mindenfelé az életben s már csak mérges leheletével is megrontja a szeplőtlen kebelt. Míg a külső törvény a nép életében, különösen a felső s középosztályokban dulongó vétkek- és erkölcsrontó szokásokkal vagy nem törődik, vagy a legkiáltóbb esetekben is csak akkor nyúl büntetéshez, ha azokról valakit vádolnak: addig a nevelés gyöngye veteményei mindig pusztító elemeknek maradnak kitéve. Majd ha megszüntetnünk, vagy legalább gyérítenünk sikerült az élet erkölcsmételyző tényezőit; ha a házi és iskolai nevelés alkotmányát nem dönti össze az élet: csak akkor róhatunk fel sokat a nevelőnek.

Igaz ugyan, hogy Köleseyként (Göthe után) csendes magányban fejlik a talentum, világi zaj közt állandó character; igaz, hogy

sok ember a külső körülményeknek és viszontagságoknak köszönheti műveltségét és javul tát: de az is tagadhatlan, hogy hasonlíthatatlanul nagyobb azok száma, kik áldozatul estek a világ befolyásának; a világ zaja csak akkor hasznos a jellem edzésére, ha előbb a talentum fejlett. „Nem tagadhatni, hogy vannak olyanok is, kiket csak a külvilág nevelt emberekké; de ezek ritka tünemények, s neveltségöket nem általában a külkörülményeknek, hanem csak azon különleges viszonyoknak, állapotnak köszönhetik, melyekben élnek vala, s melyek épen legalkalmasabbak voltak arra, hogy a hiányzó nevelést pótolják, s melyeket az ő kiváló belerejök felfogni és ügyesen felhasználni tudott. Azonban ezekre nézve is áll, hogy kellő nevelés és az élet némely romboló körülményeinek elmaradása mellett ők is magasabbra emelkedhettek volna. ¹⁾ A felnöttekre, a kellő útra valóval ellátottakra nézve nem csak hasznos az életnek jellemet kialakító és szilárdító zajában részt venni, hanem egyenes kötelesség, emberi rendeltetés is; de a kiskorúakat őriznünk kellene minden ártalmas befolyás ellen. Tudjuk, hogy a tévedések, hibák, vétkek is tanulságosak; hogy a szomorú élmények, a sors csapásai lassankint önállóságra és jellemzilárdságra vezethetnek: de ez mindig válságos kísérlet marad, melyben némelyek végkép elvesznek, mások a gonoszságot úgy megszokják, hogy azt, mivel természetökké lett, kiirtani ritkán sikerül; sokan pedig, ha föllábadnak is, többé-kevésbé betegesek maradnak, mert a bun elbüvelő ingerei megrontják a képzeletet, megzavarják az értelmet s a szívben rend szerint gyógyíthatlan gyöngeséget hagynak hátra. „De tegyük fel, hogy a kéjencz sok keserű tapasztalás után megjavul és mint némelyek hiszik, annál bölcsebb, jobb ember lesz azután: juthat-e neki osztályrészül a „V i l c o n s c i r e s i b i, nulla palle scere culpa” kifej ezhetlen öröme? Csak későn tanulja ő ismerni a gyöngéd erkölcsi érzelemnek, a lélek, hogy úgy mondjuk, szüzeségének, a lelkiösmeret büntelenségének, a híven megőrzött erénynek magas becsét. Ezen okoknál fogva mi megbocsáthatatlan hibának tartjuk sokaknak ily féle állítását: „Hadd tombolja ki magát az ifjú, s a legvadabból rendesen a legjobb lesz.” ²⁾

¹⁾Niemeyer, Grundsätze etc. I. 1834. S. 29.

²⁾Niemeyer, Grundsätze etc, 1R34. T Th. S 30-31.

A másik körülménycsoport, mely a szaknevelő működésének eredményére vagy jótékonyan, vagy gátlólag, sőt rontólag és megsemmisítőleg hat, a szülői ház, nevezetesen maguk a szülők, testvérek, rokonok, barátok, nevelőtársak, cselédek. Ezek irányában és ellenében is vannak szabályai a nevelői működésnek; de sokszor semmit sem, vagy csak igen keveset tehet befolyásaik irányzására. Így például sok szülő makacsul ragaszkodván a maga téves nevelési nézetéhez, a gyermekben minden jó akarat s gondos nevelés mellett is kárt tesz; van, aki vallásosságra akarja vezetni gyermekét, és a mód, melyen azt eszközölni véli, éppen ellenkezőt, vallástalanságot szül. Ki ne tudná, hogy a magasabb osztályok gyermekeinek nevelése éppen ezen oknál fogva sikerül oly gyéren? Ki ne tudná, hogy az ezen osztályokban dívó életmód gyakran képtessé teszi a legderekabb nevelő hatását is? Mennyi akadályt gördít a cél elé a gyermeknek már csak azon tudata is, hogy ő gazdag, független, tekintélyes, hatalmas családnak ivadéka! A cselédség hízelgésétől s mások kártékony példáitól mily nehéz az ily gyermekeket óvni! – De e tárgynak bővebb kifejtését a különös Neveléstannak tartjuk fel. Annyit azonban már ezekből is kivehetni, hogy a nevelés sikere nem csak a nevelőtől, hanem sok oly körülménytől is függ, melyek annak körén, hatalmán kívül állanak, melyeket tehát a nevelő működésének megítélésénél kellőleg méltányolni kell tudnunk. „A nevelés csak egyike azon eszközöknek, melyek az ember tökélyesedését előmozdítják, és egymaga semmit sem tehet, ha államalkotmány, vallás és egyház, tudomány és művészet nem működnek közre.”¹⁾

¹⁾ Gräfe, Alls Paed. 1845. 1.435.

FOGLALAT.

I. Könyv,
Általános neveléstan.

I. Rész.

A neveléstan embertani alapjai.

I. Szakasz.

Az ember testi és szellemi szervezete általában.

1. §. Az ember 1. 1.
2. §. Az ember testszervezete általában 2. 1.
3. §. Az ember szellemi életének szervezete általában 6. 1.
4. §. A lélek szellemisége 12. 1.
5. §. A test és lélek közti viszonyhatás 16. 1.
6. §. Az anyagelviség elméleti szempontból 18. 1.
7. §. Az anyagelviség gyakorlati szempontból 27. 1.

II. Szakasz.

Az ember testszervezete különösen,

I. Fejezet. Az ember testszervezetének tengéleti rendszere (az emésztés, vér és légzés rendszerei).

8. §. Az emésztés rendszere 35. 1.
9. §. A vér rendszere 37. 1.
10. §. A légzés rendszere 39. 1.

II. Fejezet. Az ember testszervezetének állati (az ideg érzék és mozgás) rendszere.

11. §. Az idegrendszer 42. 1.
12. §. Az érzékek rendszere 45. 1.
13. §. A mozgás rendszere 49. 1.

III. Szakasz.

Az ember szelleméletének szervezete különösen.

I. Fejezet. A gondolkodás rendszere.

I. Cikkely.

14. §. A gondolkodás rendszere általában 52. 1.

II. Cikkely.

15. §. A gondolkodás rendszerének képzetcsoportja 60. 1.

III. Cikkely.

16. §. A gondolkodás rendszerének talentum-csoportja 63. 1.

IV. Cikkely.

17. §. A gondolkodás rendszerének szoros értelmű gondolkodási csoportja 68. 1.

V. Cikkely.

18. §. A tudat és öntudat 71. 1.

II. Fejezet. Az érzés rendszere.

I. Cikkely.

19. §. Az érzés rendszere általában 74. 1.

II. Cikkely. A z érzék rendszerének személyiségi érzelmek.

20. §. Az állhatatosság 83. 1.

21. §. Az önbecs érzelmek 84. 1.

III. Cikkely. Az érzés rendszerének embertől függő érzelmek.

22. §. A tetszvágy 85. 1.

23. §. Az óvatosság 86. 1.

24. §. A szeretet 87. 1.

25. §. A lelkiösmeret 88. 1.

IV. Cikkely.

26. §. Az eszményiség vagy az embernek a világtól függő érzelmek 90. 1.

V. Cikkely. Az embernek Istentől függő érzelmek.

27. §. A hit érzelmek 92. 1.

28. §. A remény 94. 1.

29. §. A vallásosság vagy istenérzelem 95. 1.

VI. Cikkely.

30. §. Az ész 98. 1.

III. Fejezet. A vágyás rendszere.

I. Cikkely.

31. §. A vágyás rendszere általában 100. 1.

II. Cikkely.

32. §. A vágyás rendszerének nemi ösztönei 103. 1.

III. Cikkely.

33. §. Az önfentartási ösztönök 106. 1.

IV. Cikkely.

34. §. Az összpontosító ösztön 111. 1.

V. Cikkely. Az akarat különösen.

35. §. Az akarat szabadsága 111. 1.

36. §. A gonosz fogalma 121. 1.

37. §. Az eredeti bűn nem zárja ki a nevelést 129. 1.

IV. Szakasz.

Az ember egyedisége.

I. Fejezet. 38. §. Az ember egyedisége általában. 132. 1.

II. Fejezet. Az ember egyedisége különösen.

39. §. Az ember egyedisége a három szellemi rendszer szerint 136. 1.

40. Az ember egyedisége a test- és nedvkatk szerint általában 141. 1.

41. §. A test- és nedvkatk szerinti egyediség különösen 143. 1.

42. §. A test- és nedvkatkok viszonya egymáshoz 144. 1.

43. §. Az ember nemi egyedisége 150. 1.

V. Szakasz.

Az ember rendeltetése, főcéljai, életfeladatai.

44. §. Az ember rendeltetése. 154. 1.

45. §. Az ember főcéljai. 158, 1.

46. §. Az ember életfeladatai. 163. 1.

47. §. A keresztény öntökélyesedés s a polgárisultság. 167. 1.

II. Rész.

A nevelés és neveléstan alapviszouyai.

I. Szakasz.

A nevelés lehetősége, szüksége, fogalma.

48. §. A nevelés lehetősége 176. 1.

49. §. A nevelés szükségessége 179. 1.

50. §. A nevelés fogaim,* 183. 1.

I. A nevelés tudatos, szándékos hatás 183. 1.

II. A nevelés kiskorúakra való hatás 185. 1.

III. A nevelés nagykorúaknak hatása kiskorúakra 188. 1.

IV. A nevelés teljes fogalma az ember s nevelés céljából fejlik ki 190. 1.

51. §. A nevelés mint művészet 199. 1.

52. §. A neveltség és műveltség közti különbség 203. 1.

53. §. A nevelés felosztása 210. 1.

II. Szakasz.

A neveléstan fogalma, lehetősége, szüksége, forrásai, felosztása.

54. §. A neveléstan fogalma 212. 1.

55. §. A neveléstan lehetősége 214. 1.

56. §. A neveléstan szükségessége 215. 1.

57. §. A neveléstan fő- és melléktudományai. 217. 1.
 58. §. A neveléstan forrásai. 220. 1.
 59. §. A neveléstan rendszerei. 228. 1.
 60. §. A neveléstan felosztása. 231. 1.

III. Szakasz.

61. §. A nevelés eszközei 236. 1.
 62. §. A nevelés módszere 243. 1.

V. Szakasz.

A nevelés főelve, ál főelvek, téves irányok.

63. §. A nevelés főelve 240.
 64. §. Ál-főelvek 252. 1.
 65. §. A nevelés téves irányai 258. 1.

V. Szakasz.

A nevelés általános elvei.

66. §. A nevelésnek természetszerűnek kell lenni 284. 1.
 67. §. A nevelésnek általánosnak kell lenni 287. 1.
 68. §. A nevelésnek az egyediséghez alkalmazottnak kell lenni 291. 1.
 69. §. A nevelésnek a nemi egyediségre is kell tekintettel lenni 297. 1.
 70. §. A nevelésnek összhangzónak kell lenni 300. 1.
 71. §. A nevelésnek fokozatosnak kell lenni 301. 1.

„VI. Szakasz.

Az egyediség kiismerése.

72. §. Az egyediség kiösmérésének útjai 306. 1.
 73. §. Az egyediség kiösmérésének általános szabályai 307. 1.
 74. §. A test- és nedvkatok észlelése 310. 1.
 75. §. Az ábrázatisme (physiognomika) fogalma, lehetősége, szüksége 311.1.
 76. §. Az ábrázatisme észlelés szabályai 313. 1.
 77. §. Az ábrázatisme általában 317. 1.
 78. §. Az ábrázatisme különösen 318. 1.
 I. A törzs és a végtagok 318.).
 II. A fej 319. 1.
 79. §. A koponyaismei észlelés 325. 1.
 I. A koponyaismei észlelés fogalma, értéke a neveléstanban 325. 1.
 II. A koponyaisme alaptételei 326. 1.
 III. A koponyaisme mellett s ellen felhozni szokott érvek 329. 1.
 80. §. A szülők és gyermekek közti hasonlóság 334. 1.
 81. §. Az egyediségnek mások általi megfigyelése 336. 1.
 82. §. A növendék összes szó- és tettebeli nyilatkozatainak megfigyelése 340. 1.

VII. Szakasz.

A nevelő személyisége.

83. §. A nevelő személyiségének fontossága 345 1.
84. §. Ki legyen nevelő 348. 1.
85. §. A nevelő kellékei 350. 1.
I. A keresztény nagykorúság 351. 1.
II. A gyermekszeretet 355. 1.
III. A hivatalszeretet 358. 1.
IV. A műveltség 362. 1.
V. A nevelői tekintély 368. 1.
VI. A nevelői rátermettség 369. 1.
VII. A nevelői tapintat 371. 1.
VIII. A nevelő testi kellékei 372. 1.
86. §. Mennyire terjed a nevelő felelőssége 373. 1.